Anna Maria Sigmund

Diktátor, démon, demagóg

Kérdések és válaszok Adolf Hitlerről

Fordította: dr. Bory Endre László

ATHENAEUM

Eredeti cím: Diktator, Dämon, Demagoge

Fordította © Dr. Bory Endre László

Kiadta az Athenaeum 2000 Kiadó,
az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.

Felelős kiadó: az Athenaeum 2000 Kiadó ügyvezetője
1052 Budapest, Szervita tér 5.
Tel.: 235-5020
E-mail: athenaeum@lira.hu
Honlap: www.athenaeum.hu

Szerkesztette: Reviczky Béla
Műszaki vezető: Rácz Julianna

Borító- és könyvterv, nyomdai előkészítés:
Art-is Kft., Szentenedre

ISBN 978 963 9615 61 8

Készült a Kaloprint Nyomdában, Kalocsán, 2007-ben

Tartalom

Előszó

A *Spiegel* hírmagazin a „huszadik század szörnyetegének" nevezte, a nemzetiszocialista propagandagépezet pedig az emberiség történelmének valaha élt legnagyobb alakjaként dicsőítette Adolf Hitlert.

Nincs még egy ilyen történelmi személyiség, akiről ennyire homlokegyenest eltérő vélemények láttak volna napvilágot, s akit ennyire démonikus hatásúnak tartott volna az utókor. A Harmadik Birodalom életidegen testként van jelen a 20. század történelmében, monolitikus zárványt képezve élesen elhatárolódik a létrejötte előtt és bukása után zajló történelmi események folyamataitól. Ezzel szemben Adolf Hitler hátrahagyott nyomasztó öröksége még 60 évvel a „barna uralom" összeomlását követően is élénken foglalkoztatja a közvéleményt: a nemzetiszocialista rezsim árnyéka mindenre rávetül, utóhatásait azóta is érzékeli valamennyi, később színre lépő korosztály. A köztudatba beivódott Hitler-ábrázolások alapján olybá tűnhet, mintha egy másik bolygóról a Földre érkezett lény tizenkét éven keresztül tombolt volna bolygónkon, majd a semmibe veszve nyomtalanul eltűnt. Ez a megközelítés teljesen idegen a modern történelemszemlélettől, mivel elszigetelten, megfoghatatlan és értelmezhetetlen jelenségként kezeli a Harmadik Birodalom korszakát, téves szemléletmódjával, a hétköznapok világából kiemelt elvonatkoztatásaival nemhogy megvilágítaná, hanem a banalitás szintjére süllyeszti a korszak ábrázolását. Hitler gyilkos diktatúrája csak az adott történelmi viszonyok, valamint az uralkodó szellemi irányzatok egymásra hatásának szemléletes bemutatásával tárulhat fel egyértelműen. A Führer (a „Vezér") pusztító személyisége egészen szokványos, hétköznapi környezetben alakult ki, hatalomra kerülése és bukása pedig sokban hasonlít más diktatúrák és diktátorok pályájához. Adolf Hitler emberi dimenziós személyiségjegyeit tudatosan háttérbe szorították vagy a hazugság köntösébe bújtatták már

életében is; egy agyafúrtan kifinomult, a maga nemében egyedülálló propagandagépezet tudatosan alkotta meg az objektív forrásmunkák hiányában máig ható fantomképeket. A magukat makacsul tartó mítoszokkal egybefonódott fantomképek a nemzetiszocializmus eszmerendszerén átszűrődve még a normális gondolkodású embereket is képesek tévútra vezetni.

Könyvem megírásában az a szándék vezetett, hogy a Hitlerhez és rezsimjéhez fűződő, gyakran felmerülő fontos kérdésekre választ adjak, és megvilágítsam azok társadalmi gyökereit. A magyarázatok a kutatás legújabb adataira támaszkodnak, ráadásul érdekes módon az anyaggyűjtés során még mindig bukkantak fel új, forrásértékű dokumentumok. Újszerű megvilágításba kerülnek olyan kérdéskörök, mint a Führer származása, bécsi tartózkodásának időszaka, menekülése az osztrák katonai szolgálat elől, a környezetében élő emberekre gyakorolt hatása, továbbá hatalomra jutása és a propagandagépezete által megalkotott imázsa. A mű zárófejezetében pedig arra keresem a választ, hogy miért nem végzett senki Hitlerrel.

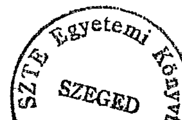
2005. december *Anna Maria Sigmund*

Miként volt képes Hitler oly sok németet a hatása alá vonni? A gonosz bűvkörében

„Bűvölet, hipnózis... ez volt első, a lélektan eszközeire utaló benyomásom" – vetette papírra az az egyetemi hallgató, aki 1927-ben egy müncheni palotában Hitlert beszélni hallotta.[1] – „Tekintetem körbehordoztam a jelenlévőkön, ...mígnem végül megállapodott a ház úrnőjén. A hölgy[2] elhagyta ülőhelyét, amely Hitler mellett volt, letelepedett vele szemben egy zongoraszékre, megbűvölten itta az előadó minden szavát, és kezét összekulcsolva kereste a tekintetét." Amikor Hitler színre lépett, a figyelmes szemlélőnek valóban feltűnhetett egy szokatlan jelenség. Akik beszédeit hallgatták, vagy személyesen ismerték őt, gyakran úgy érezték, hogy demagógiába bújtatott szavainak szuggesztivitása alól nem tudják kivonni magukat. Csak keveseknek sikerült ezt a hatást leküzdeniük.

Ezt a számos kortárs által megerősített kisugárzó erőt napjainkban igencsak nehéz megmagyarázni. Hitler hangszalagokon az utókornak fennmaradt beszédeiben a Führer elviselhetetlenül patetikus hangvétele és recsegő, meg-megbicsakló hangja egyértelműen inkább taszítja a mai hallgatókat, negatív hatást gyakorol rájuk.[3] Számos tanulmányban, amelyeket Hitler életrajzírói tettek közzé, szintén alig találhatunk utalásokat egy átlagostól eltérően induló pályafutásra vagy egy rendkívüli személyiség kialakulásának előzményeire. Tulajdonképpen megállapítható, hogy Hitler – mielőtt a politikai élet színterére lépett volna – feltűnésmentes, nyugodt életet élt. Diákéveiben rossz magaviseletű, rossz előmenetelű, kevés figyelemre méltatott tanuló volt, majd a szürkeségbe beolvadó művészeti iskolai hallgatót és autodidakta festőt kisszerűség jellemezte, később bátor, de kitűnni nem képes katonaként is csupán az őrvezetői rangfokozatig vitte.

Néhány év elteltével viszont bekövetkezett egyfajta metamorfózis, és kezdetét vette a robbanásszerű felemelkedés. Minden előzmény

nélkül, a semmiből felbukkant („politicus ex machina") őserőként lépett színre a politikus Adolf Hitler, aki a politikai életbe már kora ifjúságától bekapcsolódó Joszip Visszarionovics Sztálinnal ellentétben csak 30 éves korában lépett be egy pártba.

Ezután viszont az osztrák származású, mindaddig észrevehetetlen férfiú, aki mögött sem vagyon, sem kiemelkedő családi háttér nem állt, és semmilyen hatalmi szervezet nem támogatta, mindenki másnál jobban rányomta bélyegét a 20. század eseményeire: gyökeresen megváltoztatta Európa térképét és a világtörténelem alakulását. Vérzivataros életútja a maga nemében egyedülálló. Fanatikus belső energiától hajtva kiépítette náci rendszerét, menetelése során gondolkodás nélkül elsöpört az útjából minden ellenfelet, a villámháborúkban sokáig katonai sikereket ért el. Tudatosan, különösebb indok nélkül kirobbantott egy világháborút, amely mindaddig elképzelhetetlen mértékű szenvedéssel és emberáldozattal járt. Személyes motivációkból fakadó törekvése – a könyörtelenül, kérlelhetetlen következetességgel végigvitt fajirtás – elképzelhetetlen méreteket öltött. A személyében megtestesülő, szörnyű tettekre ösztönző hatalomvágy, amelyet az „Ezeréves Birodalom" széthullásáig háborítatlanul megvalósított a gyakorlatban is, kegyetlenségével a történelmi múlt valamennyi abszolutista uralkodójáénál nagyobb volt.

A fellépésein a hallgatóságra gyakorolt hatása miatt karrierjének kezdeti szakaszában gúnnyal vegyes csodálattal „München királyának" nevezett férfi önmegvalósítási kísérletei – a hirtelen feltűnést követően – hamarosan a politika színterén is megnyilvánultak.[4] Hitler politikai megítélése tulajdonképpen mindvégig két véglet között mozgott: követői rajongással kísérték minden megnyilvánulását, ellenségei viszont hevesen gyűlölték. Párthívei Führerjük magnetikus-delejes hatását egyszerűen isteni adománynak tekintették: „Csoda történt. A világháború nyomorúságos poklából egy ismeretlen katonát, egy hőst küldött nekünk a sors."[5] A nemzetiszocialista beállítottságú lapok nem győzték ismételni: „A gondviselés küldte ŐT nekünk."[6] A másik politikai tábor minden lehetséges rendelkezésükre álló eszközzel arra törekedett, hogy lerántsa a leplet Hitler démoni lényéről. 1924-ben, amikor Hitler államcsíny elkövetésének vádjával a bíróság előtt állt, a riporterek azt tudakolták Leonding lakosaitól, vajon már iskolás korában megmutatkoztak-e a puccsistán az erkölcsi züllöttség ismertetőjelei. A *Münchner Post* is beállt a sorba, és egy párját ritkító gaztettet kürtölt világgá: az ifjú Hitler állítólag miután magához vett egy ostyát, megköpdöste. A híresztelés később valótlannak bizonyult.

Hitler személyiségének vonzereje alapozta meg a DAP (Német Munkáspárt), az NSDAP (Német Nemzetiszocialista Munkáspárt) jogelődjének tömegbázisát. A kicsiny párt többi képviselője a mozgalom korai időszakában meghirdetett tagtoborzási folyamatban szinte semmilyen, vagy csak elhanyagolható szerepet játszott, amikor meg kellett határozni a DAP (NSDAP) egymásba mosódó, jellegtelen addigi programja helyett az új politikai célkitűzéseket. Hermann Göring, Rudolf Hess, „Putzi" Hanfstaengl, Martin Bormann és a pártvezetésbe valamivel később bekapcsolódó Joseph Goebbels olyan időszakban kötötte össze a sorsát Hitlerrel, amikor utópisztikus eszméikkel kudarcot vallottak, és az elenyésző támogatottságú NSDAP számára kilátástalannak tűnt és csak hátrányokkal járt a politikai kötelezettségvállalás. Hitler harcostársai viszont a rendkívül kedvezőtlen keretfeltételeket is lelkesedéssel vették tudomásul – egész életükben odaadó és hűséges követői maradtak az újonnan feltűnt politikusnak.

Hermann Göring, a később megalakult „nemzetiszocialista állam" második embere csupán egyszer hallotta Hitlert beszélni, de az Ausztriából kivándorolt férfi egyetlen szónoklata is meggyőző erejű volt számára. A számos érdemrenddel kitüntetett, hatalomvágyó, egocentrikus és a „Pour le Mérite" (érdem)renddel kitüntetett Göring a későbbiekben szolgálatkész vazallusa lett Hitlernek. Göring, a wilhelmiánus német gyarmatbirodalom magas rangú köztisztviselőjének fia nagypolgári körökből származott;[7] apja, dr. Heinrich Göring Délnyugat-Afrika kormányzójának és Haiti főkonzuljának tisztségét is betöltötte. Hermann Göring az anyja szeretője által a rendelkezésükre bocsátott mautendorfi és veldensteini kastélyokban nőtt fel, és otthonosan mozgott főnemesi körökben is. Tanulmányait kitüntetéssel végezte Karlsruhe és Berlin-Lichterfelde kadettiskoláiban. A világháborúban vadászrepülő-pilótaként alapozta meg hírnevét, és a harcok során tanúsított rendkívüli bátorsága elismeréseként kapta meg a legmagasabb katonai kitüntetést, a „Pour le

Mérite" rendet. Az intelligens, gyors észjárású és megnyerő tulajdonságokkal felruházott, magát nemzeti gondolkodású porosznak valló Göringnek kivételes öntudatot kölcsönzött származása és katonai karrierje. Ehhez járult parancsolóan büszke habitusa és leereszkedő jellegű joviális magatartása. Hitlert 1922 októberében vagy novemberében ismerte meg Münchenben, amikor a Cafe Neumannban előadást tartott. „Akkor találkoztam először a nemzetiszocializmus fogalmának csodálatos és mély eszmeiségű kifejtésével" – nyilatkozta 1946-ban.[8] A találkozás után Hermann Göring azonnal és feltétel nélkül elkötelezte magát egy olyan férfinak, aki a világháborúban egyszerű őrvezetőként szolgált. Attól sem riadt vissza, hogy rendkívüli tiszteletét erőteljes megfogalmazásban juttassa kifejezésre. „Életre-halálra összekötöm sorsomat az Önével... és döntésemet soha nem másítom meg."[9]

Göring még akkor is megőrizte hűségét és odaadását, amikor Hitler 1945. április 23-án, közvetlenül a Harmadik Birodalom összeomlása előtt állítólagos hazaárulása miatt kizárta őt az NSDAP tagjainak sorából, kimondta halálos ítéletét, és az SS-nek parancsot adott letartóztatására. Nürnbergben, a nemzetközi katonai törvényszék előtt vádlottként állva a Harmadik Birodalom egykori birodalmi marsallja minden ékesszólását latba vetve kiállt „Führere" eszméi mellett, megpróbálta vádlott-társait lebeszélni bűnösségük beismeréséről, és elmarasztalta a köztük meghúzódó állítólagos renegátokat.

A külföldi német Rudolf Hess[10], a Führer későbbi helyettese dúsgazdag kereskedőcsaládból származott; apja a német cégek egyiptomi üzleti képviselőjeként hatalmas vagyont halmozott fel.[11] Alexandriában, ahol Rudolf Hess a napvilágot meglátta, egy fényűző, virágzó park közepén álló tengerparti villában éltek. Szolgák hada gondoskodott a Hess család kényelméről, leste parancsaikat. Feudális jellegű életvitelükhöz elmaradhatatlanul hozzátartozott, hogy évente hazalátogattak Németországba. A magának való, zárkózott Rudolf Hess komor jelenség volt darabos-szögletes arcvonásaival, bozontos, összenőtt fekete szemöldökével és mélyen ülő szemeivel. Az egykori hadnagy, akkortájt egyetemi hallgató, aki a nemzet becsületén esett szégyenfoltként élte meg az elveszített világháborút, 1919 vége felé a DAP egyik, a Sterneckerbräu nevű müncheni söröző kis hátsó szobájában rendezett előadóestjén találkozott először Hitlerrel. Csak kevés érdeklődő tartózkodott a helyiségben, amikor a párt elnöke, Anton Drexler egy bizonyos Hitler úrnak megadta a szót. Az ismeretlen előadónak már az első szavai elegendőnek bizonyultak ahhoz, hogy a fiatal egyetemista életét sorsdöntő módon befolyásolják: ez az este eloszlatta Rudolf Hess minden kételyét. Megtalálta a maga messiását, akinek feltétel nélküli alattvalójául szegődött. 1920 januárjában 516-os sorszám alatt Hess tétovázás nélkül belépett a nevét a későbbiek során NSDAP-ra változtató párt tagjai közé. A magába forduló, kedélybeteg és emberkerülő fiatal férfi „tribunnak" nevezett mestere kedvéért még saját árnyékát is átlépte: hajlandónak mutatkozott arra, hogy első megbízatásként a müncheni egyetemen megalapítson egy nemzetiszocialista diákcsoportot. Hess kutyahűséggel egyengette eszményképének politikai karrierjét. Csodálattól áthatva elemezte a „Hitler-jelenséget": „Valószínűleg nem ismétlődik meg még egyszer, hogy egy tömeggyűlésen EGYETLEN férfi beszédének erejével a szélsőbaloldali beállítottságú vasesztergályost éppúgy magával ragadja, mint a jobboldali nézeteket valló kormánytanácsost, és ugyanez a férfi a gyűlés szétverésének szándékával érkező ezer kommunistát két óra elteltével ráveszi arra, hogy a rendezvény berekesztéseként felállva a többiekkel együtt énekeljék el a német nemzeti himnuszt."[12] A hatalomátvétel után az NSDAP köreiben a világtól elzárkózó különcként számon tartott Hess a Führer – tulajdonképpen hatáskörrel nem rendelkező – helyettesévé lépett elő. Hitler sem táplált vele szemben semmiféle illúziót. Egy ízben meg is jegyezte: „Ha valami történne velem, nem is tudom, kit sajnálnék jobban, Hesst vagy a pártot." Az érzékeny lelkületű helyettes pártvezér előtt nem maradt titokban a róla alkotott vélemény. Amikor 1939 szeptemberében Anglia hadat üzent a Német Birodalomnak, és a szigetország kormánya Hitler valamennyi békejavaslatát következetesen visszautasította, a hóbortos Hessben kalandos terv érlelődött meg Hitler jóindulatának megnyerésére. 1941 májusában, mialatt a német hadsereg minden fronton előrenyomult a Szovjetunió területén, Hess vakmerő vállalkozást hajtott végre: egyedül repült Skóciába, hogy ott – miként ezt később hangsúlyozta – nem hivatalos megbízást teljesítve, de a Führer szándékai szerint tárgyalásokat kezdjen az Anglia és Németország közötti fegyverszünet megkötéséről. A szerződéssel visszatérve akarta a semmibe vett helyettes a

Führer elismerését megszerezni. Churchill megrendezett egy találkozót az angol „békepárt" képviselőivel, ahol aláírták a látszatszerződést, és arra használta fel Hess akcióját, hogy nyomást gyakoroljon Sztálinra.[13] A „hitszegő" Albion a második világháború befejezéséig őrizetben tartotta Hesst, majd kiszolgáltatta a Nürnbergben létrehozott nemzetközi rögtönítélő törvényszéknek, amely a Führer helyettesét életfogytig tartó börtönbüntetéssel sújtotta. A spandaui fogház utolsó lakójaként Hess mindhalálig hű maradt „tribunjához" és a nemzetiszocialista eszmékhez. 1987-ben elkövetett öngyilkosságáig következetesen kétségbe vonta a nemzetközi törvényszék illetékességét minden döntésében. Életének egyetlen szakaszában sem tűrte el a Führerre vonatkozó legcsekélyebb kritikai észrevételt.

Ernst Hanfstaengl egy nemzetközi műkereskedelemmel foglalkozó gazdag családból származott, amely meghatározó szerepet játszott München művészeti és kulturális életében. Hitlerrel 1922 novemberében történt találkozása – későbbi közlése szerint – megváltoztatta az életét: „Figyeljen, most kezdi a beszédét!" – súgta egy férfi mellettem. – „Egyenes testtartással, kimért léptekkel közeledett Hitler a szónoki emelvényhez... Alig hat méter a távolság... Így pontosan megfigyelhettem testbeszédét és arcának minden rezdülését. Szemének metsző kéksége szinte sugárzott... A pillanatnyi könnyed igézetből a valóságba visszatérve körbepillantottam a terem hallgatóságán, és elámulva vettem észre az időközben végbement gyökeres változást. A dohos kigőzölgést árasztó érzéketlen tömegből, amelyen egy órával ezelőtt nem éppen barátságos megjegyzésektől kísérve átverekedtem magam, egy a lelke mélyéig meghatódott közösség kovácsolódott össze. Az emberek figyelmesen, lélegzetüket visszafojtva hallgatták az előadást, és már régen elfelejtették, hogy a söröskorsójukért nyúljanak, ehelyett a szónok szavait itták magukba. Tőlem mindössze néhány méter távolságban észrevettem egy fiatal nőt, aki lélegzetét visszatartva szinte önkívületi állapotban felemelte összekulcsolt kezét. Még a gyűlés zavartalan lebonyolítására kirendelt biztonsági rendőrök is csodálattal meredtek a szónokra... Tény és való, hogy a beszéd befejeztével én is épp olyan lelkes tetszésnyilvánítással adóztam az előadói teljesítmény előtt, mint a teremből az emelvény közelébe nyomuló hallgatóság."[14] Hanfstaengl a későbbiek folyamán külügyi szóvivőként szolgálta a Führert, a magánéletben pedig zongorajátékával szórakoztatta mindaddig, amíg a propagandaminiszter Goebbels, valamint Göring otromba tréfálkozásai rá nem ébresztették arra, hogy féltenie kell az életét.[15]

Hanfstaengl külföldre menekült, és ott mérlegelte Németországba visszatérésének lehetőségeit. Hosszasan tétovázott Hitlerhez fűződő személyes szimpátiája és a náci rezsim antiszemitizmusától való félelme között. Végül az Egyesült Államokba utazott, és ott tanácsadói minőségben információkat szolgáltatott az amerikai kormányzatnak a nemzetiszocialista vezérkarról.[16]

A Hitler körül csoportosuló legszűkebb, hozzá mindvégig hűséges kör távolról sem durva, faragatlan emberek gyülekezete volt, nem is csatornatöltelékekből állt; a Harmadik Birodalom vezetői rétegébe tartozó személyek közül csak igen kevesen származtak egyszerű családból. Ennek ellenére ellenfelei gyakran megkísérelték, hogy a Führernek a közvetlen környezetére gyakorolt feltétlen befolyását az alacsonyabb társadalmi rétegekből felemelkedett vazallusainak származásával magyarázzák.

Erre a téves teóriára a legszemléletesebb ellenpéldát bizonyosan Vilmos császár személye jelenti, aki 1918. november 28-án „véglegesen és visszavonhatatlanul" lemondott a „porosz koronához, valamint ezzel együtt a német császári koronához fűződő valamennyi jogáról", majd száműzetésének színhelyére, Hollandiába távozott.[17] 1941-ben bekövetkezett haláláig a hollandiai Doorn kastélyában élt, itt rendezte be feudális szervezetű menedékhelyét, és udvartartásától körülvéve megkülönböztetett érdeklődéssel követte nyomon a németországi politikai eseményeket. A Hohenzollern-dinasztia visszatérésébe vetett reményét soha nem adta fel, és szövetségeseket keresett restaurációs terveihez. Eleinte még bizakodott egy katonai diktatúra bevezetésében, és 1920-ban pezsgőt bontva ünnepelte a jobboldali „Kapp-puccsot".[18] Később reménykedve várta a Weimari Köztársaság – ahogy mondani szokta volt –, a „mocskos disznó köztársaság", a „tolvajok benépesítette rablóállam" mielőbbi összeomlását, amely egyébiránt 32 millió márkás összeget biztosítva fejedelmi udvartartást engedélyezett a Hohenzollern-családnak.[19] II. Vilmos érdeklődéssel figyelte Hitler és a nemzetiszocialisták egyre növekvő aktivitását, és 1925-ben megalapította a DAG-t (Doorni Munkaközösség), amely a nácik értelmezése szerint szorgalmazta és terjesz-

tette az etnológiára és kultúrmorfológiára vonatkozó tanait, továbbá hirdette a „faj tisztaságának" elméletét (rasszhigiénia) a népek keveredésével szemben.[20]

Ez idő tájt vette kezébe II. Vilmos Hitler *Mein Kampf* („Harcom") című művét. Nagy lelkesedéssel olvasta a neki szentelt fejezetet, amelyben a következő mondatok álltak: „...Ő volt az első olyan német császár, aki a megbékélés szándékával békejobbot nyújtott a marxista vezéreknek, anélkül hogy sejtelme lett volna arról: a gazemberektől távol áll a tisztesség és a becsület. Miközben jobbjukkal még szorongatták a császári kezet, másik kezükkel már a gyilkos tőr után nyúltak. A zsidókkal nem létezik egyezség, velük szemben csak a kemény »vagy-vagy« választás elve alkalmazható."[21] A száműzött császár ezek után úgy vélte, szellemi rokonság fűzi a Führerhez, és szabad folyást engedett már régóta szunnyadó antiszemitizmusának. Hitler kijelentésével egybehangzóan azt állította, hogy bukását a zsidók idézték elő, és most ugyanúgy tönkreteszik és elpusztítják Németországot, mint ahogyan ez a folyamat Oroszországban már végbement! Az 1918-ban bekövetkezett összeomlást „a háttérből a zsidók pénzelték", a német népet „ugyanők vezették félre és bujtották fel". „Ennek az iszonyatos népnek a vezérei előre megfontoltan szörnyű veszélybe sodorták a kereszténységet."

„A zsidó manapság" *(The Jew today)* című írásában II. Vilmos megindokolta téziseit, sőt radikalizmusával Hitlert idéző megoldást is ajánlott egyúttal: „A Németország elzsidósodása elleni harcot meghirdetve egyúttal olyan küzdelmet kell kezdeni, amely azután az egész világon folytatódik majd a zsidóság ellen." Hitler nagyra értékelte a Doornból érkező rokonszenvet, s értett ahhoz, hogy felhasználja az ebből adódó lehetőségeket. A nemzetiszocialista vezérkar 1926 februárjában Bambergben tartott összejövetelén Hitler az ellenszelet kihasználva határozottan síkra szállt a német hercegi dinasztiák vagyonelkobzásának kinyilvánítása ellen, noha ezt a népszavazási kezdeményezést az NSDAP vezető körei is támogatták.[22] Az ex-császár jóleső érzéssel nyugtázta a mellette való kiállást, s Hitler fellépésében a nácik és a Hohenzollernek közötti kötelék kiépülésének lehetőségét látta. Még ugyanebben az évben úgy intézte, hogy legkisebb fia, Vilmos Ágost részt vehessen a weimari pártnagygyűlésen, ahol be is lépett az SA-ba (Sturmabteilung, az NSDAP harci különítménye).

A későbbiek során Vilmos Ágost is hozzájárult ahhoz, hogy Hitler hasznot húzzon II. Vilmos és a Hohenzollernek pártfogolásából, amely egyengette számára az utat a konzervatív-monarchista körök felé, és lehetővé tette, hogy a nemesség és a polgárság szemében szalonképessé váljon.

„Egy olyan mozgalom, amelynek az élén Vilmos Ágost herceg menetel, nem nyilvánítható a nemzet szempontjából megbízhatatlannak" – vélték a császár iránt továbbra is lojális erők.[23] A Rathenau-szövetség előnyeit II. Vilmos durván visszautasította: „A Rathenau-szövetség... kinyalhatja nekem! Lásd Götz von Berlichingen esetét"![24]

1929 januárjában a Hitlerjugend (a Hitler eszméit valló nemzetiszocialista ifjúsági szövetség) a Führer nevében fejezte ki jókívánságait a száműzetésben élő ex-uralkodónak 70. születésnapja alkalmából. Röviddel ezután Hermann Göring nemesi származású neje kíséretében a Führer megbízásából felkereste a császárt, hogy ezzel is tápot adjon II. Vilmos Németországba való visszatérésére vonatkozó reményeinek. „Doornban hónapok óta mást sem hallott az ember, mint hogy Hitler vissza akarja hozni a császárt a trónra" – jegyezte fel egy kortárs a naplójában.[25] 1932 februárjában maga Hitler szólalt meg ebben az ügyben, hevesen és nagy meggyőző erővel adott hangot véleményének: „Az a legfőbb célom, hogy visszahelyezzem a trónjukra a Hohenzollerneket". Ez idő tájt a Hohenzollern család nagyobb része már a Führer csodálóinak táborához tartozott. Mindenekelőtt Hermina, II. Vilmos második felesége számított fanatikus Hitler-hívőnek,[26] részt vett az NSDAP pártösszejövetelein, kapcsolatban állt a nemzetiszocialisták vezetőségével, és propagandatevékenységet fejtett ki a monarchia visszaállítása érdekében. Jelenlétében senkinek sem volt megengedve Hitler bírálata. Az egykori trónörökös, Frigyes Vilmos 1932-ben személyesen támogatta, hogy Hitlert birodalmi elnökké válasszák, apja pedig köszönetét fejezte ki a kinevezés alkalmával, amiért Hitler – úgymond – „emberek millióit szabadította meg a marxizmustól". Az ex-császár – segédtisztje feljegyzése szerint – „rendkívül lelkesnek és boldognak" mutatkozott Hitler hatalomátvétele után. Néhány hónap múlva a Führer egyértelműen és durva megfogalmazásban elutasította a Hohenzollern-dinasztia restaurációs törekvéseit. A császár szűk környezetének

Doornban egyre inkább tudomásul kellett vennie, hogy a náci hatalomátvételhez fűzött remények „sajnálatos módon súlyos hibának bizonyultak".[27] A Hitler iránti csodálattal vegyes tisztelet semmit sem változtatott a helyzeten. A Franciaország felett aratott katonai győzelem után II. Vilmos így fejezte ki elismerését: „Lelkem mélyéig meghatott a német haderő felejthetetlen teljesítménye...",[28] a császár neje pedig ezt írta a fronton harcoló egyik unokájának: „... a nagypapát meseszerű frissesség töltötte el, vég nélkül részt vállal mindenből, árad belőle a szilárd hit a Führer bölcs rendelkezéseit és terveit illetően."[29] Hitlernek azonban esze ágában sem volt értékelni a Hohenzollernek feléje irányuló elismerését. Egy évvel II. Vilmos halála után lekezelő módon nyilatkozott róla: „Az öreg Vilmos igazi méltóságot sugárzott, II. Vilmos azonban egész magatartását tekintve jelentéktelen volt! Bismarck minden levele önmagában véve nagyobb értéket képvisel, mint a császár egész életműve."[30]

1933 után Hitler ellenfelei már alig kaptak lehetőséget arra, hogy a nyilvánosság előtt leránthassák a leplet a Hitler-jelenségről. Leleplező észrevételeiket csak külföldi emigrációban tudták közzétenni. Ezt példázza Konrad Heiden újságíró esete is,[31] aki már 1921-től kezdve látogatta Hitler nagygyűléseit, és maró gúnnyal átitatott cikkeket írt beszédeiről a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* hasábjain. Kritikai hangvételű sajtótevékenysége miatt Heident az egyik legkorábban színre lépő Hitler-bírálóként tartották számon. Ehhez társult még, hogy anyai ágon zsidó származású volt, így a nácik nem véletlenül gyűlölték. Alig várták, hogy végre eljöjjön a leszámolás napja. 1933-ban Heiden számára forróvá vált a talaj Németországban, ezért tanácsosnak látszott a külföldre menekülés. 1936-ban a náci rezsim hivatalosan is megfosztotta őt német állampolgárságától. Heiden több kiadást megért kétkötetes Hitler-életrajza[32] első kézből való, dokumentum értékű megfigyelésekkel járul hozzá a húszas évek német politikai életének megismeréséhez, viszont demagóg, valótlan, pontatlan vagy féligazságokat tartalmazó történeteket is nyilvánosságra hoz Hitler életútjáról. A monográfia „Egy korán kudarcot valló férfi" című fejezetében az alábbiakat írja: „25 éves koráig először Bécsben, majd Münchenben élt, többnyire munkanélküli vagy munkakerülő csavargóként tengette életét, szükségszállásokon húzta meg magát, vagy alkalmi barátok vendégszeretetére szorult... Mint ember a magánéletében és a foglalkozását tekintve is kudarcot vallott... Azt nem lehet elvitatni tőle, hogy bátor katona volt, de merészségét csak a vak ösztön hajtotta, és semmire sem jutott vele."[33] Heiden azt állította, hogy Hitler birodalmi kancellárként csupán „mihaszna, feladatának ellátására alkalmatlan ember" volt, aki hetente csak négy napot dolgozott.

Heiden számos egyéb önéletrajzi mű alapjául szolgáló monográfiája Hitlert végérvényesen egy reménytelenül bukásra ítélt, elvetélt egzisztencia alakjában örökítette meg, aki így vonult be az irodalomba. Amennyiben Heiden megállapításait tényként kezeljük, megoldatlan talány marad Hitler későbbi gyors politikai felemelkedése, és áthidalhatatlan, megmagyarázhatatlan szakadék tátong a munkakerülő csavargó és a karizmatikus hatású Führer alakja és szerepvállalása között. A semmirekellő, lusta ifjú és a becsvágytól hajtott, rendkívüli akaratérvényesítő képességekkel rendelkező nemzetiszocialista diktátor esetében két, homlokegyenest különböző személyiséggel állnánk szemben. A Hitler életútját feltáró komoly kutatások csak évtizedekkel később kezdődtek meg. A bécsi Brigittenauban található, férfiaknak fenntartott szállásról kiderült, hogy mintaotthonként működtették, és csak egyedülálló, rendezett életvitelű férfiak lakhattak a falai között.[34] Ami a fiatal éveiben járó Hitler anyagi helyzetét illeti, a kutatások egyértelműen bizonyították, hogy árvajáradékból és saját jövedelmekből elegendő pénzösszeg állt rendelkezésére, és ez szerény, de biztos egzisztenciát biztosított neki.[35] Az is bebizonyosodott, hogy Bécsben és Münchenben középszerű, megfelelő végzettség nélküli szabadúszó festőként olyan életszínvonalon élt, amely például egy magas rangú pénzügyi hivatalnok fiának korántsem jelenthetett volna megfelelő karriert. Az ifjú Hitler Bécsben megélt öt és Münchenben eltöltött egy éve során semmiféle becsvágynak vagy politikai ambíciónak nem adta tanújelét, viszont egyáltalán nem volt csavargó, hanem egy átlagpolgár életét élte.

Friedelind Wagner, a bayreuthi úrhölgy, Winifred leánya olyan Hitler-személyiségleírást hagyott az utókorra, amelynek fő jellemzői a gátlásosságba átcsapó kispolgári zárkózottság, a bogaras különcség és a komoly lelki zavarok. Friedelind 1940-ben Svájcba emigrált, és 1944-ben itt jelent meg könyve, A tűz öröksége[36] *(Heritage of Fire)*,

az első, Hitler magánéletét részleteiben feltáró mű. Az önéletrajzi ihletésű könyvben a szerző kíméletlenül leszámol anyjával, Winifreddel, aki a Führer meghitt bizalmasa, Bayreuth társasági életével, a Harmadik Birodalommal, valamint „Farkas bácsival" (Onkel Wolf), aki nem más, mint maga Hitler. Friedelind visszaemlékezései szerint Hitler naponta elfogyasztott egy kiló pralinét. Apja kinevette a különc „messiást", de jelentőségét mások sem vették komolyan.[37] A könyv szerzője felidézi első, gyermekkori találkozását a Führerrel: „...Teljesen hétköznapi külseje volt rövid bajor bőrnadrágjában és a vastag gyapjúzokniban... mintha vékony, hegyes pofacsontja menten átszúrta volna a sápadt, beesett arcot, kék szeme természetellenes, fanatikus tűzzel izzott; kiéhezett pillantással mérte fel a környezetét." Friedelind hallgat arról a hódolatteljes fogadtatásról, amelyet nagybátyja, Houston Stewart Chamberlain, az ismert politikai filozófus[38] rendezett Hitler számára Bayreuthban, szintúgy elhallgatja elragadtatott hangvételű levelének megírását: „...Németország a legnagyobb veszély órájában egy Hitlert adott a világnak." A Wagner-unoka az ünnepi játékokon azonban már Hitler előnytelen vonásaira is felfigyel: „Ez volt az első alkalom, hogy frakkban láttam Hitlert. A cilinderét – a korábbiaktól eltérően – már nem kéményseprő módjára a tarkójára hátrahúzva viselte; láthatóan kényelmetlenül érezte magát elegáns új öltözékében. Anya és a családtagok nem győzték dicsérni a külsejét, én azonban észrevettem, hogy a frakknak rossz volt a szabása, és az egyik nadrághajtóka két ujjnyival magasabban állt, mint a másik."[39] Friedelind megállapításainak teljesen ellentmond, hogy a *Simplicissimus* című szatirikus folyóirat újságírója már 1922-ben gúny tárgyává tette, milyen nagy súlyt fektet a nemzetiszocialista politikus a kifogástalan megjelenésre: „...(Hitler) simára lefésült, brillantinnal bekent és szinte mértani pontossággal középütt elválasztott hajával, gondosan ápolt bajuszával és kifogástalanul megkötött nyakkendőjével úgy nézett ki, mintha egy konfekciós áruházban állította volna össze a ruhatárát."[40] A Hitler-életrajz szerzője, Konrad Heiden a következőképpen vélekedett erről: „Pályafutásának kezdetétől úgy öltözködött, mintha egy divatalbumból lépett volna elő..."[41]

Friedelind a Hitler külsejéről alkotott képét a további megfigyelésekkel tette árnyaltabbá: „...Észrevettem, hogy elülső fogsorát rendbe hozatta; furcsán kicsi elülső fogaiban tömések sorakoztak, és

egész szája csillogott az aranytól. Az ujjain a körömházat elég mélyen benőtte a bőr, amit beszélgetés közben kitartóan rágcsált, majd időnként felhagyott ezzel a foglalatossággal, és kritikusan mustrálni kezdte egyik körmét a másik után..." Richard Wagner unokája arra is kitért, milyen lekezelő durvasággal bánt „Farkas bácsi" az adjutánsaival. Pulykavörös ábrázattal és vérben forgó szemekkel vagdosta a fejükhöz a „legundorítóbb osztrák szidalmakat". „Szája habzott a dühtől."[42] A szerző emlékeiben Hitler a rikácsoló, habzó szájú dühkitöréseit csak nagy nehézségek árán megfékezni képes hisztérikus alkatként maradt meg leginkább az emlékezetben. Friedelind Wagner szemléletes ábrázolásmódjával új utat nyitott meg. Olyankor lépett színre, amikor a Hitler-kutatások nélkülözték az árnyalt, több szempontú megközelítést, ezért megállapításait tényként kezelték, és azok később számtalan szenzációhajhász történethez szolgáltattak anyagot. A minden alapot nélkülöző bulvársztorikat még a mai napig is többnyire túlzó formában láthatjuk viszont. Amikor Friedelind bátyja, Wolfgang Wagner 50 évvel később megjelentette „Élettények" *(Lebensakte)* című könyvét, a leánytestvére által megrajzolt Hitler-kép már rögzült a köztudatban. A tényszerű helyreigazításokat többé már nemigen vették tudomásul. Hiába állt ez a könyvben: „...A bácsi (Hitler) kezet csókolt édesanyámnak, elkerült minden fékezhetetlen indulatkitörést, és nem rágta rojtosra dühében a szőnyegeket."[43]

A Wagner-unoka Hitler bayreuthi életét bemutató önéletrajzi műve abba az irodalmi vonulatba tartozik, amely a diktátort – magánemberként is – egysíkú megközelítésben visszataszító szörnyetegnek, ellenszenves tulajdonságjegyekben bővelkedő pszichopatának ábrázolja. Az ilyen szándékkal íródott könyvekben az egyik képtelenség felülmúlja a másikat: a csaknem gyengeelméjű Hitler, aki foglalkozás nélküli szobafestő-mázoló és tapétázó; Hitler, a funkcionális analfabéta; az artikulátlanul beszélő és az étkezőasztalnál viselkedni képtelen Hitler; Hitler, aki félszegségében képtelen a felsőbb körök tagjaival folytatott társasági érintkezésre; Hitler mint céltalan életvitelű bohém. A felsorolt abszurditásokat sulykolva megválaszolatlan rejtély maradt a kérdés, miként volt képes egy ilyen korlátolt képességű, aszociális, a társadalom peremére szorult egyén arra, hogy híveket toborozzon magának, és befolyása alá vonja őket.

Hitler örök ellenlábasa, Otto Strasser[44] számos történetet agyalt ki a Führer perverzitásba átcsapó szexuális életéről.[45] Az eredetileg az SPD-nek (a Német Szociáldemokrata Pártnak) tagja, majd később az NSDAP észak-németországi bal oldali szárnyához csatlakozó és funkcionáriusként tevékenykedő Strasser rendkívül jól ismerte a Führert. A két férfi kapcsolatára már kezdettől fogva rányomta bélyegét az áthidalhatatlan ideológiai ellentét és az egymás iránt érzett ellenszenv. Miután személyi titkára, Joseph Goebbels átpártolt Hitlerhez, és az NSDAP kommunista irányvonala körül kibontakozó vitában is vereséget szenvedett, Otto Strasser 1930 júliusában elhagyni kényszerült a pártját. 1933 után – állandóan a Gestapo látókörében maradva – szinte „végigmenekült" egész Európán. Hitler ellen egyrészt illegális csoportok bevonásával, másrészt pedig tollával is folytatta a harcot. „Hitler és én" *(Hitler und ich)* című emlékirataiban Strasser az intim szféra területén számolt le ellenfelével.[46] Árnyalt megközelítéssel és a részletekben tobzódva vetette papírra a Führer szexuális eltévelyedéseit: „Három nőt személyesen ismertem, akik szerepet játszottak ennek a perverz fantáziájú aszkétának az életében" – írja Strasser. – „Összegyűjtöttem a bizalmas jellegű értesüléseket... Mindenről hiteles képet nyertem ...Pontról pontra bebizonyosodott mindaz, ami egy egészséges férfinak még a képzeletvilágában is aligha fordulhatna elő."[47] A politikai riválisáról alkotott lesújtó összegzés így hangzott: „Miután a véletlenek egybeesése révén egy kissé fellebbentettem a fátylat Adolf Hitler magánéletéről, már tudom, hogy képtelen a szerelemre, tisztában vagyok a neki természetellenes gyönyöröket nyújtó, alantas eszközökkel. Bátran kijelenthetem, hogy Hitler egy másik világban él, távol a nőktől, távol a szerelemtől."[48]

Strasser visszaemlékezései rendkívül széles körben irányították magukra a figyelmet, állításainak szíves-örömest igazat adtak, azokat kész tényként fogadták el. Kijelentéseivel tovább gazdagította a már kialakított Hitler-képet, ezúttal a lusta, züllött csavargótól a perverz gyönyöröket hajszoló különc irányába. Hitler minden képzeletet felülmúló politikai sikerének megértéséhez azonban ezek az új közlések éppoly kevéssé járultak hozzá, mint a Führer körül létrejött, egészen 1945 áprilisáig virágzó személyi kultusz okainak feltárásához. A köztudatba csak igen lassan ment át, hogy Hitler a „Berghof" nevű, Berchtesgaden mellett fekvő vidéki birtokán semmiféle

szexuális tivornyát nem rendezett. Élete szinte feltűnések nélkül, nagyon egyhangú és jellegzetes konzervatív-polgári mederben zajlott. Személyeskedő viccek Hitler jelenlétében például nem hangozhattak el, a nap fénypontját pedig egy filmvetítés jelentette a saját házimoziban.

A Harmadik Birodalom bukása után az emberek szinte igényelték, hogy objektív képet kapjanak arról a férfiról, aki egy egész népet vezetett a katasztrofális végkifejlet felé. A rendkívül hiányos információk viszont nem elégítették ki ezt az igényt. A már rendelkezésre álló emlékiratokhoz hosszú ideig csak a „barna diktatúra" boszorkánykonyhájáról kikerült pletykák társultak – mintegy jelezve, hogy a valós tényeket a náci cenzúra hatékonyan tartotta szigorú hírzárlat alatt.

A higgadt és megfontolt Edmund Glaises von Horstenau tábornok visszaemlékezéseiben[49] papírra veti a Hitler tolmácsától, Paul Schmidttől származó információkat: „1. téma: Hitler szexuális élete. Schmidt ismeretei szerint... enyhén homoszexuális nemi szerep jellemzi. Azt a híresztelést, miszerint exhibicionista volna, nem lehet kizárni. Engedélyezte, hogy Lisszabonon keresztül... Amerikából a legközönségesebb tartalmú, tiltott pornográf folyóiratokat szerezzenek be. Schmidt véleménye alapján ez alátámasztja, hogy az Eva Braunhoz fűződő kapcsolata – aki végtelenül közönséges, jelentéktelen nő volt – minden kétséget kizáróan a szexualitáson alapult."

A háború befejezése után a szociáldemokrata Franz Jetzinger elsőként folytatott részletes kutatást Hitler gyermek- és fiatalkorára vonatkozóan, és eközben új forrásanyagokat tárt fel.[50] A Führer későbbi, meredeken felfelé ívelő életpályájának lehetséges magyarázatai után kutatva Jetzinger áttanulmányozta Hitler életének korai szakaszát, elbeszélgetett a család egykori szomszédaival és ismerőseivel, megkérdezte Adolf tanárait és iskolatársait. „Állandóan háborúsdit akart játszani, mindig csak a háború érdekelte" – mesélte egyik iskolatársa.[51] Egy másik leondingi osztálytárs már 1939-ben keserűen így panaszkodott: „Diákkorában is üldözött bennünket, vadászott ránk, és most megint ugyanezt teszi."[52] Iskolai osztályzatait részletesen áttanulmányozva kiderült, hogy Hitler nagyon rossz tanuló volt, többször is osztályt ismételt, és különböző iskolákban

kellett folytatnia tanulmányait. Feltűnő, hogy matematikából kapott elégtelen osztályzatai mellett a német nyelvből is megbukott, noha a későbbiekben kivételes szónoki képességekről tett tanúbizonyságot. Kedvenc tantárgyából, a történelemből is gyakran csak elégséges osztályzattal zárta a tanévet, sőt, az is előfordult, hogy elégtelenre értékelték a tudását. A tényeket meghazudtolva *Mein Kampf* című könyvében mégis ezt állította: „Messze a legjobb volt a teljesítményem földrajzból, de még ezt is felülmúltam a világtörténelemből... Ezekben a tantárgyakban az osztály előtt jártam!" Miután Hitlert 1904-ben harmadikos középiskolásként francia nyelvből osztályismétlésre utasították, kérvénnyel fordult a felső-ausztriai Tartományi Tanügyi Tanács illetékeséhez, hogy engedélyezzék számára az utóvizsga letételét.[53] A linzi székhelyű állami középfokú reáliskola igazgatója azzal a megjegyzéssel támogatta a beadványt, hogy dicséretesnek tartja a kérelmező javuló teljesítményét. Noha Hitler „nagyon tehetséges és több tantárgyból is megfelelő előmenetelű, francia nyelvből nem tanúsította az elvárt szorgalmat."

Szintén érdekes, hogy milyen ítéletet alkotott Hitlerről az osztályfőnöke, dr. Huemer, a linzi reáliskola tanára 1923-ban a maga és több kollégája nevében. Noha ekkortájt a tanár már fenntartás nélkül csodálta egykor nehezen kezelhető tanítványát, mégis törekedett objektivitása megőrzésére: „(Hitler) kifejezetten tehetséges volt, még ha adottságai meglehetősen egyoldalúan bontakoztak is ki, de csak nehezen tudta fegyelmezni magát. Kissé önfejűnek, önhatalmúnak, akaratosnak és hirtelen haragúnak számított, nehezére esett az alkalmazkodás az iskola szabályaihoz. Szorgalmasnak sem volt mondható. Viszont kiváló rajztehetséggel rendelkezett... Munkakedve azonban mindig gyorsan elillant. Tanárai oktató célzatú megállapításait nem ritkán rosszul leplezett ellenérzéssel fogadta, osztálytársaitól pedig megkövetelte a feltétlen engedelmességet; szinte tetszelgett a vezér szerepében..."[54]

Dr. Huemer a tanítványát feltehetően kedvezőbb színben feltüntető, de még így is viszonylag előnytelen szakvéleményét olyan időpontban fogalmazta meg, amikor Hitler hazaárulás vádjával perbe fogva letartóztatásban várta az ítéletet. Védőügyvédje (dr. Roder) abban a reményben adott megbízást a szakvélemény elkészítésére, hogy a személyiségjegyeiről alkotott pozitív végkicsengésű információk megbízójának felmentéséhez fognak vezetni. Bizonyosra vehető, hogy az egykori osztályfőnök semmi esetre sem akart ártani időközben hírnevessé vált tanítványának, mivel szakvéleményéhez egy – az összképet enyhítő – függeléket is csatolt. „Ahogyan a gyakorlati tapasztalatok is alátámasztják, az élet általában nem igazolja vissza az iskolában kialakult értékrendet; miközben a mintagyerekek gyakran kudarcot vallanak a későbbiek során, az iskolai csibészek is kiteljesíthetik önmagukat, ha a szükséges mozgási szabadságot megszerzik." Hitler önábrázolása a *Mein Kampf*ban jelentős mértékben eltért a valóságtól. A szerző az ott leírtakban elferdítette az igazságot. „Kis vezéregyéniség voltam, aki az iskolában könnyen és jól tanult."[55] 1937-ben dr. Huemer Berlinben felkereste az immár Führerként ismert Hitlert. Az egykori diákjával folytatott személyes beszélgetésről dr. Huemer lelkes Hitler-rajongóként távozott.

Jetzinger egyébként jelentős eredményeket felmutató kutatásaival szöges ellentétben áll az a törekvése, hogy Hitler cselekedeteinek mozgatórugóit örökletes adottságaival magyarázza, amelyekben a „zsidóság négy tipikus tulajdonságjegyét" véli felfedezni, mégpedig az intelligenciát, a meggyőző erejű szónoki tehetséget, a minden határt átlépni képes uralomvágyat és a szadista gyűlöletet.[56] Feltételezi, hogy Hitler negyedrészben zsidó eredetű: „Amennyiben ez az elmélet beigazolódik, kulcsot kapnánk a Hitler-rejtély megoldásához."[57]

A Führer Bécsben eltöltött éveit kutatva Jetzinger elsőként elemezte Hitler fiatalkori barátjának, August Kubizeknek visszaemlékezéseit.[58] Kubizek Adolf Hitler társaságában 1908 tavaszán költözött Bécsbe, és négy hónapig együtt laktak. A közvetlenül Kubizek halála előtt, 1956-ban készült beszélgetések számos érdekes részletet tártak fel, és egyúttal több tárgyi tévedést is kimutattak. Az csak később merült fel, hogy egyáltalán hitelesnek tekinthetők-e Kubizek – Hitler bécsi időszakának egyetlen jelentős forrásanyagaként számon tartott – elbeszélései. Az akkor elmesélt történetek ugyanis az NSDAP megbízásából és vigyázó tekintetének kereszttüzében keletkeztek. Azon feljegyzések szerint, amelyeket az NSDAP Központi Levéltárának munkatársai 1938-ban készítettek, létezett egy megállapodás arról, hogy „Kubizeknek a Führerre vonatkozó visszaemlékezéseit" írásban lejegyzik.[59] Részletesen megállapodtak vele visszaemlékezéseinek tartalmáról és jegyzékben rögzítették: „...Ez az életrajzi beszámo-

ló a Központi Levéltár egyik legjelentősebb dokumentumát képezi majd." A Kubizek gondosan irányított visszaemlékezéseit tartalmazó leirat az NSDAP számára is megkérdőjelezhetetlenül kinyilvánította: „...A Führer mindannyiunk előtt felmérhetetlen nagysága már ifjúkorában is megmutatkozott."

Hitlernek a „bécsi nélkülözések időszakát" bemutató, saját kezű emlékirata politikai megfontolásból keletkezett 1924-ben: az a törekvés vezérelte, hogy „szenvedéseinek" ábrázolásával megnyerje magának a munkásságot. Az életét támogatás nélkül a nagyvárosban tengető szegény sorsú ifjú legendájának annyi köze van a valósághoz, mint a diák-Hitlerről kialakított képnek, mely „könnyen és jól tanulónak" mutatja.

Olyan megállapításokat, amelyek magyarázatot adnának a Hitler meredeken felfelé ívelő politikai karrierjét megalapozó személyiségjegyekre, nem találhatunk sem Kubizeknek az NSDAP számára írott visszaemlékezéseiben, sem pedig a *Mein Kampf* hazug önéletrajzában – az utóbbit a nemzetiszocialista Hitler egyébként egy számára kritikus időszakban, politikai érvényesülésének előmozdítása céljából agyalta ki. Mégis fellelhető azonban néhány fennmaradt írásos dokumentum: bizonyítványok, levelek, postai levelezőlapok és hivatalos iratok, amelyeket az 1907 és 1914 közötti időszakban Hitler vagy saját maga írt, vagy pedig reá vonatkoznak.[60] Fölöttébb tanulságos és bizonyító erejű például Magdalena Hanisch linzi háztulajdonos levele – Hitler és barátja ugyanis nála béreltek lakást.[61] Magdalena Hanisch ebben a dokumentumban leírja az ifjú Hitlerrel folytatott beszélgetését, aki közbenjárását kéri egy időpont kieszközlése érdekében a Képzőművészeti Akadémia egyik ismert professzoránál (az illető Alfred Roller igazgató).

Szembetűnő, hogy a 19 éves Hitler már ekkor milyen fondorlatos módon képes a valóság tényeinek elferdítésére. A Bécsi Képzőművészeti Akadémián tett sikertelen felvételi vizsgáját a „művészettörténész hallgató" a „több felvételre már nem volt lehetőség" kitétellel magyarázza, azt a látszatot keltve, mintha túljelentkezés miatt utasították volna el. A felvételi vizsgán – Magdalena Hanisch támogató közbenjárását kihasználva – úgy mutatja be önmagát, mint „komoly gondolkodású, igyekvő fiatalembert, aki koránál érettebb, határozottabb, jó magaviseletű és megbízható". Ravaszul szembe dicséri Roller professzort, akit szállásadójának egyik barátnője, Johanna Motloch személyesen ismer. Állítása szerint, úgymond, Roller „világhírnévnek" örvend, és ő majd „tisztelettel fogja említeni a nevét minden munkájában". Az a módszer, ahogy Hitler a háztulajdonosnőt kihasználja és elragadtatott hívévé teszi, pontosan azt a példát előlegezi meg, amellyel később politikusként majd annyi nőt rávesz az NSDAP-be való belépésre. Hitler már 19 éves korában is művészi módon értett ahhoz, hogy az embereket a maga érdekében befolyásolja – Magdalena Hanischt is elbűvölte megnyerő modorával. „Amikor megkérdeztem tőle, vajon segítségére volna-e, ha... támogató ajánlást kapna, az ifjú szeme felragyogott, erősen elpirult, és azt mondta, élete legnagyobb szerencséjének tekintené, ha EZZEL az emberrel megismerkedhetne... Szívesen nyújtottam segítséget a fiatalembernek, hiszen akkori helyzetében senkit sem ismert, aki egy szót szólt volna az érdekében, vagy jó tanácsokkal látta volna el; mint egy idegen teljesen egyedül érkezett Bécsbe, és egyedül, minden útbaigazítás nélkül volt kénytelen mindenhová elmenni...", áll abban a levélben, amellyel a barátnőjéhez fordult. Az írásban fellelhető patetikus kifejezési formák rendkívül eltúlzottnak tűnnek a jelentéktelen tartalomhoz képest. A levélíró három alkalommal kéri – „hálás köszönetét" kifejezve – a közbenjárást védence számára. Magdalena Hanisch túlzásokba eső, elragadtatott dicsérő szavai emlékeztetnek a később Hitlert körülrajongó nők magatartására. Ugyanilyen lelkesedéssel támogatják majd a müncheni társasági élet hölgytagjai a feltörekvő politikus pályáját.

Amikor 1908. február 8-án Roller professzortól megérkezett a pozitív elbírálást kilátásba helyező válasz, Hitler viselkedésével nem okozott csalódást jóakaróinak. Szerepét tanult színészhez hasonlóan játszotta el. „Látnod kellett volna a fiút" – írta lelkesedésének hangot adva Magdalena Hanisch a barátnőjének. – „Lassan, szóról szóra, mintha kívülről meg akarná tanulni a tartalmát, áhítattal és boldog mosollyal az arcán olvasta fel halkan magának a levelet. Egész lényéből sugárzott a hála, amikor letette elém az asztalra..."

Kordokumentum-értékűek azok a csekély számban megmaradt levelek és levelezőlapok is, amelyeket a barátjának, August Kubizeknek írt Hitler. A többnyire rossz helyesírástól eltekintve egy

becsvágyó, a nyelvet magas szinten művelő, sokirányú művészeti érdeklődést tanúsító fiatalember képe bontakozik ki előttünk az írásokból. Nem szerény képességű, önkifejezésre szinte képtelen vagy földhözragadt gondolkodású személyről van tehát szó. Hitler már a reá később annyira jellemző, dagályos hangvételű beszédeinek stílusát is megelőlegezi, amikor a császári és királyi udvari operaszínházról ír barátjának. „Külsejéből fenséges méltóság árad, amely az épületnek egy művészeti emlékmű komolyságát kölcsönzi. Belsejébe lépve viszont inkább a csodálat tölti el a szemlélőt, mintsem az áhítat. Ha a hatalmas erejű hanghullámok elárasztják a belső teret, és a szél susogása meglágyítja a zene mámorító dübörgését, magasztos eszmék járják át az embert, és megfeledkezik az épület belsejét túldíszítő, agyonzsúfolt aranyozásról és a pompáról."[62] Amennyiben a Kubizekkel folytatott levelezés átvezet az intim szférába, kifejezetten melegszívű és humoros hangvétel határozza meg a levél stílusát. Hitler körbeudvarolta „Gustl" barátját és annak családját, ameddig valamilyen hasznot remélt a velük való kapcsolattól, majd egyik napról a másikra váratlanul megfeledkezik róluk. A politikus Hitler is ugyanezt a taktikát követi majd a későbbiekben.

Hitlernek egy 1914 januárjában keletkezett, hosszú, saját kezűleg írt levele az első olyan fennmaradt dokumentum, amelyben később művészi tökélyre fejlesztett szónoki képessége és érvelő-argumentációs adottságai már példaértékűen megmutatkoznak. Hitler akkoriban már Münchenben élt, és hozzá is eljutottak a Habsburg-család közeli trónfosztásáról szállongó híresztelések. Azt remélte, hogy megmenekülhet a katonai szolgálattól, ezért érte meglepetésszerűen a linzi katonai hatóság sorozásra behívó parancsa. Hosszú, pontokba szedett önigazoló írása, amelyben valamennyi retorikai húron remekül játszik, a maga nemében tökéletes, művészien kivitelezett alkotás. A központi témától el-elkalandozva tevékeny, dolgos és törvénytisztelő polgárnak mutatja magát: „a törvény előtt feddhetetlenül, saját lelkiismeretem előtt pedig tisztán állok". Pátosszal teli mondatokban utal szomorú gyermekkorára: „azt a szép szót, hogy fiatalság, nem ismertem". Hízeleg az ügyében eljáró hivatalnoknak, és egyúttal felhívja figyelmét az eljárásban elkövetett hibára: „Miként a konzulátuson közölték velem, a sorozási beidézést vagy személyesen vagy pedig a konzulátusi hatóság útján kell (a címzettnek) kézbesíteni." Öntudatosan megállapítja, hogy büntetés jár neki a hadkötelezettség alóli kibúvás miatt: „... Ezért legyen szabad egy szerény pénzbüntetést méltányos bűnhődésként kérnem, és én nem fogok vonakodni, hanem készséggel eleget teszek kötelezettségemnek". Ha hangosan végigolvassuk Hitler beadványát, úgy érezhetjük, mintha egyik beszédét hallanánk – az írás a formai jegyeket és szerkezeti tagolását tekintve megdöbbentő módon hasonlít későbbi szónoklataihoz. Egyértelmű bizonyítékkal állunk szemben arra nézve, hogy Hitler már 1914-ben kifejlesztette politikusi mesterségének verbális eszköztárát, és ahhoz is értett, hogy szükség esetén ékesszólását is bevesse.[63] Az írás nem tévesztette el hatását: Hitlernek nem kellett a hadkötelezettség megszegésének bűncselekménye miatt esedékes, feltehetően nagy összegű pénzbüntetést befizetnie, és az alól is mentesítést kapott, hogy az előírt határidőt betartva megjelenjék a sorozásra kijelölt helyszínen.[64]

Számos kortársát meglepte, milyen kiáltó, szinte áthidalhatatlan ellentét húzódik a magánember Hitler és a „mennydörgő Démoszthenész" között. Ez a Hitler személyiségében megnyilvánuló kettősség csak a világháború után jutott igazán kifejezésre.

1914 és 1918 között Hitler önkéntesként szolgált a 2. bajor gyalogezredben, és a 16-os sorszámot kapta. Az első világháború befejeztével az őrvezetői rangot elérő Hitler nem szerelt le, hanem továbbszolgált a német birodalmi haderő kötelékében. 1919. június 5-én a hadsereg alkalmazottait, köztük Hitlert is egy továbbképző tanfolyamra vezényelték, ahol különböző előadók a német történelem és politika, a gazdasági élet és a szocializmus témaköreiben fejtették ki nézeteiket. A jobboldali-radikális elkötelezettségű diplomás mérnök, Gottfried Feder ezen a tanfolyamon ismertette a „kamatrabszolgaság eltörlésére" irányuló elméletét. Az előadást követő vitában beszélt Hitler első ízben a nyilvánosság előtt. „...Az egyik résztvevő abban a hitben volt, hogy ki kell állnia a zsidók mellett, és hosszabb fejtegetésbe bonyolódva védelmébe vette őket. Ez úgy felbőszített, hogy meg kellett cáfolnom a kijelentéseit."[65]

A továbbképző tanfolyam keretében a müncheni egyetem professzora, Alexander von Müller is előadást tartott „A háború politikai története" címmel. Egyik előadását befejezve éppen el akarta hagyni a lassan elnéptelenedő termet, amikor kis csoport állta el az

útját. A csoport tagjai szemmel láthatóan megigézve álltak körül egy férfit, aki sajátos torokhangon feltartóztathatatlan szóáradattal és egyre növekvő szenvedélyességgel beszélt a lelkükre. Müller professzort – mint később kifejtette – az a különös érzés kerítette hatalmába, hogy az ő műve váltotta ki az izgatott beszélgetést. Odapillantva egy sápadt, sovány arcot látott, rövidre vágott bajusszal és feltűnően nagy, világoskék, fanatikus hidegségű, izzó szemekkel. A homlokára egy hajtincs hullott alá beszéd közben.[66] A férfit Adolf Hitlernek hívták.

Müller professzor felhívta egykori iskolatársának, a vezérkari tiszt Karl Mayrnak, Hitler katonai parancsnokának figyelmét a szónoki őstehetségre.[67] Néhány nappal később Mayr a felderítő parancsnokságra irányította át Hitlert; a parancsnokság egyik feladata az volt, hogy felvilágosítsa, információkkal lássa el a bolsevizmus veszélyeiről a haderő kötelékéből leszerelés előtt álló katonákat. Hitler átütő sikerrel igazolta, hogy alkalmas a megbízásra. „Egyetlen feladat sem szerzett nekem ennél nagyobb örömet" – írja a *Mein Kampf*ban.[68] – „Joggal beszélhetek sikerről: előadásaim során sok... bajtársamat vezettem vissza ismét a népéhez és a szülőföldjéhez." A vezérkari tiszt Mayr sem palástolta lelkesedését: „...Hitler úr, nyugodtan ki merem jelenteni, született népszónok."[69]

Hitlernek az egész további sorsát meghatározó „áttörési élményre"[70] azonban a következő évig kellett várnia. Ez a határnap – miként Hitler maga is feljegyezte – egyértelműen 1920. február 24-e volt. Ezen a napon tartotta első beszédét egy tömegrendezvényen. Átütő sikert aratott, a hallgatóság tombolt lelkesedésében, lenyűgözte őket Hitler előadói stílusa. De még a közönségnél is jobban meg volt lepődve az elképedt szónok, aki előtt tulajdonképpen ekkor tárult fel addig önmaga számára is rejtve maradt kivételes képessége. Hitler egy csapásra az események középpontjába került, szónoki eszköztárának bevetésével elérte, hogy befolyása alá vonjon egy nagyobb létszámú közönséget is. A politikáról évek hosszú során kialakított nézeteit nem csak kifejthette a nyilvánosság előtt, hanem fellépéseit még zajos tetszésnyilvánítás is fogadta. Egyszer s mindenkorra véget ért az az időszak, amikor felhalmozott tudását többé-kevésbé önkéntes magánszemélyek szűk körére kellett ráerőszakolnia, s csekély számú ismerősének, például csupán a bécsi férfiszálló lakóinak vagy

müncheni szállásadója, Popp szabómester családjának fejtegethette politikai nézeteit. Most már komolyan vették, és senki nem tartotta hóbortosnak. Hitler élt a váratlanul adódó lehetőséggel. Első sikerének mámorító hatása alatt – kezdetben még laikus módszerekkel – továbbfejlesztette a szónoki fordulatok és a taglejtések rendkívül hatásos szimbiózisából ötvözött előadói technikáját. Miután 1919 szeptemberében belépett a pártba, első előadói sikerét követően rábízták a DAP propagandaszónoki feladatkörét. Ettől fogva néha naponta többször is, egyre növekvő közönség előtt tartotta beszédeit. Egyre meggyőzőbbé vált, és fellépései során még tökéletesítette is előadói eszköztárát. A főfoglalkozású politikusok monoton, egyhangú stílusától eltérően Hitler saját magát adta a szónoki emelvényen, valódi színjátékot mutatott be, ezért ellenfelei rettegtek tőle. Csakhamar szúrós tekintetű kék szemének egyetlen pillantásával fel tudta mérni környezetét, osztrák akcentusát tudatosan alkalmazta hatáskeltésre. Sajátosan rekedtes torokhangja szinte hipnotikus kisugárzást kölcsönzött beszédjének, tovább erősítve a hallgatóságra gyakorolt hatását. Ezzel a szónoki fegyvertárral kezdte meg Hitler a politikai pályafutását. Mindenhol fellépett; egyik beszéde követte a másikat. Vele ellentétben a korszak másik diktátora, Sztálin mindösszesze egy alkalommal lépett szónokként a nyilvánosság elé – amikor Németország rajtaütésszerűen megtámadta a Szovjetuniót, és a bajban „fivéreihez és nővéreihez" fordult.

Hitler a történelemben párját ritkító, sajátos karriert futott be, mivel egyetlen politikai indulótőkével rendelkezett csupán: a vasakarattal tökéletesített, kivételesen hatékony szónoki tehetséggel. Ez az adottság jelentette számára az érvényesülés lehetőségét, és fokról fokra egyre feljebb emelkedett. Hosszú éveken át – miközben befelé fordulva és elszigetelten foglalkozott a politikával – kiérlelt és megalkotott egy olyan, a fajelméleten és a hatalomgyakorlás alapelvein nyugvó, polgárságellenes és antiszemita jellegű világképet, amely a továbbiakban már változatlan maradt, és amelytől többé már nem tért el – Hitler pontosan tudta, hogy mit akar. Szónoki adottságainak átható ereje képessé tette arra, hogy az embereket világnézetének feltétlen kiszolgálóivá tegye.

Ernst Hanfstaengl az elsők között írta le Hitler retorikájának hatását[71]: „Aki Hitlert kizárólag a későbbi évek politikai rendezvényei-

nek szónokaként ismeri – mint a mikrofonnál a végletekig eltorzult arccal harsogó demagóg népvezért és diktátort –, annak elképzelése sem lehet politikai színre lépésének első éveiben oly nagy hatást kiváltó, természetes – nem mesterségesen felerősített – hangjának regiszterekben gazdag és tökéletesen árnyalt tónusáról. Baritonja még simogatóan és visszhangozva töltötte be a termet, torokhangjának mesteri kifejezésre juttatásával borzongást váltott ki a hallgatóságból. Hangszalagjai még nem használódtak el, árnyalt hanghordozásával páratlan hatást tudott kifejteni. Számos kiváló szónokot volt alkalmam meghallgatni életem során, közülük hárman a beszéd virtuóz mesterei voltak, mint például Theodore Roosevelt elnök, Gore, a vak oklahomai szenátor és Woodrow Wilson, az 'ezüstnyelvű' férfiú – de egyikük sem tudta hallgatóságából azt a hatást kiváltani, amelyet Hitler a mi végzetünkre és az ő balsorsára olyan tökéllyel el tudott érni."

1925 elején, nem sokkal azután, hogy landsbergi letartóztatásából kiszabadult, Hitler már nagy rutinra és magabiztosságra tett szert a közönséggel való kapcsolattartás terén. „Ha egy ellenvéleményt kifejtő közbeszólás hangzott el, könnyed mozdulattal felemelte a kezét, mintha egy labdát kapna el, majd arcán ravaszkás mosollyal keresztbefonta karját a mellén. Két vagy három mondatban válaszolt, minden neheztelés nélkül, mondandóját pedig viccel és humorral fűszerezte – és ezzel ismét a maga oldalára állította a nevetőket. Retorikai bravúrjaival azokra a nagy hegedűművészekre emlékeztetett, akik csak ritkán húzzák teljesen végig vonójukat a húrokon, és ily módon is utalásszerűen sejtetnek egy gondolatot."[72]

Albert Speer, Hitler építésze és későbbi sikeres hadügyminisztere csak 1931-ben, két évvel a nemzetiszocialista hatalomátvétel előtt került kapcsolatba Hitlerrel, és személyesen tapasztalhatta meg az akkor még ellenzéki politikusként kötelességszerűen kritizáló szónok meggyőző erejét. Speer nagypolgári körökben nőtt fel, gazdag és művelt építészdinasztiából származott, családja büszke volt arra, hogy a mannheimi társasági élet meghatározó szereplői között tartják számon őket. „Bizonyára nem akadt több... mint húsz... olyan életvitelű háztartás ebben a városban, amelyet hasonló fényűzéssel vezettek volna. Nagyszámú kiszolgáló személyzet gondoskodott arról, hogy megfelelő legyen a gazdagság megjelenítése... A szolgálólányok fehér főkötőt hordtak, fekete ruhát viseltek... az inasok aranyozott gombokkal díszített lila libériában feszítettek, a legpompásabb öltözéke a sofőrnek volt" – emlékezett vissza Speer gyermekkorának feudális udvartartású szülői házára.[73] A mannheimi úri társaság csemetéjének neveléséhez francia nevelőnőt tartottak, később pedig előkelő magániskolába járatták a fiút.

Apja és nagyapja nyomdokain haladva Albert Speer ugyancsak építészeti tanulmányokat folytatott. A Berlin-Charlottenburgban működő műszaki főiskola fiatal tanársegédjeként – hallgatói unszolásának engedve – a konzervatív beállítottságú építész 1931 derekán meghallgatta Hitler egyik beszédét. Az esemény végleg megváltoztatta az életét.

Visszaemlékezéseiben Speer a következőképpen örökítette meg a találkozást: „A híveinek kíséretében megjelenő Hitlert valóságos üdvrivalgás fogadta. Már ez a kitörő lelkesedés is mély benyomást gyakorolt rám, fellépése szintén a meglepetés erejével hatott. A plakátok és a róla készített karikatúrák alapján vállszíjas egyenzubbonyban, karján horogkeresztes szalaggal és homlokába lógó zilált hajtinccsel került be a köztudatba."[74] Ilyesfajta külsőt a mindenkori környezetéhez kaméleonszerűen alkalmazkodni képes Hitler elsősorban egyszerűbb származású hívei számára alakított ki önmagáról. Ennél a fellépésénél más megjelenési formát választott. „Itt – mint Speer feljegyezte – jó szabású kék öltönyben lépett a szónoki emelvényre, szembetűnően betartotta a korrekt polgári viselkedés normáit, minden megnyilvánulásában az ésszerűség határain belül maradó szerénység látszatát keltette... Elhárító kézmozdulatával szinte kérte a percekig tartó viharos ünneplés befejezését. Amikor azután halk hangon, visszafogottan és szinte félénken, nem is annyira szónoki beszédet tartva, hanem egy történelmi témájú előadás formájában belekezdett gondolatai kifejtésébe, megnyerő képet alakított ki bennem; ...úgy tűnt, nyíltan és őszintén megosztotta a hallgatósággal a jövőre vonatkozó aggodalmait. Ironikus ábrázolásmódját sajátos humorral vegyítette, megnyerő délnémet kedélyessége a hitelesség érzetét keltette bennem. Hitler kezdeti visszafogottsága hamarosan eltűnt, hangja árnyaltabbá vált, egyre hatásosabban és szuggesztív meggyőző erővel beszélt. A külső hatás sokkal erőteljesebben érvényesült bennem, mint maga a beszéde, amelynek a tartalmából nem

sok maradt meg... Úgy tűnt, előadása végén Hitler már nem a közönség meggyőzése céljából fejtette ki gondolatait, sokkal inkább azt a látszatot keltette: meg van győződve arról, hogy az egységes véleményen lévő közönség éppen az elmondottakat várta el tőle; mintha teljesen magától értetődő dolog volna az, hogy Németország második legnagyobb főiskolájának hallgatóit és a jelen lévő oktatókat pórázon vezeti..." Ez a férfi minden tekintetben ellentmondott a Speer által róla korábban intellektuális iróniával kialakított elvárásnak: a hisztérikus demagóg és a barna egyenruhában üvöltöző fanatikus képe helyett egészen mást látott. Mély benyomást tett rá, ahogyan a nemzetiszocialista szónok a főiskolai közönséggel az előadást követően kialakult vitából minden megerőltetés nélkül lehengerlő győzelmet aratva került ki. Speer sokáig ott maradt, majd feldúltan távozott, autójával sokáig kalandozott az éjszakában, azután megállt egy fenyőerdőben, hogy ott bolyongva rendezze kavargó gondolatait.

Éjszakai sétája közben körvonalazódott benne a felismerés: még van remény az újrakezdésre a pártviszályokban megrendült Weimari Köztársaságban, léteznek még új eszmék és új feladatok, létrejöhet a közmegegyezés. Gátat lehet vetni a hatalomra jutáshoz szemmel láthatóan feltartóztathatatlanul nyomuló kommunizmus veszélyének, majd ezután a tragikus munkanélküliséget felválthatja a gazdasági fellendülés. A Hitler előadásában csak érintőlegesen említett „zsidókérdés" Speer szemében nem tűnt megoldhatatlan problémának. 1931 januárjában Albert Speer belépett az NSDAP-ba és a 474481-es tagsági számot kapta. Indítékait az alábbiakban foglalta össze: „Nem úgy éreztem magam, mint egy politikai párt tagja: nem az NSDAP-t választottam, hanem Hitler mellé szegődtem, akinek a személyisége már az első találkozás alkalmával megragadott, és azután már nem szabadultam hatása alól. Szuggesztív meggyőző ereje, korántsem kellemes hangjának sajátos varázsa, az a magával ragadó természetesség, amellyel bonyolult sorskérdéseink lényegét feltárta – mindez fölkavart és egyúttal megigézett. Hatalmába kerített, mielőtt alaposan utánagondoltam volna."[75]

Ez idő tájt a *Vanity Fair* amerikai képes magazin Hitlert már a korszak legkiemelkedőbb szónokai között tartotta számon.[76] Hitler személy szerint szilárdan meg volt győződve szónoki őstehetségéről. Fel sem merült benne, hogy a szónoklat terén esetleg továbbképezze magát. Nemcsak gyenge érvnek, hanem nevetségesnek is tűnt számára az a tény, hogy kiemelkedő államférfiak is gondot fordítottak hangjuk ápolására és igényelték a hivatásos szakemberek tanácsait. Hitler iskolázatlan hangszálainak mértéktelen igénybevétele hamarosan megbosszulta magát. „A Führer beszédet mond" – írja az SA-vezér Berchtold –, „keményen és érdesen hagyják el száját a szavak."[77] Eközben azt elhallgatta, hogy Hitlerről patakzott a verejték, a legvégsőkig elkészült erejével, egyre jobban berekedt, nyaki erei pattanásig feszültek, arca pedig sötétvörösre színeződött. A kirendelt fül-orr-gégész szakorvos[78] megállapította, hogy páciense, akinek a hangja egyre gyakrabban krákogva elakadt, veszélyes mértékben túlerőltette hangszálait, ezért hangszálainak kímélését tanácsolta neki. Lehetséges segítőként javasolta az ismert „hangképző" szakembert és operaénekest, Paul Devrient-t (eredeti nevén Paul Stiebert). Egy politikai események terén rendkívül mozgalmas időszakban – a Németországban küszöbön álló elnökválasztáson Hitler jelöltként jött szóba, továbbá a birodalmi gyűlési választások ugyancsak napirenden voltak – Hitler kénytelen-kelletlen elfogadta a javaslatot. Devrient a következő szavakkal mutatkozott be a Führernek: „Megérkezett a színjátéktanár." Ezután Hitler szolgálatába állt, aki a használhatatlannak tartott sarlatánt vélhetően jobb meggyőződése ellenére besorolta propagandacsapatának kísérő személyzetébe. 1932. április 8-án Paul Devrient megjelent a berlini Tempelhof repülőtéren; új tanítványára várakozott, akit fellépései közben és után oktatnia kellett a helyes beszédtechnikára.[79] Az első óra azzal kezdődött, hogy „színjátékpróbát" tartottak, és Hitler „kezdeti ellenérzésén túltéve magát" elszavalta a fiatalkorából ismert *Höllental vadorzója* című népszínmű egy részletét.[80] Ezután a beszédtanár kijelentette: Hitler beszédtechnikáját az ismert bécsi logopédus, Hintersteiner hangképző módszereire alapozva szándékozik tökéletesíteni. Minden este gyakoroltak, mígnem a tanítvány, felbátorodva sikeres – és fájdalommentes – beszédjein, az oktatást mint „haszontalan iskolásdit és elméletieskedést" félbeszakította. Devrient hiába figyelmeztette Hitlert: „Amennyiben egy hangot nem képeznek, a szónok állandóan vétení fog a fiziológiai törvények ellen. Az egyre ritkább sikereket mindinkább kudarcok váltják fel, és ez végül a hangképző szervek teljes összeomlásához

Hitler a képzett beszéd- és színművész

vezet."[81] Amikor egy este a hangosítás áramkimaradás következtében csődöt mondott, a rendezvényt idő előtt be kellett fejezni, mivel Hitler hangját a hátsó sorokban ülő hallgatóság már nem hallotta. Hitler magához hívatta Devrient-t, aki diadalmasan közölte vele: „Az iskolázott szónokok már az ókorban uralták hangjukkal az óriási arénákat – hangjuk a legtávolabbi szögletbe is tisztán és érthetően elhatolt, mikrofon nélkül, csupán hangképző szerveikre támaszkodva."[82] „Függetleníteni akarom magam a véletlenszerű technikai eseményektől" – jelentette ki válaszul Hitler. „Mennyi idő kell mindehhez?" Ettől kezdve zúgolódás nélkül alávetette magát valamennyi beszédgyakorlatnak, elsajátította a légzési és a feszültségoldó technikákat, valamint a színpadi fellépés szabályait. Minden fellépését „színpadi" próba előzte meg, amelyet a legapróbb részletekre menően elemeztek. 1932 novemberének első napjaiban Devrient sikeresen befejezte oktató tevékenységét. Úgy vélte, Hitler fellépései „igazi színházi élményt nyújtanak egy tehetséges színész előadásában, akinek a fejében politikai elképzelések kavarognak."[83] „Megszűntek a problémák a szónoki fellépéseimnél!" – közölte a beszédtanárával Hitler. – „Mindezt a színművészetnek köszönhetem... és önnek is köszönetet mondok ...Korábban olykor torokpanaszaim adódtak, s eközben érzékeltem, hogy szavaim értelme és a hallgatóságra gyakorolt hatása között kiáltó ellentét húzódik; ebből már semmit sem érzek! A zavaró tényezőket kiküszöbölve sikerült meggyőzően kifejezésre juttatnom minden gondolatomat és érzelmemet is." Hitler félrevonta Devrient-t, a szemébe nézett, és megszorította mindkét kezét. A meghatott operaénekes-tenornak elakadt a szava. Később – és állítólag egészen a halálos ágyáig – végigkísérte az a kínzó tudat, hogy oktató munkájával ő is hozzájárult Hitler hatalomra jutásához.

Mint „Vezér és birodalmi kancellár" Hitler 1934-től fölényes határozottsággal tudta igazáról meggyőzni a többnyire nagyon jó szónoki adottságokkal rendelkező, magabiztos és művelt beszélgetőtársait. Sajtófőnöke, Otto Dietrich jelentései szerint a Führer nem csupán rendkívüli szuggesztív erő birtokában volt, hanem szinte bénító kisugárzással is rendelkezett. „Megvolt az a képessége, hogy következetesen kivonja magát mások befolyása alól. Láttam olyan (magas katonai rendfokozatú) személyeket, akik ismételten azzal a szilárd elhatározással keresték fel, hogy bizonyos ügyekben meghatározott érvekkel ellentmondjanak neki. Amikor Hitler első mondataikat végighallgatta, a kérdéskört rögtön más megvilágításba helyezte, és egy óra hosszat ékesszólásának minden eszközével, sajátos gondolatrendszeréből kiindulva alátámasztotta érvelését. Vitapartnerei végül egyfajta szellemi narkózistól befolyásolva még akkor is képtelenek voltak saját álláspontjuk kifejtésére, ha erre lehetőségük kínálkozott

volna. Aki ismerte Hitlernek ezt a taktikáját, de mégis abban a hitben volt, hogy fel van vértezve rábeszélő képessége ellen, és a beszédáradat ellenére megkockáztatta, hogy eltérő véleményt képviselve ellenszegüljön neki, annak Hitler őrjöngő dühkitörése miatt torkán akadt a hang, és ereiben megfagyott a vér..."[84]

A külföldi megfigyelők gyakran értetlenül álltak a Führer fellépéseit körítő színjátékkal szemben. Néhányan közülük visszaemlékezéseikben rögzítették ilyen irányú megfigyeléseiket. André François-Poncet francia nagykövet értetlen csodálkozással ecsetelte a nemzetiszocialisták 1933. május 1-jén tartott ünnepségét.[85] „Hitler fellép a szónoki emelvényre. A fényszórók kialszanak, azt az egyet kivéve, amely fénynyalábbal vonja be a Führer alakját, és azt a látszatot kelti, mintha egy mesebeli csónakban a súlytalanság állapotában lebegne a dísztribün fölött. Síri csend uralkodik el mindenütt. Hitler megkezdi beszédét. Még soha nem láttam őt nagy nyilvánosság előtt, szabad téren szónokolni. Nem veszem le róla a tekintetemet. Úgy tartja kezében a jegyzetlapjait, mint egy kártyapaklit, ezekre írta föl a címszavakat; ujjai fürgén siklanak a lapok között... A beszédet nem a tartalom határozza meg, mivel a mondanivaló összességében értelmezhetetlen torzó marad, hanem a szónok személyiségéből kisugárzó hatás és meleg csengésű hangja, amely néha érdesnek hat, máskor viszont metszően hasít, és vadul visszhangzik. A közönséget hatalmába keríti a szónokot magával ragadó szenvedély, amely minden lélegzetvételnél újult erővel tölti el és megremegteti orrcimpáit. Az egykori görög filozófus szavai jutnak eszembe: ha az ember Démoszthenészt a maga valóságában át akarja élni, ehhez az 'állatot magát' is látnia kellett. A szónokból kisugárzó és a hallgatóságot hatalmába kerítő hatás már sokkal inkább testi, semmint lelki dimenziókba hatol, s ezt a benyomást a környezet, a színházat idéző díszletek, a fény és az árnyék ellenhatása, az egész romantikus körítés, a zászlók és az egyenruhák, a sisakok és a szuronyok csillogása, valamint a bódító ritmusú zene mind-mind fölerősítik. A feszülten figyelő tömegben kétségtelenül sokan akadnak, akiket bizalmatlanság és gyűlölet tölt el ezzel az emberrel szemben; de őket is megrendíti és magával ragadja a beszéd, mint a hajóst Loreley varázslatos éneke."

Denis de Rougemont 1935-ben egy év időtartamra lektori meghívást kapott a Majna melletti Frankfurt egyetemére. Németországi tartózkodásának legjelentősebb eseményeként tartotta számon, hogy szemtanúja volt Adolf Hitler fellépésének 1936. március 11-én, röviddel a német hadseregnek a demilitarizált Rajna-vidékre való bevonulása után. Hitler beszédét minden részletre kiterjedő precizitással és kifinomult praktikával készítették elő. Már 1936 márciusának első napjaiban óriási vörös plakátok hívták fel a figyelmet minden hirdetőoszlopon a frankfurti Festhalléban sorra kerülő rendezvényre. A nagyszabású ünnepség előestéjén iszonyú tömegek tódultak a városba. Egyik különvonat a másik után érkezett, mintegy százezer embert szállítottak a helyszínre. A buszok végeláthatatlan sorokban hozták Frankfurtba a hallgatóságot, és az ide zarándoklók áradata zsúfolásig megtöltötte az utcákat. Az SS-osztagok erőszakos, nyomasztóan monoton, néha harsonáktól félbeszakított dobolása végigdübörögte az egész, március 10-éről 11-ére virradó éjszakát. Az éjszakát a szabad ég alatt töltők már március 11-én kora reggel ott tolongtak a Festhalle bejáratainál – számukra nem kevesebb volt a tét, mint hogy biztosítsák helyüket az esti rendezvényen. A zsúfoltság félelmetes méreteket öltött. „Azzal a szándékkal érkeztem, hogy

Hitler 1937. október 22-én az Obersalzbergen fogadja a windsori herceget és nejét.

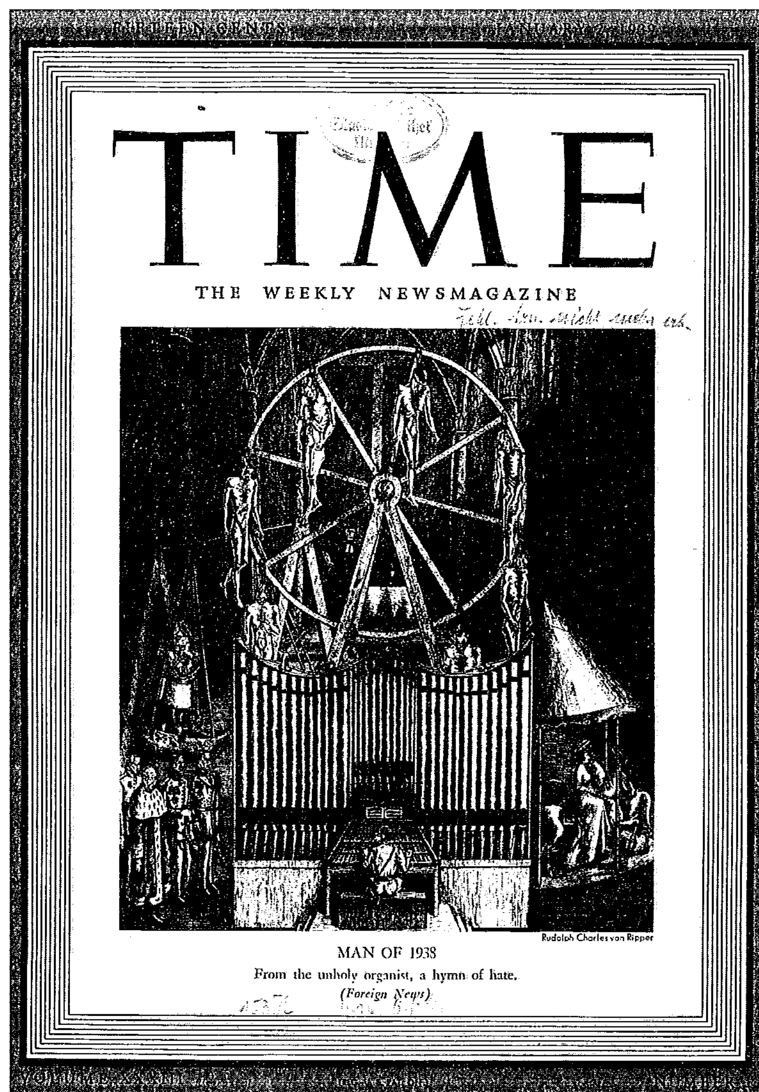
végighallgatom, miről beszélnek a tömegben" – írja de Rougemont. „A munkások, a munkaszolgálatos fiatal milicisták közvetlen közelében állok, szinte egy hangot nem hallani tőlük... Némelyik nő elveszíti az eszméletét, elszállítják őket onnan, és így üres helyek szabadulnak fel. Hét óra van. Senki nem türelmetlenkedik, senki sem próbálja tréfálkozással agyonütni az időt... Már csaknem négy teljes órája préselődök itt a tömegben. Vajon megéri mindez?..."[86]

Megérte. Az együtt átélt nemzetiszocialista ünnep benyomásai alapján fejlesztette ki a későbbiekben de Rougemont a nemzetiszocialista uralom szakrális jellegéről alkotott elméletét. „Most azonban morajlás fut végig a hullámzó tömegen, a Festhallén kívülről harsonák riadása hallatszik. Az ívlámpák alul, a nagyteremben kihunynak, miközben a csarnok mennyezetén fénynyalábban gyulladnak ki és az első emelet egyik ajtajára vetülnek. Egy felragyogó fényszóró kis termetű, barna öltözékű férfit világít meg, aki hajadonfőtt és arcán üdvözült mosollyal jelenik meg a küszöbön. 40 000 kar emelkedik fel egyetlen mozdulatban összeforrva. A férfi vontatott lassúsággal lépdel, és a ritmikusan felhangzó „Heil" kiáltások fülsiketítő mennydörgése közepette lassú, méltóságteljes kézmozdulattal üdvözli a hallgatóságot. Határozott léptekkel halad előre, és a szónoki emelvényhez vezető keskeny összekötő-folyosón átvonulva fogadja a hódolatot. A bevonulás hat percig tart, rendkívül hosszúra nyúlik... Az emberek kihúzzák magukat, mozdulatlanul állnak a helyükön, és ütemesen üvöltik a köszöntést, miközben szemük a fényszórótól megvilágított pontra mered, az elragadtatottan mosolygó arcra, a sötétben pedig az arcokon a könnyek patakzanak... Csak most fut végig rajtam az az érzés, amelyet 'szent borzadálynak' neveznek."[87]

Winston Churchill, Hitler későbbi nagy ellenfele sem tudta magát a hatás alól kivonni: „Mindazok, akik személyesen találkoztak Hitler úrral, legyen szó akár hivatalos, akár társasági eseményről, személyében egy rendkívül hozzáértő, kimért, jól informált, megnyerő modorú és lefegyverző mosolyú politikust ismerhettek meg. Csak kevesen tudták kivonni magukat delejes vonzerejének hatása alól" – írta 1935-ben Churchill. – „Ez a pozitív benyomás nem a hatalom csillogásából fakad. A társaira és környezetére gyakorolt kisugárzása életének azon időszakaiban érvényesült inkább, amikor szerencsecsillaga éppen leáldozóban volt." 1935-ben írt és 1937-ben kiadott könyvében Winston Churchill Adolf Hitlert a „nagy kortársak" között tartotta számon, noha úgy vélte, hogy személyiségéről végleges mérleget készíteni még túl korai volna – a Führer életműve nyilvánvalóan még nem tekinthető lezártnak...[88]

Miután a *Time* magazin Hitlert már 1931-ben és 1933-ban is a címlapján szerepeltette[89], 1938-ban megválasztotta őt az év emberének („Man of the Year")[90]. A választásról írt vezércikkben ez áll: „Az 1938-as év legnagyobb eseményére szeptember 29-én került sor, amikor a négy államfő Münchenben, a „Führerhaus"-ban találkozott, hogy újra átrajzolják Európa térképét... A müncheni események forgatókönyvét a vendéglátó Adolf Hitler határozta meg. Hitler úr, a németek vezére, a német hadsereg, a hadiflotta és a légierő főparancsnoka, a Német Birodalom kancellárja ezen a napon aratta le annak a merész és kíméletlen külpolitikának a gyümölcsét, amelyet már öt és fél éven át tántoríthatatlanul követett. Alapjaiban semmisítette meg a versailles-i békeszerződést, Németországot tetőtől talpig felfegyverezte – vagy legalábbis a legvégsőkig elment ezen az úton. A megrettent és nyilvánvalóan cselekvésképtelen világ szeme láttára megszállta Ausztriát... 1938-ban a demokratikus és békeszerető világ számára Hitler jelentette a legnagyobb fenyegetést." A cikk prófétikus, a jövőre vonatkozó szavakkal zárul: „Azoknak, akik megélték az esztendő utolsó napját, több mint valószínűnek tűnik, hogy az 1938-as év embere 1939-ben cselekedeteivel beleírja nevét az emberek emlékezetébe."

Számos külföldi politikus és államférfi, miután Hitler személyes meghallgatáson fogadta őket, hazájába visszatérve a Führert prófétához hasonlítva dicsőítette. A politikai élet befolyásos személyiségeinek tisztelgő látogatásai, amelyet megvetően „Hitler-zarándokút"-nak neveztek, már 1934-ben megkezdődtek. Jean Goy, a Francia Frontharcosok Egyesületének elnöke ugyancsak tiszteletét tette a Führernél, nyomában járt a Brit Frontharcos Szövetség küldöttsége. 1936 februárjában az angol királyi főpecsétőr, lord Londonderry családja kíséretében magánlátogatásra utazott Németországba."[91] Február 4-én Hitler kétórás audiencián fogadta a brit előkelőséget. A lord a Führer viselkedését előzékenynek és szívélyesnek, de egyúttal nem eléggé magabiztosnak, inkább zavartnak és félszegnek találta. „...Mintha nem volna annak tudatában, miként kell egy beszél-

Hitler az 1938-as év embere – a Time *magazin 1939. január 2-ai számának borítója szerint*

getést irányítani... Még ülőhellyel is nekem kellett megkínálnom őt – felszólításomat köszönettel fogadta."[92] Valójában Hitler semmiféle kisebbségi komplexust nem érzett az angol arisztokrata társaságában. Csupán egy – korábban már többször sikerrel alkalmazott – bizalomébresztő trükköt vetett be beszélgetőpartnere rokonszenvének elnyerésére. Londonderry a nemzetiszocializmus lelkes híveként tért vissza Angliába, és bármikor hajlandó volt arra, hogy dicshimnuszokat zengjen Hitlerről, illetve védelmébe vegye politikai törekvéseit. Lord Londonderry korántsem az egyetlen brit arisztokrata volt, aki a nemzetiszocialista diktátor szekértolója lett Angliában. Hitler ismeretségi körébe tartozott többek között Buccleuch hercege, Lothian márkiné, Lord Rothermere vikomt, Westminster hercege, Bedford hercege, Mount Temple bárója, Redesdale bárója, továbbá Glasgow grófja.[93] 1936 júliusában az Atlanti-óceán átrepülésével világhírnevet szerzett Charles Lindbergh is tisztelgő látogatást tett a német diktátornál.[94] A nemzetiszocialista kormányzat nem ült ölbe tett kézzel. Arra törekedett, hogy elnyerje a külföld rokonszenvét, és meggyőzze őket a Harmadik Birodalom pozitív kisugárzású szellemiségéről, az ország felvirágzásáról és a Hitler nevéhez fűződő „német újjászületésről". Ezek a törekvések az olimpiai játékok időszakában, 1936. augusztus 1-je és 16-a között érték el tetőpontjukat. Németország „nyitott könyvként" tárult fel az oda látogató külföldiek előtt – az újságokból eltűnt a zsidóüldözés, megszűntek a háborús hangvételű megnyilvánulások és az egyéb rossz szájízű események. A zsidó származású kortárs, Victor Klemperer korabeli feljegyzéseiben ez szerepelt: „...Az angol nyelvű cikkekben 'vendégeink' állandóan arra tettek utalásokat, milyen békésen zajlik nálunk az élet, és mekkora a jólét... Csodálkozva tapasztalták, mekkora árubőség van mindenütt. De itt Drezdában a helybeli mészáros és a zöldségkereskedő vészes áruhiányra és növekvő drágaságra panaszkodott, mivel mindent Berlinbe kellett küldeni."[95] Hitler beszédeiben a népek közti békéről szónokolt. 1936. szeptember 4-én Lloyd George tisztelgő látogatást tett a diktátornál. Hitler ölelésre tárt karokkal sietett vendége fogadására. „Rendkívüli öröm tölt el" – kedveskedett –, „hogy hajlékomban köszönthetem azt a férfiút, akit nálunk, Németországban mindig a világháború tulajdonképpeni győzteseként tiszteltünk." Az egykori angol miniszterelnök egy kézmozdulattal hárította el a dicsérő szavakat. „Kivételes szeren-

csémnek tekintem, hogy azzal találkozhatom most, aki az elvesztett háború után egy emberként sorakoztatta fel maga mögött a német népet, és a felemelkedés útjára vezette őket." Az Obersalzbergen tett látogatása után az egykori angol miniszterelnök lelkesedéstől áthatott nyilatkozatot adott a *Daily Express* napilapnak, miközben az alábbi megjegyzésekre ragadtatta magát: „Igenis, legyen üdvözölve Hitler, én is azt mondom: Heil, mert ő valóban nagy férfiú!"[96] 1937 őszén a leköszönt angol király, VIII. Edward – most már mint windsori herceg – látogatása során személyesen győződött meg a nemzetiszocializmus áldásos hatásáról. Hitler tökéletesen megnyerte magának vendégét, aki előtt rejtve maradtak a Harmadik Birodalom árnyoldalai.

A Német Külügyi Hivatal vezető tolmácsát, a politikai rezsimet kritikusan szemlélő Paul Schmidtet zavarta, hogy mennyi angol és francia látogató érzett lelkesedést Hitler iránt, és „alig tudták palástolni a Führer iránt megnyilvánuló érzelmeiket". „Vajon mit mondhatnék például azoknak a francia nemeseknek, akik a legnagyobb elragadtatás hangján dicsérték Hitlert és eszméinek barna követőit, vagy mit válaszolhatnék azoknak az angoloknak, akik egy Hitler-formátumú vezetőt kívántak maguknak, hogy munkásaikat Angliában megregulázzák?"[97]

A Führer tudatában volt annak, mivel tartozik csodálóinak. Ezért az 1937-ben a nürnbergi birodalmi gyűlésen teljes létszámban megjelenő diplomáciai testület kiválasztott tagjainak engedélyezte, hogy nyitott kocsiban – mindössze néhány méterrel Mercedese mögött haladva – részt vegyenek a zászlódíszbe öltözött Nürnbergen keresztül vezető diadalmenetben. Az egyik szemtanú a következőképpen számolt be az eseményről: „A Hitlert kitörő lelkesedéssel ünneplő embertömeg látványa lenyűgöző hatású volt. Feltűnt nekem..., hogy az emberek szinte biblikus áhítatot sugárzó arckifejezéssel, lenyűgözve és megbabonázva tekintettek Hitlerre. A mámoros, kavargó tömegben ezreket ragadott magával az egész hosszú út alatt Hitler megpillantása. Mintha kábulat fogná el őket, az emberek feléje nyújtották kezüket, hangos kiáltozással és éljenzéssel köszöntötték. Valóságos testi megerőltetést jelentett egy órán keresztül haladni a tomboló ünneplés gyújtópontjában a tömeg közepén ... Valahogyan a szellemi ellenálló képességem is megbénult – olyan érzésem támadt, hogy minden erőmet össze kell szednem ahhoz, hogy ne olvadjak bele az ünneplő tömegbe."[98]

Hitler magas rangú pártfogóival szemben, akik elragadtatott hangú leveleket írtak a *Times*ba, a felsőházban pedig a „megnyugtatás" (appeasement) elvét hangoztatták, miközben támogatták a német–angol kapcsolatok szorosabbra fűzését, kialakult az ellentábor is, amely fenyegető veszélynek tekintette a nemzetiszocialista Németországot. Sir Robert Gilbert Vansittart[99] szembeszegült Hitler, illetve akkori nagy-britanniai nagykövete, Ribbentrop[100] valamennyi, szigetországi térnyerésre irányuló szándékának. Amikor Vansittart az olimpiai játékok alkalmából Ribbentropék által adott egyik kerti partin lelkesen és oldott hangulatban vett részt, többen úgy vélték, hogy viselkedésével nézeteinek megváltozását kívánta kifejezésre juttatni. Ezért megszerveztek számára egy találkozást a Führerrel. Hitler nagyon szívélyesnek mutatkozott, Ribbentrop pedig maga vállalta a tolmács szerepét. A légkör mégis fagyos maradt, a társalgás vontatottan haladt.[101] Vansittart élt a lehetőséggel, és erős kritikával illette a Führert és a birodalmat. A brit helyettes államtitkár Hitler-ellenes attitűdje annyira határozottan mutatkozott meg, hogy ez a magatartás „vansittardizmus" néven vonult be a történelembe.[102]

Bizonyos nagyobb hatalmú politikusok, mint Francisco Franco, a spanyol „generalissimus", vagy Vjacseszlav Molotov, az orosz külügyminiszter szintén tökéletesen immunisnak bizonyultak Hitler karizmatikus hatásával és meggyőző retorikájával szemben. Így például a Führer 1940 októberében hiába utazott a francia–spanyol határhoz, hogy minden ékesszólását latba vetve rábírja Francót a háborúba való belépésre. Egy hónappal később, novemberben Hitler a háromhatalmi egyezményhez csatlakozás szándékával Berlinben tartózkodó orosz külügyminisztert győzködte, hetet-havat összehordott a „gigantikus méretű világgazdasági csődről, amelyet most ideje volna szétterhelni". Miközben azzal kérkedett, hogy a brit birodalom a végső összeomlás szélén áll, a brit Királyi Légierő, a Royal Air Force bombatámadása miatt a tárgyalófelek a légoltalmi pincébe kényszerültek. Itt állt elő híressé vált mondásával az orosz politikus: „Ha a német légierő fölényben van, miért ülünk itt ebben a bunkerben, és vajon kinek a bombái hullanak le ránk?"[103] Ezután Molotov tántoríthatatlanul diktálta a saját feltételeit.

Egy interjúban Freda Meissner-Blau, az ausztriai „zöldek" mozgalmának emblematikus figurája elmeséli, miként élte meg 1938.

március 12-én Hitler bevonulását Linzbe. „Minden iskolát bezártak. A városon várakozásteljes hangulat uralkodott el. Nővéremmel együtt kilopakodtunk a házból, és az országúton sűrű tömegekben a főtér irányába özönlő emberek nyomába szegődtünk." A sokaságban a lányok hamarosan elszakadtak egymástól. A 11 éves Freda azután egymagában csatlakozott „az ünneplés örömteli érzésétől fellelkesült tömeghez", amelyben mind többször morajlott fel a kórus: „Látni akarjuk a Führerünket!" A szülői házban a politikai eseményektől elszigetelten nevelkedő lány semmit sem tudott a Führerről. A tömegben eluralkodó eufórikus hangulattól lenyűgözve azonban Freda, mielőtt felfogta volna, mi is történt valójában, szintén bekapcsolódott a lelkes kiáltozásba. A Hotel Weinzinger előtt, ahol Hitler megszállt, a tolongásban a lány fokozatosan előbbre nyomakodott az órákig tartó várakozás során. Hirtelen feltárult a balkonra nyíló szárnyas ajtó. A tömeg elcsendesedett. Freda azt várta, hogy egy Siegfried-külsejű hős jelenik meg. De csupán egy középtermetű, bőrkabátos férfit látott, akinek vörös volt az orra, szemét nyugtalanul járatta fel és alá, majd a német üdvözlésre lendítette karját. A tizenegy éves lány csalódottan hátat fordított az eseménynek: mindössze hat óra kellett ahhoz, hogy kiábránduljon a felnőttek politizálásából. Otthon az elcsatangolása miatt dühös édesanyja pofonnal fogadta.[104]
Arra is van viszont példa, miként hatott Hitler személyes kisugárzása egy politikailag az ellenkező oldalon álló, a német nyelvet egyáltalán nem ismerő idegenre. John Maynard-Smith,[105] egy tizennyolc éves oxfordi angol diák, meggyőződéses kommunista 1939 kora tavaszán nagybátyját, a Berlinben akkreditált brit katonai attasét elkísérte a birodalmi tanács egyik ülésére. „A hangulat egészen sajátos volt, és eddig soha nem tapasztalt hatást gyakorolt rám" – emlékezett vissza később öregkorában Maynard-Smith. – „Az óriási fáklyák lobogása ünnepélyességet árasztott. Hitler dallamos hangon beszélt. Egészen lassan, atyáskodóan oktató tónusban kezdte szónoklatát, majd végül fokozatosan beleerősítve hangja dörgő crescendóba csapott át. Egy szót sem értettem az egészből, annyira magával ragadott azonban a beszéd, hogy csak nehezen tudtam uralkodni magamon, nehogy kezemet Hitler-üdvözlésre emeljem."[106]

Kurt von Schuschnigg, az autoritárius osztrák állam 1938-tól 1945-ig koncentrációs táborba internált szövetségi kancellárja korántsem tekinthető Hitler barátjának és a nemzetiszocializmus hívének.[107] 1936-ban (az 1936-os júliusi megállapodásban) Schuschnigg rendkívüli engedmények árán elérte, hogy a náci Németország elismerje Ausztria önállóságát. 1938-ban Hitler magához hívatta a kancellárt az Obersalzbergre, hogy elfogadtassa vele Németország egyoldalú feltételeit. Ennek a „berchtesgadeni szerződéssel" végződő és Ausztria megszállásához, Németországhoz csatolásához vezető tárgyalásnak a körülményei rendkívül megalázó módon alakultak az osztrák szövetségi kancellárra nézve. A tábornokai díszkíséretében hadvezérként pózolva fellépő Hitler órákig várakoztatta szenvedélyes dohányos tárgyalópartnerét, megtiltotta neki, hogy rágyújtson, miközben honfitársait a történelmi kioktatások és a monológok formájában Ausztriára szórt szidalmak pergőtüzével árasztotta el: „Biztosíthatom Önöket arról, így vagy úgy, de mindenképpen megoldom az egész úgynevezett osztrák kérdést..." Schuschnigg, aki Ausztriában szűk látókörűen és engesztelhetetlenül lépett fel a betiltott szociáldemokrata mozgalommal szemben, most eltűrt minden megaláztatást, és politikusként megalázó szerepre kényszerült a tárgyalás során. Hitler indulatosan félbeszakította bátortalan ellenvetéseit: „Schuschnigg Úr, nincs miről tárgyalnunk, egy vesszőt sem változtatok meg a szövegben. Vagy aláírja a szerződést, vagy minden további beszéd értelmetlen..." Schuschnigg beadta a derekát, majd megtörten hagyta el Hitler üdülőházát. Emlékirataiban – a feljegyzések egy részét már a koncentrációs táborban vetette papírra – leírta a Führerről kialakult benyomásait. „Hitler különleges jelenség. Esztelenség volna ezt tagadni. Személyiségének megfejtéséhez az elemzés megkísérlése is céltalan. Szorgalmát és akaratát, bátorságát és tettrekészségét, valamint képességeit és tehetségét talán még kétségbe lehet vonni. Nem vitatható el azonban, hogy Hitler mágikus hatást gyakorol az emberekre: vagy delejes erővel vonzza magához és nem engedi el többé őket a bűvköréből, vagy pedig az első pillanattól kezdve olyan erős ellenérzéseket vált ki, hogy közöttük szakadék keletkezik, amelyet többé már lehet hidakkal összekötni..."

Közismert, hogy Hitler számos nőre sajátos vonzerőt gyakorolt. A nemzetiszocialista nőnapi rendezvényeken rendkívül népszerű szónok volt. Fellépéseit soha nem követték politikai viták. A diktátor az eszményi „német nőről és anyáról" alkotott elképzelése értelmé-

ben ennek még a lehetőségét is szigorúan elutasította: „...Bármilyen előadás témája kilencvenkilenc százalékban a férfiakra tartozik, ezekről önök nem tudnak ítéletet alkotni! A nők heves tiltakozásba kezdtek, de képtelenek voltak érveimet megcáfolni, amikor a következő ténnyel szembesítettem őket: önök mégsem állíthatják azt, hogy éppen olyan jól ismerik a férfiakat, mint ahogyan én a nőket ismerem!"[108] A nemzetiszocialista mozgalom nőtagjai tiszteletben tartották a Führer kívánságát. A környezetében élő nők is engedelmesen követték intelmeit. Megengedték nekik, hogy a társaságban terjesszék Hitler nemzetiszocialista szemléletű frappáns kinyilatkoztatásait, kifejthették véleményüket a művészetről és a kultúráról, vagy jelentéktelen, felszínes csevegésekbe bocsátkozhattak. Amennyiben nem lépték át a számukra szigorúan kijelölt határokat, a Führer messzemenően udvarias, kedves és elbűvölő volt velük szemben: „Minél gálánsabb viselkedést tanúsít a férfi egy nő iránt, annál inkább visszatartja attól, hogy olyan dolgokba ártsa magát, amelyek nem rá tartoznak."[109] Hitler azt is megengedte a társaságában lévő hölgyeknek, hogy kritikus megjegyzésekkel illessék az öltözködését, minden további nélkül adhattak neki orvosi tanácsokat és a diétás étkezésre vonatkozó ajánlásokat. Gerdy Troost, a „Berghof" Hitler által rendkívül nagyra értékelt belsőépítésze egy alkalommal a jelenlévők nevetése közepette ollóval levágta Hitler nyakkendőjét, mivel ízléstelennek találta.[110] Hitler egy szóval sem ellenkezett, az ilyen jellegű kis szabadosságokat szívesen elnézte a „mozgalom hőskorából" hozzá kötődő nőismerőseinek.

A sztálingrádi csatavesztés és a német hadsereg valamennyi fronton bekövetkezett kudarca után Hitler már nem szívesen mutatkozott a nyilvánosság előtt. Környezetének tagjai, akik tisztában voltak azzal, hogy milyen hatást gyakorolnak beszédei a honfitársaira, sajnálkoztak emiatt. 1943. június 10-én, röviddel a szövetséges hadseregek olaszországi partraszállását és Olaszország feltétel nélküli kapitulációját követően a Führer mégis gyújtó hangvételű beszédet tartott, amelyben megbélyegezte az itáliai árulókat és kitartásra buzdító jelszavakkal fordult a népéhez.[111] Egy nappal később Martin Bormann, az NSDAP pártirodájának nagyhatalmú vezetője és Hitler titkára lelkes hangú levelet írt feleségének: „A Führer beszéde ismét visszaadta a hitemet. Az elmúlt napok minden bizonytalanságát és

az aggodalmaskodó 'Mi lesz most?' kérdés miatti szorongást mintha elfújta volna a szél. És hozzám hasonlóan mindenkit, aki hallotta a Führert, újra eltölt a remény. Még soha nem éreztem ilyen erősnek azt a hatást, amelyet hangjának hatalma az emberekben kiváltott. Óriási különbséget jelent, ha személyesen ő beszél, vagy ha felhívását valaki más olvassa fel. Nemcsak beszédének tartalma ragadja magával a hallgatóságot, hanem hangjának zengése is, az a hangnem, ahogyan mondanivalóját szavakba önti! A többiekre, akik még nálam is ritkábban hallották őt beszélni, mindez természetesen még sokkal nagyobb hatást gyakorol..."[112]

Victor Klemperer, a náci rezsim által állásából elbocsátott, zsidó származású romanisztika-professzor 1943-ban Drezdában élt. Egy „árja" nővel kötött házassága révén bizonyos kiváltságokat élvezett, ezért nagy szerencsével sikerült elkerülnie, hogy valamelyik koncentrációs táborban kössön ki. Ahhoz a kis létszámú drezdai zsidó közösséghez tartozott, amely noha 1943-ban számtalan zaklatásnak volt kitéve, és tagjait a sárga zsidócsillag viselésére kötelezték, még mindig létezett. Klemperer saját és sorstársainak szörnyű hétköznapjait egy titkos napló lapjain örökítette meg. 1943 decemberében egy barátja közlése szétzúzta benne a Hitler-rezsim közeli bukásába vetett reményét. Klemperer így ír erről: „...Tegnapelőtt csaknem szó szerint azt mondta nekem (egy Stühler nevű férfi): – A háború még nagyon sokáig el fog tartani. Az meglehet, hogy a nácik katonai tartalékai kimerülnek majd, de a propagandagépezet még sokáig mozgásban marad. Már 1922-ben Münchenben hallottam Hitlert beszélni, leírhatatlan hatással van az emberekre. Ha itt, Drezdában a lakosság 90 százaléka ellene fordulna, és ma ideérkezne, hogy beszédet tartson, akkor holnapra a teljes 90 százalék ismét a befolyása alatt állna."[113]

Az 1944. július 20-án végrehajtott sikertelen gyilkossági kísérletet követően eluralkodott a bizonytalanság, vajon életben maradt-e Hitler, vagy pedig – mint az összeesküvők elterjesztették – a főhadiszállásán történt bombarobbanásnál életét vesztette. Ebben a helyzetben Hitler a telefon után nyúlt. Hangjának hatása döntő tényezőnek bizonyult. A telefonkezelő hölgyek sírtak a meghatottságtól, amikor felismerték „Führerjüket" a hangjáról, és gyorsan összeköttetést biztosítottak neki, hogy a helyzetre vonatkozó parancsait továbbíthassa.

Miért nem akadályozták meg Hitler hatalomra jutását? 1933 – Németország szörnyű éve

„Célunkat elértük" – írta naplójába diadalittasan Joseph Goebbels 1933. január 31-én, egy nappal a nácik hatalomrajutását követően. „A Wilhelmstraβén [a Birodalmi Kancellária hivatali székhelyének épületében] ülünk. Hitler a birodalmi kancellár. Akárcsak a mesében! Tegnap délidőben a Kaiserhof hotelben[1]: mindannyian várakozunk. Végre megérkezik. Az eredmény: ő a birodalmi kancellár. Frick kapcsolata 1920 óta tart Hitlerrel.[2] A müncheni politikai rendőrség vezetőjeként támogatta az NSDAP-t. Hitler és a müncheni rendőrparancsnokság között ő volt az összekötő. [Fricket a Nemzetközi Katonai Bíróság 1946-ban Nürnbergben halálra ítélte, és a kivégzést végrehajtották.] Göring porosz. Meggyőződése belülről fakad. Az Öreg [Paul von Hindenburg birodalmi elnök][3] feladta eddigi magatartását. Végül egészen megszelídült. Így is van ez rendjén. Teljesen meg kell nyernünk őt az ügynek. Mindannyiunknak könnybe lábad a szeme. Megszorítjuk Hitler kezét. Rászolgált. Nagy örömujjongás. Lent randalírozik a nép. Most pedig azonnal munkára fel. A birodalmi gyűlést feloszlatjuk. 4 héten belül kiírjuk az új választásokat..."[4]

Német birodalmi kancellárrá történő kinevezésével a 43 éves Adolf Hitler egy tíz évig tartó kampány végén – ha csak átmenetileg is, de – elérte vágyainak teljesülését. A hatalomátvételhez a stratégiát már 1923/1924-ben, landsbergi fogva tartása idején megtervezte, ahol sikertelen puccskísérlete után kimondottan kellemes körülmények között töltötte előzetes letartóztatását. Később is szívesen emlékezett vissza életének erre az időszakára: „Álláspontjukat tekintve a kormányon lévők (a Weimari Köztársaság vezetői) helytelenül cselekedtek, amikor engem Landsbergben letartóztatásba vettek; előnyösebb lett volna számukra, ha állandóan vallatnak és zaklatnak, s nem hagynak nyugalomban elmélkedni."[5] Így viszont az őrizetben tartott Hitler 1923/1924-ben fizikailag és szellemileg tökéletesen kipihente

magát, helyzetét végiggondolta, és döntő elhatározásra jutott: a fiatal Weimari Köztársaságot a saját eszközeivel kell térdre kényszeríteni, az államot pedig a törvények adta keretek között kell meggyengíteni és megszüntetni! A demokrácia minden eszközét igénybe lehet venni a hatalomra kerülés érdekében! „...A *Mein Kampf* sem jöhetett volna létre, ha nem tartanak fogva" – jelentette ki Hitler a későbbiek során. „...Nyugodtan állíthatom, ebben az időszakban... csak hosszas töprengés után jutottam el a teljes tisztánlátáshoz. Gondolataimban hosszasan elmerülve végezetül felvérteztem magam a kellő önbizalommal, optimizmussal és hittel, amelyet már semmi sem volt képes megingatni bennem. Akkortájt jutottam arra a szilárd meggyőződésre – számos követőm nem értette meg elhatározásomat –, hogy erőszak alkalmazásával nem jutunk semmire. Az állam már túlságosan megszilárdult, birtokában vannak a fegyverek!"[6] Az Ausztriából érkezett későbbi demagóg népvezér[7] 1924-ben már egy hozzávetőleges időtervet is felvázolt: „Két évre van szükségünk ahhoz, hogy a párt ismét erőre kapjon, és azután még öt, nyolc, sőt akár 10 évig is eltarthat, amíg a birodalomban átvesszük a hatalmat!"[8]

A Weimari Köztársaság megdöntésére és egy nemzetiszocialista diktatúra bevezetésére irányuló terveiket a nácik egyáltalán nem tartották titokban. Dr. Joseph Goebbels, az NSDAP akkori propagandafőnöke így fogalmazta meg elképzeléseiket: „Bevonulunk a birodalmi gyűlésbe, hogy a demokrácia fegyverarzenáljában annak saját fegyvereivel lássuk el magunkat. Képviselői helyeket szerzünk a birodalmi gyűlésben, hogy a weimari gondolkodásmódot... megbénítsuk. Ha a demokrácia annyira ostoba, hogy ebben az irdatlanul nehéz szolgálatunkban szabadjeggyel és ellátással támogat minket, legyen ez csak az ő saját ügye... Ellenségként jövünk majd! Ahogyan a farkas betör a juhakolba, úgy rontunk mi rájuk..."[9] Hitler is folyamatosan ezt hangoztatta: „Csak egyszer kerüljünk kormányra, kíméletlenül megsemmisítjük az államhatalmat, és eltöröljük a demokratikus alkotmányát!"

1933-ban Hitler hatalomra jutott![10]

A hatalomátvételt megelőző politikai harc éveiben az NSDAP-t gyakran fenyegette a vereség rémképe, s az antiszemita elveket hangoztató jobboldali radikálisok hosszú éveken át nem tudtak túllépni egy töredékpárt árnyékán. 1930-ban, több mint tíz évvel az elődpárt

(DAP) megalapítása után mindössze tizenkét nemzetiszocialista képviselő foglalt helyet a német birodalmi gyűlésben, és csupán 0,8 millió választópolgár szavazott Hitler politikája mellett.[11]

Amikor a gazdasági világválság Németországra is kiterjedt, az ország addigi helyzete alapjaiban rendült meg. A New York-i tőzsde összeomlását, a „fekete pénteket" (1929. október 24-ét) követően robbanásszerűen megnőtt a munkanélküliek száma. 1929 decemberében 1,76 millió munkanélkülit regisztráltak Németországban, 1931 végén viszont már 4,4 millióra növekedett a számuk. 1931/1932 telén több mint hat millióan tengődtek munka nélkül, és a nyomor addig elképzelhetetlen méreteket öltött. A három hullámban végigsöprő válság a lassan már némiképpen javuló német gazdaságot mély krízisbe taszította. A várt adóbevételek elmaradtak, az államháztartás hiánya elérte az elképesztően magas, 7 milliárd birodalmi márka összeget. A német pénzintézeteken pánik söpört végig, és ez valamennyi bank, takarékpénztár és tőzsde átmeneti bezárásához vezetett. A hivatalnokok fizetésének értéke csaknem a létminimumra csökkent. Az állástalanok tömege rövid ideig még munkanélküli biztosítási segélyben részesült, azután pénzbeli támogatást kapott, végül viszont már semmit sem. Az egy családra jutó támogatás összege heti 3,20 birodalmi márkát tett ki, miközben egy szerény lakás átlagos havi bérleti díjára 10 birodalmi márkát kellett előteremteni.[12] Sokan éhen haltak. A fiatal Weimari Köztársaság képtelennek bizonyult arra, hogy megbirkózzon a rendkívüli nehézségekkel. Az új pénzforrások megteremtésére irányuló törekvések viszályokat váltottak ki, és az egyet nem értés az addig szilárd kormányzat visszalépéséhez vezetett.[13] Az aggodalmaskodó hangok felerősödtek: „Mi jöhet még, ha megbukik ez a kormány?" A következő kormány[14] már valóban egy tekintélyelvű, ellentmondást nem tűrő kisebbségi kabinet volt, élén egy kinevezett elnökkel, és csupán az élemedett korú birodalmi elnöknek „gazdasági és pénzügyi szükségállapotok megszüntetésére irányuló" szükségrendeleteivel[15] tudott hivatalában maradni még ideig-óráig.

1930. szeptember 14-én lezajlottak az új választások. Hitler, aki még mindig nem kapta meg a német állampolgárságot, fanatizáló hangvételű kiáltványban fordult a választókhoz („Manifesztum a német néphez"). A röpiratban egyebek között ez olvasható: „Szeptember 14-én a jelszó csak így hangozhat: Semmisítsétek meg korhadt pártjaink bankcsődöket előidéző politikusait! Irtsátok ki nemzeti egységünk szétbomlasztóit! ... Honfitársunk, csatlakozz te is az ébredő Németország menetelő barna frontjához! A ma uralmon lévő rendszer ellen leadott NEM szavazatoddal erősítsd a kilences listát! Szeptember 14-én közösen taszítsátok le a nép félrevezetésében érdekelt politikusokat!"[16]

Az NSDAP választási diadalmenete a pártvezetés legmerészebb elvárásait is felülmúlta. A birodalmi gyűlésben az eddigi 12 mandátum helyett most már 107 képviselői hellyel rendelkeztek – előzetesen mindent egybevetve 40-50 mandátummal számoltak a legjobb esetben! Több mint 6 millió választópolgár, a fiatal korosztály tömegesen, az eddig a választástól távolmaradók, a kispolgárok és a parasztok követték Hitler politikai jelszavait.[17] A KPD (Németországi Kommunista Párt), a második legerősebb radikális párt is számos szavazatot szerzett szélsőséges programjával: „Mi, kommunisták szilárd szövetséget fogunk kialakítani a Szovjet-Németország és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége között ... Megvalósítjuk a bankok proletár állami tulajdonba vételét ... Kártalanítás nélkül kisajátítjuk a nagy háztulajdonokat, a munkásokat és a városokban élő szegényeket beszállásoljuk a gazdagok házaiba ... Megtörjük a nagybirtokosok uralmát, birtokaikat és földtulajdonaikat kártalanítás nélkül kisajátítjuk..."[18]

A polgári pártok súlyos vereséget szenvedtek el.

A választások másnapján a következőket írta a *Frankfurter Zeitung*: „Lezajlottak tehát a haragba forduló elkeseredettségtől befolyásolt választások, ahol a számos forrásból táplálkozó, vad uszítással felbujtott közhangulat a radikális választócédulákon robbanásszerű, az érzelmeket levezető ... tiltakozást eredményezett ... a legutóbbi évek ... kormányzati módszerei ellen. A szörnyű ínséget hozó gazdasági válság elleni tiltakozás ... sokakat a fennálló rezsimet megbuktató hangulatba hajszol; a párt, amelyet eddig szavazataikkal támogattak, nem segített a bajban, tehát most egy másik hangvételű párt felé fordulnak. Hitler pedig hatalmat, csillogást és jólétet ígér..."[19] Kétségtelen, hogy ezekben az időkben már számos német végleg elveszítette egy működő parlamenti rendszerbe vetett hitét.

A választás végeredménye külföldön nagy riadalmat váltott ki. A német részvényindex egyharmadára esett vissza, meredeken zu-

hantak a német vállalatok tőzsdei árfolyamai, és megkétszereződtek a paraszti birtokok kényszereladásai is. A külföldről eddig folyósított hiteleket felmondták – a gazdasági válság második hulláma zúdult rá Németországra. A Brüning vezetésével újra alakult kormány drasztikus szükségrendeleteket bocsátott ki: megemelték a munkanélküliek biztosítási összegét, ismételten csökkentették a fizetéseket és a nyugdíjakat, bevezették az egyedülállók számára a gyermektelenségi adót. A birodalmi kancellár védelmébe vette népszerűtlen takarékossági intézkedéseit: „...azon a véleményen vagyok, hogy... a német gazdaság egyensúlyát minden elkeseredettség dacára ismét helyre kell állítanunk."[20] Minden idők legnagyobb gazdasági világválságával egyidejűleg ugyancsak megsínylette Németország a jóvátételi fizetések terheit is, amelyeket az elveszített első világháború következményeként még mindig teljesítenie kellett. A legsúlyosabb problémát mégis az okozta, hogy a Weimari Köztársaság összességében mintegy 50 pártja képtelen volt a politikai konszenzusra,[21] és áthidalhatatlan ellentétek feszültek közöttük. Az élet minden területén megnyilvánuló válság elősegítette a radikális programmal fellépő pártok befolyásának növekedését. Mindenekelőtt a munkanélküliség kilátástalanságától leginkább sújtott fiatalok vélték úgy, hogy az NSDAP vagy a KPD lehet sorsuk jobbra fordulásának letéteményese, és azokhoz a szélsőséges jobb- és baloldali pártokhoz közeledtek, amelyek erőszakos fellépésükkel uralták az utcát. A mindennapok történéseire egyre inkább rányomták bélyegüket a garázdaságok, az erőszakos bűncselekmények, a politikai és a rablógyilkosságok. A radikális csoportok által szított, eldurvuló sztrájkok szétzilálták az egyébként is mélyponton lévő gazdaságot.

Az NSDAP nem vett részt a kormányzásban, jóllehet képviselőinek száma csaknem egynegyedét tette ki a birodalmi gyűlés összlétszámának. Az 1931. év kérdése ennélfogva így hangzott: „Mikor kerül hatalomra Hitler?"[22] Az agg birodalmi elnök, Hindenburg 1931. október 10-én fogadta először hivatalában Hitlert, és „rendkívül visszataszítónak" találta.

Az 1932-es esztendő nagyon sokat ígérően kezdődött az NSDAP számára. Egy előadáskörútja alkalmával Hitlernek sikerült a német pénzvilág széles köreit a maga oldalára állítania.[23] 1932. január 26-án a Führer a düsseldorfi Iparklubban 700-800 gyáros előtt két és fél órás beszédet tartott – a szakértők véleménye szerint ez volt élete egyik leghatásosabb szónoki fellépése –, amely rendkívül mély benyomást gyakorolt Németország vezető gazdasági hatalmasságaira.[24] Más városokban is megnyerte magának a nagy gyárak vezetőit. „Ugyanilyen sikerrel beszélt Godesbergben Krefeld selyemgyárosai előtt, majd később Hamburgban a Nemzeti Klub hallgatóságából váltott ki nagy lelkesedést. Mindenütt hasonló eredményt ért el... Sikeresen betört a gazdasági életbe..." – írta visszaemlékezéseiben az NSDAP sajtófőnöke.[25]

Nagyvonalú pénzügyi támogatás vette kezdetét. Ennek keretében Emil Kirdorf[26] gyáros, a Rajna-Vesztfáliai Szénszindikátus vezetője – Fritz Thyssennel, az NSDAP legjelentősebb támogatójával közösen – 700 000 birodalmi márkát fizetett a pártnak, a gazdasági hatalmasságok, Thyssen és Flick busás összegeket adományoztak, Sir Henry Detering, a Shell konszern ura szintén bőkezűen támogatta a nemzetiszocialistákat, a médiacézár Alfred Hugenberg[27] pedig nyereségének csaknem egyötödét juttatta az NSDAP-nak. Annak reményében, hogy Hitler felszámolja a keresőképes lakosság egyharmadát az utcára juttató munkanélküliséget, a gyárosok anyagilag támogatták a nemzetiszocialista pártot.

1932-ben az elaggott államelnök kitöltötte hivatali idejét. A 85. életévében járó, betegeskedő, rosszullétektől gyötört, néha már zavarodottan is viselkedő Hindenburg teljes mértékben konzervatív és német nacionalista politikai beállítottságú tanácsadóira hagyatkozott. Ezek sorába tartozott a fia, Oskar Hindenburg, Kurt von Schleicher tábornok, Franz von Papen, továbbá keletporosz birtokszomszédja, Oldenburg-Januschau kamarás is. Hindenburgot csak nagyon nehezen – a „Hitler által jelentett veszélyre" tekintettel – lehetett arra rábírni, hogy újólag jelöltesse magát az államelnöki posztra. Az 1932 februárjában megkezdődő választási kampány mindvégig robbanással fenyegető légkörben zajlott. Az SPD drámai hangvételű felhívással fordult a választókhoz: „A német nép március 13-án sorsfordító döntés előtt áll: marad-e hivatalában Hindenburg, vagy Hitler lép a helyébe... Hitler Hindenburg helyett, ami... az öszszes állampolgári szabadságjog és a sajtószabadság megszüntetését jelenti... Most mindent egy lapra kell feltenni! A fasizmus győzelme kimondhatatlan szégyen lenne, beláthatatlan következmények-

kel járó sorscsapás."[28] A választás két menetben dőlt el. A második fordulóban az agg táborszernagy a szavazatok 53 százalékát szerezte meg. Legfőbb kihívója, Adolf Hitler mindössze öt nappal a választás előtt kapta meg a német állampolgárságot – Braunschweig kormánytanácsosaként.[29] Az újonnan honosított állampolgár végül a leadott szavazatok 36,8 százalékát kapta meg.[30]

Márciusban tehát Hitler pártja átmenetileg politikai presztízsvereséget szenvedett: a hivatalban lévő birodalmi kancellár, Brüning a terror meggátlása érdekében egy szükségrendelettel betiltotta a már 400 000 tagot számláló náci SA-t [Sturmabteilung, az NSDAP rohamosztaga].[31] Hitler már júniusban (1932. június 16-án) keresztülvitte a törvényhozásban, hogy magánhadseregét újra legálisan elismerjék[32]; az SA-különítmények azonnal ordítozva és garázdálkodva masíroztak az utcákon: „Ha a rohamkatona tűzbe jön, jóleső bátorság tölti el, és akkor érzi magát igazán jól, ha zsidóvér spriccel a késéről." A refrén így hangzott: „Folyjon a vér patakokban, fütyülünk a zsidóköztársaság szabadságára." 1932 júliusában és augusztusában 300 ember vesztette életét a politikai terror következtében, 1200-an pedig megsebesültek.

A rendkívül túlfűtött politikai légkörben az 1932. év folyamán a két menetben a birodalmi elnöki tisztségért zajló választásokon kívül még két választást bonyolítottak le a birodalmi gyűlés képviselői helyeinek elnyeréséért (1932. július 31-én és 1932. november 6-án), továbbá néhány tartománygyűlési választást is rendeztek. Az ínséges állapotok és a terrorhangulat ellenére a választójoggal rendelkezők lelkiismeretesen eleget tettek nem éppen veszélytelen állampolgári kötelezettségeiknek – a választásokon való részvételi arány minden esetben meghaladta a 80 százalékot. A németek 1932-ben három kormányváltást éltek meg; két kormány (Heinrich Brüning második kabinetje és Franz von Papen kormánya) a szemük láttára bukott meg, és már csupán idő kérdése volt a harmadik, a Kurt von Schleicher vezette kabinet összeomlása.[33]

A választások leginkább meghatározó eseményét mégis az NSDAP példátlan előretörése jelentette. Az 1932. július 31-én megtartott és erőszakos cselekedetekbe torkolló birodalmi gyűlési választások – csak a választás napján kilenc haláleset és öt súlyos sebesülés történt – a nemzetiszocialisták számára hatékony propagandatevékenységüknek köszönhetően további, rendkívüli mértékű szavazatnyerést eredményeztek. 13,75 millió választópolgár adta le rájuk a szavazatát, és ez az összes érvényes voks 37,3 százalékát jelentette. Az így elnyert 230 mandátum révén a nemzetiszocialisták a legerősebb frakciót alkották a birodalmi gyűlésben. Az NSDAP a történetének legjobb eredményét érte el, és a hatalomátvétel kézzelfogható közelségbe került.

A nemzetiszocialisták kormányalakításáról folytatott tárgyalások ennek ellenére zsákutcába jutottak, mivel Hitler konokul ragaszkodott a kancellári tisztséghez, és indulatosan visszautasította, hogy az alkancellár befolyás nélküli posztjával szúrják ki a szemét.[34] A birodalmi elnök, Hindenburg ismételten kinyilvánította fenntartásait az „ellenszenves és elvakultan fanatikus Hitler" személyével kapcsolatban. Közölte, hogy Hitler kancellári kinevezéséért „Isten, a saját lelkiismerete és a haza előtt" nem tudja vállalni a felelősséget. Hindenburg és Hitler tárgyalásai 1932. augusztus 13-án fagyos légkörben értek véget. Ezután a birodalmi kancellária közleményben hozta nyilvánosságra, hogy Hitler „nemcsak a kormány vezetését követelte magának, hanem a teljes államhatalom átruházását is" feltételül szabta. Az NSDAP a továbbiakban a legkeményebb ellenzéki politizálást folytatta, és törekvései egy agyafúrt manőver következtében a birodalmi gyűlésben a Papen-kormány[35] („a bárók kabinetje") bukásához vezettek.

1932 őszén időközben kedvezőtlenre fordult a nácik lapjárása. A Hitler önfejű politikai magatartása miatt felháborodott gyáriparos vezetők megvonták pénzügyi támogatásukat. A gazdasági válság mérséklődött, az NSDAP vonzereje leszálló ágba került. Úgy tűnt, Hitler eljátszotta életének egyszer kínálkozó nagy lehetőségét.

Amikor 1932. november 6-án a választópolgárokat ismét az urnákhoz szólították[36], a helyzet nem volt túl rózsás az NSDAP szempontjából. Valóban bekövetkezett az a bizalomvesztés, amelytől a nemzetiszocialista vezetés rettegett; alapjaiban rendült meg szavazói bázisuk, és több mint két millió választó fordult el a nemzetiszocialista eszméktől.[37] Hitler és Hindenburg újból napirendre tűzött tárgyalásai 1932. november 21-e és 24-e között eredmény nélkül fejeződtek be, mivel az NSDAP pártelnöke „mindent vagy semmit" alapon mereven kitartott addigi stratégiája mellett. Ebben a sok párttag

számára kiábrándító helyzetben az NSDAP-t 1932 decemberében már a szétszakadás veszélye fenyegette.[38] Hitlernek csupán személyes presztízse legerőteljesebb bevetésével és öngyilkosságának kilátásba helyezésével sikerült a párt irányítását kézben tartania. „Amennyiben a párt egysége megrendül, akkor három percen belül pisztollyal vetek véget az életemnek."

1932 végén a barna táborban mélységes pesszimizmus uralkodott el. A berlini körzetparancsnok, Joseph Goebbels kiábrándultságában úgy jellemezte pártját, mint egy „rogyadozó, agyaglábakon álló kolosszust". Borúlátóan jegyezte fel a naplójában: „Az 1932-es év szerencsétlen események sorozatából állt... a múlt megrendítő volt, a jövő pedig komor... Minden biztató kilátás és remény végleg elenyészett..."[39] Az NSDAP anyagi helyzete szétzilálódott. Goebbels szerint nem maradt más, csupán „pénzhiány, adósságok és kötelezettségek". Úgy látszott, megkezdődtek az NSDAP végnapjai, és ez a helyzet számos demokratát optimizmussal töltött el. „Az államot létében fenyegető erőteljes nemzetiszocialista támadás kudarcot vallott!" – írta diadalittasan a *Frankfurter Zeitung*.[40] Számos egyéb napilap is elégedettségének adott hangot, pozitív hangulatot gerjesztve. Noha a téli időszakra kivetített munkanélküliségi mutató – a holtszezonnak megfelelően – a 6 millió regisztrált munkanélkülivel még mindig aggasztóan magas volt, mégsem érte el az előző évi mértéket. A költségvetési deficit valamelyest csökkent, az ipari termelés volumene növekedett. „A legkeményebb ínséges időszakot magunk mögött hagytuk" – jelentette ki egyik rövid beszédben a birodalmi elnök.

Az NSDAP minden valószínűség szerint zuhanórepülésben volt, amikor Franz von Papen birodalmi kancellár 1932. december 16-án a legbefolyásosabb berlini klubban beszédet tartott. Ez a beszéd megváltoztatta a világtörténelem menetét. Von Papen ugyanis hevesen síkraszállt a meggyengült NSDAP-val folytatandó tárgyalások mellett. Fellépett egy olyan párt érdekében, amely a későbbiek során a Weimari Köztársaság történetében a legdurvább vereséget mérte kabinetjére a birodalmi gyűlésben, őt magát pedig visszalépésre kényszerítette.[41] Támogatta azt a Hitlert, aki őt röviddel korábban „vérebnek" nevezte.[42] Ehhez a meglepő pálforduláshoz a bosszú szolgáltatta a döntő indítékot. Von Papen bosszút akart állni hivatalba iktatott birodalmikancellár-utódján és egykori barátján, Kurt von Schleicheren. Az előkelő klub meglepett vezetője (báró Kurt von Schröder) ezután megszervezett egy találkozót von Papen és Hitler között, s ennek színhelyéül felajánlotta kölni házát. A titkos tárgyalásra 1933. január 4-én került sor. Schröder így emlékezett vissza: „Hitler, von Papen és jómagam bementünk a dolgozószobámba, ahol bezárkóztunk egy két órán át tartó hosszú megbeszélésre... A tárgyalás csak Hitler és Papen között zajlott. Papen elmondta Hitlernek, nézete szerint az látszik a legjobb megoldásnak, ha... a konzervatívak... megállapodásra jutnak a nácikkal, és közösen kormányt alakítanak. Azt javasolta, hogy ezt az új kormányt lehetőség szerint Hitler és von Papen vezesse, azonos jogokkal felruházva."[43]

Hitler elutasította a javaslatot és ellentmondást nem tűrően megszabta a feltételeit. Schröder erről így számol be: „Hitler hosszú beszédet tartott, amelyben kifejtette, ha őt kancellárrá neveznék ki, feltétlenül szükséges volna, hogy ő álljon a kormány élén. Papen hívei ebben az esetben helyet kapnának az ő (Hitler) kormányában, amennyiben hajlandóságot mutatnának az irányelveinek megfelelő együttműködésre..." Az NSDAP elnöke feltételként szabta meg, hogy minden kommunistát, szociáldemokratát és zsidót távolítsanak el a vezető állásokból, továbbá állítsák helyre a rendet a közéletben. Von Papen, aki maga is egy minél előbb bevezetendő diktatúrát tartott kívánatosnak a problémák megoldására, elégedetten nyugtázta Hitler elképzeléseit, és mindkét fél elvi megállapodás elfogadására törekedett. Hitler és von Papen 1933. január 4-én megszervezett találkozóját tulajdonképpen a „Harmadik Birodalom születésének pillanataként" tartják számon.[44] A tárgyalások tartalma nem maradt titokban, és a *Völkischer Beobachter* gátlástalanul elferdítette a tényeket: „Hitlernek nem áll szándékában, hogy egyezségre lépjen egy másik politikai irányzat képviselőivel, mivel az együttműködést pártszempontból tévesnek ítélte."[45] A hivatalban lévő birodalmi kancellár, Kurt von Schleicher tábornok rövid időn belül döbbent keserűséggel kommentálta von Papen szerepét: „Hol van a rosszindulat határa? A politikai életben az ember néha túllép önmagán... Von Papen urat illetően azonban mégis másként áll a dolog... Azt mondta: kérem, Hitler Úr, szálljon csak fel a nyeregbe... Ezzel von Papen elárulta jogrendünket, amit én nagyon zokon veszek tőle."[46]

1933. január 9-én von Papen megbeszélést folytatott Hindenburggal, és a birodalmi elnök „személyesen és szigorúan bizalmasan" megbízta őt küldetésének folytatásával. Az NSDAP megszimatolta a kínálkozó lehetőséget. Goebbels kiaknázta kivételes propagandatehetségét, és a Lippe nevű törpeállamban küszöbön álló, teljesen érdektelen választást példa értékű tesztpróbaként tüntette fel: „Minden erőnket erre a kis tartományra összpontosítjuk, hogy látványos sikert érjünk el." Az NSDAP a leadott szavazatok 40 százalékával[47] valóban választási győzelmet aratott, amelyet jelentőségében felnagyítva a „lippei csodaként" ünnepeltek.

Hitler a főhadiszállását Berlinbe, a birodalmi kancellária épületével átellenben található „Kaiserhof" szállodába helyezte át. Mindenki előtt világossá tette, hogy már a „kapuk előtt" várakozik.

A következő tárgyalások során, amelyek Joachim von Ribbentrop pezsgőkereskedő házában, Berlin-Dahlemben zajlottak, a Führer igazolta kiemelkedő taktikai képességeit, mesterien irányította a tárgyalások menetét, és nagyfokú lélektani hadviselési érzékről tett tanúbizonyságot. Január 17-én sikerült elérnie, hogy a DNVP (Német Nemzeti Néppárt) elnökét, Alfred Hugenberg gyárost lehetséges koalíciós partnerként megnyerje magának. Január 22-én Hitler hatékony, ellentmondást nem tűrő szóáradatával meggyőzte az államelnök fiát, Oskar von Hindenburgot – akit az iránta tanúsított bizalma ellenére „az ostobaság különös képződményének"[48] nevezett – kormányzásának szükségszerűségéről.

A birodalmi elnök Hindenburg táborszernagy továbbra is viszolygott Hitler politikai szerepvállalásától, akinek radikális beállítottsága mellett az is rendkívüli módon zavarta, hogy Hitler az első világháborúban igen szerény katonai karriert futott be. Még 1933. január 27-én elszörnyedve jelentette ki: „Uraim! Csak nem feltételezik rólam, hogy én ezt az osztrák őrvezetőt birodalmi kancellárnak nevezem ki!"[49]

Rendkívüli befolyással rendelkező személyiségek viszont egy Hitlert támogató petíciót nyújtottak át az államfőnek. Maga Hindenburg barátja és birtokszomszédja (Oldenburg-Januschau) is latba vetette minden rábeszélő képességét a meggyőzés érdekében: Hitler megmentheti a mezőgazdaságot, és a birodalmi haderő segítségével majd „leszámolhatnak a nácikkal". Hitler is művészien latba vetette diplomáciai kelléktárának minden formáját. Így például jobbkezét, az igen rangos „Pour le Mèrite" renddel kitüntetett Hermann Göringet elküldte a katonai kitüntetések iránt rendkívül fogékony táborszernagyhoz. Göringnek arról kellett biztosítania Hindenburgot, hogy a Führer szemében a Weimari Köztársaság alkotmánya szent és sérthetetlen.

A még mindig vonakodó Hindenburg végül elmondta hozzájárulásának feltételeit: Franz von Papen kapjon alkancellári kinevezést, továbbá nyolc konzervatív miniszter[50] jelentse a biztosítékot az új kormányban Hitler hatalmi törekvéseivel szemben. Az agg birodalmi elnök örömmel nyugtázta, milyen szerénységgel és engedékenyen teljesítette Hitler a vele szemben támasztott államfői követelményeket. Szintén kedvező benyomást tett rá, hogy Hitler beérte három nemzetiszocialista miniszteri poszttal[51] – ezek mindenesetre ügyesen megválasztott kulcspozíciók voltak. Hindenburg szívesen teljesítette Hitlernek a birodalmi gyűlés feloszlatására és új választások kiírására vonatkozó kérését. Az NSDAP elnöke még arról is biztosította a birodalmi elnököt, hogy ettől kezdve nyugodtabb korszak köszönt Németországra. Nagyon hosszú ideig – hangoztatta Hitler az igazságnak teljesen megfelelően – ezek lesznek az utolsó választások! Január 28-án Hindenburg elfogadta a hivatalban lévő birodalmi kancellár, von Schleicher generális lemondását. Ennek kapcsán a következőket jegyezte meg: „Kedves Schleicher! Nem tudom eldönteni, vajon helyesen cselekszem-e most, azonban hamarosan megtudom, ha ott fent (halálom után az égben) leszek."

Az illúziók és a pszichológiai ballépések tökéletesen kiegészítették egymást; a 86 éves Hindenburg halála előtt egy évvel belebotorkált Hitler csapdájába, elkövette politikai pályafutásának legnagyobb tévedését. Végzetes hibájában nagy szerepet játszott a kommunizmustól való rettegése is, mivel attól tartott, hogy Németországban ugyancsak megismétlődhetnek a sztálini diktatúra alatt Oroszországban bekövetkezett szörnyű események. Sztálin véres harcot folytatott az osztályellenségeknek és ellenforradalmároknak minősített társadalmi rétegek ellen, s önkényuralmának milliók estek áldozatául. Az 1929 óta következetesen folytatott kisajátítás és a „kulákok" (a közép- és a nagybirtokos parasztgazdák), valamint a „félkulákok" (az

önállóan gazdálkodó parasztok) kényszerkollektivizálása gőzerővel zajlott. Több mint 14 millió paraszt földjét sajátították ki és olvasztották be a közös tulajdonba ily módon. Ukrajnában az erőszakos kollektivizálás alapot szolgáltatott a lakosság függetlenségi törekvéseinek leveréséhez. A megtorlások, a deportálások elől számosan menekültek a városokba. A polgárháború, az anarchia és a termelés drasztikus csökkenése soha nem látott éhínséghez vezetett. Csupán 1932/33 telén legalább 8 millió ember pusztult éhen.[52]

Ez idő tájt Berlinben heves küzdelem zajlott a kabinet átalakítása tárgyában. A legutolsó lökést a kormányváltáshoz egy képtelen szóbeszéd adta meg; az állítólagos híreket Hitler személyesen hozta Hindenburg tudomására. Eszerint a hivatalban lévő birodalmi kancellár (von Schleicher) nem fogja harc nélkül tudomásul venni eltávolítását a hatalomból. Úgy hírlik, már megkezdődött a potsdami helyőrség mozgósítása, a katonák Berlin felé vonulnak, hogy von Papent, Hitlert és Hindenburgot őrizetbe vegyék.[53]

1933. január 29-én este megszületett a megegyezés: felállt a von Papen által „keretkabinetnek" nevezett új kormány, miközben ennek kapcsán Hitler egy „nemzeti kormányról" beszélt. Hitler kivételes politikai ösztönnel biztosította magának a nemzetiszocialista hatalomátvételhez szükséges ideális pozíciót. Von Papen ezzel szemben öntudatosan kijelentette bírálóinak: „Önök tévednek, MI emeltük a kormányba ŐT. Bírom Hindenburg bizalmát. Két hónapon belül úgy a sarokba szorítjuk Hitlert, hogy sivalkodni fog."[54]

Mind a terv eszmei szülőatyja, Franz von Papen, mind pedig a birodalmi haderő vezérkara, Hugenberg és a német nacionalisták, sőt maga az agg birodalmi elnök is valóban abban a hitben ringatták magukat, hogy semmiféle nehézséget nem jelent az NSDAP sakkban tartása. Vajon nem veszítette el Hitler az illúzióit, és nem gyengült meg a pozíciója pártjának 1932 novemberében elszenvedett választási veresége következtében? Azzal áltatták magukat, hogy tökéletes diplomáciai mesterművet hoztak létre, és a német közmondásra hivatkoztak: „Nem eszik olyan forrón a levest, mint ahogyan főzték", és önelégülten mondogatták: „Ezt a szivart végig kell szívni![55] Mindannyian szinte látni vélték, hogyan tartják majd rövid pórázon és zabolázzák meg az NSDAP-t. Jó előre megásták a sírjukat! Azt hangoztatták úton-útfélen – és ezt Hindenburg birodalmi elnök mint a hadsereg főparancsnoka szintén elfogadta –, hogy a birodalmi kancellár Hitlert bármikor könnyedén el lehet távolítani posztjáról.

Amit az állítólagos megzabolázásról mondtak, mindenesetre már 1931 óta fennállt a veszélye a nemzetiszocialisták hatalomra jutásának. Akkoriban (1931. november 25-én) egy NSDAP-dezertőr ugyanis a frankfurti rendőrség elnökének kezére játszotta a náciknak a hatalomátvétel esetére készített titkos terveit. Az úgynevezett „Boxheimi dokumentum" leplezetlenül tartalmazta a stratégiát: „...Az SA átveszi az államhatalmat és a minisztériumok funkcióját ...Kíméletlenül eljár minden ügyben. A parancsok megtagadását alapvetően halállal büntetik ... Valamennyi, az SA vezetése által kibocsátott szükségintézkedés kihirdetés útján emelkedik törvényerőre ... Megsértésük halállal büntethető ..."

A „Boxheimi dokumentum" megalkotója, dr. Werner Best[56] ellen azután pert indítottak, és az akkori birodalmi kancellár személyesen adott nyilatkozatot a rádióban: „...Mindazok számára, akik a törvényes rendet kétségbe vonva ilyen célokat kergetnek, szörnyű lesz az ébredés."[57] A felelősségre vonásra utaló kijelentés ellenére a peres eljárást 1932 októberében megszüntették, miután Hitler a dokumentumot a közvélemény megnyugtatása céljából a „párttagok magánvéleményt kifejező munkálatának" minősítette.

A bekövetkező eseményekből azután 1933. január 30-án este mindenki kaphatott egy kis ízelítőt; ekkor ünnepelte ugyanis az SA „Führerjének" birodalmi kancellárrá történő kinevezését. Az NSDAP propagandatevékenységéért felelős Joseph Goebbels látványos fáklyás felvonulást tervezett. Eltökélten, katonás fegyelemmel vonultak el az SA és az SS kötelékei – Goebbels adatai szerint egy millióan, a valóságban azonban 15 000 résztvevő – a birodalmi kancellária ablaka alatt. A párttagok féktelen ünneplése Hitlerhez is felhullámzott a magasba. A KPD általános sztrájkra szólító felhívása süket fülekre talált. A külföldi megfigyelők egyértelműen kifejezték aggodalmukat, mert a német politikusoknál világosabban látták a mindenre elszánt, barnába öltözött nemzetiszocialista magánrendőrség színre lépésében rejlő veszélyt. A francia nagykövet figyelmeztető szavaira von Papen könnyedén odavetette: „Ugyan már, ha a bolondozó fiatalok kitombolták magukat, minden visszatér a régi kerékvágásba."[58]

Február első napjaiban azután az NSDAP, diadalának kézzelfogható jeleként, szétküldte a magasabb szintű pártvezetők számára a Führer saját kezűleg aláírt levelezőlapjait, amelyen ez a felirat volt olvasható: „Adolf Hitler birodalmi kancellár". A 43. életévébe lépő Hitler mégis fájdalmasan vett búcsút életének eddigi szakaszától, a demagóg népvezér szerepkörétől, miként ezt később maga jelentette ki: „Azzal, hogy bevonultam a birodalmi kancellária épületébe, vége szakadt szép életemnek. Ha eddigi beszédeim kilenc tizedét a német néphez intéztem, akkor most kilenc tized részben előkelő embereknek kell majd beszédet tartanom. Alkalmazkodnom kellett a körülményekhez..."[59]

Hitler úgy vélte, új korszak veszi kezdetét a világtörténelemben. „Vajon továbbra is a régi időszámítás szerint akarunk élni?[60] Ezekkel a szavakkal fordult harcostársához, az akkor már miniszteri pozíciót betöltő Göringhez: „... Ez lesz a legkeményebb harcunk, amelyet valaha megvívtunk!"[61] Az ugyanis vitathatatlan tény volt, hogy nem a német választópolgárok akaratából jutott hatalomra Hitler, hanem egy olyan parlamentáris rendszer végső válsága jelentett számára szabad utat, amelyben többé már senki sem hitt. Csupán az NSDAP és a DNVP államelnöki hozzájárulással létrehozott koalíciója tette lehetővé a nácik hatalomátvételét. Nem kellett sok időnek eltelnie, és lélegzetelállító sebességgel, hozzáértő precizitással követték egymást a demokráciára mért, előzőleg hosszasan kiérlelt nemzetiszocialista csapások.[62] Hitler kívánságának megfelelően 1933. február 1-jén végleg feloszlatták a birodalmi gyűlést, és kiírták az új választásokat. Az NSDAP azonnal belevetette magát a választási harcba és kampányát hihetetlen brutalitással vitte végig egészen 1933. március 5-ig, a szavazóurnákhoz járulás napjáig.

A nemzetiszocialisták azon a véleményen voltak, hogy „minden lehetséges eszközzel" ragaszkodniuk kell a nemrég kiharcolt hatalomhoz.

Az új kormány – a birodalmi elnök jóváhagyásával – már 1933. február 4-én kibocsátotta az első szükségrendeletet. A rendelkezés a weimari alkotmány 48. szakaszán alapult, amelyet a köztársaság kényszerhelyzetből történő megmentésének lehetséges eszközeként alkottak meg, és már Hitler elődei[63] is túlzott mértékben visszaéltek vele. A szükségrendelet – a közbiztonság megszilárdításának

Közvetlenül a „hatalomátvétel" után létesítették a nácik az első koncentrációs táborokat. A dachaui koncentrációs tábor foglyai 1933-ban

ürügyén – felhatalmazta a nemzetiszocialista belügyminisztert arra, hogy korlátozza a gyülekezési jogot és megnyirbálja a sajtószabadságot. Frick belügyminiszter elkoboztatta az újságokat és cenzúrázta a sajtót. Mindenki, aki meglátogatott egy betiltott gyűlést, vagy megjelentetett bármilyen, a hatalom új birtokosait kellemetlenül érintő sajtóterméket – teljesen mindegy, hogy plakátról, röpiratról vagy hirdetésről volt-e szó –, számíthatott arra, hogy letartóztatják. Az SPD szócsöve, a *Vorwärts* is a szükségrendelet miatt szűnt meg 1933. február 4-e után.

A rendőrségi apparátust Frick, a felügyelőbiztosnak kinevezett nemzetiszocialista miniszter valamint Göring villámgyorsan hatalmi és terroreszközzé alakították át. Göring „teljesen törvényesen" segédrendőri jogokkal ruházta fel az SA- és SS-tagokat, miközben erőszakos cselekedetek végrehajtására bátorította őket. Egy pártuniformis vagy egy fehér karszalag már elegendő indítékot szolgáltatott a gumibot vagy a pisztoly használatához. A „segédrendőrök" kényük-kedvük szerint letartóztathattak bárkit, a rezsim ellenfeleit

a nyílt utcán minden további nélkül bántalmazhatták és agyba-főbe verhették. A rádió egyre gyakrabban adott ki közleményeket a „menekülés közben lelőtt" bűnözőkről.

A nemzetiszocialisták politikai céljaikkal párhuzamosan arról sem feledkeztek meg, hogy végrehajtsák a nemzetiszocialista mozgalmat bíráló művészekkel, értelmiségiekkel és zsidókkal szemben már régóta tervezett leszámolást. A baloldali értelmiségiek számára nehéz időszak következett. A radikális nácik a nemzetiszocialista hatalomátvételt követően számos „öntevékeny akciót" hajtottak végre a pártvezetés utasítása és koordinálása nélkül. Az SA-osztagok feldúlták a magánszemélyek házait, megkínozták az ott lakókat, és pénzt csikartak ki belőlük. Az SA-különítmények tagjai benyomultak a tárgyalótermekbe, az utcára hajtották a zsidó származású ügyvédeket és bírákat, majd összeverték őket. Számos személyt elhurcoltak, akiket később golyóval a testükben holtan találtak meg. Az író Heinrich Mann az NSDAP nyomására kénytelen volt visszalépni a Porosz Művészeti Akadémia irodalmi szekciójának elnöki tisztségéből, majd szeptemberben emigrációba ment. Thomas Mann egy külföldi felolvasókörútjáról már nem tért vissza Németországba; 1936. december 3-án megfosztották német állampolgárságától. Bertold Brecht és Helene Weigel Prágába menekültek. Az Egyesült Államokból hazatérő fizikus, Albert Einstein – akinek távolléte alatt felmondták a Vilmos Császár Fizikai Intézetben betöltött igazgatói állását – már nem utazott vissza Németországba. Belgiumban maradt, kilépett a Porosz Tudományos Akadémia tagjainak sorából, majd az Egyesült Államokba emigrált. A Berlinben működő Német Színház elbocsátotta állásából zsidó vezetőjét, a híres rendezőt, Max Reinhardtot. A Német Diákszövetség „spontán" könyvégetéseket szervezett: máglyára vetette az ellenzéki és a zsidó származású szerzők műveit.[64] Röviddel ezután számos egyetem is „megtisztította" könyvtárait.

Birodalmi kancellárként Hitler 1933. február 10-én tartotta első nagy nyilvános fellépését. Mivel a nácik nagyon korán felismerték és kihasználták az új médium nyújtotta lehetőségeket, a beszédet a rádió is közvetítette. Igen sok német hallgatta a „népi vevőkészülékeken"[65] Hitler szónoki mesterművét. A beszéd izzó hangvételű szózattal fejeződött be: „Német nép! Adj nekünk négy év időt, azután mondj ítéletet felettünk. Német nép, négy évet kérünk, és én megesküszöm neked: ahogyan mi és személy szerint én magam ebbe a hivatalba beléptem, úgy is akarok innen távozni. Nem fizetségért, nem más előnyökért vállaltam mindezt, csakis miattad, a te javadra cselekszem." Hitler, miként adónyilvántartása[66] tanúsítja, valóban jótékonysági nemzetiszocialista célokra adományozta teljes birodalmi kancellári bevételét. Az „innen távozni" ígéret viszont négy év elteltével nem került többé napirendre, mivel 1937-ben Németországban már jó ideje nem létezett szabad választási jogrend.

1933 februárjának végén a fosztogatások, a lopások, a letartóztatások, a testi sértések és a gyilkosságok ijesztő mértékben megszaporodtak. Az SA rendkívül gyorsan létrehozott „vad koncentrációs táboraiba" az új rendőrök emberek ezreit szállították be, és ott kínvallatásnak vetették alá[67] a foglyokat. Az első szabályozott működésű koncentrációs táborok Dachauban, Sachsenhausenben és Osthofenben jöttek létre „az állam ellenségei" számára.

Hitler a maga eszközeivel magasabb szinten szolgálta a nemzetiszocializmus ügyét. Február 20-án titkos találkozóra hívta meg a gazdasági élet vezető képviselőit a birodalmi elnöki palotába. Politikai programját kizárólag 25 magas rangú vendégének mutatta be. Hitler beszédét főként Gustav Krupp von Bohlen, Halbach és Albert Vögler gyárosok, valamint a Birodalmi Bank elnöke üdvözölték kitörő tetszésnyilvánítással. A következő napokban a gazdasági élet meghatározó személyiségei három millió birodalmi márkával támogatták az NSDAP választási hadjáratát.

1933. február 27-én az NSDAP teljesen váratlan segítséget kapott; egy esemény a kezére játszott. Az este folyamán járókelők jelentették, hogy a birodalmi gyűlés épületének tetőteréből lángnyelvek törtek elő. A gyorsan tovaterjedő tűzvészben a lángok martalékává vált az épület teljes középső frontja. Az ismeretlen tettesek – sokan tudni vélték, hogy az NSDAP maga adta a megbízást az elkövetőknek – a pincehelyiségekben több helyen is tüzet gyújtottak. A rendkívül gyorsan kiérkező rendőrség a gyújtogatót a helyszínen őrizetbe tudta venni, és megállapította személyazonosságát. A 24 éves Marinus van der Lubbe Hollandiából érkezett, korábban az ottani kommunista ifjúsági szervezet tagja volt, de szakított a pártjával. 1933 februárjában azzal az elhatározással utazott Berlinbe, hogy a munkásosztályt felszólítsa a Hitler és a nemzetiszocializmus elleni harcra. Ettől a céltól

vezérelve gyújtott tüzet van der Lubbe február 25-én három különböző berlini épületben. Kísérletei azonban kudarcot vallottak. Két nappal később már sikerrel járt a gyújtogatással a Reichstag (a birodalmi gyűlés) épületében.[68]

A következetesen hangoztatott és a köztudatba évtizedeken át beletáplált híresztelések ellenére a nemzetiszocialistákat éppúgy meglepetésszerűen érte az esemény, mint a kommunistákat. Amikor az egyik NSDAP-párttag azzal a hírrel ébresztette fel Berlin körzetparancsnokát, hogy: „Ég a Reichstag!", Goebbels hűvös kimértséggel megjegyezte: „Mi ez, talán egy vicc?"[69] Az első kihallgatások során már egyértelműen kiderült, hogy van der Lubbe esetében egy zavarodott elmeállapotú, magányos tettesről volt szó. A tények ellenére a nácik mégis azt hangoztatták: a lángok fellobbanása előtt mindössze néhány perccel kommunista képviselőket láttak a birodalmi gyűlés épületében. „Ez már a kommunista puccs kezdete" – hirdette Göring a nyilvánosság előtt. Hitler tombolt a dühtől: „Isten jelt adott nekünk ... Ha ez a tűzvész, ahogyan én meg vagyok róla győződve, a kommunisták műve, akkor meg kell semmisítenünk ezt a gyilkos dögvészt."[70]

A nemzetiszocialisták mindenesetre arra használták fel az eseményt, hogy csapást mérjenek a Moszkvából irányított német kommunistákra, és még a gyújtogatás éjszakáján őrizetbe vettek számos pártfunkcionáriust. Február 28-án azután az agg birodalmi elnök engedélyt adott „a nép és az állam érdekében" annak a szükségrendeletnek a bevezetésére, amellyel megszüntették a weimari alkotmány személyes szabadságot szavatoló egyik alapjogát. Ezentúl bárkit őrizetbe lehetett venni bírói letartóztatási parancs nélkül, és a gyanúsítottat korlátlan ideig „védőőrizetben" tarthatták törvényes bírósági ítélet nélkül is. Ez a második szükségrendelet gyakorlatilag szétrombolta a jogállamiság alapelveit; törvényesített formában és a közösségi lét megmentésére alkotott jogi eszközök eltorzításával tette mindezt, éppen úgy, ahogyan Hitler 1923/1924 telén előre megjósolta.

Az 1933. február 27-e után letartóztatottak között már nemcsak kommunisták voltak, hanem szociáldemokraták, szakszervezeti vezetők, az NSDAP-t bírálók és zsidók is. 1933 áprilisáig csak Poroszországban több mint 25 000 embert vettek a hírhedt „védőőrizetbe".

1933. március 5-én zajlottak a birodalmi gyűlés képviselői mandátumaira kiírt választások. A belügyminiszter Göring nem riadt vissza attól, hogy a rendőrséget nyilvánosan felszólítsa: adjon fel minden semlegességet, és habozás nélkül, akár „lőfegyvert is használva" támogassa az NSDAP-t.[71] A választási eredmények ennek ellenére csalódást okoztak a nemzetiszocialistáknak – Hitler ugyanis elsöprő győzelemre, az abszolút többség fölényes megszerzésére számított. A négy héten keresztül megfélemlített lakosság mégis csupán az összes leadott szavazat 43,9 százalékával támogatta az NSDAP-t.[72] A választók feltűnő állhatatosságot tanúsítva kitartottak az üldözött ellenzéki pártok mellett, amelyek mindenfajta retorzió és megtorlás ellenére is meg tudták őrizni eredeti támogatottságukat, noha például ekkor a kommunista vezetők már letartóztatásban voltak. Összességében a szavazati joggal rendelkezőknek több mint a fele nem Hitlerre és a nácikra szavazott.

Noha az NSDAP hat millió fővel megnövekedett szavazótáborával a legerősebb politikai párt lett, az abszolút többséget nem sikerült megszereznie. A kormányalakításhoz szükségük volt a DNVP szavazataira. Hitler higgadtan vette tudomásul a választási végeredményt. Mint bármiféle parlamenti rendszer kifejezett ellensége, továbbra is megmaradt – gyakran hangoztatott – szándékánál, miszerint Németországot a birodalmi gyűlés nélkül kell kormányozni. A választásokat követően folytatott szövetségi politikájával csak azt akarta bebizonyítani, hogy birodalmi kancellár elődeitől eltérően képes arra, hogy a birodalmi gyűlésben többségi egypártkormányt alakítson ki.

Az NSDAP relatív győzelmét ezért totális sikerként ünnepelte.

Az új hatalom elismerésének első jeleként a meglepően készségesnek mutatkozó birodalmi elnök az NSDAP horogkeresztes zászlaját nemzeti felségjelnek nyilvánította.[73] Ennek következtében törvényellenes cselekedetnek számított például Lipcse főpolgármesterének, dr. Goerdelernek az az intézkedése, hogy személyesen akadályozta meg a horogkeresztes zászlónak a Rathaus (Városháza) homlokzatára való kitűzését.

A köztársaság mértékadó politikai személyiségeit egy ideig Hitler még a biztonság látszatába ringatta. Ennek az illúzióját szolgálta a „potsdami komédia", amelyet a nácik az új birodalmi gyűlés megnyi-

tásának alkalmából rendkívül agyafúrt módon vittek színre. A színjátékhoz az adta az alapgondolatot, hogy a beiktatási szertartásnak hagyományosan otthont adó épület a lángok martalékává vált. Hosszas viták folytak a különféle megoldási módozatokról. Végezetül Hitler (és feltételezhetően Goebbels is) a potsdami helyőrség templomát javasolta a ceremónia színhelyéül. Sehol másutt, mint ebben a történelmi korok levegőjét árasztó templomban, Nagy Frigyes király síremlékénél, a porosz nemzet kegyhelyén kellett az ünnepséget megrendezni. A médiatehetség Goebbels, akit rendkívüli módon felvillanyozott, hogy 1933. március 13-án kinevezték a nemzetiszocialista kormány népnevelési és propagandaminiszterévé, egy mély értelmű szimbolikával átszőtt, színpadiasságot sugalló történelmi látványosságot tervezett. Amilyen zseniálisan választották meg az állami beiktatási szertartás színhelyét, ugyanolyan mesterien téveszttették meg a remekül kigondolt színrevitellel a nemzetiszocialisták politikai ellenfeleit.

Goebbels arra törekedett, hogy egy olyan merész és első hallásra hihetetlennek tűnő üzenetet sugalljon a jelenlévőknek, miszerint a nemzetiszocialista mozgalom Poroszország dicsőségekben gazdag történelmének közvetlen folytatója. A Führer most nyilvánosan megtagadta „Weimar szellemiségét", szakított a köztársasággal, amely szerinte csak a lesüllyedést, a nyomort és a kaotikus állapotokat hozta magával, hogy rezsimjét közvetlenül összekapcsolja Németország dicsőséges múltjával. Ünnepi előkészületei során Goebbels semmit sem bízott a véletlenre. A szertartás időpontjának március 21-ét választotta, mivel Otto von Bismarck 1871-ben ezen a napon hívta össze első ízben a birodalmi gyűlést.

A *Völkischer Beobachter*, az NSDAP hivatalos lapja példamutatóan segédkezett a képtelen nemzetiszocialista gondolatmenet terjesztésében, és a következőképpen fordult olvasóihoz:[74] „Németország felszámolta a marxizmust, megszüntette a középkor maradványaiként még fennmaradt különbségeket. Azokra a dicső múltjához kapcsolódó hagyományokra épít, amelyekért két millió német áldozta életét." Az agg birodalmi elnök és környezete, amely Németország történelmének porosz tradícióit híven őrizte, örömmel hallgatta ezeket a szavakat. Szívesen közreműködtek a beiktatási szertartást övező komédiában, és amikor a Harmadik Birodalom képviselőiként

összegyűltek a potsdami helyőrségi templomban, minden készen állt ahhoz, hogy felébresszék álmából Németország múltbeli dicsőségének és a Hohenzollern-uralkodóháznak emlékezetét.

A március 21-ére virradó éjszaka esett az eső, de reggel napsütésre ébredt a város, kék volt az ég, és érezni lehetett a közeledő tavasz leheletét. Minden ház zászlódíszbe öltözött, az óriási horogkeresztes zászlók a császárság fekete-fehér-piros lobogóival váltakozva lengtek az épületeken. A harangok kongása jelezte a barnaingesek érkezését. A meghívottak száma igen csekély volt, a magas rangú tisztségviselőkre, a pártok vezető politikusaira és hozzátartozóikra szorítkozott csupán. A középen felállított díszemelvényt a teljes létszámban megjelent császári család tagjainak tartották fenn. II. Vilmos trónszéke szimbolikus gesztusként üresen állott.[75] A trón mögött gyülekeztek a leköszönt Hohenzollern-császár hozzátartozói: a legidősebb fia, Vilmos trónörökös[76] az SS ezredparancsnoki egyenruhájában, mellette szép hitvese, Cecília, öt fivére és fiaik. Egy másik emelvény a diplomáciai testületek teljes létszámban megjelent és kitüntetésekkel teleaggatott alkalmazottai részére volt fenntartva. A templom hajójában a birodalmi gyűlés tagjai foglaltak helyet.

A figyelmes szemlélőnek feltűnhetett a kommunista képviselők hiánya, akik ebben az időpontban már letartóztatásban voltak. A szociáldemokraták sem jelentek meg – ők tiltakozásuk jeleként bojkottálták a rendezvényt.

Az álmélkodó díszvendégek ezután egy színházi előadás stílusában megrendezett beiktatási szertartás részesei lehettek, amelynek koreográfiájához az idős államfő készséges marionettfiguraként tartozott hozzá. Egy szemtanú így örökítette meg az eseményt: „A templom ajtajai feltárulnak. A jelenlévők felemelkednek helyükről, amikor az agg birodalmi elnök, Hindenburg táborszernagy megjelenik. Katonai egyenruháját viseli a Fekete Sas-rend szalagjával, és a porosz ellenzős bőrsapka van a fején. Szálfatermete és kimért nyugalma méltóságot kölcsönöz fellépésének. Botjára támaszkodva lassan lépdel. A császári díszemelvény előtt megáll, meghajol, és marsallbotjával köszönti a száműzött uralkodó üresen hagyott trónszékét, valamint az összegyűlt császári fenségeket. Az államfő oldalán elfogódva és feszélyezetten halad Hitler, akit hatalmas védelmezője most vezet be a számára idegen társaságba. Ki feltételezné, hogy ez a sápadt, átla-

A potsdami birodalmi gyűlésen Hindenburg államelnököt köszönti Hitler

gos arcvonásokkal rendelkező férfi, aki rosszul szabott öltönyt visel, és annyira tisztelettudó és szerény magatartást tanúsít, a legerősebb személyiség lesz, a leghatalmasabb, aki mindenki fölött uralkodik majd."[77]

A Goebbels által elvárt hatás mindenesetre létrejön: a múlt és a jelen generációit megértő együttműködés fűzi egymáshoz, és az új birodalmi kancellár szemmel láthatóan semmit sem tart fontosabbnak, minthogy kövesse az agg elnök tanácsait, akinek a beszédét átszellemülten hallgatja. „Ennek a dicsőséget árasztó helynek az ősi szelleme öntsön lelket a mai nemzedékbe, ...és a nemzeti önbecsülés érzése vezessen el minket közösen... egy egyesített, szabad és büszke Németország boldogulásához." Hitler szóáradattal válaszolt, s eközben arra törekedett, hogy a korábbi nemzedéket tisztára mossa a meg nem érdemelt vádaktól: sem a császár, sem pedig a kormány, de főleg a nép nem akarta a világháborút. Lelkesítő hatású szavakkal dicsőítette Hindenburg tábornagyot, a híres „tannenbergi győztest"[78], és a német ifjúság nevében köszönetet mondott neki. A náci hatalomátvétel miatt aggódó külföldi diplomatákat ünnepélyes kijelentéssel

biztosította szándékairól: noha hatalomelvű kormányzásra törekszik, a béke elkötelezett híveként irányítja majd Németországot.

Ezután a táborszernagy és Hitler – miként ez Goebbels dramaturgiájában előzetesen meg volt tervezve – kezet nyújtottak egymásnak, a gyűlés részvevői pedig felálltak helyükről. A rendezvény befejeztével számos jelenlévőben az a benyomás alakult ki, hogy a Harmadik Birodalom, mihelyt a körülmények ezt lehetővé teszik, visszahívja hollandiai száműzetéséből a trónfosztott császárt. A beiktatási szertartást záró katonai parádé, amelyen a birodalmi haderő, a barna SA, a fekete SS és az „acélsisakos" alakzat vettek részt, még inkább felerősítette ezt a benyomást. Úgy tűnt azonban, hogy Vilmos trónörököst hidegen hagyja mindez. Este fáklyásmenet vonult végig Berlin utcáin, majd a Staatsoperben gálaelőadással zárult az ünnepi rendezvénysorozat.

A Potsdamban megrendezett állami ünnepség csupán előjáték volt, amely előkészítette a két nappal később sorra kerülő fő politikai aktust: a birodalmi gyűlés korlátlan hatalommal ruházta fel a Führert.[79] Ez a mindent eldöntő, világtörténelmi kihatású ülés március 23-án zajlott le. A nácik ismét megragadták a kínálkozó alkalmat. Akadálytalanul behatoltak a birodalmi gyűlésnek a Krolloperben lévő ideiglenes székhelyére, hogy nemzetiszocialista díszletekkel lássák el az üléstermet. A terem hátterét vörös kárpittal vonták be, az elnökségi emelvény és a szónoki pódium fölött egy óriási horogkeresztet helyeztek el. Az SA- és az SS-alakulatok tagjai fenyegetően megszállták a folyosókat. Ugyanilyen agresszívan és harciasan léptek fel az egyenruhába öltözött nemzetiszocialista képviselők is, nem törődve azzal, hogy a birodalmi gyűlésben meg volt tiltva az egyenruha viselése. A többi párt képviselői sivár öltözetű, megfélemlített mellékszereplőkként hatottak a nemzetiszocialisták mellett. A kommunista mandátummal rendelkezőknek nem engedélyezték a belépést, így az SA emberei eltorlaszolták előttük az ülésterem bejáratát. Ezek a teljesen törvénytelen eljárások sem riasztották vissza az ügyvezető bizottságot attól, hogy Hermann Göringet megválasszák. A nemzetiszocialista minisztert egyhangúlag – bár az SPD szavazatai nélkül – választották meg a birodalmi gyűlés elnökévé. Az események kapcsán Hitler nagy komolysággal felolvasta hosszú programbeszédét.

Emlékeztette a jelenlévőket a Reichstagban pusztító tűzvészre és dühödten vádolta a kommunistákat. A császár visszatérésében reménykedő monarchistáknak egyértelműen a tudomására hozta: a monarchia visszaállítását nem fogja napirendre tűzni. Hitler ígéretet tett a munkanélküliség felszámolására. Mint a béke elkötelezett híve, kinyilvánította, hogy Angliával, Franciaországgal, a Szentszékkel, sőt még a Szovjetunióval is békében akar élni. Miután a nemzetiszocialisták beterjesztették a „Führert" korlátlan hatalommal felruházó törvénytervezetet, az ülést előzetes terveik szerint rövid időre berekesztették. A képviselőket – ahogyan erre számítani lehetett – megfélemlítette a szavazatok leadása előtt a barna csőcseléknek az utcáról felhangzó szavalókórusa: „Teljhatalmat akarunk, különben összetörjük csontjaitok!"

Az ülés újrakezdésekor Otto Wels szociáldemokrata képviselő emelkedett szólásra. Nyugodt hangon elmondott bátor beszéde tettének igazolására irányult. A szociáldemokraták, fejtegette szinte bocsánatkérően, azt tartják szem előtt, hogy hűek maradjanak a szabadság, az egyenlőség, valamint az emberi jogok alapelveihez. Az üldöztetés ellenére sem hagyják, hogy megfosszák őket a becsületüktől. Eszükbe sem jut fejet hajtani az erőszak előtt. Otto Wels kicsit tétován ugyan, de kijelentette: pártja nem fogja megszavazni a korlátlan hatalmat biztosító törvényjavaslatot. Ezután Hitler ragadta magához a szót, aki egyébként Wels képviselő beszéde alatt megrökönyödött arckifejezéssel jegyzetelt. Szenvedélytől fűtött hangon, a dühtől szinte remegve és maró kifejezésekkel támadta kulturáltan viselkedő ellenfelét. „Ne tévesszetek össze bennünket a polgári társadalommal!" – üvöltötte bele a terem csendjébe. – „Németország csillaga feljövőben van, a tiéteknek viszont le kell áldoznia! Ütött a végórátok!" Hitler után a Német Centrumpárt nevében Ludwig Kaas prelátus szólalt fel, aki került minden konfrontációt óvatosan a nemzetiszocialistákkal. Pártja kezet nyújtott a politikai ellenfélnek.

Hitler megnyerte a játszmát. A birodalmi gyűlés kétharmados többséggel elfogadta a korlátlan teljhatalomra vonatkozó törvényjavaslatot: 441 támogató szavazattal szemben 94 ellenszavazatot adtak le. Csupán a szociáldemokraták vették maguknak a bátorságot, hogy nemmel voksoljanak. A felhatalmazást kimondó törvények lehetővé tették a Führer számára, hogy négy évig korlátlanul uralkodjék Németország fölött. Ezentúl teljesen önkényesen alkothatott és szüntethetett meg törvényeket. A nemzetiszocializmus végképp szabad utat kapott Németországban. Hitler rendeleteinek életbe léptetéséhez többé nem volt szükség sem a birodalmi gyűlés, sem pedig a birodalmi elnök jóváhagyására.

A *Völkischer Beobachter* diadalittasan közölte: „Történelmi jelentőségű nap a mai! A parlamentáris rendszer fejet hajtott az új Németország előtt. A négy év alatt Hitler mindent véghezvihet, amit szükségesnek tart: megszüntetheti a marxizmus romboló befolyását és megteremthet egy új népközösséget. Kezdetét veszi a nagy vállalkozás! A Harmadik Birodalom napja felvirradt!"[80]

A „felhatalmazási törvény" révén a nemzetiszocialisták legális eszközökkel is könnyen féken tarthatták volna ellenfeleiket. Hitler mégsem korlátozta a terrort. Úgy vélte, a másként gondolkodókat nem meggyőzni kell, hanem elnyomni és kiirtani. Meggyőződése szerint az erőszakos akciók „a nemzetiszocialista mozgalmat mozgásban" tartották, megakadályozták a tömegeket az önálló gondolkodásban, és semmiféle lehetőséget nem adtak arra, hogy ellenzéki csoportosulások szerveződjenek. 1933 és 1945 között politikai okokból több mint három millió német került – rövidebb vagy hosszabb időre – koncentrációs táborba vagy fegyházba.

1933. március 31-én életbe léptették „a szövetségi államoknak a birodalommal egységes jogi állapotáról" szóló törvényt, miután valamennyi városi és települési helyi hivatali testületet feloszlattak. Minden szövetségi államot felszólítottak arra, hogy kormányaikat a Harmadik Birodalom jogállása szerint, az alkotmányra tekintet nélkül „egységesítsék" (vagyis hasonló kormányzati struktúrát alakítsanak ki). A következő nemzetiszocialista csapás már egy nappal később bekövetkezett: bojkottra szólították fel valamennyi zsidó bolt, üzleti vállalkozás, orvos és ügyvéd ellen. Az SA-alakulatok végigsöpörtek az országon, erőszakkal fenyegetve a zsidó intézményeket.

Kevéssel később megtörtént a jogi szabályozás is. 1933. április 7-én a birodalmi kormányzat az ártalmatlanul hangzó, a „szakmai közhivatalnoki kar visszaállításáról szóló törvény" álarca mögött elrendelte a foglalkoztatás gyakorlásának tilalmát; a rendelkezés, anélkül hogy direkt formában megemlítette volna, a zsidó származásúak ellen irányult. Hindenburg államfő megdöbbenéssel fogadta az új

törvényt. A 86 éves birodalmi elnök máris megtapasztalhatta a Hitler-kormány negatív intézkedéseit, nem úgy, mint korábban jelezte: „... ha odafent leszek". Az agg táborszernagy közbenjárásával még elérte, hogy a világháborúban a fronton harcoló zsidókra ne vonatkozzék a foglalkoztatási tilalom.

A pártok még működtek ebben az időszakban. Csupán a magáról utoljára a február 23-i tüntetéssel hírt adó KPD-t zárták ki gyakorlatilag a politikai életből. Március 3-án rejtekhelyét felkutatva letartóztatták Ernst Thälmannt, a Németországi Kommunista Párt terror elől bujkáló elnökét. 1933. március 31-én formailag törölték a kommunisták 81 mandátumát, miután a KPD képviselőit meggátolták abban, hogy részt vehessenek az üléseken. Érdekes, hogy a KPD-t – más pártokkal ellentétben – hivatalosan soha nem tiltották be. Ugyancsak figyelemre méltó tény, milyen visszafogottan vette tudomásul az egyébként az erőszak alkalmazásától soha vissza nem riadó KPD a politikai életből való kizárását.

1932 júliusában a kommunisták még véres összecsapásokba keveredtek a nemzetiszocialistákkal, és a harcokban 18-an vesztették életüket. A KPD éveken át szónokolt az NSDAP (a fasiszták) és az SPD (a szociálfasiszták) ellen a Kommunista Internacionálé keretein belül vívott osztályharc szükségszerűségéről. Viszont amikor a „nácizmus" magához ragadta a hatalmat, a KPD semmiféle komoly ellenállást nem tanúsított! Az SPD-vel 1933. január 30-án közösen szervezett általános sztrájkfelhívás éppúgy süket fülekre talált, mint az 1933. február 25-ére meghirdetett munkabeszüntetésre való felszólítás. A KPD megszűnésével egyidejűleg a Komintern[81] mindössze egy félresikerült közleménnyel lépett a nyilvánosság elé: a fasiszta diktatúra bevezetésének szükségszerűen az lesz a következménye, hogy megszabadítja a tömegeket a demokrácia mindenfajta illúziójától, és előkészíti Németországban a proletárforradalmat. A Szovjetunió Hitler hatalomra jutása ellenére 1933. május 5-én meghosszabbította a Német Birodalommal 1926 óta érvényben lévő barátsági és semlegességi egyezményt.[82] A *Pravda* által csak rendkívül szűkszavúan megemlített nemzetiszocialista hatalomátvétel Sztálin szerint semmilyen aggodalomra nem adott okot. Többször is hangoztatta, hogy „önmagában véve a fasizmus nem szolgáltat indokot a viszálykodásra".[83]

Miután megtörtént a már évek óta hőn áhított KPD-leszámolás, Hitler a konzervatív irányultságú BVP (Bajor Néppárt; a CSU, a Kereszténysszocialista Unió jogelődje) ellen fordult, amely kétségbeesetten próbálkozott a megváltozott körülményekhez alkalmazkodni. Amikor képviselői 1933. március 25-én készségesen megszavazták a Hitler számára teljhatalmat biztosító felhatalmazási törvényt, a BVP ezzel saját halálos ítéletét írta alá. Hitler nem honorálta a szolgálatkészséget, nem ismert semmiféle könyörületet. A párt vezetőit letartóztatták és kínvallatásoknak vetették alá. A BVP már 1933. április 10-én feloszlatta önmagát.

A KPD és a BVP megsemmisítése után Hitler megszabadult a szociáldemokratáktól is, akiket a Reichstag felgyújtásában való részvétellel vádolt meg. Ez a képtelen vádaskodás nem sokáig állta meg a helyét, arra viszont mégis ürügyet szolgáltatott, hogy az SPD vezetőit „védőőrizet" alá helyezzék és korlátlan időre koncentrációs táborokba internálják. Egy további, tökéletesen megrendezett támadás lényegesen nagyobb sikerrel járt; éket vertek az SPD és a nagy szakszervezeti tömörülések közé, majd végezetül az SPD-t és a szakszervezeti mozgalmat is megsemmisítették.

A találékony propagandaminiszter új tervét már 1933. május 1-jén valóra váltották. A hagyományos szocialista május 1-jei ünnepség helyett a „munka ünnepére" hívták meg az állampolgárokat. Ezt a napot, miként már régóta szerepelt a munkásság követelései között, ünnepnappá nyilvánították, és ezzel a húzással a szakszervezeti tagokat maguk mellé édesgették. A Goebbels által rekordidő alatt tökéletesen megtervezett tömeggyűlés a tempelhofi mezőn zajlott le. Az újdonság erejével ható ünnepi díszleteket egy tehetséges, fiatal építész készítette el, aki először ezzel a munkájával bizonyította be kivételes képességeit „a tömegek színre vitele" terén.[84] A csakhamar Hitler kedvenc építészévé előlépő Albert Speer a szónoki emelvényt a szigorúan a szimmetria szabályai szerint kialakított színpadkép középpontjába állította. A szónoki emelvény hátterét hatalmas, függőlegesen aláhulló zászlók foglalták keretbe. Speer monumentális architektúrája a nézőket beemelte a színpadi események közepébe, de egyúttal félelemmel is töltötte el őket.

Az NSDAP lehengerlő udvariassággal kérte fel a gyárak és a műhelyek, az irodák és az üzletek valamennyi dolgozóját, hogy vegye-

nek részt a felvonuláson. A meghívottak a kívánság szerint foglalkozási csoportok szerint rendeződve, élükön a vezetőkkel meg is jelentek. A túlnyomórészt szocialista „Szabad Szakszervezetek" tagjait és elöljáróit különös nyomatékkal hívták meg a tömegrendezvényre. Mindez arra utalt, hogy az NSDAP békülékenységet mutató gesztusával nyomatékosan kifejezésre akarta juttatni jóindulatát. Nem a politikáról volt tehát szó, hanem a munkássággal vállalt szolidaritásról és mindazok egységéről, akiket a munka köt össze. Ráadásul május elsejét a kormány ünnepnappá nyilvánította, és jutalomként külön fedezte erre a napra az utazás és az ellátás költségeit is. A gyanútlan szakszervezeti vezetők besétáltak a csapdába, és mindenkit felszólítottak a részvételre. Május 1-jén este azután sűrű, szabályosan rendezett és cégtáblájukat vivő menetoszlopokban, zeneszóra lépkedve vonultak a részvevők a gyűlés színhelyére. Mintha Richard Wagner operája elevenedett volna meg: a *Nürnbergi mesterdalnokok*ból a céhek bevonulását idézte a kép. Az érkezők fegyelmezetten elfoglalták az ünnepség szinterén az SA- és SS-rendezőgárda által kijelölt helyüket. A nemzetiszocialista díszvendégek Danzigból, Ausztriából és a Saar-vidékről érkező küldöttségeit nagy ováció mellett mutatták be. A diplomáciai testületek képviselőit azért hívták meg díszvendégnek, hogy szemtanúi legyenek a Harmadik Birodalom békés erőfitogtatásának, és az ünnepségről írt beszámolóikat eljuttassák külföldre. A szónoki emelvény alatt egymillió ember tört ki tomboló tapsviharban, amikor Hitler pontosan 20 órakor a fényszórók ragyogásában színre lépett. A Führer egyenes testtartással fogadta a hosszan tartó ünneplést. Ahogyan Goebbels rendezésében előre megtervezték, a beszéd megkezdésének pillanatában minden fény kialudt. Csupán egyetlen fényszóró csóvája irányult Hitlerre, aki egyebek mellett kijelentette: „A munkaszolgálat mostantól fogva kötelező érvényű. Minden németnek ki kell járnia a testi munka egészséges iskoláját! A nagyszabású közmunkák véget vetnek a munkanélküliségnek: lakásokat fogunk építeni, létrehozunk egy kiterjedt út- és csatornahálózatot, mindenféle új épületet emelünk. Évekre előre munkalehetőségeket teremtünk, több milliárdos összegben és sok százezer dolgos kéz számára. A kamatláb csökkenni fog. A jövőben többé már nem a részvénytársaságok irányítják a gazdaságot, hanem a szakmai tekintélyelv alapján mi vezetjük azt. Az új Németország nem ismeri

többé a szociális konfliktusokat. Egy egységes nagy családot alkotunk majd..." A szónoklatot tomboló ünneplés fogadta. Az éjszakába nyúló kinyilatkoztatás pazar tűzijátékkal zárult.

A diplomaták lelkes hangvételű beszámolóikban arról tájékoztatták kormányaikat, hogy az újonnan alakult Harmadik Birodalomban a megbékélés, az egységre törekvés és a gazdasági felemelkedés hangulata uralkodik.

Egy nappal később, 1933. május 2-án 10 órától a rendőrség és az SA alakulatai megszállták az ADGB (Általános Német Szakszervezeti Szövetség) valamennyi épületét, nyilvános közös helyiségeit, házingatlanjait és újságszerkesztőségeit. 58 vezető tisztségviselőt a saját lakásában tartóztattak le, levelezésüket és iratanyagaikat zár alá vették, bankszámláikat zárolták. A rajtaütéseket a „Német munkásság védelmére alakult akcióbizottság" vezette, amelynek élén az alkoholizmusa és játékszenvedélye miatt elhíresült nemzetiszocialista párttag, Robert Ley állt.[85] Ley nyilvánosan büszkélkedett tevékenységével. „A szociáldemokratákat és a szakszervezeteket összefűző köteléket szétszakítottuk! A munkásokat a marxizmus utolsó bilincseitől is megszabadítjuk!" A szakszervezet több mint négy millió tagot számláló és 184 millió birodalmi márkát meghaladó vagyon fölött rendelkező óriási felépítménye ténylegesen összeomlott az új kormány terrorja következtében.

A nagy ellenállás a szakszervezeti mozgalom felszámolása során is elmaradt. A szakszervezetek megszüntetésük utolsó pillanatáig együttműködésre törekedtek. „Távol akarjuk tartani magunkat a politikától és elfogadunk minden kormányt, legyen az bármilyen jellegű" – nyilatkozta Theodor Leipart, a Szabad Szakszervezetek első elnöke, mielőtt Hitler elrendelte a letartóztatását. A vezetőjüktől megfosztott, a rendkívül brutális támadások miatt demoralizált és a saját soraikba beépült nemzetiszocialista ügynökök által félrevezetett szakszervezeti tagok meghátráltak. Kitértek az erőfölényben lévő, kiválóan megszervezett és agresszív hatalom elől.

A birodalmi gyűlésben nem sokkal később a hozzászólás megvonásával sújtották a szociáldemokrata képviselőket. Noha az SPD még az összes szavazat 18,3 százalékát megkapta az 1933. március 5-én tartott választásokon, ennek ellenére a párttól megvonták a gyülekezéshez és propagandatevékenységhez fűződő jogot, és így árnyék-

létre kárhoztatták őket. 1933. június 22-én az SPD-t betiltották, összes vagyonát elkobozták, és a párttagokat eltiltották foglalkozásuk gyakorlásától. A párt számos magas rangú tisztségviselője Prágába menekült.

A Hitlerrel szövetségre lépő és szavazataival az NSDAP-t a birodalmi gyűlésben egyszerű többséghez segítő DNVP (Német Nemzeti Néppárt) ugyancsak nem kerülhette el a sorsát. A nemzetiszocialisták dühödt támadásait követően Alfred Hugenberg, a DNVP vezetője arra kényszerült, hogy hivatalától visszalépjen, a párt pedig 1933. június 26-án feloszlatta önmagát. Hugenberg, aki nagyvonalú mecénásként több millió birodalmi márkára rúgó támogatást nyújtott az NSDAP-nak, valamint Hitler kormányában a gazdasági, földművelési és ellátásügyi minisztérium vezetőit adta, abban a kegyes elbánásban részesült, hogy mandátumát – az NSDAP vendégképviselőjeként – megtarthatta. A gazdasági életben létrehozott sajtóbirodalma – hírügynökségek, újságok, de mindenek előtt az UFA filmforgalmazó társaság – széthullott, majd dr. Joseph Goebbels propagandaminisztériumának fennhatósága alá került.

1933. július 5-én azután a Német Néppárt (DVP) és a Német Centrumpárt (Zentrum) szintén feloszlatták saját szervezetüket. „Az emberek sohasem tételezték volna fel még a lehetőségét sem egy ilyen szánalmas összeomlásnak!" – gúnyolódott Hitler július 9-én egy Dortmundban tartott nyilvános rendezvényen.[86] Néhány nappal a katolikus szemléletű Német Centrumpárt megszűnése után Hitler elérte első nagy nemzetközi politikai sikerét: megkötötték a konkordátumot a Vatikán és a Német Birodalom között.

Attól a kétes reménytől vezérelve, hogy legalább a vallási élet minimális létfeltételeit megőrzik a Harmadik Birodalomban, a katolikus és a protestáns püspöki kar 1933. január 30-a óta egyfolytában kereste a „modus vivendi"-t, a még elviselhető túlélés lehetséges formáit, s ezért nem marasztalta el az új rezsimet. Sőt ellenkezőleg: az 1933 márciusának végén Fuldában tartott püspöki konferencián elítéltek ugyan bizonyos „valláserkölcsi tévedéseket", egyébként viszont kinyilvánították bizalmukat Hitler kormánya iránt. Úgy vélték, semmiféle ellentmondás nincs a nemzetiszocializmus és a katolicizmus eszmerendszere között. Az evangélikus teológus, Martin Niemöller, aki később a vallási ellenállási mozgalom vezetőinek sorába tarto-

Gesetz gegen die Neubildung von Parteien.
Vom 14. Juli 1933.

Die Reichsregierung hat das folgende Gesetz beschlossen, das hiermit verkündet wird:

§ 1

In Deutschland besteht als einzige politische Partei die Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei.

§ 2

Wer es unternimmt, den organisatorischen Zusammenhalt einer anderen politischen Partei aufrechtzuerhalten oder eine neue politische Partei zu bilden, wird, sofern nicht die Tat nach anderen Vorschriften mit einer höheren Strafe bedroht ist, mit Zuchthaus bis zu drei Jahren oder mit Gefängnis von sechs Monaten bis zu drei Jahren bestraft.

Berlin, den 14. Juli 1933.

Der Reichskanzler
Adolf Hitler

Der Reichsminister des Innern
Frick

Der Reichsminister der Justiz
Dr. Gürtner

Az 1933. július 14-ei törvény a pártok újjáalakulása ellen

zott, 1933 őszén egy szüreti ünnepségen az „ébredező német népről" beszélt. „Elhivatottság és állhatatosság, faji tisztaság és népnemzetiség" – ezeket a követelményeket mindenkinek szem előtt kell tartania, hangoztatta.

Fennállásának első évében a nemzetiszocialista rezsim arra törekedett, hogy elkerülje az egyházakkal a nyílt szembenállást, és későbbre halasztotta az új világnézet uralmának erőszakos megteremtését. Hitler még 1941-ben is így vélekedett: „...ezért nem tartom helyesnek, hogy most harcba bocsátkozzunk az egyházzal. Az a legjobb, ha hagyjuk a kereszténységet magától elgyengülni... Az egyház most már fokozatosan arra kényszerül, hogy mind több engedményt tegyen..."[87]

1933 júliusában az NSDAP Németországban az egyetlen működő párt volt, és szükségképpen az is maradt, mivel a kormány 1933. július 14-én olyan törvényt léptetett életbe, amely megtiltotta bármelyik párt újraalakulását, és szabályozta a pártvagyonok elkobzását. A Hitler-rezsim szűk hat hónap alatt szétzúzta a sokszínű német többpártrendszert, és Németországot a koncentrációs táborok sűrű hálójával fonta be. Az SPD Prágában száműzetésben tartózkodó vezetőinek közlése szerint 1933 augusztusában 65 különböző táborban több mint 45 000 letartóztatott raboskodott.

1933. november 14-én a hivatalban lévő alkancellár, von Papen – rövidesen a diplomáciai testületbe kellett távoznia, mivel félreállították – az új birodalmi kormány tagjainak nevében hódolatteljes beszédben méltatta Hitler érdemeit: „Az Ön vezetői zsenialitásának és a szemünk láttára újólag megalkotott eszményképeknek köszönhetően kilenc hónap alatt sikerült elérnie, hogy egy lelkében meghasonlott és reményét vesztett népből a jövőjébe vetett reményben és hitben egybeforrott birodalmat teremtsen."[88]

1933. december 31-én a nemzetiszocialisták már teljesen ellenőrzésük alá vonták Németországot.[89] Maga Hitler később többször szóba hozta a nácik hatalomátvételének tanulságait. Egy ízben így vélekedett: „...Az 1933-as esztendő semmi másról nem szól, mint egy ezeréves állapot megújulásáról."[90] Az 1933-ban bekövetkezett eseményeket egyúttal a Sztálin és a bolsevizmus elleni harcban aratott diadalként is értékelte. „Sztálin az a férfi volt, akinek szándékában állt a bolsevik eszmék győzelemre segítése... Amennyiben nem

kerültünk volna hatalomra 1933-ban, úgy rohanta volna le Európát, mint egykor a hunok serege..."[91] Egy másik alkalommal Hitler a következőket nyilatkozta: „Németországnak az volt a nagy szerencséje, hogy én 1933-ban átvettem a hatalmat, és ettől a pillanattól kezdve egyetlen alkalmat sem mulasztottam el a fegyverkezésre... Ha nem döntöttem volna úgy, hogy csapást mérek Oroszországra, akkor a bolsevikok az összes európai országot lesöpörték volna a térképről..."[92] Hitler minden alkalommal úgy beszélt a nemzetiszocialisták hatalomátvételéről, mint „egy csodáról, amely a 12. órában következett be".[93]

Eltúlozták-e a Hitlert körülvevő rajongást? Hoffmann nemzetiszocialista tudósításai. Egy kép többet hazudik ezer szónál – a Hitler személyi fényképésze alkotta propagandavilág

„Sok ezer képet készítettem a Führerről, és azt gondolom, a németek milliói hálával tartoznak nekem azért, hogy bemutathattam nekik Hitlert ..." – hirdette büszkén a „nemzetiszocialisták birodalmi képtudósítója", Heinrich Hoffmann, akinek fényképes riportjai kifinomult módon járultak hozzá a Hitler-mítosz megteremtéséhez.[1] Az NSDAP megbecsülte ezt a tevékenységet. A nemzetiszocialista pártorgánum, a *Völkischer Beobachter* méltató újságcikke a következő megállapításban is hangsúlyozta a fényképész jelentőségét: „Propagandisztikus nézőpontból szemlélve Heinrich Hoffmann eddigi, előttünk ismert életműve a mozgalom számára szinte felbecsülhetetlen értéket képvisel."

Hoffmann mint a „képi síkon megjelenített Hitler-kultusz" megteremtője, de elsősorban mégis mint a Harmadik Birodalom képi krónikása vonult be a történelembe.[2] Az udvari tudósító, aki hatalmas sajtóbirodalommal rendelkezett és Hitlerhez fűződő szoros kapcsolatai révén megingathatatlan monopolhelyzetben volt, mély benyomást kiváltó képei közül valójában egyetlen egyet sem készített el anélkül, hogy ne a Hitlert, az államhatalmat és a pártot támogató propaganda lebegett volna előtte.

A Harmadik Birodalom már visszavonhatatlanul a múltba veszett, de Hoffmann nemzetiszocialista tematikájú képei kísérteties módon még napjainkban, hosszú évekkel alkotójuk halála után is hatnak a szemlélőre.[3] Nem létezik olyan Hitlert bemutató életrajzi mű, amely megjelenne a „birodalmi képtudósító" által készített és most már a történelmi hűség szempontjából objektív dokumentumként elismert felvételek nélkül, és az sem képzelhető el, hogy bármely, Hitlerről és a Harmadik Birodalomról szóló képes albumot ne elsősorban Hoffmann műveivel illusztrálnának. Nem létezik olyan, a korszakról

Der Mann, der für uns den
Führer
Prof. Heinrich Hoffmann

„Az a férfi, aki helyettünk látja a Führert"

készült dokumentumfilm sem, amelyben ne az eredetileg 2,5 millió eredeti felvételt tartalmazó Hoffmann-archívum képanyagának felhasználásával idéznék fel a nemzetiszocialista rezsim hajdani látványvilágának magával ragadó erejét. A nemzetiszocialista tömegszertartások rituális fényképfelvételeinek kritikátlan használata azonban korrajzként egy monolitikus, Hitler köré épített „Führer-államot" és egy „harmonikus", ünneplő nemzetiszocialista rajongókból álló népközösség-ábrázolást hagy az utókorra.[4] A képes dokumentumok alkotójának szándékait és manipuláló valóságtükrözésének hátterét alig kutatják, és csak ritkán említik meg – ennek hiányában viszont a 21. században is zavartalanul működik a Harmadik Birodalom propagandagépezete.

Ki volt tehát ez az ember, akinek politikailag megalapozott és fényképei révén közvetített látásmódja még évtizedekkel a második világháború után is a nemzetiszocialista rezsim szemszögéből nézve mutatja be és tükrözi az eseményeket?

Heinrich Hoffmann 1885. szeptember 12-én született a bajorországi Fürthben egy ismert fényképész egyetlen gyermekeként.[5] A szülői fényképészműhelyben, Regensburgban töltötte el a hagyományos

szakmai inaséveket – az a vágya, hogy művészettörténeti és festészeti tanulmányokat folytasson, apja ellenállásán meghiúsult. 1901-ben több évig tartó vándorútra indult, s az itt szerzett tapasztalatok révén lett belőle később Németország legismertebb fényképésze.[6] 1906-ban Hoffmann Münchenben telepedett le. Egy ideig Londonban tartózkodott a híres művész- és társasági fényképésznél, E. O. Hoppènál, valamint közreműködött „A 20. század embere" *(Man of the 20th Century)* című portrékatalógus elkészítésében. Ezek az élmények meghatározónak bizonyultak későbbi munkásságára.[7] Hoffmann 1909-ben München-Schwabingban, a Schellingstraβe 33. alatt található házban megalapította saját fényképészeti stúdióját; művészeti tevékenységének középpontjában a sajtófényképezés és a portréfotók készítése állt. Barnán csillámló vésetekhez hasonlító művészi portréit elsősorban az avantgárd körök értékelték nagyra, de állandó vevői közé tartozott a bajor királyi család, az orosz cár és számos neves művész is. Hoffmann egyik vásárlóját, Therese „Nelly" Baumannt, a fiatal színésznőt és kabarétáncosnőt vette feleségül. Házasságukból két gyermek született: egy leány, Henriette „Henny" (1913) és egy fiú, Heinrich (1916). A *Photographische Kunst* szakfolyóirat 1912-ben figyelt fel a tehetséges Hoffmannra, és műtermi alkotásai közül több portréfotót bemutatott. Választásához ezt a megállapítást fűzte hozzá: „Számos olyan tulajdonsággal rendelkezik, amelyek még további kiemelkedő alkotásokat sejtetnek ... Az embert őszinte öröm tölti el ennek az új, fiatal, egyéni ábrázolásmódú művésznek a munkái láttán." Az ifjú tehetség több képe bejárta a világot. Ezek sorába tartozott néhány észrevétlenül lekapott fotója, amelyeket a donaueschingeni kastélyban örökített meg. Pillanatképein bemutatja II. Vilmos császár és Bethmann-Hollweg birodalmi kancellár heves vitáját a Zabern-eset kapcsán.[8] A sikeres fotóriporter 1913-ban megalapította a „Photobericht Hoffmann" („Hoffmann-fotótudósítás"), majd későbbi nevén „Photo-Haus Hoffmann" („Hoffmann-fotóház") képszolgálatát, amely a *Münchner Illustrierte Zeitung* mellett csakhamar számos berlini ügynökségnek (és külföldre is) szállított megrendelésre képanyagot. A tulajdonosnak a realitás talaján álló, ésszerű üzletpolitikája a fényképes szolgáltatásokhoz kapcsolódó, korszerűen vezetett levelezőlap-terjesztő ágazatban is jelentős anyagi sikert eredményezett.

A világháború befejezése után – Hoffmann csupán rövid ideig teljesített katonai szolgálatot a francia fronton – Münchenben a forradalom kitörésével együtt járó zavargások szolgáltatták a fényképésznek a fő témát. Hoffmann a „Tanácsköztársaság" eseményeit bemutató felvételeivel a forrongó, nyugtalan napok legfontosabb képi krónikása lett, s még röviddel a kormánycsapatok bevonulása előtt piacra dobta a „Vörös hadsereg" *(Rote Armee)* című képeslevelezőlap-sorozatot.

A politikai események befolyása alatt Hoffmann feladta semleges szemlélőként eddig tanúsított visszafogottságát, és az ellenforradalom tudatos támogatóinak táborába lépett át. Levelezőlapjait – akárcsak a későbbiekben nemzetiszocialista propagandát hirdető műveit – gyújtó hatású és könnyen megjegyezhető jelszavakkal látta el. 1919 végén, a novemberi forradalom évfordulójára időzítve napvilágot látott Hoffmann sajátos, jobboldali konzervatív szemléletű, nacionalista és antiszemita nézeteket tükröző képes röpirata, a „Bajor forradalom egy éve képekben", amely többé semmilyen kétséget nem hagyott a szerző politikai beállítottságát illetően. A kiadvány busás anyagi hasznot hozott, Hoffmann sikeresen bekapcsolódott a kiadói üzleti vállalkozásba. Egyszer s mindenkorra szakított a képeket megrendelésre szolgáltató és a fotóinak felhasználási területével, valamint jelentésének értelmezésével kapcsolatban semmilyen jogokkal nem rendelkező fényképész státusával. Ezentúl saját maga intézte felvételeinek forgalmazását, és kiadóvállalata jelentette meg képeit.

Szabadidejében 1919-től kezdve a népnemzeti elkötelezettségű lakossági védőrség tagjainak sorába lépett. Megfordult az újságíró és prózaíró Dietrich Eckart köré szerveződött társaságban is, amelynek vezetője korábban Hitler mentora és nem mellékesen a „Jól beszélni német" *(Auf gut deutsch)* antiszemita gúnyirat szerzője volt.

Hoffmann 1920 elején Adolf Hitlerrel is kapcsolatba került. „Amióta mentora, Dietrich Eckart megismertette őt a Führerrel, mindvégig kitartott mellette" – jellemezte egy kortárs kettejük viszonyát. Nem sokkal később Hoffmann új baráti társaságában arról beszélt, milyen lelkesedéssel fogadták az emberek 1914. augusztus 2-án Bajorország belépését az első világháborúba. Mint említette, ezen a napon ő maga is felvételeket készített az ünneplő tömegről. Hitler, aki akkor az események hallatán szintén az Odeonplatzra

sietett, azzal a kérdéssel szakította félbe, vajon megvannak-e még a fotólemezek. Majd nagyítóval mindketten végignézték a felvételeket, mígnem Hitler végül, nagy örömére, felfedezte magát a nyüzsgő sokaság kellős közepén. A hatalomátvétel után a nemzetiszocialista propagandagépezet végzetszerűvé nagyította fel ezt az epizódot, és eleve elrendelésnek értelmezték a „Führer fényképészének" az idő tájt készített, Hitlert ábrázoló fényképét.

1920. április 6-án Hoffmann belépett a DAP (majd az utódpárt NSDAP) tagjai közé, mivel ettől a párttól várta, hogy újra feltámasztja a nemzeti elkötelezettségű Németországot, és megszünteti a gazdaság nyomorúságos állapotát; saját magát illetően pedig megbízásokat remélt vállalata számára. A köpcös testalkatú, víg kedélyű fényképész a párttagok körében csakhamar szívesen látott, vidám cimbora lett, aki szakmai tevékenységét is az NSDAP szolgálatába állította. Már 1920-ban megörökített mindenféle, a párttal kapcsolatos eseményt, lencsevégre kapta a vezető náci politikusokat. Személyében az NSDAP saját belső fényképésszel rendelkezett – egyedül a német politikai pártok között. Csak Hitlerről nem készíthetett Hoffmann hosszú ideig portrét, mivel a pártvezér állhatatosan visszautasította a stúdiófelvételeket. Mint újonnan színre lépő politikus minden lehetséges eszközzel arra törekedett ugyan, hogy nyilvánosságot kapjon, de a sajtófotók készítésétől mereven elzárkózott. Az NSDAP-t ugyanis Észak-Németországban betiltották, Hitler ellen pedig körözőlevelet adtak ki, ezért fennállt annak a veszélye, hogy arcképét a körözéshez felhasználják. Inkább tudatosan a „titokzatos ember" látszatát keltette, azt remélve, hogy ily módon még inkább növekedni fog a személye iránt megnyilvánuló kíváncsiság. A *Simplicissimus*, Németország legismertebb szatirikus lapja valóban ezzel a kérdéssel állt elő: „Tulajdonképpen hogy néz ki Hitler?" A kortárs újságíró, Konrad Heiden visszaemlékezéseiben ezt írta: „... A gyűléseken a fellépéseinél nagyon értett ahhoz, hogy a leleményes megvilágítási effektusok révén félig észrevétlen maradjon ... Az ember a ködszerű, sápadt fényen átszűrődve csupán egy szikár, gyakran előrelendülő alakot láthatott."[9] Hoffmann hasztalanul magyarázta el az NSDAP elnökének a korszerű fényképészeti eljárások alkalmazásában rejlő lehetőségeket. Hitler nem adta be a derekát, noha tisztában volt pártbeli társának kivételes tehetségével, akivel ráadásul a festészet és

a gyors autók iránti közös érdeklődésük is összekapcsolta. A fényképészt felvette tehát magán „udvartartásának" bizalmi emberei közé. A Hoffmann házát jellemző bohém atmoszféra és a művészet miliője elnyerték Hitler tetszését, aki – mint ezt gyakran hangoztatta – csak a szükség diktálta kényszernek engedelmeskedve és Németország megmentése érdekében lépett a politikusi pályára, lelke mélyén mégis művésznek érzi magát. Ebből kiindulva nagyra értékelte a kulináris élvezeteknek adózó és az alkoholt meglepően jól bíró fényképészt, és a „pompás mókamesternél" szinte második otthonra lelt. „Hitler minden délután ellátogatott hozzánk" – számolt be Henriette von Schirach, született Hoffmann, a fényképész leánya gyermekkori emlékeiről. – „Édesapám a lemezeket csiszolta, ezért nagyon korán kellett felkelnie... Hitler egyszer csak csengetett, én pedig ajtót nyitottam neki. Leült az óriási munkaasztalunknál és a folyóiratokban lapozgatott... Ezalatt én a zongorán gyakoroltam... Azután fogott egy széket és eljátszotta nekem az Anna-polkát. Utána elmesélte nekem a Nibelungok történetét..."[10]

A húszas években, „a mozgalom kezdeti időszakában", amikor Hitler még egy kis hónapos szobában lakott, szokása volt, hogy Münchenben csaknem napi rendszerességgel felkereste a hozzá legközelebb álló párttársakat. A vele szemben odaadást tanúsító Hoffmann családnál Hitler ráadásul főszerephez jutott. Sok éven keresztül uralta családi életüket, előírta számukra a követendő magatartásformákat, beleszólt a gyermekek nevelésébe. Udvarias formában kinyilatkoztatott kívánságait feltétlenül teljesíteni kellett – például a szenvedélyes dohányos Hoffmann a saját házában Hitler jelenlétében nem gyújthatott rá egy cigarettára, és a vendég minden bizalmas viszony dacára „Hitler úr", majd később „Führer" maradt a családtagok számára.

Amikor a fényképész – saját állítása szerint – 1922 októberében megbízást kapott New Yorkból egy Hitler-portré elkészítésére, ismételten unszolta bálványát, hogy üljön neki modellt, de a korábbi alkalmakhoz hasonlóan újból csak a jövőre vonatkozó ígérgetésekben volt része: „Biztosíthatom, Ön lesz majd az egyetlen ember, aki mindig lencsevégre kaphat engem." Hoffmann meghajolt Hitler akarata előtt. „Gyakran kellett azt a gondolatot leküzdenie önmagában, milyen szép is volna, ha most egy felvételt készítene" – ábrázolta romantizálva az alaphelyzetet egy nemzetiszocialista újság.[11] „Ami-

kor Hoffmann 1923 tavaszán egy ízben több napra a bajor hegyekbe utazott a Führerrel, önmaga védelmében otthon hagyta a fényképezőgépet."

Amikor Georg Pahl sajtófotós a Német Napok alkalmával 1923. szeptember 2-án Nürnbergben a gyanútlan Hitlert lencsevégre kapta, egyszer s mindenkorra vége szakadt a bújócskázásnak. Pahl a következőképpen számolt be az eseményről: „Éppen egyik felvételt készítettem a másik után, amikor észrevettem (azt hittem, álmodom), hogy a kíváncsiskodók gyűrűjében ott áll Hitler, éppen előttem. A fényképezőgépem felvételre készen, a pozíció beállítva. A távolság öt méter. Hitler döbbenten nézett bele a lencsébe, majd megkísérelte, hogy elforduljon, de már kattant is a kioldó, s Hitler rákerült a lemezre. Rám vetette magát, botjával, amelyet állandóan magánál hordott, igyekezett szétzúzni a gépet. A hátam mögé rejtettem a fényképezőgépet, így próbáltam megóvni a dühödt botütésektől. A nézők felfigyeltek a jelenetre, és Hitler dühkitörése alábbhagyott ..."[12] Már az incidenst követő napon véget ért a fényképezés elől rejtőző, titokzatos Führer mondvacsinált kultusza. Hitler felkereste Hoffmannt, és így szólt: „Készítsen rólam egy portréképet." Végre elérkezett az idő, amikor a fényképész hűsége elnyerte méltó jutalmát. Hoffmann önmaga előtt is bizonyított: kiállta a próbát. Minden kísértés ellenére sem lett árulóvá. Mint pártbeli társai is elismerték, joggal jutott a Führer portrékészítőjének rangjába. Hoffmann mindenesetre örömmel és engedelmesen merült bele új munkájába, azonmód értékesítette is faliképek, levelezőlapok és sajtókiadványok formájában a Hitlerről készített kópiákat. Ettől az időponttól fogva Hoffmann úgy istenigazából előnyt kovácsolt magának a „Führer közelségéből", aki hosszasan elüldögélt műtermében, és természetes fénynél vagy mesterséges megvilágításban, reggel, délben vagy este egymás után készültek a terjedelmes képsorozatok. Hitler órák hosszat és türelmesen ült modellt, mindegy volt neki, hogy sötét öltönyben vagy esőkabátban, kalappal és sétapálcával felszerelkezve, esetleg vállszíjas barna ingben, csizmanadrágban és menetbakancsban. A kívánalmaknak tökéletesen megfelelve viselte ruházatán a vaskeresztet vagy nemzetiszocialista pártjelvényét, alkalomadtán pedig nyakkendővel vagy horogkeresztes karszalaggal is kiegészítette öltözékét. Népviseleti öltözetben, rövid bőrnadrágban és lábszárvédőben is a

Műteremfotó: Hitler modellt áll Hoffmann-nak 1926/27 táján. Nyilvánosságra nem került felvétel

[illegible]

fényképezőgép elé lépett. Portrékészítőjének felkérésére utólagosan jeleneteket rögtönzött beszédeiből: kifejezéstelen arccal vagy eltúlzott arcjátékkal, mintha karót nyelt volna, marcona hadvezéri pózban vagy vadul gesztikulálva. Hoffmann egyaránt lefényképezte őt a könyvespolcok és a Bismarck-kötetek előtt, erdei tisztásokon és a juhászkutyájával. A modell csak ritkán zsörtölődött, habár furcsa volt számára a fényképezési gyakorlatban előadódó számos különféle beállítási mód. „Hoffmann, túl sokszor körbekattogtat engem – inkább kevesebb felvételt csináljon, de jót."[13] Számtalan, részben bolondos-mókázó fotó nem került a nyilvánosság elé. Ennek ellenére a képeket nem semmisítették meg, hanem katalógusba vették, besorolták a Hoffmann-archívum állományába, és gondosan megőrizték. Ily módon azok a felvételek, amelyeket Hitler és fényképésze nem akartak közzétenni, 1945 után mégis nyilvánosságra kerültek.

Hoffmann alkotásai, akárcsak a vállalkozása által forgalomba hozott kisméretű Hitler-mellszobrok, már az NSDAP történetének korai szakaszában a párttagok otthonait díszítették. A politikai ellenfelek viszont maró gúnnyal tették nevetség tárgyává ezeket a féltve őrzött és retusált munkákat. Egy újságíró így élcelődött: „Miután Hitler férfias elhatározással leküzdötte magában a fényképezőgéppel szemben táplált undorát, és arra a helytálló következtetésre jutott, hogy a képeket emberek készítik, magához rendelte a müncheni Heinrich Hoffmannt, és minden lehetséges élethelyzetben lefényképeztette magát vele – vidáman, komoran, elegánsan, gondolatokba merülve, méltóságteljesen, kimért tartózkodással, gyermekszerető férfiúként, diktátori pózban, fáradtan, … a tenger és a szeretet hullámaitól körbenyaldosva, kutyával és anélkül…"[14]

Az NSDAP 1923. novemberi, kudarcba fulladt puccskísérletét követően a nemzetközi sajtó sorban állt Hoffmann képeiért; ő volt ugyanis az egyetlen fotós, akinek sikerült elérnie, hogy a Hitler-per vádlottjai egy csoportkép erejéig összeálljanak.

A fényképésznek a Führer és a párt iránt megnyilvánuló bizalma az NSDAP betiltását követően is töretlen maradt; ebben az időszakban a „Nagynémet Népszövetség" ideiglenes szervezetének pénztárosaként tevékenykedett. 1924 tavaszán, a Hitler-perrel egyidejűleg Hoffmann megjelentette a „Németország ébredése szavakban és képekben" című fényképgyűjteményét, amely a nemzetiszocialista

fotópropaganda-tevékenység kezdetét jelentette. Miközben Hitler letartóztatásban ült, Hoffmann a rácsok mögött raboskodó nemzetiszocialista mártírról készített megrázó képekkel látta el a pártvezér híveit („Adolf Hitler Landsberg várbörtönében"). Akkor is őt hívták sajtófotósként, amikor Hitler eredetileg öt évre szóló fogva tartását már néhány hónap múlva, 1924 decemberében megszüntették. A kormány megtiltotta, hogy a szabaduló rabot lefényképezzék a várbörtön elhagyásakor, Hoffmann azonban, mint később elmesélte, a maga módján megoldotta a kényes feladatot. „Mindenképpen kell Önről Landsbergben egy felvételt készítenem" – közölte Hitlerrel. „Ha már a várbörtön előtt nem lehet, akkor bárhol másutt. Mit szólna a régi landsbergi városkapuhoz?" A fényképész az alábbi címmel adta közre a fotót: „Adolf Hitler elhagyja Landsberg erődítményét", miközben azon mulatott, hogy a csalást, a helyszínek felcserélését nem vették észre. Az újságok ugyanis ilyeneket írtak: „Feltárult a várbörtön kapuja" vagy „Hitler tűnődve áll a börtön előtt".[15]

Az NSDAP 1925 februárjában történt újraalapítását követően Hoffmann 1925. március 24-én, a később szinte misztikussá vált 59-es tagsági számon nyilvántartva belépett a pártba. Még ugyanebben az évben felvirágzó cégének fotóműhelyeit a Schellingstraße 50. számú házába helyezte át. Az új telephely szűknek bizonyult a megnövekedett kereslet miatt. A szolgálatkész párttag ennek ellenére a helyiségek egy részét átengedte az NSDAP vezérkarának, amely ily módon ki tudott alakítani egy „dísztermet". Hoffmann a kezdeti nehézségektől a folyamatos felemelkedésig testközelből élte meg az NSDAP történetét, a ház hátsó udvarában készítette felvételeit az SA ezredlobogót tartó tagjairól, majd a díszteremben kapta lencsevégre a csoportképekhez pózoló ezredparancsnokot. 1926-ban részt vett a pártújság, az *Illustrierter Beobachter* megalapításában, és a sajtótörvény értelmében őt jegyezték be a felelős kiadónak.

Miután az Eher pártkiadó átvette a lapot, Hoffmann továbbra is az újság legfontosabb munkatársa maradt. Ő irányította a képszerkesztést, és gondoskodott arról, hogy a Führer heteken át folyamatosan a címoldalon szerepeljen. Munkáját olyan hatékonyan végezte, hogy mértéktelen Hitler-kultusza még a szovjet sajtóorgánumok, mindenekelőtt a *Pravda* Sztálin elvtárs alakja köré felépített személyi kultuszán is túltett. A harcos nemzetiszocialista fényképész ez idő tájt

már kizárólag csak az NSDAP érdekében fejtette ki tevékenységét. Kivételes tudását a meggyőzés minden területén latba vetette. Azért, hogy Hitler követőinek „felmérhetetlen" tömege tovább növekedjen – 1927-ben a birodalmi gyűlés képviselői helyeiért tartott választásokon az NSDAP a szavazatoknak csupán 2,7 százalékát kapta meg – Hoffmann az *Illustrierter Beobachter* számára különféle újszerű képi megformálásokat dolgozott ki. Kísérletezései közben a hosszanti formátumú képeket sokszor egy dupla oldalon helyezte el, vagy éppen merőlegesen montírozta, esetleg oldalanként egymásba átúsztatva átlósan rendezte egységbe, sőt néha több képet egymás fölé szerkesztett – olyan egyszerű vizuális trükköket alkalmazott, amelyek látványos hatású tartalmi és formai tömörítést eredményeztek. A manipuláció eszköztára kimeríthetetlen volt. Ha például a különböző pártrendezvényekről készített fotókat teljesen szabványosan egy dupla oldalon egymás mellett mutatták be, és „A nemzetiszocializmus töretlenül menetel" aláírással látták el, akkor a szöveg a képi megformáláson túllépve hatásos reklámfogásként egyetlen rendezvényre összpontosult. A tökéletesen egymásba illeszkedő kivágásokból megszerkesztett panoráma-felvételek segítségével a fényképezés nagymestere rendkívül impozáns hatású tömegábrázolást valósított meg, és az ügyesen megválasztott nézőpontok alkalmazásával gigantikus méretű bolthajtások alatt felnagyított előadótermeket hozott létre. Amennyiben a kép nem érte el a kívánt hatást, manipulálták a vizuális megszerkesztést. A képhez rendelt aláírás is erősíthette a látvány tartalmát: „Véget ért az előadások betiltása. Adolf Hitler újra fellépett Bajorországban. Óriási rendezvény a Krone Cirkuszban 1927. március 9-én." A szociáldemokrata *Münchner Post* viszont cáfolta ezt az állítást: „Nem volt semmiféle 'roham a helyekért'. A cirkusz lassanként, de megtelt ugyan, viszont szó sem volt óriási túlzsúfoltságról!!!"[16]

A tények elferdítésének már korábban is hangoztatott vádját Hoffmann mindig felháborodottan utasította vissza. „Vajon ki hazudik? A fénykép vagy a zsidó kézen lévő újságok?" A nemzetiszocialista sajtó 1927-ben e szavakkal állt ki Hoffmann mellett: „Az általunk közzétett képek nem koholmányok... megfelelnek a valóság tényeinek és megcáfolhatatlanok, mivel az eseményeket teljesen objektív módon adják vissza."[17] A pártatlan szemlélő számára nyilvánvaló a

Hoffmann készítette fényképek előzetes beállítása. Az átlós irányú képszerkesztés eredményeként az SA-alakulat tagjai monumentális és az emberi dimenziókon túllépő hatást váltanak ki, az SS-férfiak profilból fényképezett arcélét fajelméleti megfontolásokból választották ki; később ezeket a fényképeket ismét felhasználták „A német faj arcvonásai" című sorozat kiadványaiban. A Weimari Köztársaság véres politikai pártcsatározásaiban elhalálozottak vagy a sebesültek csak akkor léteztek Hoffmann fényképezőgépe számára, ha a nemzetiszocialisták soraiból származtak. A „Vörös gyilkosok" című propagandakiadvány kimerítő részletességgel mutatta be a baloldali terror áldozatait: a sebesültek vagy egy SA-menetoszlop élén vonszolták magukat, vagy kórházi ágyon feküdtek, a temetési gyászszertartások képei pedig azt a célt szolgálták, hogy kinyilvánítsák a „Führer iránt tanúsított rendíthetetlen bizalmat". Hoffmann képei „a mozgalom mártírjaiként", a nemzetiszocialista önfeláldozás példaképeiként gyászolták meg az elesett SA-férfiakat. Hoffmann egy alkalommal még Londonba is elutazott, hogy a Whitechapel zsidónegyedben fényképanyagot és motívumokat gyűjtsön egy nemzetiszocialista uszító újságcikk antiszemita illusztrálásához.

1928-ban elhunyt Therese Hoffmann. Temetésénél a díszvendégek figyelmessége elsősorban nem a gyászoló családtagoknak szólt, hanem Hitler személyének. A későbbiekben a Führer döntött a Hoffmann-lány, Henriette további neveltetéséről, a fiútestvér, Heinrich számára pedig egy katolikus internátust választott. Amikor a fotográfus másodízben is megnősült, természetes tényként fogadta el, hogy az esküvőn résztvevők nem is annyira a jegyespárt, hanem inkább a „Führert" ünnepelték.

A húszas évek végén már meghozta gyümölcsét Hoffmann feltétlen odaadással párosuló hűsége. Hitler „árnyékát", aki önmagát teljesen a Führer propagandaeszközének tekintette, rendkívüli előjogokkal ruházták fel: a „Führer fényképésze" előkelő helyet foglalt el a társadalmi hierarchiában. „A Führerhez fűződő személyes baráti viszonya lehetőséget nyújtott ahhoz, hogy olyan képeket készítsen, amelyek a német népnek bepillantást engedtek nagyszerű Führerjük lelkébe..." – írta a Fotográfus-kézművesség Birodalmi Céhszövetségének elnöke, miután fogcsikorgatva tudomásul kellett vennie Hoffmann cégének monopolhelyzetét.[18]

Sorsát modelljével jóban és rosszban egyaránt összefűzve Hoffmann egész alkotói tevékenységét a Hitlert körülvevő karizmatikus kultusz megszilárdításának szentelte, és ennek maga is rabja lett: a nácik által célként megfogalmazott „nemzeti üdvözítő" imázsának megjelenítésére, a pártvezér eszmei felmagasztalására és megdicsőítésére használta fel képeiben a tehetségét. Hoffmann távolról sem volt olyan intellektuális alkat, mint a propagandagépezetet irányító későbbi nemzetiszocialista miniszter, dr. Goebbels, hanem inkább egy tapasztalt, ösztönös megérzéseire szinte tévedhetetlenül hagyatkozó fotóművész és kereskedő. Ilyen minőségében jól ismerte a párttagok elvárásait is, valamint tisztában volt a Hitlerről készített képeket, levelezőlapokat és könyveket vásárló törzsközönség kívánalmaival.

1927-ben Hoffmann új utakra lépett. A Hitler magánélete iránt megnyilvánuló nagy érdeklődésen felbuzdulva az a – párttársai által szinte istenkáromlásnak tekintett – ötlete támadt, hogy a „Führert" mint hétköznapi embert mutassa be a nyilvánosság előtt. A politikusok és a közéleti személyiségek magánéletében vájkáló szenzációhajhászás manapság magától értetődő területét képezi az újságírók mindennapi tevékenységének. Az elmúlt évszázad húszas éveinek közepe táján viszont Hoffmann javaslata nem csak a szenzáció erejével hatott, hanem megbotránkozást is kiváltott. Az ötletet hálószobatitok-feltárásnak, indiszkréciónak, szinte erkölcstelenségnek tartották. A tisztes politikusok élete nem tartozik a nyilvánosságra, nem olyan, mint a filmsztároké. Minden várakozásnak ellenére Hitler mégis a beleegyezését adta, és a fényképész hozzálátott, hogy a nyilvánosság elé tárja Hitler külön erre a célra megalkotott magánszféráját.

Hoffmann kivételes ügyessége révén az a benyomás alakult ki, hogy Németország történelme során soha nem létezett még annyira megközelíthető és a néphez közel álló államférfi vagy politikus, mint Hitler. A Führernek semmi kifogása nem volt az ellen, hogy magánéletét a széles nyilvánosság előtt feltárja, és készségesen a fényképezőgép lencséje elé állt, mivel – másokkal ellentétben – semmi takargatni valója nem akadt. Miközben Hoffmann a többi párt politikusait „szűk látókörű és alattomos zsidóknak" nyilvánította, „Adolf Hitlert mint embert", „Hitlert mint a gyermekek barátját", illetve „Hitlert mint a fiatalság támaszát" mutatta be a nagyközönségnek.

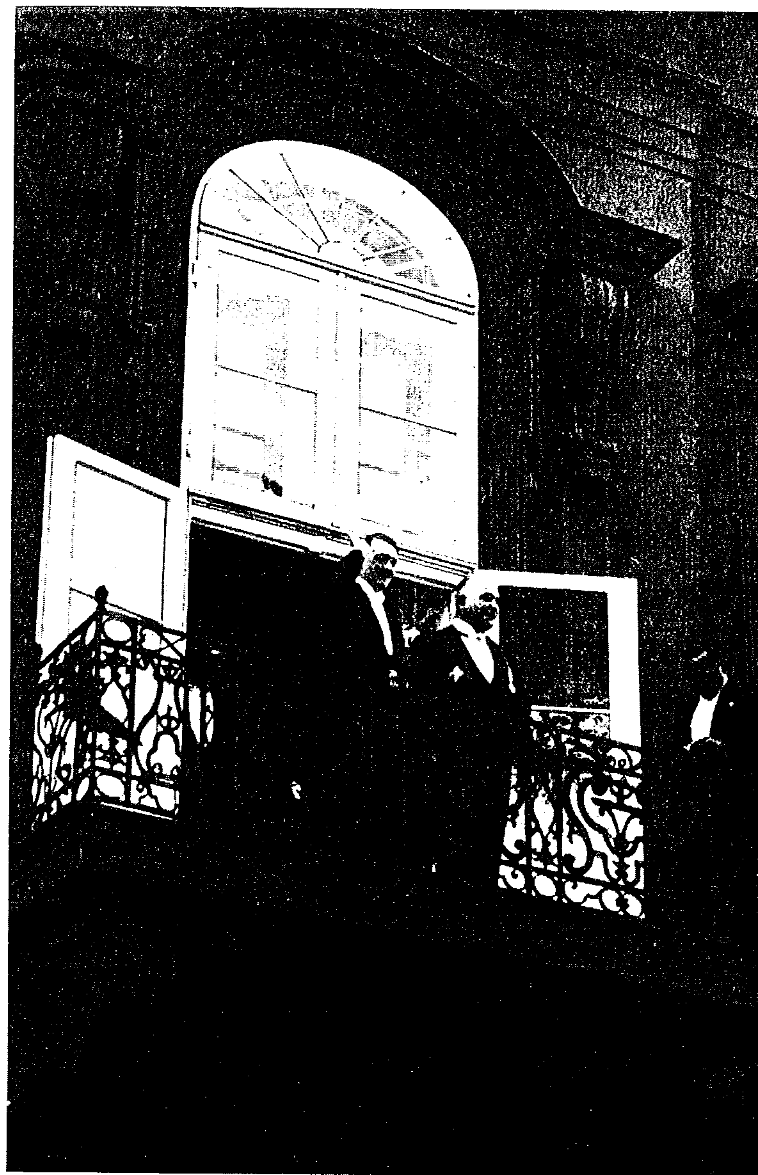
Hosszú éveken át megható fényképsorozatok tanúskodtak Hitler értékekben bővelkedő jelleméről, és ecsetelték szeretetre méltó lényét. Ezek a fotók alkalomadtán az ideológiai meggyőzés előmunkálatait is elvégezték. 1927-ben például ez állt képaláírásként: „A legkisebbek is bemutatkoznak a Führernek." Ezt a jelszót a továbbiakban következetesen használták, és az 1932. évi elnökválasztási kampány során már így hangzott: „A fiatalok követik őt. Övé a jövő." Vagy „Az egész nép elhalmozza szeretetével Hitlert".

Hoffmann képi megjelenítésen alapuló publicisztikája erős hátteret jelentett az alakulófélben lévő nemzetiszocialista sajtónak, amely elszánt harcot vívott a tekintélyes polgári orgánumokkal és a progresszív baloldali táborral. 1932 őszéig összességében 200 egymással vetélkedő, havonta, hetenként és naponta megjelenő újság létezett Németországban. A párt köreiben nem kis bosszúsággal állapították meg, hogy számos NSDAP-elkötelezett hagyománytiszteletből hű maradt régi újságolvasó szokásaihoz. „Ha módunkban állna, hogy nemzetiszocialista lapjaink példányszámát egymillióra emeljük, még mindig maradna 11-12 millió nemzetiszocialista szimpatizáns szavazó, aki egy másik újság mellett döntene" – panaszolta Otto Dietrich, az NSDAP sajtófőnöke.[19]

Számos más vállalkozással ellentétben a „Photo Haus Hoffmann" még a nagy gazdasági világválság idején is virágkorát élte. A prosperálás feltűnt a schwabingeni iparitanuló-iskola tanárának, Friedrich Braunnak, aki ezekben a nehéz években Eva lánya számára szakmai gyakorlatra alkalmas munkahelyet keresett. Azt tanácsolta neki, hogy adjon be pályázatot Hoffmann cégénél, amely jelentős megbízásokat kap a náciktól. A munkahely elnyerésével a lány életében gyökeres fordulat következett be, mert 1927 októberében itt találkozott Eva Braun – mint nővérének később elmesélte – Adolf Hitler személyében élete férfijával. „A munka befejezése után még az üzletben maradtam, hogy néhány papírt elrendezzek, és éppen egy létrára másztam fel, mivel az iratrendezők fent a szekrény tetején álltak. Ekkor belép az ajtón a főnököm, vele együtt egy meghatározhatatlan korú, nevetséges bajuszt viselő úr, világos színű angolszövet-kabátban, nagy filckalappal a kezében..."[20] Heinrich Hoffmann mindenki másnál jobban ismerte és szereplőivel együtt átélte az össze nem illő pár kapcsolatát a kezdetektől a végkifejletig – Hitler szeretője a hata-

lomátvétel után is a Photo Haus Hoffmann cégnél maradt alkalmazásban eladóként. A fényképész feljegyzéseiből kitűnik, hogy nem volt különösebben elragadtatva a Führer kedvesétől: „Kék szemével éppenséggel csinosnak mondhatnánk, még akkor is, ha babaszerű arca kissé kifejezéstelennek hat. Olyan, mint egy tucatszépség a közkedvelt reklámfotókon."[21] A kívülállókra viszont nem gyakorolt semmiféle különösebb vonzerőt. Az ökölvívó Max Schmeling, aki Hitler szűkebb környezetéhez tartozott, egy kerti partin megjegyezte: „Feltűnt nekem egy lány, ...csinos, de egyszerű teremtés, a nevetése izgató, viszont többnyire indokolatlanul vihorászik... A háttérbe húzódva állt és nyilvánvalóan szerény megjelenése dacára teljesen elfogulatlanul és szemmel láthatóan nagyon bizalmasan beszélgetett Hitlerrel. Amikor Hoffmannt még a kávézóasztalnál megkérdeztem, ki ez a lány, hevesen csendre intett. Csak később, amikor az almafák alatt a kertben már egyedül álldogáltunk, adta meg a magyarázatot: 'A lányt Eva Braunnak hívják, és az egyik alkalmazottam' – mondta hangjában némi büszkeséggel. Amikor meglepődve ránéztem és megkérdeztem, mi ebben annyira titokzatos, Hoffmann sokatmondó mosollyal az arcán elfordult."[22]

A Hitler–Braun párról készített fotókat Hoffmann diszkréten kezelte. A szerelmeseket ábrázoló számtalan fényképfelvétel közül a Harmadik Birodalom fennállásának idején csupán egy fotó került a nyilvánosság elé, az is tévedésből. Egyébiránt Eva Braun – az utasításnak megfelelően – állandóan az ollónak esett áldozatul. Ugyancsak eltüntették a képekről a *Hitler, ahogyan senki sem ismeri őt* című fényképalbumban, amelyet Hoffmann „Hitler emberközelségét" hirdetve 1932-ben, a szentimentális jelentéstartalmat közvetítő „Führer-képek" logikus folytatásaként alkotott meg. A kiadvány nagy visszhangot váltott ki, Hoffmann pedig pártkörökben kivételes hírnévre tett szert vele; a fotók külföldön az újságcikkek mellékleteként láttak napvilágot, és még a baloldali beállítottságú francia képes magazin, a *VU* is közölte őket. A *Hitler, ahogyan senki sem ismeri őt* végezetül milliós példányszámú bestseller lett. A fényképgyűjtemény megjelenésének kiváló taktikai érzékkel megválasztott időpontja – közvetlenül az 1932. évi birodalmi gyűlési választások előtt adták ki – ünneplésre késztette Hitler követőit: „...Több millió olvasó vágya teljesül be ezzel a kötettel, mivel bepillantást nyerhetnek a Führer

A Führer fényképészének olyan kiváltságai voltak, hogy különleges felvételeket készíthetett. Hoffmann Hitler közvetlen közelében a régi kancellária erkélyén, Berlinben, 1935-ben

magánéletébe."[23] Csupán egy kép váltott ki megdöbbenést a vallásellenes kirohanások és az egyházból való kilépés miatt többségükben nem istenhívő párttagokból: Hitlert egy arany kereszt alatt láthatták. Hoffmann ezt a magyarázatot adta a fotó eredetéről: „Hitler előszeretettel tekintette meg a templomokat... Egy ízben felkereste Wilhelmshavenben a Mária-templomot. A felvételt akkor készítettem, amikor elhagytuk a templomot, és Hitler lefelé haladt a lépcsőkön. A kapu rácsozatának aranyozott keresztje egy pillanatra éppen a feje fölött magasodott. Fényképezéstechnikai nézőpontból a beállítás rendkívül eredeti látványt nyújtott. A pártban az egyházellenes nézeteket hangoztatók viszont más véleményen voltak. Amikor a kép a *Hitler, ahogyan senki sem ismeri őt* című fotóalbumban megjelent, Hess azt követelte, hogy távolítsák el a könyvből a felvételt. Bemutattam Hitlernek a kifogásolt képet és ráhagytam az ítéletalkotást. 'Való igaz, hogy felkerestem a templomot.' – A gondolataimat nyilván nem fényképezhette le... Hagyja csak nyugodtan benne a könyvben a képet! Ha a nép azt gondolja rólam, hogy vallásos vagyok, abból nem lehet semmi baj!"[24]

1932-ben még nem működött sem az egységes hullámhosszra hangolt média, sem pedig a sajtócenzúra. Kurt Reinhold újságíró, aki Hitler ádáz ellenfele volt, gyalázkodó cikkben reagált Hoffmann munkájára (ezért egyébként már a rákövetkező évben bűnhődnie kellett): „Ő pedig – a kedves olvasó már biztosan ki is találta – nem más, mint a mi Adolf Hitlerünk ... Egy kötet, benne száz fényképpel végre be akarja mutatni alattvalóinak azt az általuk választott férfit, úgy, 'ahogyan senki sem ismeri őt'. Noha az alkotó retusálás közben túlzásokba esik, politikai ellenfelei legalább ... hosszú ideig valósághű képet alkothattak róla... A városok zajától és forgatagától távol pihen a Führer a tágas mezőkön... eközben olvasgatja az őt bíráló újságokat, és örömét leli a róla terjesztett fantáziadús mesékben: pezsgős dáridók, zsidó barátnők, luxusvilla..."[25]

A szociáldemokrata újság, a *Vorwärts* is kivette részét a pocskondiázásból: Az „Akit sokszor lekattintottak. Adolf valamennyi élethelyzetben" című cikkben egyebek között ez olvasható: „Halljátok hát, milliók, kívánságotok beteljesült! Láthatjátok a nagy Adolfot reggel pizsamában és este frakkban, nézhetitek, amint a körmét lakkozza, és választékát pomádéval kenegeti..."[26] 1933-tól kezdve aztán

minden Hitler ellen irányuló kritika vagy magától elnémul, vagy pedig csírájában elfojtják a bírálatokat.

A *Hitler, ahogyan senki sem ismeri őt* a háborús évek alatt még jó néhány kiadást megért, de később már állandóan a megváltozott politikai helyzetre alkalmazták. Egyre inkább érvényesült az a gyakorlat, hogy a meggyilkolt, kegyvesztett vagy külföldre menekült korábbi pártbeli társakat, mint például Ernst Röhm, Rudolf Heβ, a Strasser fivérek vagy Ernst Hanfstaengl figuráit véglegesen eltávolították a képekről.

A fotóalbum mintaként szolgált a további kötetek tematizálását illetően is. A *Hitler a hegyei között* elsősorban a magányban munkálkodó Führer mítoszát erősíti, aki a hegyvidéki természet idilljében terveket görget maga előtt a német nép jövőjéről. Ennek a szemléletnek megfelelően Hoffmann a „Parasztoknál Gschwandban" aláírású képről eltünteti a Hitler mellett ülő Eva Braunt.[27] Hoffmann most már egymás után jelentette meg a *Hitler távol a hétköznapoktól*, *Fiatalok Hitler körül* és a *Führer orcája* című fényképköteteit. Valamenynyi kiadvány azzal a céllal készült, hogy az ifjúság épülését szolgálja a Harmadik Birodalom időszakában. A birodalmi oktatási miniszter rendeletet adott ki a fentiek szellemében, amelyben ez áll: „Utasítom az iskolákat a könyv [konkrétan a *Hitler a hegyei között* című fotóalbum] tananyagként való oktatására, mivel rendkívül alkalmas arra, hogy még közelebb hozza a német ifjúsághoz a Führer személyiségét."

1932. március 31-én Hoffmann leánya, Henriette nemzetiszocialista miliőben kötött házasságot. Az NSDAP birodalmi ifjúsági vezetője, Baldur von Schirach vette feleségül, és a násznép Hitler lakásán ünnepelte az esküvőt. Az esemény után elcsendesedtek azok a szóbeszédek, miszerint a fényképész apa állítólag reményeket táplált arra vonatkozóan, hogy „Henny" és a nála 24 évvel idősebb Führer között bizalmas kapcsolat alakul ki.

Ez idő tájt Hitler komoly előkészületeket tett a birodalmi elnök személyét eldöntő választások második menetére, és az NSDAP Európában addig még soha nem látott, amerikai stílusú kampányt szervezett. A Lufthansától kibéreltek egy hárommotoros repülőgépet, amellyel megvalósulhatott a „Hitler Németország fölött" elnevezésű maratoni választási körutazás – Hitler naponta háromszor lépett

fel Németország különböző városaiban. 1932 márciusának vége felé minden nemzetiszocialista újságnak kiadtak egy belső pártutasítást, hogy Hitlert magasztaló témakörök közlésével kapcsolódjanak be a „németországi körrepülés" népszerűsítésébe. Joseph Goebbels szállította a sajtónak az újságcikkeket, Heinrich Hoffmann pedig képekkel látta el a különféle tematikus kiadványokat: *Hitler mint ember*, *Hitler mint bajtárs*, *Hitler mint harcos* és *Hitler mint államférfi*. A választási kampányt a korszerű technikai eszközök alkalmazása és a gyorsaság jellemezte. Hitlert – „a reakciós baloldali pártok elavult szemléletű képviselőivel" szembeállítva – fiatalos, korszerű elveket valló személyiségnek ábrázolták, és alakját szinte messianisztikus nimbusszal övezték. A „Hitler Németország fölött" négy repülőútja látványos sikert eredményezett, és ennek révén sikerült a Hitler-kultuszt a nemzetiszocialista táboron messze túlmutató széles körben elterjeszteni. Mint Hitler sajtófőnöke is hangoztatta, Hoffmann és munkatársa, August Kling magától értetődően az utazók csapatához tartozott: „Minden esetben természetesen megkülönböztetett fontossággal bír az eseményekről készített képes tájékoztatás, amelyet ennél a repülőútnál is a párt képtudósítója... irányít majd."[28] Heinrich Hoffmann valóban szünet nélkül szállította 20 városból egyik szenzációs fényképriportját a másik után. Egyidejűleg kiadásra előkészítette a *Hitler Németország fölött* címet viselő fényképalbumot is. Megerőltető munkája mellett a „pompás mókamesternek" még Hitler kívánságát is teljesítenie kellett: vidám társasági emberként az éjszakába nyúlóan szórakoztatta főnöke asztaltársaságát.

Hivatásának gyakorlása közben a fényképész különben sem riadt vissza semmilyen fizikai igénybevételtől: a híres műrepülő és tesztpilóta, Ernst Udet[29] társaságában vakmerő repülésre vállalkozott a müncheni Frauenkirche tornyai között, s nyaktörő útján megállás nélkül fotózott. Egy hőlégballonon, annak vezetőjével együtt, átrepülte egész Németországot, miközben szenzációszámba menő légi felvételeket készített.[30]

Az NSDAP kormányra kerülésre után, 1933. január 30-án a nemzetiszocialista sajtó egy új korszak kezdeteként ünnepelte Hitler birodalmi kancellárrá történő kinevezését. A Hitler koalíciós kormányának gyors bukást jövendölő polgári újságokkal ellentétben Goebbels és szakértő csapata arra törekedett, hogy a nemzeti fellendülés hangulatát sugallja és terjessze a közvéleményben. Hoffmann látványos képanyaggal támasztotta alá az újságcikkek hitelességét, s eközben a hatalomváltást úgy ábrázolta, mintha az végül a tömegek lelkes támogatásának hatására következett volna be. Képein az ünneplő emberek körbefogják Hitlert. Hitler fogadja hívei hódolatát. Az 1933. január 30-án este Goebbels forgatókönyve alapján megrendezett, éjszakába nyúló és kaotikusan spontán fáklyás felvonulást Hoffmann filmfelvevőgéppel örökítette meg. Végül azonban mégsem találta elég látványosnak a felvételeket, ezért később másfajta, sokkal tökéletesebb és utólag beállított, a *Hans Westmar* című filmből származó képanyagra cserélte ki az eredeti kópiákat. A mai napig autentikus, hiteles anyag gyanánt mutatják be ezeket a jeleneteket.[31]

Az új viszonyoknak megfelelően Hoffmann azonnal módosította a Führerről kialakított képet. Ettől fogva birodalmi kancellárként Hitler testesíti meg az államhatalmat, és főleg a birodalmi elnök, Hindenburg társaságában lép a nyilvánosság elé. Az ügyesen megalkotott fotómontázsok, mint például „A marsall és az őrvezető küzdenek a békéért és az egyenlő jogokért" hozzájárultak ahhoz, hogy a lakosság feltétlen bizalmát az agg elnök helyett egyre inkább a Führer mondhatta magáénak. A nemzetiszocialista sajtó viharos gyorsasággal három címlapképet jelentetett meg Hitlert és Hindenburgot együtt bemutatva. Maga Hitler szintén hatásosan közreműködött a személyéről kialakítandó új imázs előnyös megformálásában. Új politikai szerepe fontosságának tudatában lemondott a rövid bőrnadrágok viseléséről. Utasítást adott arra, hogy minden róla készült korábbi térdnadrágos fényképet vonjanak ki a forgalomból.

Miután a nemzetiszocialisták a hatalom átvételét követően kormányra kerültek, Hoffmann tevékenysége – kizárólag elméleti síkon – az 1933. március 13-án újólag létrehozott és Joseph Goebbels vezette Népnevelési és Propagandaminisztériumhoz tartozó Birodalmi Sajtókamara fennhatósága alá került. A sajtó irányítását és felügyeletét a birodalmi sajtófőnök, Otto Dietrich alá rendelt IV. ügyosztály „Képsajtó-referenciája" látta el. Minden illetékes azonban kínosan ügyelt arra, nehogy véletlenül megsértsék a „Führer fényképészének" előjogait.

A nemzetiszocialisták uralmának megszilárdulásával egyidejűleg rendkívüli mértékben kibővült Hoffmann üzleti tevékenységi köre.

Munkatársai képriportokban számoltak be a fiatal nemzetiszocialista állam vívmányairól, tudósításokat készítettek a téli segélyakciókról, ahol ruhával, tüzelővel és élelmiszerrel látták el a rászorulókat, figyelemmel kísérték az üdültetésben részesülőket, és bemutatták az anyáknak létesített üdülőotthonok működését. A cég különleges előnyöket élvező helyzete fokozottan érvényre jutott, így a fotóvállalat robbanásszerűen növekedett. Noha a Hoffmann-birodalom gazdasági felvirágzása a Führer uralma idején létrejött, sajátosan feudális viszonyrendszeren alapult, mégis tipikusan kapitalista karriertörténet gyanánt hatott. Hoffmann már 1933 márciusában megnyitotta második cégközpontját Berlinben. Nem sokkal később Düsseldorfban létesített egy lerakatot. A Német Birodalom terjeszkedésének függvényében minden bekebelezett és megszállt országban kirendeltséget hozott létre: Bécsben és Reichenbergben, Prágában és Posenben (Poznań), Hágában és Strassburgban egyaránt volt fióktelepe. A „Heinrich Hoffmann Nemzetiszocialista képkiadó-vállalat" néven bejegyzett cég a „Sajtóillusztrációk" részleggel egyetemben háromszáz alkalmazottat foglalkoztató mamutvállalkozás lett. Kereskedelmi forgalma 0,7 millió birodalmi márkáról 15 millióra nőtt.[32] A Hitler közvetlen környezetéhez tartozó Hoffmann dúsgazdag lett. Családjával együtt Bogenhausenbe költözött át, s itt, München előkelő negyedében vásárolt egy házat. A felső-bajorországi Altötting mellett birtokot vett magának, és sok pénzt ölt bele a régi mesterek képeiből álló értékes festménygyűjteményébe is. Hoffmann adózás előtti éves jövedelme 1943-ban 3,2 millió birodalmi márkát tett ki, és ez az összeg 1944-ben 3,5 millióra rúgott. Magánvagyona megközelítette a 6 millió márkát, háztulajdonba befektetve Münchenben, Strassburgban, Hágában és Amszterdamban voltak ingatlanjai.

Mint szenvedélyes autóvezető, az előkelő „Német Motorklub" tagjai közé tartozott, akik a berlini Nollendorfplatznál található „Hahnen" étteremben tartották rendszeres összejöveteleiket. Az elitréteghez számító „Motorosok" a fényképészt a következőképpen jellemezték: „kis termetű, élénk természetű bajor világfi, ...szórakoztató, ügyes üzletember és öntelt, de nem kellemetlen figura."[33]

1933. október 15-én a Führer és birodalmi kancellár, kíséretében a képkrónikásával, részt vett a „Német Művészet Házának" alapkőletételénél. Hitler számos előkelőség tekintetének kereszttüzében végezte el az első kalapácsütéseket. A harmadik csapásnál széttört a kis ezüstkalapács. Hoffmann így számolt be a jelenetről: „Soha nem fogom elfelejteni megdöbbent arcát... Ránéztem: cudar hangulatban volt!" Hoffmann tudta, miként segítsen. A kellemetlen helyzetet retusálással oldotta meg. A „tévedhetetlen Führer" balszerencsés ügyetlenkedése nem jutott a sajtó tudomására.[34] Az udvari fényképész egyéb esetekben is bebizonyította rátermettségét, és segítségül hívta alkotó fantáziáját: eltüntette a rendezvényeken a rendezői baklövések nyomait, és tetszés szerint bármelyik társaságba „odavarázsolta" Hitlert, akkor is, ha valójában éppen nem tartózkodott ott. Hoffmann fotómontázsai elbűvölték a közéleti személyiségeket: anélkül hogy tudtak volna róla, vagy beleegyezésüket adták volna, közös fényképre kerültek Hitlerrel. A kegyvesztett egykori pártbeli társak viszont eltűntek a képről – a szó szoros értelmében is nyomuk veszett. Mint a Führer meghitt bizalmasa, Hoffmann ismerte a legjobban modelljének sajátos szokásait és természetének bizonytalan oldalait is; tudta, mihez vonzódik, és mi vált ki belőle ellenszenvet.

Miután enyhe célzással utalt rá, többé már nem fényképezte le Eva Braun „Burli" névre hallgató skót terrierjével Hitlert. „Egy államférfi nem engedheti meg magának, hogy egy bohókás kis kutyával szerepeljen egy fotón. Egy férfihoz csak a német juhászkutya méltó. Bismarck is mindig híres dogjával mutatkozott." Hitler állandó félelemben élt, nehogy nevetségessé váljon a nyilvánosság előtt. Ebből kifolyólag új ruhájában próbaképpen állandóan lefényképeztette magát. Csak akkor vette fel a ruhadarabot, ha az arról készült képek elnyerték a tetszését. Hitler presztízsokokból, méltóságát féltve nem járt úszni sem. Azon a nézeten volt, hogy az emberek nem adóznának tisztelettel egy fürdőnadrágos Führer személye iránt. „Különben is mindig rettegés tölt el, ha egy olyan fotómontázsra gondolok, amelyen valaki a fejemet egy másik, fürdőruhát viselő testre illeszti rá" – osztotta meg aggodalmát udvari fényképészével.[35] Ilyenkor magától értetődően valamelyik idegen fotóriporterre gondolt, mivel Hoffmannban minden szempontból tökéletesen megbízott. A szignójával ellátott képek soha nem okoztak csalódást, a nemzetiszocialista vezetők szemében legfelülről jóváhagyott sajtóterméknek számítottak, ezért, legalábbis a háború kezdetéig semmilyen cenzúrának nem vetették alá őket.

Hitler sajátságos, félig szolgálati jellegű, félig pedig személyes bizalomra épülő viszonyt alakított ki a róla fényképeket készítő, szűk környezetébe tartozó alárendeltjével. Hoffmann akkor is bizalmi, magánjellegű feladatot teljesített, amikor Eva Braun számára Hitler megbízásából egy házat keresett. Amikor megfelelő ingatlant talált a Wasserburger Straβe 12. szám alatt München Bogenhausen városrészében, a vételi szerződést a fényképész nevére készítették el. Hoffmann teljesen nyilvánvaló alkoholizmusa soha nem zavarta az absztinens Führert, sőt humorforrásként viccek gyártására ösztönözte: „Amennyiben Hoffmannt egyszer netán egy kígyó megmarná, úgy vélem, a sárga földig lerészegedne, és nyílegyenesen haladna, noha egyébként mindig tekergőzve csúszik."[36]

1937 nyarán Hitler felmentette a művészeti szakértőkből korábban már összeállított zsűrit, és személyi fényképészét bízta meg a Münchenben megnyíló „Nagy Német Művészeti Kiállítás" műtárgyainak kiválasztásával. A kiállítás megszervezésénél tanúsított érdemeinek elismeréseként Hoffmannt, aki ezután „a képzőművészetek rettegett pápájává" lépett elő, annak nagy meglepetésére professzori címmel ruházták föl. Hoffmann így számolt be az eseményről: „(Hitler) magántársaságban is szeretett váratlan meglepetésekkel előrukkolni ... Szintén ez volt az én címzetes professzori kinevezésem mozgatórugója. 1937-ben, a Német Művészet Házában megnyitott első kiállítás alkalmából elmondott beszédében Goebbels hozta nyilvánosságra a Führer által adományozott kinevezésemet. Előzetesen semmit sem sejtettem..."[37] A Führer fényképésze, valamint Gerdy Troost, Hitler építészének, Paul Ludwig Troostnak az özvegye a későbbiekben a rezsim nem hivatalos művészeti diktátorai lettek. Közösen végzett feladatukat képezte, hogy a Münchenben működő „Német Művészet Házában" évente megrendezésre kerülő, valamint a hatalom művészetfelfogását tükröző kiállításokra a képeket és a szobrokat előzetesen kiválasszák. Emellett Hoffmann, mint „kiváló stílusérzékkel rendelkező műkereskedő", még „az elkorcsosult művészet elkobzott alkotásainak értékesítésére megalakult bizottság" tagjaként is tevékenykedett. Hoffmann azonosult Hitlernek a 19. századi német festészet iránt megnyilvánuló rendkívüli vonzódásával, személyes művészeti tanácsadójaként munkálkodott, és megszerezte számára kedvenc festője, Carl Spitzweg alkotásait, amelyek közül néhány egyébként hamisítványnak bizonyult. Az *Adolf Hitler akvarelljei* című, a Führer fiatalkorában saját kezűleg készített kreációit tartalmazó faximile-mappa nyilvánosságra hozatalával Heinrich Hoffmann kivételes módon hízelegni tudott bálványának és munkaadójának.[38]

Hoffmann vállalkozása azonban nem csupán a fényképész kivételezett helyzetéből húzott hasznot, hanem a nemzetiszocialista cenzúrából is profitált, amely működése révén igen szűk korlátok közé szorította a „Führerről szóló irodalom" megjelenését. A zsidó és a „marxista" fényképészekre vonatkozó foglalkoztatási tilalom, a neves képriportokra szakosodott újságírók emigrálása, továbbá a zsidó sajtóügynökségek árja származásúakkal való felváltása különösképpen megerősítették Hoffmann fotóügynökségének piacvezető pozícióját. Eleinte még számos fényképészt foglalkoztattak a sajtó területén, mivel a Harmadik Birodalom új arculatának bemutatása kivételes mennyiségű képes tudósítást igényelt. Az idő múlásával Hoffmann részesedése a Hitler-képek készítésében folyamatosan növekedett, míg elérte a 80 százalékot.

Végül aztán a sajtótermékek piacát Hitler *Mein Kampf*ja, birodalmi képtudósítójának fotói és fényképalbumai, valamint milliószámra reprodukált Führer-portréi árasztották el.

Kivételes előjogai dacára Hoffmann és csapata a nemzetiszocialista állam reklámgépezetében a következetesen felparcellázott egésznek csak kicsi szeletéhez jutott, mivel a párt mamutrendezvényein a legkülönfélébb propagandaterületeken működő vállalkozások részesedéseit agyafúrt módon kapcsolták egybe. Felvonulásokat, beszédeket, zászlóavatásokat és gyászszertartásokat rendeztek, majd ezeket a plakát-, a fotó- és a sajtóreklámokkal (-hirdetésekkel) kiegészítve újszerű, sajátos egységgé ötvözték: Albert Speer, a Führer építésze tervezte a díszleteket, a propagandaminiszter Goebbels vitte színre az eseményeket, Hoffmann pedig képes tudósításokat készített.

A „Führer képtudósítója" megkülönböztetett szerephez jutott a Hitler elképzeléseiben fontos állomást jelentő birodalmi pártnapokon. Az NSDAP-nak teljesen újszerű, szigorúan vezetett és a belső véleménykülönbségektől mentes, egységes pártként kellett önmagát megjelenítenie. Annak érdekében, hogy ezt az arculatot a képi megformálás

síkján is alátámassza, Hoffmann volt az egyetlen személy, aki megzavarhatta a pártnapok szertartásszerű külsőségeinek rituális szokásait. Akadályoztatás nélkül, szabadon mozoghatott a szónokoknak fenntartott helyen, kötetlenül megválaszthatta a képekhez a beállítást, és kedvére fényképezhetett. Minden más sajtófotós ténykedésére szigorú, a munkájukat érzékenyen és érdemben korlátozó rendszabályok vonatkoztak. Néhány előírás a sok közül: „A kordonon belül tilos a fényképezés!", „A lezárt területeken a legszigorúbban meg van tiltva a filmezés!", „A kordonokon belül járkálni szigorúan tilos!" Amennyiben valaki az *Illustrierter Beobachter* hasábjain akart képeket közölni, Hoffmannhoz kellett a felvételeket benyújtania. A fényképész szabad kezet kapott a kiválasztáshoz, és ily módon egyidejűleg eleve kizárta a versenytársakat a sajtóorgánumból. Végül a „Führer fényképésze" négy vagy öt felvétel közzétételét engedélyezte a Harmadik Birodalom legnagyobb képes magazinjában. A birodalmi pártnapok eseményeiről tudósító fotóalbumaiban kizárólag a saját felvételeit használta fel. Fényképei – miként Hoffmann állította – ötvözték magukban a „történelmi hűséget a lenyűgöző képi hatással". A fülszöveg szerint a párttagok „elragadtatásukban és mély hódolattal eltelve" kézről kézre adták egymásnak a képes kiadványokat, mert „minden egyes lap új kinyilatkoztatás arról az egyetlen személyről, aki mindannyiunk sorsát a szívén viseli."[39] Érdekes, hogy az új eljárások iránt fogékony Hoffmann már 1937-ben színes fényképeket készített és diaképeket is forgalmazott.

Hoffmann megkérdőjelezhetetlen előjogai felkeltették a sajtószakmában foglalkoztatott kollégái irigységét, és a Fotográfusok Birodalmi Céhszövetségének elnöke 1937-ben egy alkalommal a következő kijelentésre ragadtatta magát: „A csendben kimondatlanul is hallom néhányunk kérdését... miért mindig Hoffmannt kell megbízni a Führerről és a legfontosabb eseményekről tudósító képek elkészítésével? Hiszen akad még más kiváló fényképész is, aki éppen olyan jól meg tudná csinálni ezeket a felvételeket."[40]

De továbbra is kizárólag a „birodalmi képtudósító" kapott arra megbízást, hogy a birodalmi kancellária épületében a fogadásokon a művészeket és egyéb híres személyiségeket lefényképezze. Ezután is ő állt fesztelenül a Führer mellett, ha Hitler a birodalmi kancellária vagy a „Barna Ház" erkélyére lépett, hogy megmutassa magát az összegyűlt tömegnek. Azokon a november 9-én tartott zászlófelvonásokon és ünnepségeken, amelyek megemlékeztek az 1923. november 9–10-én meghiúsult puccskísérletről, Hoffmann a Führer közvetlen közelségében tevékenykedett. Fotózás közben a professzor magától értetődően soha nem hordta a megkülönböztető szolgálati öltözéket a „vörös-zöld képtudósítói karszalaggal", miként azt Goebbels a hivatásos fényképészeknek előírta. Ugyancsak soha nem vett részt azokon a propagandaminisztériumban rendezett sajtókonferenciákon, ahol a nemzetiszocialista kormányzat egyértelmű útmutatásokkal látta el a média képviselőit. „Természetesen itt nem csupán információkat kapnak, hanem utasításokat is adunk. Nemcsak azt kell tudniuk, hogy mi történik, hanem azzal is tisztában kell lenniük, mit gondol a kormány a történtekről" – közölte Goebbels egészen leplezetlenül.[41]

A birodalom meghatározó politikusai is nagy örömmel ültek modellt pártbeli társuknak, noha többségük saját fényképészt alkalmazott az udvartartásában. Hoffmann elbeszélése szerint főként Göring állíttatott be magának különféle jeleneteket: „A Göringről készített fotók terjedelmes helyet foglaltak el az archívumomban. Felvételeket készítettem róla mint birodalmi gyűlési elnökről, miniszterről vagy főtisztről, majd megörökítettem birodalmi marsallként vagy a Ruhr-vidék bányászai között a tárnában... Göring lefényképeztette magát liliputi emberekkel, a hamburgi ácsok céhjének ünnepi viseletében, továbbá íjászként és harmonikásként, repülőgépének botkormányánál és koronglövészet közben egy országos vásár céllövöldéjénél."[42] Hoffmann egy alkalommal rávette a közszereplésre mindig kapható birodalmi marsallt, hogy osztogasson Führer-arcképeket a Hitlert rajongva ünneplő nők körében.[43] A beállított jelenetet megörökítő és propagandacélból készült felvételt a nemzetiszocialista rezsim bukását követően rendkívül gyakran használták fel a Harmadik Birodalom hétköznapjainak ábrázolására. Éppen ilyen célzattal félremagyarázták Hoffmann közismert, a Führer első kapavágását megörökítő képét is, amelyet mint a birodalmi autópálya zseniális megalkotójáról készített, imázsépítő Hitler-fotót értelmeztek, és ez a felfogás mind a mai napig megdönthetetlenül benne él a köztudatban.

Hoffmann törzsvendégként gyakran megfordult az Obersalzbergen, Hitlernek a bajor hegyekben található magánlakhelyén. Noha a politikába nem ártotta bele magát, a „birodalom iszákosa", aki kész-

ségesen a Führer tudomására hozta minden információját, a Harmadik Birodalom számos hatalmasságának szálka volt a szemében, már csak mesébe illő jövedelme miatt is. A propagandaminiszter Goebbels vetélytársat látott benne, és „az első pillanattól kezdve" gyűlölte „veszélyes és fondorlatos párttársát".[44] Joachim von Ribbentrop külügyminisztert idegesítették Hoffmann ellenőrizhetetlen, a cenzúrát megkerülve megjelenő fényképei, a pártkancellária vezetőjét, Martin Bormannt pedig zavarta, hogy milyen nagy befolyással rendelkezik. Hitler egy ízben Bormann jelenlétében megjegyezte: „Hoffmann, ön jelenti nekem a néphez vezető hidat!"; ettől fogva a nagyhatalmú pártkancellária-vezető számos intrikát szőtt a képriporter megbuktatására. Vezető körökben bizalmatlansággal szemlélték, hogy Hitler a teljesen magánjellegű találkozók megszervezéséhez udvari fotósának közvetítését vette igénybe. Hoffmann például egyszer így jelentkezett be Max Schmelingnél, a népszerű német nehézsúlyú ökölvívó világbajnoknál: „A Führer szívesen meghívná önt egy autókirándulásra. Megiszunk majd egy kávét a Tegernsee partján Franz Xaver Schwarznál."[45] Hitler közvetlen politikustársai csak nehezen törődtek bele abba, hogy a „Führer fényképésze" állandóan a Führer szűk kíséretéhez tartozott. Ilyen minőségében kísérte el államfői látogatásra például Olaszországba is, és utazásuk eredményeként jelentette meg a *Hitler Olaszországban* című fotóalbumot.

A külügyminiszter Ribbentrop bosszúsan vette tudomásul, hogy Hitler a „mozgalom hőskorában" megismert barátját 1939 augusztusában „rendkívüli követté" nevezte ki, és ahhoz a küldöttséghez osztotta be, amely Moszkvában tárgyalásokat folytatott a meghatározó jelentőségű német–szovjet megnemtámadási egyezmény aláírásáról. Hoffmann azt a feladatot kapta, hogy szigorúan magánjelleggel tegyen jelentést Sztálin személyéről: „Nem egy diplomatának, hanem egy nem politikusként gondolkodó barátnak kell személyes véleményt formálni a Sztálinnal kialakítandó kapcsolatról. Teljesen természetes, hogy ön a megbízatása mellett fényképeket is készít. Fontosnak tartom, hogy objektív véleményt mondjon nekem Sztálinról és a környezetéről."[47] A tökéletesen informált Sztálin aztán a következő előre betanult mondatokkal üdvözölte Hitler felderítő küldöttét: „En keszentem Einrik Offmán, Nemetország legnágyobb fenykepesz-munkást." Az mindenesetre nem sikerült neki, noha szándékában állt, hogy a németek „birodalmi iszákosát" az asztal alá igya. Hazatérése után Hoffmann számos fotót mutatott be a szerződés aláírásáról. Hitler, aki megrögzötten ellenezte a dohányzást, minden egyes fénykép láttán elutasítóan rázta a fejét: „Erről egyetlen fotót sem tehetünk közzé! ... Egy egyezmény aláírása ünnepélyes esemény, és az ember (itt Sztálinra utal) nem kötheti azt meg cigarettával az ujjai között!... Kísérelje meg, és távolítsa el a képről a cigarettát..."[48] Hoffmann engedelmesen végrehajtotta az utasítást.

Néhány nappal azután, hogy a Hitler–Sztálin-paktumot biztosítékot nyújtó záradékkal látták el, bekövetkezett Lengyelország lerohanása, amely kirobbantotta a második világháborút. Hoffmann jelen volt valamennyi „villámháborús" hadi eseménynél, és a Harmadik Birodalom szemszögéből mutatta be az első, diadalmas hódító hadjáratokat. Képes beszámolóit azonos sémára épülő forgatókönyv szerint alkotta meg: „Hitler visszaveszi a Saar-vidéket", „Hitler felszabadítja a Szudétaföldet", „Hitler a saját szülőföldjére lép", „Hitler Csehországban, Morvaországban, a Memel-vidéken". Ekkortájt keletkeztek a „Hitlerrel Lengyelországban" és a „Hitler Nyugaton" képes tudósítások is. Hoffmann-nak az 1940. június 21-én a compiègne-i erdőben a német–francia fegyverszüneti megállapodás aláírásáról készített képei bejárták az egész világot. Viszont sokáig rejtve maradtak a nyilvánosság előtt azok a felvételek, amelyek akkor keletkeztek, amikor Hitler egészen hirtelen eldöntötte: az 1940. június 28-ára virradó éjszakán a legnagyobb titokban Párizsba repül. Biztonsági okokból mindössze három órát töltött a francia fővárosban. A látogatás célja nem katonai, hanem kulturális természetű volt. Kis létszámú kíséretével a Führer a reggeli pirkadatban akár egy turista, sietősen felkereste a Szajna-parti metropolisz legjelentősebb látnivalóit. A rövid látogatás egyetlen bizonyító értékű dokumentumát Hoffmann eredeti megvilágításban készített felvételei jelentik. A képek mutatják Hitlert a Párizsi Opera előtt, amelynek portása azt hitte, hogy rémet lát, és elborzadva kiáltotta: „Itt az ördög!" (Le diable!) A felvételek megörökítik a Führert az Invalidusok templomában is, amint tisztelettel hódol Napóleon síremlékénél. „Ez volt életem legfelemelőbb és legszebb pillanata" – árulta el bizalmasan Hoffmann-nak a megrendültségét.

Hitler vizuális megjelenítésének középpontba állítása a „villámháború" közben és a – Goebbels szavai szerint – „mámorító győzelmek időszakában" Hoffmann számára sikeres alkotói korszakot jelentett, de szerencsecsillaga hamarosan leáldozott. A Führerről kialakított kép tartalmi változáson ment keresztül, mivel a hadi és katonai értelmezés jegyében a Legfőbb Hadúr alakját kellett bemutatni. A belpolitikai események fokozatosan háttérbe szorultak, a Führer fürdőlátogatását az ünneplő emberek gyűrűjében bemutató fotók iránt többé már nem mutatkozott igény. Hoffmann eddigi kedvenc munkaterülete, Hitler magánéletének ábrázolása már nem kapott helyet a sajtóban, elsikkadt a fáradhatatlanul a fronton és főhadiszállásán tevékenykedő „Führer és hadvezérei" képi megjelenítésének árnyékában. A fronton zajló események fényképes tudósításának jogát a hadi gépezethez tartozó, úgynevezett „propagandaszázadoknak" tartották fenn. A nemzetiszocialista képes sajtó a hadvezéri pózokban tetszelgő és a cenzúra által szigorúan ellenőrzött Hitler-képet részesítette előnyben. „A jövőben minden új, róla készült felvételt magának a Führernek kell bemutatni. A Hoffmann által készített fotókra sem vonatkozik a továbbiakban kivételes elbírálás" – jelentette ki diadalittasan Goebbels, a gyűlölt Hoffmannra utalva.[49] A birodalmi fényképész a legfelső támogatásban bizakodva dacolt az utasításokkal, és próbaképpen az *Illustrierter Beobachter* képes újságban Hitlert a kutyájával ábrázoló címlapot jelentetett meg: „Rövid kikapcsolódás az államügyek nyűge alól. Adolf Hitler a bajor hegyekben."[50] A propagandaminiszter nem késlekedett a kemény hangvételű válasszal: „Minden olyan kép, amely a Führert a megpihenés állapotában vagy az Obersalzbergen kikapcsolódás közben mutatja be, céljainkkal ellentétben áll. A rendeletet... figyelmen kívül hagyó újságokat... hatósági úton betiltjuk."

A sztálingrádi vereség után és a hadi sikerek elmaradásával egyidejűleg Hitler csak ritkán mutatkozott a nyilvánosság előtt. Idegenkedett a fotózástól, és még személyi fényképésze számára is megközelíthetetlen lett. Hiába ostromolták a nemzetiszocialista képszolgálatok, Hoffmann többé már nem tudott eleget tenni a Führert bemutató időszerű fényképek iránt megnyilvánuló igényeknek. Kényszerhelyzetbe került, mivel modellje végképp elveszett számára. Olykor még rövid időre berendelték a Führer főhadiszállására, ahol saját

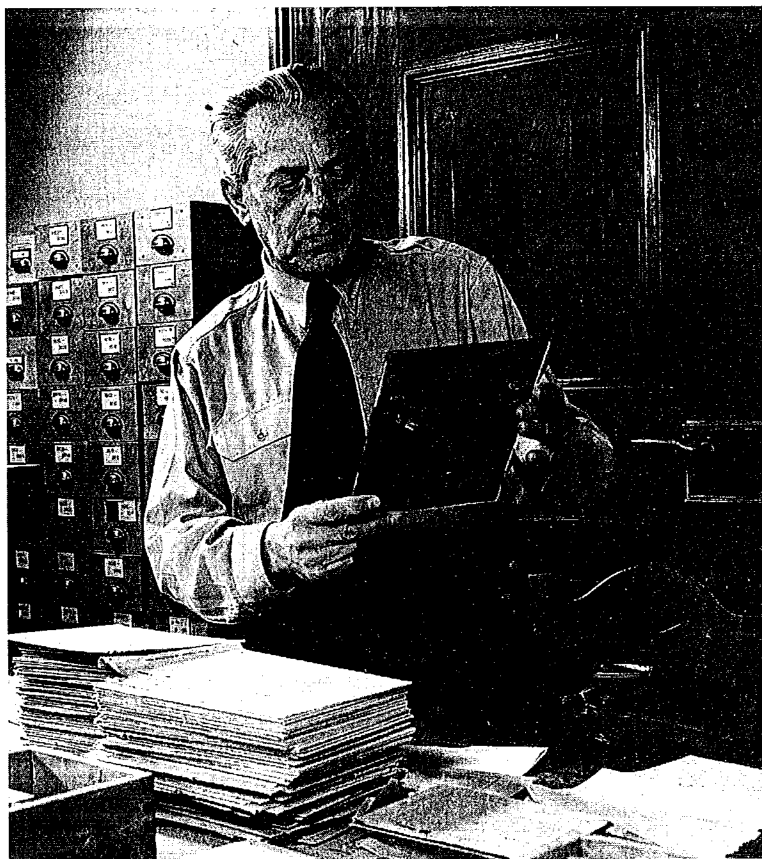

Hitler képviselője bizalmas küldetésben: Hoffmann Sztálinnál

lakás állt rendelkezésére. Engedélyt kapott arra, hogy semmitmondó érdemrendátadásokon fényképeket készítsen, de elsődleges feladata mégis az volt, hogy gondoskodjék Hitler szórakoztatásáról, aki így vélekedett róla: „Ha Hoffmann nincs itt, valamiféle hiányérzet tölt el. Nélküle egyszerűen nem érzem jól magam!"[51] A gyakori látogatásoknak 1944 őszén hirtelen vége szakadt, a pártkancellária befolyásos vezetője, Martin Bormann ugyanis, azon szándéktól vezérelve, hogy Hitlert elszigetelje, elkezdte terjeszteni, hogy Hoffmann paratífuszmegbetegedésben szenved. A fényképésznek csak 1945 márciusában sikerült újra nagy nehezen Hitlerhez bejutnia.

1945. április 22-én került utcára a *Berliner Illustrierte Zeitung* utolsó kiadása. A haláltánc vízióját idéző címlapot Hoffmann képei illusztrálták: „A hírvivő túlél minden nehézséget."

A rezsim összeomlása a Hoffmann-sajtóbirodalom sorsát is megpecsételte. A kiadóvállalatok épületeit Münchenben és Berlinben a földdel tették egyenlővé a bombázások, a központi képarchívumot Berlinből Felső-Bajorországba menekítették, ahol az amerikai hadsereg a háború befejezése után zár alá vette a párját ritkító gyűjte-

Ez már a vég. Hoffmann a képeit rendezi, mielőtt átadná a nürnbergi nemzetközi katonai bíróságnak 1945/46-ban.

ményt. Hoffmannt 1945 májusában az amerikai hadsereg őrizetbe vette, hogy kihallgassák a nemzetiszocialista műkincskereskedelemben való bűnrészesség ügyében. 1945-ben a nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék mellett létrehozott „Tanúk Házába" (Witness house) szállították, ahol fia, Heinrich bevonásával archívumának dokumentumai alapján a háborús bűnösök perében a bűnösségüket alátámasztó anyagot kellett összeállítania. A dokumentumok rendezése és a rendszerezés során Hoffmann sikeresen kimenekített

számos kompromittáló felvételt. Egy újság beszámolt a Hoffmann életében bekövetkezett gyökeres fordulatról: „Mennyi elismerés és mennyi balszerencse! Ő maga letartóztatásban ül, a veje (Baldur von Schirach) szintén, a Hitler-képek szerzői jogát elvették tőle, a felhalmozott ingatlanok nem maradhatnak a Hoffmann család birtokában..."[52] Egy évig tartó vizsgálati fogságot követően a fényképészt átszállították Bajorországba. 1947 januárjában a sajtó tevékeny részvétele és élénk érdeklődés mellett kezdetét vette a tevékenységét vizsgáló büntetőeljárás a müncheni III. számú esküdtszék előtt[53]. A *Süddeutsche Zeitung* „Hoffmann 'Professzor' szeretne megtisztulni náci bűneitől" címmel rajzolta meg „a Hitler terjesztette pestis egyik legpénzéhesebb parazitájának" portréját. A lap egyúttal lerántotta a leplet a multimilliomosok gazdagságáról is.[54]

Hoffmann a per során jelentéktelen fényképésznek állította be magát, aki akaratán kívül került a nagypolitika fogaskerekei közé. Vallomásaiban nagyfokú emlékezetkiesésről tett tanúbizonyságot. A pártba, úgymond, csak azért vétette föl magát, mert így kaphatott engedélyt sajtófényképészként az NSDAP rendezvényein a fotózásra. Arra a kérdésre, miért szentelte alkotói pályafutását kizárólag a Führer-kultusznak és a nemzetiszocialista eszmék képi megörökítésének, Hoffmann a következő választ adta: „1933 előtt azért az NSDAP rendezvényeiről készítettem a legtöbbször fényképfelvételeket, mert a többi politikai pártnál semmilyen fényképezésre alkalmas esemény nem adódott." Hitlert pedig – aki 1920-tól kezdve rendszeresen megfordult nála, éjszakákon át beszélgettek és számtalan magánünnepet együtt ünnepeltek meg – elmondása szerint csupán futólag ismerte.

Az a kérdés, hogy a vádlottat a büntetőperben képtudósítóként vagy propagandistaként minősítsék-e, mindvégig heves vitát váltott ki a vádat képviselő ügyész és a védőügyvéd között. A védelem álláspontja szerint Hoffmann fényképészi munkáját semmiképpen sem lehetett ugyanolyan mércével mérni, mint Goebbels propagandatevékenységét. A képekhez írt kísérőszövegért pedig Hoffmann végképp nem tehető felelőssé. Fejtegetéseit Hoffmann védője, dr. Alfred Seidl, aki számos nemzetiszocialista vezetőt képviselt a különböző perekben, majd később bajor tartományi belügyminiszterré nevezték ki, a következőkben összegezte: „Valójában a perben érintett személy semmi mást nem tett, mint amit a világ valamennyi képtudósítója

és sajtófényképésze cselekszik: korszerű eszközökkel közvetítette az egymásra következő történéseket." A védelem a vádló által felsorolt összes vádponttal szemben a végtelenségig kitartott az ártatlanság vélelme mellett, cáfolta a tanúvallomások hitelességét, és hivatkozott a vádlott által tanúsított együttműködési szándékra. 1947. január 31-én a bíróság meghozta az ítéletet: „A vádlott propagandatevékenységével igen jelentős mértékben hozzájárult Hitler hatalomra jutásához." Hoffmannt főbűnösnek minősítették, és tízévi, munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre, teljes vagyonelkobzásra, foglalkozásától való eltiltásra és professzori címének visszavonására ítélték. A sajtó így írt Hoffmann elítéléséről: „Ezt a fényképezőgép lencséjével manipuláló, kimondhatatlanul veszélyes giccsgyártót tehát tíz évre kivonták a forgalomból."

A fényképész a számos eljárási hiányosságra hivatkozva a Legfelső Bíróságnál fellebbezett az ítélet ellen, és végül 1950-ben visszanyerte szabadságát.

Hoffmann cégének óriási állományú archívuma, benne az 1908-tól 1945-ig terjedő időszakról készített, kordokumentum-értékű képfelvételekkel, nincs már meg. Eredeti állapotában már soha nem lehet helyreállítani. A Nürnbergből kicsempészett anyagok – a történelmi szempontból felbecsülhetetlenül értékes negatívok és felvételek – képezték az ifjabb Heinrich Hoffmann által hosszú ideig vezetett képarchívum alapgyűjteményét. Az eredeti képállomány túlnyomó része jelenleg a „Hoffmann-Collection" gyűjtőnéven Washingtonban működő nemzeti archívumokban, illetve New Yorkban, a *Time Life*-nál található. A Hoffmann-hagyaték jogi státusa nincs tisztázva, mivel az Egyesült Államok ellen indított perben a mai napig nem született döntés.[55] A müncheni székhelyű Bajor Állami Könyvtár az úgynevezett „Hoffmann-archívum" révén rendelkezik az állomány egy részével. Sok ezer fénykép egy hamburgi magángyűjteménybe került. A jelentős értéket képviselő bécsi „Másodpéldány-archívum" teljes egészében, nyomtalanul eltűnt. Meg nem erősített híresztelések szerint az állományt annak idején Moszkvába szállították. A hagyaték kisebb, töredékben megmaradt részegységei különböző helyi levéltárak fotográfiai gyűjteményeiben találhatóak, továbbá az egész világon szétszóródva magángyűjteményekben lelhetők fel.[56]

Hoffmann, miután az eichstätti munkatáborból szabadon engedték, szeszesital-kereskedelemmel foglalkozó kisvállalkozóként tevékenykedett Münchenben. Ügyvédje szánalomra méltó képet festett róla: „A fogságban Hoffmann egészségi állapota súlyosan megrendült. Teljesen elszegényedve, az utolsó tíz évben ínségben és nyomorúságos körülmények között tengette életét."[57] 1955-ben Hoffmann angolul megjelentette a *Hitler was my friend* („Hitler a barátom volt") című könyvét. Az önigazoló jellegű, anekdotikus motívumokkal átszőtt írás rövidített német változata „Hitler, ahogyan én láttam" *(Hitler wie ich ihn sah)* címmel látott napvilágot. Heinrich Hoffmann 1957. december 16-án, 72 éves korában hunyt el.

Zilált, kétes erkölcsű és nélkülözések sújtotta családi háttere volt-e Hitlernek?

Erkölcsi normák, erkölcstelenség és vérfertőzés Hitler családjában

Mintha a *Koldusopera* változatát hallanánk: Hitler apai nagyanyja, Maria Anna (a keresztlevél szerint Mariana, egy másik okiratban Maria Anna) Schicklgruber, egy waldvierteli szegény sorsú parasztlány arra kényszerül a nélkülözések miatt, hogy szülőföldjétől távol szolgálóként keresse meg a kenyerét. Eltérő változatok vannak a helyet illetően: vagy Bécsben a zsidó Rothschildoknál, vagy pedig Grazban, a szintén zsidó Frankenberger családnál szolgált. A cseléd előrehaladott korában, 40 évesen teherbe esett a kenyéradójától. A Frankenberger-változat szerinti csábító, a gyermek apja évente fizette a tartásdíjat, és hosszú ideig levelezésben állt a leányanya rokonaival, az állítólagos leveleket azonban soha senki nem látta. A közelebbről meg nem nevezett Rothschild báró viszont nem nyitotta ki a pénztárcáját, és a szolgálóval folytatott viszonya mindvégig titok maradt. Maria Anna végső elkeseredésében visszatért a szülőfalujába. Élemedett korú apja kitagadta, „mivel szégyent hozott rá", így a szülői ház örökre zárva maradt a kitaszított leányanya előtt,[1] aki végül egy szegényparasztnál talált menedéket, itt hozva világra gyermekét. Az Alois névre keresztelt, házasságon kívül született fiú – a Führer apja – a Harmadik Birodalomban bevezetett faji törvények értelmében félzsidónak számított, Hitler maga pedig első fokon vegyes származásúnak minősült. Öt évnek kellett eltelnie, amíg a léhűtő és munkakerülő Johann Georg Hiedler (Hitler) megkönyörült a 46 éves nőn: a családjára és a falura hozott szégyen dacára feleségül vette. Az ötéves Aloist viszont az esküvői procedúránál nem fogadta a nevére. Nem akarta tovább megtűrni a házában a fattyúgyermeket, hanem inkább testvérbátyja, Georg Nepomuk gondjaira bízta. Maria Anna Hiedler (Hitler), született Schicklgruber és férje anyagilag tönkrementek. Olyan nagy szegénységben éltek, hogy még ágykeretre sem tellett nekik, ezért a jószágok vályújában kényszerültek aludni. A falubeliek általános vélekedése szerint nyomorúságos életvitelük a munkakerülő férj lelkén száradt, akiről feltételezték, hogy megrögzött alkoholista volt. Szerencse a szerencsétlenségben, miként sok életrajzíró is hangoztatta, hogy a szánalomra méltó feleség mártíromsága nem tartott sokáig, mivel ötvenéves korában jobblétre szenderült.[2]

Évtizedekkel később – legalábbis így tartja a legenda – a nevelőapa, Georg Nepomuk Hüttler (Hitler), három férfi társaságában megjelent a plébánosnál Döllerscheimben. A tanúk, akik sem olvasni, sem pedig írni nem tudtak, kijelentették, hogy a molnársegéd Hiedler több ízben is beismerte előttük: ő Alois apja. A jótét lélek plébános hagyta magát meggyőzni, áthúzta a keresztelő lajstromban az Alois Schicklgruber bejegyzést, azonban új családi nevén nem Hiedlernek, hanem Hitlernek írta be az anyakönyvbe a fiút, mivel félrehallotta a nevet. A törvénybe ütköző cselekedetet az analfabéták három kereszttel tanúsították. Alois Schicklgrubert ettől a naptól fogva Alois Hitlernek hívták.

A Hitler származását körüllengő híresztelések valóságtartalma rendkívül csekély. Abból a megfontolásból kiindulva, hogy a 20. század legnagyobb diktátora csak az átlagostól fényévekre eltérő környezetből kerülhetett ki, számos szerző titokzatos legendákkal övezte a Führer családi történetét. Mivel az életrajzírók többsége nem ismerte annak a Waldviertel nevű tájegységnek a történelmét, ahonnan Hitler valamennyi őse származott, és meghaladta lehetőségeiket, hogy egy félreeső régió helyi kultúrtörténetének 150 évvel azelőtti forrásanyagait tanulmányozzák, továbbá képtelenek voltak a paraszti szokásokat és hagyományokat összefüggéseikben helyesen értelmezni, mindez nem csupán helytelen következtetések levonásához vezetett, hanem szinte ösztönzőleg hatott a valóságtól elrugaszkodott és kalandos helyzetekben bővelkedő elméletek gyártására is. Ezek a megalapozatlan teóriák természetes igényt elégítettek ki: minél szenzációsabb volt a titok leleplezése, annál nagyobb sikert hozott az életrajzi mű. A szenzációhajhászás céljából nyilvánosságra került kijelentések aztán mélyen beépültek a köztudatba, és az újabb, mértéktartó kutatási eredmények révén már szinte lehetetlennek bizonyult a téves elméletek megcáfolása.

A Führer származása és a családi, földrajzi környezet kérdésköre természetszerűleg központi fontosságú volt a Harmadik Birodalom-

ban. Az emberek egyértelmű választ vártak arra, milyen ősökkel és családi háttérrel rendelkezett a fajelmélet, a faji törvények megalkotója. A tudományos kutatást mindenek előtt Hitler nagyanyjának, Mariana Schicklgrubernek (1796–1847) az alakja foglalkoztatta és foglalkoztatja még ma is. Házasságon kívül született fia, Alois révén ugyanis, aki Hitler apja volt, mégiscsak egy ismeretlen faktort vitt be a Hitler-ősök egyébként hiánytalanul feltárt származástörténetébe.

Már a családfa kutatására szakosodott nemzetiszocialista történészek is merész, de a nyilvánosság előtt csak ritkán hangoztatott feltételezéseket kreáltak Hitler apjáról és nagyapjáról. Amikor a Führer másodfokú unokaöccse[3] teljesen váratlanul a nyilvánosság elé lépett, szerencsés véletlennek tartották felbukkanását. Úgy vélték, végre egy mértékadó személytől megtudják a rejtelmes talány megoldásának kulcsát.

A színre lépő Patrick Hitler ugyanis Hitler féltestvére, Alois Hitler és egy angol nő házasságából született; szülei azonban hamar elváltak, és a fiú Angliában, majd Írországban nőtt fel. Az anyjánál maradó Patrick alig ismerte saját apját, és még nála is kevesebb ismerettel rendelkezett híres nagybátyjáról, akit 17 éves korában, 1929-ben látott először egy nemzetiszocialista pártnapon. Mivel Patrick Hitler alkalmi munkákból tartotta el magát, sőt, leginkább munkanélküliként tengődött, és állandóan pénzszűkében volt, anyagi hasznot remélve áruba bocsátotta a nevét, és piacra dobta a távoli Németországban élő nagybátyjáról, valamint annak rokonairól összeszedett szerény ismeretanyagát. 1939. augusztus 5-én a következő címmel lát napvilágot egy leleplező beszélgetéssorozat első része a *Paris Soir*-ban: *Mon oncle Adolf. Le Führer vu dans l'intimité par un des siens*[4] („Nagybátyám, Adolf. A Führer magánélete egy rokon szemszögéből"). Noha az unokaöcs alig tud valamit a család történetéről, mégis elhúzódó vitát robbant ki Hitler származásáról. Az egymást követő interjúkban az újság úgy állítja be Hitler reagálását az unokaöccse által hangoztatott feltételezésekre, mintha valami rejtegetnivalója akadna. A nagybácsi egy dühkitörése alkalmával rokonai körében[5] állítólag ezt üvöltötte: „A sajtó előtt mindig rendkívüli elővigyázatossággal titkoltam el a személyemet érintő magánügyeimet. Az emberek nem tudhatják meg, ki vagyok én valójában. Nem juthat a tudomásukra, honnan és milyen családból származom. A könyvemben (*Mein Kampf*) egy árva szót sem ejtettem ezekről a dolgokról!" A találkozást a Führer üvöltve fejezte be: „Idióták! Ostoba viselkedésetekkel majd mindent tönkre fogtok tenni!"

Patrick interjúinak hatására ugyan felszínre kerültek a különféle találgatások, de a várakozással ellentétben mégsem derült fény a családi titokra. A nemzetiszocialista korszak bukása után további információk láthattak napvilágot, és egyértelműen tisztázódott, hogy Patrick csak a média számára agyalta ki leleplező nyilatkozatait. Valójában a másodfokú unokaöcs nem sokat tudhatott rokonairól, őseik származásáról, és életkörülményeiket illetően sem rendelkezhetett érdemleges közlendővel. Patrick állításával ellentétben Hitler sohasem üdvözölte hozzátartozóit „Heil" köszöntéssel, sőt a búcsúzásnál sem mondta ezt. Hitler unokahúga, Geli Raubal, aki 1931-ben fegyverrel követett el öngyilkosságot, nem esett teherbe és nem a nagybátyjába szeretett bele. Patrick látogatása nagybátyja üdülőházában, a Berghofban, ahol állítása szerint meglepetésszerűen felbukkant, majd zavartalanul körbejárta a birtokot, és a nagybácsit kétes erkölcsű hölgyek társaságában kapta rajta a „birtok parkjában", a leírt formában semmiképpen nem felelhetett meg a valóságnak. A Berghofot szigorú biztonsági intézkedésekkel ugyanis hermetikusan elzárták a külvilágtól, és értelemszerűen megakadályozták az illetéktelenek behatolását. Arról nem is beszélve, hogy a Bajor-Alpok magashegyvidéki övezetében lévő Obersalzbergen semmiféle park nem létezett.

Hans Frank, az NSDAP pártjogásza, Lengyelország későbbi főkormányzója, a hírhedt „lengyel mészáros" egységes egészbe foglalta a már meglevő híreszteléseket, és új elemekkel is gazdagította Hitler származásának történetét. Fantáziáját szabadjára engedve kiötlötte Mariana Schicklgruber és a zsidó Frankenberger viszonyának epizódját is. A Frank-féle önéletrajz, amelyet szerzője halálraítéltként Nürnbergben, a háborús bűnösök börtönében vetett papírra,[6] valóságtartalmát illetően feltehetőleg csupán a címében állít igazat: „A bitófa árnyékában"[7] A Hitler zsidó őseivel összefüggésben hangoztatott „undorító zsarolási história", amelyről állítása szerint a Führer négyszemközt maga beszélt neki, feltehetőleg szintén csupán Frank koholmánya.[8]

Fölmerül a kérdés: valójában hogyan alakult a Maria Annaként is megemlített Mariana Schicklgruber, férjezett Hiedler (Hitler), vagy-

is Hitler nagyanyja és férje, Johann Georg Hiedler (Hitler) élettörténete – amennyiben a forrásértékű dokumentumok felhasználásával utólag egyáltalán rekonstruálhatók az életrajzi események? És ki volt Hitler nagyapja?

Mariana Schicklgruber 1796. július 1-jén[9] született az alsó-ausztriai Waldviertel (az Osztrák-gránitfennsík északi része) Isten háta mögötti Strones nevű településének 1-es számú házában.[10] Apját Johann Schicklgrubernek hívták, aki tekintélyes parasztgazdaként egy „egész hűbérbirtok" tulajdonával rendelkezett. A Schicklgruber család több generáció óta helybélinek számított. Mariana szülőanyja az egyik szomszédos településről származott.[11] Miként a szülők „házassági megállapodásából" (1793) egyértelműen kitűnik, mindketten földi javakkal jól ellátva léptek frigyre. A menyasszony az „otthonról hozott szereteten és hiten" kívül anyjától egy 100 forint (gulden) értékű örökrészt vitt magával a házasságba. Apjától 200 forint „házassági hozományt" kapott, valamint berendezési tárgyakat: „1 ágyat (20 forint), 1 szekrényt (7 forint), 1 ládát (1 forint)". Mindezekhez társult még egy tehén (20 forint) és „70 fonatnyi lenfonal". A tekintélyes nagyságú hozomány mindent egybevetve 335 forint értéket tett ki.[12] A vőlegény 200 forint értékben rendelkezett megtakarításokkal, vagyonát azonban elsősorban mégis az apjától átvett, körülbelül 19¾ hold területű birtok képezte: szántóföldek, mezők, gyümölcsöskertek és legelők. A helyi viszonyokat tekintve rendkívül jó partinak számító vőlegény a falu felsőparaszti rétegéhez tartozott, és kiemelkedett a nagy létszámú, teljesen vagyontalan és jogfosztott uradalmi cseléd, szolgáló, házicseléd, napszámos és idénymunkás közül.

A Schicklgruber család tizenegy gyermeke közül csak hat érte meg a nagykorúságot, mégpedig három fiú: Josef, Franz, Georg, valamint három lány: Anna Maria „Annamirl"[13], Mariana „Maria Anna" és Josefa „Pepi", aki a legfiatalabb volt az életben maradottak közül. 1817. októberében az 53 éves Johann Schicklgruber átruházta a birtokot Josef nevű fiára, akitől egy hosszú lejáratú részletekben megfizetendő, 3000 forint összértékű megváltást kapott megállapodásuk értelmében. Feleségével együtt visszavonult „öregségi vagyonrészébe", abba a „kivett házba" (Strones, 22. szám), amelyet fiával együtt, „közös munkában épített meg". „Az építkezés alatt" Josef „szobát biztosított" számukra. A viták elkerülése végett természetben kapott járandóságukat – az ingyen juttatott liszt és burgonya vonatkozásában – minden részletre kiterjedően és írásban szabályozták.[14] Theresia Schicklgruber 1821-ben hunyt el. Az anyai végrendelet alapján Mariana 74,25 forintot örökölt. Miként az Allentsteigban működő körzeti törvényszék árvajáradéki pénztárának évente bejegyzett és 5 százalék kamattal megemelt pénzösszegei bizonyítják, Mariana hosszú éveken át (1821 és 1838 között) semmit sem vett föl számlájáról.[15] Akkor sem tartotta szükségesnek, hogy hozzányúljon a pénzéhez, amikor anyai ági nagyszüleitől kapott örökségrésze felduzzasztotta a számláját; az örökhagyók mint gazdálkodó parasztok és lenszövő takácsok Dietreichs községben nagy vagyont halmoztak fel, és hivatalosan megállapított hagyatékuk 1500 forint összeget tett ki.[16] A hagyaték magában foglalt egy – paraszti körökben ritkaságnak számító – prémbundát is. Mariana nem ment férjhez, megözvegyült apjának „kivett házában" élt, és vezette a gazdaságát. Tehát nem ő, hanem egy évvel idősebb nővére, Anna Maria dolgozott húguk, Josefa „Pepi" Schicklgruber háztartásában, aki egy vagyonos parasztthoz, egyúttal Strones polgármesteréhez, Johann Trummelschlagerhez ment feleségül (lakhelyük a település 13. számú háza).[17] Semmilyen írásos nyoma nincs annak, miszerint Mariana hosszabb időre elhagyta volna szülőhelyét, és Grazba vagy Bécsbe utazott volna, hogy ott „szolgálatba" álljon. Az idő tájt Strones a Waldreich hűbéruradalomhoz tartozott. Ha az alattvalók el akartak vándorolni, ehhez fizetség ellenében kiadott írásos engedélyre volt szükségük az illetékes uradalmi hatóságtól. Mariana Schicklgruber esetében nincsen tudomásunk ilyen jellegű hozzájárulásról. Az pedig minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy a Frankenberger nevű zsidó családnál nem szolgált Grazban. Ezt az ismételten hangoztatott állítást ugyanis megcáfolták annak a történésznek a kutatásai, aki egyértelműen bebizonyította, hogy a kérdéses időpontban (1836) egyetlen zsidó sem élt a stájer tartományi fővárosban![18] Az viszont vitathatatlan tény, hogy Mariana 1836 őszén, 40 éves korában teherbe esett. A szülés leánytestvére, „Pepi" házában (Strones, 13. szám) zajlott le. A Hitler-ősök genealógiáját kutatóknak mindez később alapot szolgáltatott arra, hogy biztos kiindulási pont hiányában Mariana sógorát, Trummelschlager polgármestert tekintsék a házasságon kívül született gyermek

apjának. Az újszülött fiú 1837. június 7-én látta meg a napvilágot.[19] A keresztszülői teendőket Mariana leánytestvére és sógora látták el, és Ignaz Rueβkefer plébános keresztelte a csecsemőt. Az előírásoknak megfelelően a születési anyakönyvben kitöltött bejegyzésnél a D-oszlop – a gyermek apjának neve – üresen maradt.[20]

A házasságon kívül született gyermek – ellentétben azzal az állítással, amelyet sok Hitler-életrajzíró kinyilvánított – nem jelentett semmiféle törést Mariana Schicklgruber életében. Egyébként is számos leányanya akadt rokonai és ismerősei között. Nagybátyja, Georg Schicklgruber tanító „házassági szerződésében" ez a megállapítás olvasható: „... De léteznek a vérszerinti gyermekek mellett olyanok is, mint amilyen a menyasszony házasságon kívül fogant fia, Franz ..."[21] A parasztok körében, ahol égető szükség volt a munkaerőre, még az is szokásban volt, hogy a házasságkötés előtt kivárják egy gyermek világra jöttét. Az utólagos törvényes elismerés és az örökbefogadás olyan szabályszerű eljárások közé tartoztak, amelyeken senki sem botránkozott meg. Mindenesetre a házasságon kívül született gyermekek túlnyomó többsége a szegényebb társadalmi rétegekből származott, és nekik csak igen ritkán sikerült a faluközösség tehetős, földbirtokkal rendelkező rétegébe felemelkedniük. Egyedülállók maradtak, mivel hiányzott a saját háztartás és család megalapításához szükséges pénzük. Az utódok nemzésében vagy világra hozatalában azonban nem gátolta őket peremhelyzetük. A házasságon kívül született gyermekek részaránya a Waldviertel paraszti sorban élő lakossága körében a 19. század közepe táján – akárcsak Tirol és Karintia szövetségi tartományokban – elérte a 40 százalékot.[22] Ezek a „zabigyerekek" azután a rokonokhoz vagy kosztos gyerekként a módos gazdákhoz kerültek gondozásba, majd 12 éves koruktól olcsó munkaerőként „szolgálatra" fogták őket. Hasonló sors jutott nekik osztályrészül, mint a korszak számos Bécsben élő lelencgyerekének, akik a 19. század második felében a Waldviertel-vidék parasztgazdáihoz kerültek el kosztosként, a családban nőttek fel, és szívesen látott házicselédként szolgáltak a későbbiek során. Még a házasság előtti és a házasságon kívüli nemi életet szigorúan elítélő katolikus egyház is hiábavaló harcot folytatott a szexuális szabadosság ellen. Végül a klérus a vidéken élő hívők erkölcstelenségét az élet velejárójaként tudomásul vette, és a helyi plébános mindenfajta feltűnést

A Schlotein-malom a Kamp völgyében.
Itt dolgozott molnársegédként Hitler nagyapja

mellőzve megkeresztelte a „bűnben fogant gyermekeket". Mély vallásosságuk ellenére – a Waldviertel lakossága túlnyomó többségében jámbor életvitelű, templomlátogató katolikusnak számított – a házasságon kívüli születést ezen a vidéken az emberek nem tekintették megbélyegzésnek, szégyennek vagy erkölcsi eltévelyedésnek. Ezzel a szemléletmóddal mindenesetre szöges ellentétben álló felfogást képviseltek a nemi élet terén szemforgatóan prűd városi polgárok és kispolgárok, akik – mint Arthur Schnitzler drámáiban – a házasságon kívül fogant gyermekeket szégyenteljes tragédiaként élték meg. A leányanyák kirekesztéssel és erőszakos ellenlépésekkel számolhattak kapcsolatuk következményeként.

Mariana viszont újszülött fiával visszatért az apja házába, aki egyáltalán nem „taszította el magától" a lányát – miként ez gyakran olvasható az életrajzi munkákban. A következő öt esztendőt az apai házban töltötte. Megtakarításai 1838-ban már 165 forintot tettek ki.

Először 1842-ben található írásos bizonyíték arra vonatkozóan, hogy egy Hiedler nevű molnársegéd élt Marianánál és az apjánál a „kivett házban".[23] Arról viszont már nem számolnak be a források, vajon mikor és hol lépett be „Mariana" életébe első alkalommal

Georg Hiedler. A kapcsolat előtörténete ugyancsak ismeretlen. Mindenesetre az 50 éves molnársegéd és a 46 éves Mariana 1842. május 10-én házasságot kötöttek. Az, hogy a férj apja volt-e az asszony gyermekének, vagy sem, feltehetőleg nem maradt titokban Strones kis lélekszámú faluközösségének lakói előtt. A molnár viszont életében nem fogadta a saját nevére Aloist.

Hosszú ideig semmilyen életrajzi adat nem került napvilágra Hiedlerről. Csak a helytörténészek kutatásai tudták valamelyest eloszlatni a „Hans-Jörgl" néven említett Georg Hiedler (Hitler) személyét övező homályt.[24]

Élete, akárcsak Marianáé, teljesen egyhangú mederben zajlott le. 1792. február 28-án született egy kicsiny alsó-ausztriai településen, a Weitra melletti Spital (Spital bei Weitra) 36. számú házában. Apja, Martin Hirdler (Hitler) – a hosszú időn keresztül fonetikusan, kiejtés szerinti írásmóddal rögzített névnek annyi eltérő változata létezik, hogy szinte minden „Hitler" másképpen írta le a családi nevét[25] – 1786-ban beházasodott egy nagy mezőgazdasági birtokba, ennek megfelelően jómódú parasztgazdának számított. A más vidékeken ápolt és elfogadott szokásokkal ellentétben a Waldviertel vidékén mindig a legfiatalabb fiúgyermeket jelölték meg a birtok örököseként. A kilenc gyermek közül sorban a negyediknek született Johann Georg nem rendelkezett tehát öröklési joggal, ezért semmilyen reményt nem táplálhatott arra nézve, hogy egykor majd saját birtokra tegyen szert. Apja a molnármesterségre taníttatta a fiút. Miután letette a molnársegédi vizsgát, „Hans-Jörgl" éveken át különböző waldvierteli malmokban kereste a kenyerét. 1824-ben Felső-Waldviertel Hoheneich nevű településén élt, ahol „állandó molnárként" a még ma is működő „Stidlmühlét" (Hoheneich, 23. szám) üzemeltette. Ezt az „őrlő- és fűrészmalmot" a tulajdonos özvegyétől vette haszonbérletbe. A 32 éves Georg Hiedler Hoheneichban kapcsolatot létesített a 25 éves Anna Maria Baurral, aki egy hoheneichi gazdasági birtok (10. számú ház) tulajdonosának, Johann Baurnak a lánya volt. Amikor Anna Maria teherbe esett, a pár összeházasodott. Az esküvőre 1824. november 23-án került sor. A vőlegény, aki később is kissé hadilábon állt az igazsággal, négy évvel idősebbnek tüntette föl magát.[26] Unokájához, Adolf Hitlerhez hasonlóan, aki szintén mindent elkövetett annak érdekében, hogy Ausztriában ne kelljen bevonul-

A házassági anyakönyv egyik oldala Johann Georg Hiedler és A. M. Baur 1824. november 23-án megkötött frigyéről tanúskodik.

A falusi malom a Gmünd melletti Hoheneichben, amelyben Hitler nagyapja az első feleségével élt

nia, „Hans-Jörgl" ugyancsak el akarta kerülni annak minden számba jöhető lehetőségét, hogy katonai szolgálatra behívják. Az esküvői tanúk a menyasszony ismeretségi köréből kerültek ki: Ludwig Lukas molnármester a szomszédos Schrems településről, továbbá Michael Widhalm, egy nondorfi takácsmester.[27]

A párnak a „Stidlmühle" adott otthont, ahol a fiatalasszony 1825. április 10-én egy fiúgyermeket hozott a világra. A kis jövevény egy szükségkeresztelőn a Johann nevet kapta, és két nappal később közelebbről meg nem nevezett „gyengeségben" elhalálozott.[28] Anna Maria Hiedler a rákövetkező napon távozott az élők sorából. Vinzenz Lang plébános a halál okaként „gyermekágyi lázat" jegyzett be az elhalálozási könyvbe.

Arról nem áll adat rendelkezésre, mennyi ideig élt még Georg Hiedler Hoheneichban. A megözvegyült férfinak legkésőbb 1828-ban el kellett költöznie, mivel a „Stidlmühle" ekkor egy új tulajdonos birtokába került. 1840 előtt Hiedler neve újra feltűnik egy írásos forrásban: úgy említik, mint a szülőfalujától körülbelül 30 kilométerre fekvő, a wagrami szikla melletti Dürnthal malmának lakóját (bérlőjét, társbérlőjét) és molnársegédjét.[29]

Georg Hiedler megismerkedése Mariana Schicklgruberrel legkésőbb 1842 elejére tehető, bizonyíthatóan arra az időpontra, amikor már leendő apósának a „kivett házában" lakott. Mariana Schicklgruber és Johann Georg Hiedler 1842. május 10-én a döllersheimi plébániatemplomban lezajlott esküvőjén tekintélyes polgárok tanúskodtak. A férfi tanújaként Franz Prinz, a döllersheimi iskola tanítója, a Hitler család egyik rokona volt jelen[30], míg Josef Zauner, egy döllersheimiháztulajdonos Mariana Schicklgruber tanújának szerepét töltötte be.

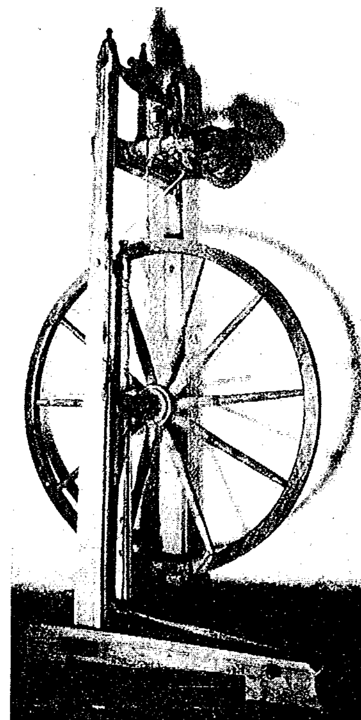
Említést érdemlő tény, hogy az özvegy Hiedler első, tizennyolc évvel korábban kötött házasságáról a szertartáson nem tett említést. Hazudott, és nőtlennek tüntette fel magát. Feltehetőleg titokban akarta tartani, hogy az első házasságkötése alkalmával szándékosan téves születési időpontot adott meg. A hivatalos adatok lelkiismeretlen, meghamisított kezelése, továbbá a molnársegéd kötöttségeket el nem viselő, csavargó életvitele jelentik az egyedüli lehetőséget arra, hogy bepillantást nyerjünk Hans-Jörgl jellemvonásaiba és gondolatvilágába.[31]

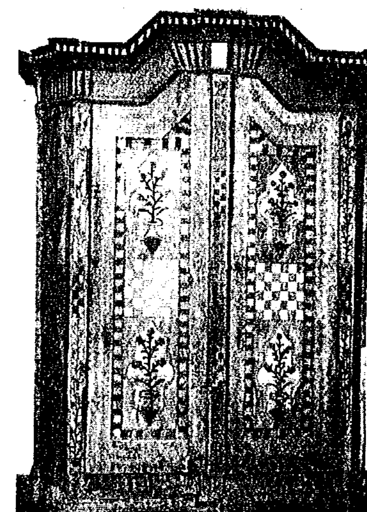
Az egybekelt Hiedler-házaspár az esküvőt követően semmi esetre sem adta Mariana házasságon kívül született fiát az újdonsült férj Spital bei Weitrában élő fivéréhez gondozásba, miként ezt általában kész tényként kezelték az életrajzírók. Mariana tehát életének hátralévő éveiben nem vált meg a fiától. Férjével, gyermekével és éltes apjával együtt éltek még Stronesban egy bizonyos ideig. Az iskolai bizonyítványok tanúsága szerint a kis Alois 1843-ban teljesen szabályosan, a törvényben előírtak szerint kezdte meg Döllersheimban az elemi iskolai tanulmányait. Valószínűleg nem lehetett különösebben jó tanuló, mert egy nemzetiszocialista újságban később ez jelent meg vele kapcsolatban: „Első iskolaéveiben a bizonyítványaiban az általános képzési szintnek megfelelő érdemjegyeket kapott."[32] 1844-ben Johann Schicklgruber eladta „kivett házát", és a család tagjai – továbbra is négyesben – az apró Klein-Motten településre költöztek, ahol a közeli rokon Sillip családnál a nagy alapterületű 4. számú házban béreltek lakást. A többnyire „foglalkozásnélküliként" nyilvántartott Hans-Jörgl molnársegédként vállalt munkát a romantikus környezetben, a Kamp folyócska partján található Schloteinmühlében (Schlotein-malom).[33] Hogy a kies fekvésű malomba eljusson, napon-

ta egyórás megfeszített gyaloglást kellett magára vállalnia. A hétéves Aloisnak szintén körülbelül három kilométeres utat kellett megtennie az iskoláig. A fiú iskolai teljesítménye „évről évre folyamatosan javult, mígnem végezetül jó és nagyon jó osztályzatokat kapott."[34]

A waldvierteli parasztlányról, egyúttal a Führer apai nagyanyjáról, Mariana Schicklgruberről az utókor rendelkezésére álló ismeretek a hivatalos családi dokumentumokban leírtakra szorítkoznak, mint a születési, házasságkötési és elhalálozási okiratok, a házassági megállapodások, a vagyontárgyakat leltárba foglaló iratok és az ehhez hasonló okmányok adatai. Egyetlen, személyes jellegű írás sem maradt fenn vele kapcsolatban. Annál érdekesebb viszont az a tény, hogy az egykor a tulajdonában lévő bútordarabok és használati eszközök közül jó néhány mind a mai napig épségben megmaradt. A használati tárgyak sorában említést érdemel egy szép, festett szekrény, egy azóta már eltűnt rokka, egy vajköpülő hordó, egy gereben, egy gyapjúkártoló, egy ökörjárom és egy úgynevezett „tűzkutya" (háromlábú bogrács).

A színes, későbarokk stílusú, fehérnemű és ruhák tárolására használatos szekrényt Maria Anna az anyjától örökölte, akinek a bútordarab – mint az esküvői leltárból kitűnik – már 1793-ban a birtokában volt, azt haláláig megtartotta és végrendeletében a lányára hagyományozta. A festett parasztbarokk szekrények a Waldviertelben rendkívül értékes, generációról generációra továbböröklődő ritkaságoknak számítottak. Faluról falura vándorló népi mesterek a megbízó házában és annak kívánsága szerint készítették el, majd a stílusjegyeket ötvöző, vallásos vagy világi tematikájú motívumokkal díszítették, és többnyire a tulajdonos személyes monogramjával is ellátták ezeket a bútor-műremekeket. Csupán a köztiszteletben álló és vagyonos parasztgazdák – a falvak „úriemberei" – engedhették meg maguknak azt a luxust, hogy lakószobájukat ilyen berendezési tárgyakkal ékesítsék. A cselédek és a szolgálólányok nagyszámú csapata egyrészt nem rendelkezett megfelelő anyagi háttérrel az ilyen presztízsértékű árucikkek beszerzéséhez, másrészt – megfelelő lakószoba híján – lehetőségük sem adódott volna a bútordarabot elhelyezni. A parasztházaknál csak ritkán akadtak hálókamrák a házicselédség számára. A kortársi visszaemlékezésekből ismeretes, hogy milyen elborzasztó szálláshelyeken laktak: „A házicselédek többnyire az is-

Ez a festett parasztszekrény Hitler nagyanyjának, Maria Anna Schicklgrubernek tulajdonába tartozott

Hitler nagyanyjának rokkája

tállóhoz tartozó kamrákban aludtak. Az istállóépület mellett volt egy pinceszerű helyiség, ebben tárolták a földialmát (a burgonyát) és a marharépát, és itt állt egy ágy ..."[35] Személyes jellegű, csekély ingóságát a cselédség egy könnyen szállítható ládában helyezte el.

Mariana további felszerelési eszközei is figyelemre méltóak. A festett virágmotívumokkal díszített vajköpülő hordó arról tanúskodik, miként állították elő Schicklgruberék házában a vajat. A vasból készült „tűzkutyával" az akkor még szabad ég alatt használt tűzhelyen főztek. Egy szakleírás így mutatja be ezt a hagyatékban szereplő bográcsféle konyhai eszközt: „A tűzkutya, vagy más néven háromlábú meglehetősen nagy, abroncsának átmérője 28 centiméter. Jó állapotban maradt meg, rozsdásodik kissé, a serpenyő támasztéka hiányzik."

A rokkára és a gyapjúkártolóra – a gyapjúfonalak felfüggesztéséhez használatos állványra – azért volt szüksége Hitler nagyanyjá-

nak, hogy a nyugodt téli napokon a saját juhokról lenyírt gyapjút feldolgozza. „(Az asszonyok) minden nap máshol fontak. Délután magukhoz vették a rokkát és elmentek ..." – olvasható a waldvierteli népszokásokat bemutató egyik leírásban.[36]

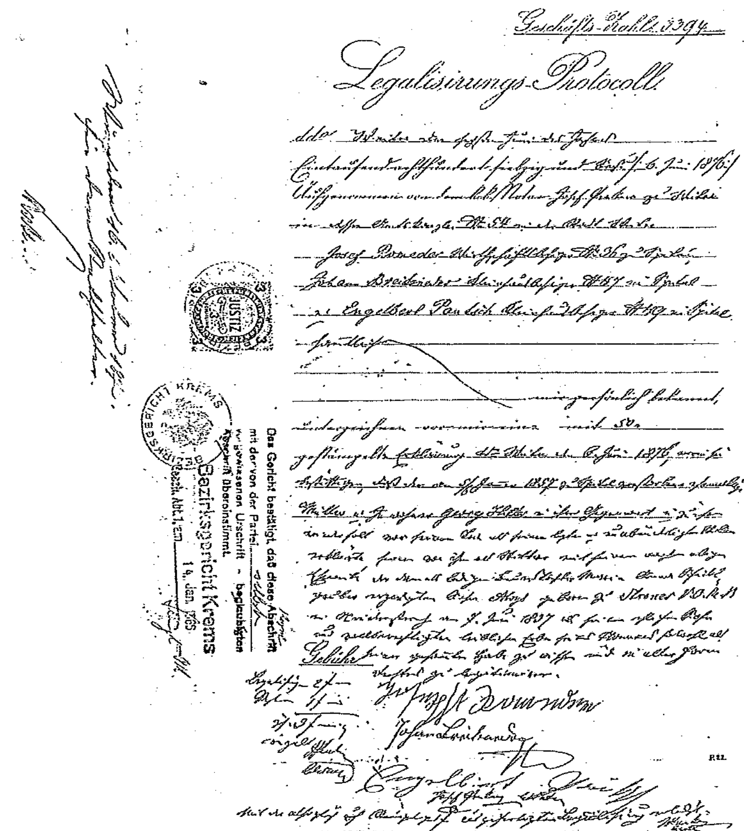
A gereben mint használati tárgy ugyancsak azt igazolja, hogy a Schicklgruber-famíliában a vidékükön évszázadok óta elterjedt eljárások szerint maguk szőtték a lenvásznat a saját ruházati szükségleteik kielégítésére. Ennek előfeltételét a len termesztése jelentette. A haszonnövény elvetése, megművelése és feldolgozása komoly szakértelmet követelt, nagy fáradsággal járt, és az asszonyok munkájához tartozott. A kikelt növényeket állandóan gyomlálni kellett, mivel – legalábbis így tartotta a néphit – „az ördög a lentáblába sok gazt vetett el", amelyet azután „kopasztottak", vagyis a gyomot nem levágták a tövénél, hanem a gyökerével együtt kitépték a földből. Odahaza a lenfonatokat előbb áthúzták a gerebenen, egy szűk fogazattal ellátott, vasból készült fésűn, majd számos további munkafolyamat végén rendelkezésre állt a fonal a házi szövőszéken történő végleges megmunkáláshoz. A saját lenvászon előállításával készpénzt takarítottak meg, aminek a paraszti háztartásokban meglehetősen szűkében voltak.

Mariana háztartási eszközei egy néprajzi múzeumban dacoltak az idő múlásával. A kiállított tárgyak azért tarthatnak számot a fokozott érdeklődésre, mert betekintést engednek a diktátor elődeinek anyagi helyzetébe és életkörülményeibe. Egyúttal alátámasztják azt a ma már elfogadott nézetet, miszerint a Führer apai nagyanyja soha nem volt szülőfalujától távolba szakadt, szegény sorsú cselédlány.

Mariana viszonylag korán, 1847. január 7-én hunyt el. Halálát a halotti anyakönyv bejegyzése szerint „elvizenyősödés következtében beállt tüdőtuberkulózis" idézte elő. Alig töltötte be az 50. életévét.[37] Örököseinek a férjét és házasságon kívül született fiát, Aloist jelölte meg. Apja, Johann Schicklgruber túlélte a lányát. Amikor 1847. november 12-én, 83 éves korában elhalálozott[38], Johann Georg Hiedler megszüntette szolgálati viszonyát a Schloteinmühlében. Arról már nem áll rendelkezésre semmiféle adat, hol dolgozott az elkövetkező években. Mostohafiát, Aloist azonban gondozásba adta fivéréhez, Johann Nepomukhoz. Ezt a tényt több nyomós érv is alátámasztja. Johann Nepomuk (1807–1888) – családi névként a Hüttler változatot használta –, aki a tízéves Aloist gondjaiba vette és felnevelte, 15 évvel fiatalabb volt, mint a már az 55. életévét is betöltött Hans-Jörgl. A köztiszteletnek örvendő parasztgazda a fivérek szülőfalujában, Spital bei Weitrában lakott, ahol átvette a Hitlerek családi gazdaságának (36. számú ház) irányítását. Nepomuk tehát rendezett körülmények között élő és sikeres, módos paraszt volt. Miután megházasodott, három leánya született, viszont fiú utódot nem adott neki a sors. Bátyja, az akkor már jóval idősebb és megözvegyült Hiedler, aki egy bérelt szobában húzta meg magát, abban a hitben cselekedett, hogy fivérénél Aloisnak a lehető legjobb helye lesz majd. Eljárása a 19. században és főleg a szentimentalizmusra nemigen hajlamos, viszont gyakorlatias gondolkodású paraszti közegben egyáltalán nem volt szokatlan, sőt, napirenden szerepeltek az ilyen esetek. Gyakran megesett, hogy a „menjen jobban a soruk" megfontolást szem előtt tartva a szülők gyerekeiket a rokonoknak gondozásra, nevelésre, de akár örökbefogadásra is átengedték.

A szinte teljesen változatlan állapotban fennmaradt házat csaknem 100 évvel később felkereső látogatók így írták le azt a helyet, ahol Spital bei Weitrában egykor Alois Schicklgruber is lakott: „A díszvendégek ... megtekintették a Spital 36. számú házában az egyszerű házat és az egyszerű szobát, amelyek nagy szerepet játszottak Hitler életében: a helyiség sarkában egy Führert ábrázoló nagy kép függött a falon, mellette az anya és az apa arcképe. Egy művészien megrajzolt tölgyfa stilizáltan mutatja be Adolf Hitler családfáját. A virágok és egy vendégkönyv meghitt, ünnepélyes hangulatot kölcsönöznek a szobának. Egy sarokpad, egy hatalmas kályha, egy korabeli festett szekrény és egy régi, fenyőtoboz-súllyal ellátott falióra alkották a szoba berendezését."[39]

Johann Georg Hiedlert 1857. február 9-én, 65 éves korában agyvérzés vitte el. Mariana házasságon kívül született fia, Alois rendkívül jó körülmények között cseperedett fel nevelőapjánál. Johann Nepomuk Hüttlert a leggazdagabb emberként tartották számon Spital bei Weitrában. Nagy földbirtokán kívül övé volt a település egyetlen vendégfogadója is. Leányai, Johanna, Josefa és Walburga valamennyien jómódú parasztokkal kötöttek házasságot. Alois 14 évesen (1851-ben) elhagyta Spitalt, Bécsbe ment és nevelőapja egyik rokonánál kitanulta a cipészmesterséget. 19 éves korában vámosként

Geschäfts-Zahl 3394

Legalisirungs-Protocoll

Das Gericht bestätigt, daß diese Abschrift mit der von der Partei vorgelegten Urschrift übereinstimmt.

Bezirksgericht Krems

Az apaság elismerését hitelesítő jegyzőkönyv 1876. október 16-ai keltezéssel. Alois Schicklgruberből ekkor lett Alois Hitler.

lépett szolgálatba, és bámulatos karriert futott be. 39 évesen császári és királyi vámtisztté léptették elő, Spitalban élő rokonainak nagy büszkeségére.

1876-ban – 19 évvel Hiedler és 29 évvel Mariana halála után – Johann Nepomuk Hüttler elérkezettnek látta az időt arra, hogy a házasságon kívül született Alois származását egyszer s mindenkorra tisztázza. 1876. június 6-án három tanú kíséretében megjelent a Spi-

taltól mindössze három kilométer távolságra lévő Weitra városban, és felkereste Josef Penker közjegyző hivatalát (Weitra, 54. szám).[40] A tapasztalt és a helyi viszonyokban tökéletesen jártas közjegyző akkor már 21 éve folytatta hivatását a kisvárosban. Hüttlert és kísérőit, miként ezt nyomatékosan kifejezésre juttatta, már régóta jól ismerte. Átvette Hüttler kérvényét, megfogalmazta a hivatalos nyilatkozat szövegét, és kiállította a jegyzőkönyvet. Az apaság elismerését hitelesítő jegyzőkönyvben[41] a három tanú hivatalosan nyilatkozatot tesz. Tanúsítják, „hogy a Spitalban 1857. január 5-éről 6-ára virradó éjszakán elhunyt egykori molnár és helybeli lakos, Johann Georg HITLER (sic!) az ő jelenlétükben és ismételten hozzájuk intézve szavait, halála előtt megváltoztathatatlan végakarataként kinyilvánította, hogy az ő ...későbbi hitestársával, az akkor hajadon parasztlány Maria Anna Schicklgruberrel nemzett és Stronesban született Aloys nevű fiát ... törvényes fiaként, nevének, valamint minden ingóságának teljes jogú, vér szerinti örököseként tudja be, és minden formában törvényesen elismeri." A törvényes nyilatkozatot aláírásával erősítette meg Josef Romeder majorbirtokos, Spital, 36. szám, Johann Nepomuk Hüttler veje; Johann Breiteneder háztulajdonos, Spital 47. szám és Engelbert Pautsch háztulajdonos, Spital, 49. szám.

Az általánosan elterjedt hírekkel ellentétben egyikük sem volt analfabéta. A Waldviertelben, mint az Ennstől északra elterülő többi területen, már 1774 óta törvényerőre emelkedett a Mária Terézia kormányzása során bevezetett, a paraszti származású gyermekekre is érvényben lévő, általános tankötelezettség. A szigorúan alkalmazott törvény a betöltött 12., később már a 14. életévig kötelező érvénnyel vonatkozott minden gyerekre – és rendelkezéseit a szülők gyakori ellenállása dacára is betartották, akik amiatt rettegtek, hogy a mezőgazdasági munkáknál hiányoznak majd a dolgos kezek. Az alapfokú (elemi) iskolák hiánytalanul, minden településen megvoltak a Waldviertel vidékén. Az állandó lakóhellyel rendelkező, de valamilyen okból olvasni, írni és számolni mégsem tudó emberek elenyésző kisebbséget alkottak.[42]

A közjegyző hitelesítette az aláírásokat, és illetékbélyeggel látta el a dokumentumot. Az apasági elismerő nyilatkozat megfelelt a császári és királyi Belügyminisztérium 1866. szeptember 12-én kibocsátott előírásainak, és így jogerőre emelkedett. Az a tény, hogy

Johann Georg Hitler még életében elismerte házasságon kívüli apaságát Alois Schicklgrubert illetően, továbbá a kritikus időszakban a nem törvényesített kapcsolatban végbement közösülést bevallotta, az ABGB (Általános polgári törvénykönyv) 163. paragrafusa értelmében bizonyíték volt arra vonatkozóan, hogy ő nemzette az Alois Schicklgruber nevű gyermeket, és ennélfogva a törvényes apasági elismerés az ABGB 161. paragrafusa alapján életbe lépett.

A közjegyzői hivatal által kiállított jegyzőkönyvben találkozunk először a „Hitler" írásmódváltozattal. Vagyis Adolf Hitler az alsó-ausztriai Waldviertel Josef Penker nevű közjegyzőjének köszönhette, hogy Hitlernek és nem nagyapjához hasonlóan „Hiedlernek" hívták. Ily módon a nemzetiszocialista „Heil Hitler" köszöntés fonetikai hatását tekintve jobban érvényesült, mintha a diftongussal kiejtett „Heil Hiedler"-ként hangzott volna el. A tömegrendezvényeken harsogott név pedig a tiszteletre méltó Schicklgruberrel összehasonlítva egyértelműen jobban csengett. Egyébként nem ez volt a család történetében az egyetlen névváltoztatás: 1945 után Hitler féltestvére, Alois kérelmet adott be névmódosításra, és azt jóváhagyva őt a továbbiakban „Hiller"-nek hívták.[43]

Az aláírt okiratot már egy nappal később, 1876. június 7-én benyújtották Döllersheim plébánosának, aki a keresztelőkönyvben szereplő Alois Schicklgruber nevet áthúzta, majd Alois Hitler formában újra bejegyezte. A jogi eljárást ezután átvezette az anyakönyvi lajstromba is. A tanúk személyes megjelenésének igazolásaként – és nem a sokat hangoztatott analfabetizmusukra utalva – nevük mellé három keresztet tett. Végezetül kiállított egy születési okiratot az új név alapján.

A fentebb leírtak alapján tehát nem Josef Zahnschirm plébános volt az első hivatalos személy, aki a Hitler nevet egy okmányban használta. Ahogyan viszont a későbbiekben ismertetett hivatalos levelezés bizonyítja, egyáltalán nem önhatalmúlag vagy törvényellenesen cselekedett.

Alois Hitler, aki foglalkozását tekintve „az Inn melletti Braunau vámhivatalának ellenőre" volt, az új születési okiratot kézbesítette a munkaadójának. A gyanakvásának hangot adó hatóság (közelebbről az alsó-ausztriai helytartóság) már október 16-án tudakozódott Zahnschirm plébános elöljáróinál, a Sankt Pölten-i püspöki hivatalnál[44], és azt firtatta, minek alapján hagyták jóvá ezt a névváltoztatást.

Az eddig érvényes születési okiratban Alois Schicklgrubernek hívták az érintett személyt, most pedig hirtelen Alois Hitlerként szerepel. Figyelembe vették-e az eljárás során a vonatkozó minisztériumi rendelkezést? Az illetékes helytartósági hivatalnok jogsértést sejtett az ügy hátterében, és felvilágosítást követelt.

A püspöki hivatalhoz címzett egyik levelében[45] Zahnschirm plébános igazolta eljárásának törvényességét. Ezután a püspöki hivatal megerősítette az állami hatóságnak küldött iratban, hogy minden a törvények szellemében zajlott le, vagyis az érintett személyt, mint a Georg Hitler által annak hitestársával nemzett fiút „per subsequens matrimonium" jogilag elismerték.

Az 1932-ben, 1935-ben és 1937-ben „A Führer családfája" *(Ahnentafeln des Führers)* címmel megjelent kiadványok az 1876-ból származó jegyzőkönyvben foglaltakat tartották szem előtt, és Johann Georg Hiedlert (Hitlert) Adolf Hitler nagyapjaként említették.[46]

1966-ban a bécsi egyetem polgári jogi tanszékének vezetője[47] a weitrai közjegyző apaság-elismerési jegyzőkönyvét szakértői vizsgálatnak vetette alá. A 16 oldalas szakvélemény az alábbi végkövetkeztetést vonja le: „Az elismerés (legitimáció) életbe lépésének előfeltétele egyrészt a házasságon kívüli apaság tényszerű bebizonyosodása, másrészt a férfi házasságkötése azzal a nővel, aki gyermekének anyja. Az apasági elismerésnek a születési anyakönyvben rögzített bejegyzése tisztán deklaratív jelentőséggel bír. Az elismerés okiratba foglalása az akkor érvényben lévő gyakorlat és a hatályos jogi eljárásmód szerint ment végbe, és került bejegyzésre a döllersheimi plébánia születési anyakönyvében. Az okirat ily módon megalapozza az apasági elismerés teljes bizonyítottságát. Ha valaki az elismerést kétségbe akarná vonni, be kellene bizonyítania, hogy Aloys (sic!) Hitler nem Georg Hitler leszármazottja. Amíg ezt a bizonyítékot nem terjesztették elő, addig Aloys Hitlert az ABGB vonatkozó paragrafusának („legitimatio per subsequens matrimonium")[48] megfelelően törvényes leszármazottnak kell tekinteni, és jogszerűen használhatja a Hitler családnevet."[49]

Mégis mennyire tekinthetők szavahihetőnek az apaságot igazoló tanúk? A majorbirtokost és a két háztulajdonost egy olyan társadalom megbecsült tagjaiként tartották számon, amelyet a 19. század

A Weitra melletti Spital látképe 1930 táján

harmadik negyedében az egyház és az állam hatalmának prioritása jellemzett. A plébános szava és az állam törvényei a még az alattvalói gondolkodás szellemében nevelkedett, az egyház iránt hűséges és a felsőbbségben megbízó parasztok szemében a tekintélyelv megnyilvánulását jelentették. Ennélfogva nem állja meg a helyét az a feltételezés, hogy mindhárom tanú egyidejűleg, a jog letéteményeseként elismert közjegyző előtt, szándékosan és tudatosan hamis esküt tett a bibliára – noha ez szigorú megtorlást vonhatott maga után –, majd ezt aláírásukkal megerősítették, és később a plébános előtt megismételték hamis esküjüket. Ilyen, rendkívül súlyos következményekkel járó cselekedetre csak nagyon nyomós, személyes indokok késztethették volna őket. A későbbiek során pedig állandóan számolniuk kellett volna azzal, hogy szülőfalujuk lakóközössége leleplezi hazugságukat.

Tisztázatlan marad viszont a kérdés: „Cui bono?" Kinek származik haszna ebből az apasági elismerésből? Az eljárást kezdeményező Johann Nepomuk Hüttler (Hitler) nevelt fiát vagyonának fő örökösévé szemelte ki. A visszamenőleges hatályú legitimálás révén Alois Hitler a közvetlen rokonok sorába lépett. Unokaöccsi minőségben tehát lé-

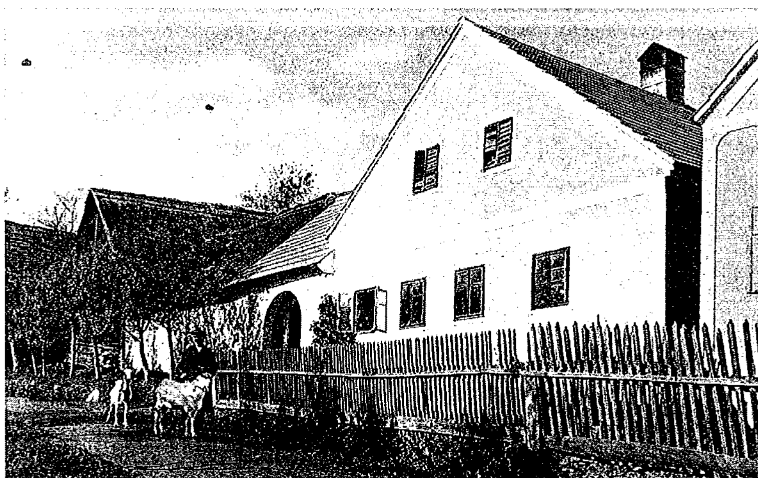

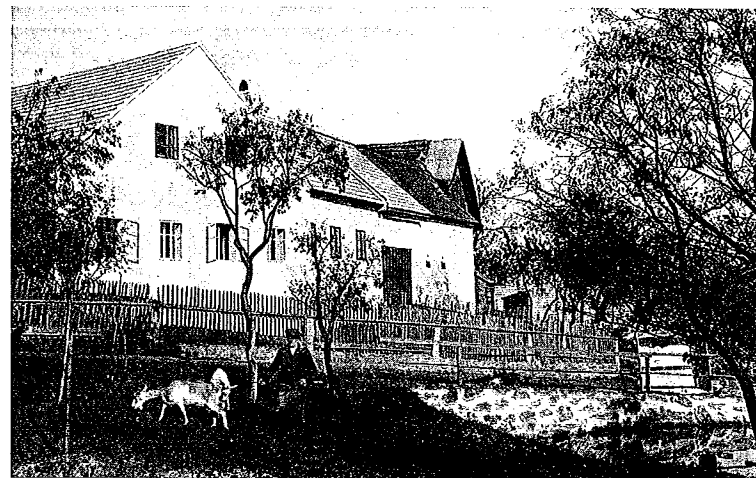
Anton és Theresia Schmidt, Hitler nagybátyja és nagynénje 1938 táján

nyegesen alacsonyabb örökösödési ágra esett vissza, mint a családba tartozó „nevelt fiúgyermek", és a törvény előtt idegennek számított; következésképpen a legmagasabb örökösödési adót kellett lerónia. Nepomuk Hüttler 1888. szeptember 17-én távozott az élők sorából. Vagyonának legnagyobb részét Alois Hitler örökölte, aki még nevelőapja halálának évében egy hatalmas birtokot vásárolt istállókkal, kerttel és szántófölddel mintegy 4000 és 5000 forint közötti értékben a Wörnharts nevű településen (9. szám), Spital falu közelében.

Hitler apja ez idő tájt brutális természetű, öntelt és akaratának mindig érvényt szerző férfi volt, aki a szexualitás terén sem ismerte az erkölcsi aggályokat vagy a szégyenérzetet, és már a harmadik alkalommal nősült meg. Az első házassága, amelyet karrierjének elősegítése érdekében egy vámhivatalnok nála 14 évvel idősebb lányával kötött, feleségének kezdeményezésére „asztaltól és ágytól" való elválással végződött. A „vámellenőr" kapcsolatba került a 19 éves Franziska „Fanni" Matzelsbergerrel, és viszonyukat egyáltalán nem tartotta titokban. Két évvel azután, hogy a fiatal lány egy házasságon kívüli fiúgyermeket hozott a világra, az elvált feleség halála lehetővé tette, hogy kapcsolatukat törvényesítsék. A házasságkötésre

A Pölzl család tartózkodási helye a Weitra melletti Spitalban 1938 táján

A Hitler család tartózkodási helye a Weitra melletti Spitalban 1938 táján

már 6 héttel a temetés után sort kerítettek. Franziska azonban tüdőbajban szenvedett. Súlyos betegsége alatt a kétgyermekes anyának meg kellett élnie, hogy 46 éves férje egészen nyíltan megcsalja egy fiatal waldvierteli Klara Pölzl nevű rokonlánnyal. A nagybeteg feleség ápolásának ürügyén került a házhoz a szerető, és azután Hitlerékkel egy fedél alatt élt. A felettébb kínos Ménage à trois („Hárman egy fedél alatt") nem tartott sokáig. Franziska Matzelsberger 1884 augusztusában, mindössze 23 évesen elhunyt. Vetélytársnője, a 24 éves Klara Pölzl ekkor már terhes volt. Környezetük ezért nem tartotta számukra kötelezőnek az erkölcsi szabályt, hogy az esküvővel az egyébként szokásos gyászév leteltét megvárják. Mielőtt azonban Alois Hitler és Klara Pölzl házasságkötésére 1885. január 7-én sor került volna – Adolf Hitler egyébként a negyedik gyermekük volt –, számos jelentős akadályt kellett leküzdeniük. A születési okiratok átvizsgálása után az illetékes plébánia elutasította egybekelésüket, mivel a menyasszony és a vőlegény között igen közeli rokoni kapcsolat állt fent. A „vámellenőr" azzal a kérelemmel fordult a Linzben székelő püspöki hivatalhoz, hogy oldja fel „a közeli rokoni kapcsolat miatt kimondott házasságkötési tilalmat". Miután Linzben azt az álláspontot képviselték, hogy nem engedélyezhetik egybekelésüket, a

kérelmezés tovább folytatódott: ezúttal Rómába vezetett az út. Végül a Szentszék jóváhagyta a kapcsolatot.

Az 1889-ben született Adolf Hitler az egymás között ismételten házasságra lépő, igen közeli genetikai tulajdonságokkal rendelkező Hitler és Pölzl családok vérrokonságának vonalát vitte tovább. Az elődök genetikai károsodását mindenesetre több ízben ki lehetett mutatni, és ez a tény alapot szolgáltatott a Hitler szellemi állapotát befolyásoló esetleges következmények tisztán spekulatív jellegű felvetésére. A rokonházasságok révén szorosan egymásba fonódott Hitler–Pölzl dinasztiák vérségi kapcsolata a legszembetűnőbben lakóházaik tárgyszerű leírásából derült ki.

„Ez a (Spital) 36. szám" – jelentette ki Huber iskolaigazgató, amikor 1938-ban látogatóit végigkalauzolta a kultikus színhelyeken. – „Ebben a házban született az anyai ági nagyanya és az apai ági nagyapa, továbbá ez volt mindkét Hiedler-dédszülő lakóháza, és itt is haltak meg." Végezetül Huber direktor megmutatta a szomszédos, 37. számú spitali házat a látogatóknak: „Ez a Führer anyjának (Klara Pölzlnek) a szülőháza, itt született és lakott az anyai nagyapa, valamint egyúttal ez volt a Pölzl-dédszülők lakóháza és haláluk színhelye is."[50]

A két család összefonódása Lorenz Hiedlerrel vette kezdetét, aki tizenkét évig tartó katonai szolgálatát követően visszatért a szülőfalujába, és feleségül vette a szomszédos udvarház jómódú özvegyét. Az ara, Antonia Pölzl hozományként a tekintélyes nagyságú parasztgazdaságot (Spital, 37. szám) és a hozzá tartozó szántóföldet vitte magával a házasságba. Lorenz és Antonia egybekelése jelentette a Pölzl és Hitler családok rokoni kapcsolatának első állomását. A későbbiekben a házasságkötések folytatódtak.

A szülőfalu szűk mozgásterű környezetében gyakran előfordultak az ilyen jellegű rokonházasságok. A belterjes házasságkötések egyik oka abban keresendő, hogy a parasztság hosszú időn át röghöz kötve élt lakóhelyén, másfelől pedig nagy csábítást jelentett a birtokok egyesítése folytán a vagyongyarapítás lehetősége. Ezen túl a 19. században – akárcsak már korábban – a paraszti közegben csak ritkán kötöttek házasságot kölcsönös vonzalomból, mert elsősorban anyagi és gazdasági szempontból mérlegelték a frigyet. A hozomány, az örökség és a birtokviszonyok játszották a meghatározó szerepet. A vagyonos parasztgazdák a földbirtokok nagysága szerint, amelyek a Waldviertelben hozzávetőlegesen 20 hektárnyi területet tettek ki, teljes vagy fél birtok felett rendelkeztek. Közülük kerültek ki a polgármesterek, a községi elöljárók, a bírák és a tanítók, ők alkották a falu elit rétegét, és ennek megfelelően viselkedtek a falu közösségében. Kapcsolatrendszerüket egymás között alakították ki. A saját anyagi szintjüknél alacsonyabban álló partnerrel kötött házasságot társadalmi lecsúszásnak tekintették, és lehetőség szerint elkerülték az ilyet. A Hitler és a Pölzl családok sem jelentettek kivételt, hiszen szintén így gondolkodtak. Ezért tehát a következő korosztály képviselői közül egy Pölzl vett feleségül egy Hitlert (Johann Baptist Pölzl kötött házasságot Johanna Hüttlerrel). Amikor azután Alois Hitler, a Führer apja és közeli rokona, Klara Pölzl egybekeltek, már a harmadik generációnál következett be rokonházasság.

Maga Hitler egyáltalán nem titkolta a családján belül kialakult vérrokonságot. A közeli rokoni kapcsolatban állók házasságkötését pozitív dolognak tartotta, amely több szempontból is előnyökkel jár. Egy évvel azután, hogy utoljára tartózkodott ősei falujában, ezt írta: „Az évezredeken át tartó beltenyészettel … a zsidó … faji identitását és jellegzetességét erősebben megőrizte, mint számos olyan nép, amelyek között életét leélte."[51]

Valóban egy bécsi hajléktalanszállás lakója volt Hitler?
„A hiányzó láncszem" – Hitler bécsi történetei

A fiatal Hitler bécsi tartózkodásának színhelyeit 1908 és 1913 között a csaknem hiánytalanul megmaradt lakónyilvántartási dokumentumok alapján egyértelműen nyomon lehet követni. 1909. szeptember 16-áig számos különféle albérleti szobában lakott szerény körülmények között, 1909 decemberétől pedig egy rendezett életvitelű, lakással nem rendelkező férfiak számára létesített mintaszálláson élt. A két időpont között viszont van egy hiátus, a „hiányzó láncszem"; Hitler nevét hiába keressük Bécs város bejelentett lakóinak nyilvántartásában. Az általánosan elfogadott nézet szerint az ominózus időszakban döntő változás következett be Hitler életében, és ezért arra kényszerült, hogy egy nyomorúságos hajléktalanszálláson keressen menedéket Meidlingben.

Vajon mi vezethetett idáig? A hajléktalanszálláson eltöltött hónapok megmagyarázhatatlanul ellentmondásosak a Hitlert addig és azután is jellemző szerény, de rendezett életkörülményekkel. Életvitelét tekintve is elfogadhatatlan ez a szükségmegoldás. A meidlingi menedékhely rejtélyes időszakát az életrajzírók többsége egyrészt Hitler elkeserítő szegénységével magyarázza, másrészt pedig az arra irányuló eltökélt szándékával indokolja, hogy ki akarta vonni magát a császári és királyi hadsereg behívóparancsának teljesítése alól. Mindkét magyarázat sántít és további kétségeket támaszt.

Mindmáig alig kutatott fejezet Hitler életében, hogy miként kerülhette el bécsi tartózkodásának idején a császári és királyi osztrák–magyar hadseregbe való besorozást. Az 1889. április 20-án az Inn melletti Braunauban megszületett Adolf Hitler születési évjáratának megfelelően, az Osztrák–Magyar Monarchia valamennyi hasonló életkorú férfi alattvalójával egyetemben 21. életévének betöltésekor, tehát az 1910-es évben lépett hadköteles korba.[1]

A fiatal férfiak figyelmét a hirdetőoszlopokon és az utcasarkokon kiragasztott hatalmas plakátok, továbbá a legnagyobb példányszámú újságokban közzétett hirdetések hívták fel hazafias kötelességük teljesítésére. Olyan frázisszerű reklámszövegekkel kísérelték meg az érintettek lelkesedését az ügy iránt felkelteni, mint például: „A honvédelmi kötelezettség megtisztelő kötelesség, és megkoronázza a férfivá érést." Ebből kifolyólag minden hadköteles, aki az egyházi okiratok nyilvántartásai alapján elkészített összeírási listákon fel volt tüntetve, az otthoni címére kézbesítve még egy személyre szóló idézést is kapott. Az újoncok besorozása a hadsereg különböző egységeibe születési évjáratuk alapján, valamint sorhúzás szerint ment végbe. Hitlert az 1889-ben született bevonulók listáján tartották nyilván, a kihúzott betűjel a D, a sorozási száma pedig 163 volt. Nevét gondos, szépen cirkalmazott, díszes írással így jegyezték be: „Adolf Hietler", és ez a hibás írásmód az egész jövőjére kiható következményekkel járt a továbbiakban.[2] 1910 tavaszán (március és április tájékán) vált esedékessé, hogy Hitler Linzben megjelenjen a hadsereg sorozási bizottsága előtt.

A törvény által előírt besorozási eljárás a következőképpen zajlott le: az alkalmassági vizsgálatot a születési hely szerinti fő állomáshelyen tartották 1910 tavaszán. Alkalmasság esetén a hadköteles azonnal belépett a hadseregbe, és hároméves katonai szolgálatát 1910-től 1913-ig letöltötte. Alkalmatlanság esetén egy év múlva visszarendelték, újabb vizsgálatnak vetették alá, és amennyiben alkalmasnak bizonyult, besorozták a tartalékos állományba. A tartós alkalmatlanság újabb visszarendelést vont maga után a következő évben. Az 1912-es pótbesorozás alkalmával Hitlert utoljára vizsgálták volna felül katonai alkalmasságát illetően, és esetleges negatív vélemény esetén mint „fegyveres szolgálatra alkalmatlant" elbocsátották volna.

Mindenesetre annak a valószínűsége, hogy 1910-ben a hadköteleseket azonnal bevonultassák a hadseregbe, nem volt túlságosan nagy, mivel az Osztrák–Magyar Monarchia békeidőben egy 300 000 fős állományú hadsereget tartott fenn. Az éves veszteségek fedezése céljából pontosan megállapított létszámban vonultatták be az újoncokat. A katonai törvény az alábbiakban szabályozza a besorozást: „A hadsereg (és a haditengerészet) fenntartásához szükséges újonclétszámot a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok részére 59 211 főben, valamint a határőrség állományának biztosításához 10 000 főben … állapítjuk meg …"[3]

A kontingens hiánytalan feltöltése után visszamaradt újoncokat mint „létszámfelettieket" tartalékos állományba sorolták. A besorozásra váró fiatal férfiak nagy számára tekintettel az alkalmassági vizsgálatot – miként ezt a sok alkalmatlan is bizonyítja – nem végezték túlzott szigorral. Az „általános testi gyengeség", a lúdtalp és a különböző kisebb betegségek már elegendő indokot szolgáltattak arra, hogy a behívott fiatalt felmentsék a katonai szolgálat alól. Némi ügyeskedéssel, különféle panaszokat és állandó betegeskedést színlelve – amint a későbbiekben Hitler is így tett – könnyen ki lehetett bújni a katonai szolgálat alól. A kedvezőtlen életkörülmények, a külföldi tartózkodás, a katonai behívást kizáró foglalkozás, az egyedülálló édesanyáról vagy a beteg rokonról való gondoskodás ténye többnyire elegendő indokot jelentettek ahhoz, hogy a hadkötelezettség alól mentesítsék a sorozásra behívottakat.

Hitler, aki lelke mélyéig gyűlölte a Habsburg-monarchia soknemzetiségű „keveréknépségét", semmiféle hajlandóságot nem mutatott a bevonulásra. Figyelmen kívül hagyta a sorozásra felszólító behívót, elmulasztotta a megjelölt időpontban a megjelenést az alkalmassági vizsgálaton, és távolmaradásával azt kockáztatta, hogy súlyos büntetést rónak ki rá. A katonai törvény ezzel kapcsolatban így rendelkezett: „Aki a sorozásról való távolmaradását nem tudja hitelt érdemlően igazolni, azt 10-től 200 forintig terjedő pénzbüntetéssel sújtják[4] [1 forint 2 koronával egyenlő]; a katonaszökevényekre a 3 naptól 2 hónapig terjedő fogházbüntetésen túl 15–300 forint összegű pénzbírságot is kirónak (súlyosbító körülmények fennállása esetén szigorúbb büntetési tételek kerülnek alkalmazásra)."[5] Mivel Hitler a sorozáson nem jelent meg, a hivatalnokok a katonai iratanyagában a következő bejegyzéseket rögzítették: I. korosztály (sorozási év 1910) – távolléte az I. korosztály sorozásánál: törvénybe ütköző (vagyis távolmaradását nem indokolta meg). Ezek a bejegyzések megismétlődtek a II. és a III. korosztály sorozási éveiben, 1911-ben és 1912-ben is. A sorozásra kötelezett tartózkodási helyének rovata mindvégig üresen maradt, akárcsak a választott foglalkozás, a végzettség és a mesterség rubrikái.

Az illetékes hatóságok hosszú ideig rendkívül hanyag munkát végeztek a megjelenést elmulasztó hadkötelezett keresését illetően.

Hitler teljesen árva volt. Utolsó linzi lakhelyén, a Blütengasse 9. szám alatt már senkit sem lehetett fellelni a Hitler család tagjai közül: anyja meghalt, nagynénje pedig visszaköltözött a Waldviertelbe. A sorozásra szóló idézést ily módon senkinek sem kézbesítették. A házban lakók nagyon jól tudták, hogy az ifjú Hitler „művészeti tanulmányok folytatása" céljából Bécsben tartózkodik, de a szomszédokat vagy nem kérdezték meg, vagy pedig nem voltak elérhetők. A gyámhatósági megkeresés elmaradt. A keresett személy, aki bejelentési kötelezettségét nagyon komolyan vette, 1910 első hónapjától az előírásoknak megfelelően teljesen szabályosan bejelentette magát Bécs-Brigittenauban.[6] Mindenesetre Adolf Hittler (!) néven szerepelt a nyilvántartásban. Mivel a népesség-nyilvántartó hivatal kimutatásait alfabetikus rendszerben vezették, Hitler, alias Hittler avagy Hietler nem volt kinyomozható a felületes keresés során. A linzi székhelyű katonai nyilvántartó hatóság sokáig hiába kutatta Hitler tartózkodási helyét. Az eredménytelen keresésnek feltehetőleg az is oka lehetett, hogy fel sem merült bennük a keresett személy bécsi tartózkodásának lehetősége. Ezért a szokásos hivatalos utat járták végig, vagyis születési helyén, az Inn melletti Braunauban tudakozódtak Hitler után, és az eredményt végezetül feljegyezték a sorozási listára: „Hivatalosan megállapítást nyert az Inn melletti Braunauban működő lelkészi hivatal keresztelési lajstromának kivonata, valamint a braunaui községi elöljáróság tanúsítványa alapján, hogy csak egy Adolf Hitler nevű személy született 1889. április 20-án Braunauban, és Adolf Hietler az anyakönyvi nyilvántartásokban egyáltalán nem szerepel."[7]

A katonai hatóság ezzel megelégedett, és nem firtatta tovább az ügyet. A Braunauból kapott felvilágosításokat nem vették figyelembe, és nem vonták le a megfelelő következtetéseket, hanem csökönyösen tovább kutattak egy bizonyos „Adolf Hietler" után.[8]

Hitler személy szerint soha nem tagadta, hogy semmibe vette a bevonulási kötelezettséget. Amikor már Münchenben élt, így írt a behívóparancs elszabotálásáról: „Elmulasztottam, hogy 1909 (sic!) őszén jelentkezzem, és a felszólításnak 1910 (!) februárjában sem tettem eleget. Akkortájt felkerestem a katonai sorozásra jelentkezést ideiglenesen szüneteltető I. B. hivatalt a városházán, és onnan a XX. kerületbe irányítottak. Itt kérelmeztem a bécsi tartózkodási engedélyt, alá kellett írnom egy jegyzőkönyvet vagy valami kérvényt, lefizettem egy koronát, és a továbbiakban semmit sem hallottam felőlük. Ennek ellenére soha még a gondolata sem merült fel bennem, hogy kivonjam magam a behívóparancs teljesítése alól, még kevésbé jutott ez akkor az eszembe, amikor már Münchenben tartózkodtam. Bécsben állandóan eleget tettem a bejelentési kötelezettségnek, ahogyan itt is, továbbá ezen felül Linzben kapcsolatban álltam a járásbírósággal és az illetékes gyámhatósággal (az árvajáradék folyósítása végett). Ennek alapján a lakcímemet könnyen meg lehetett volna állapítani..."[9]

Hitlernek az időpontokra vonatkozó adatai nem felelnek meg a valóságnak. Más esetekben is gyakran téves dátumokat közöl. Így például a gyámhatóságnak küldött egyik levélben két évet tévedett leánytestvére életkorát illetően[10], egy levelezőlapján hibásan tünteti fel az évszámot,[11] és a Linz város elöljáróságának írt kérvényében Bécsből történt elutazásának időpontjaként az 1912. évet jelölte meg (valójában 1913 májusa a helyes dátum).[12] Ezekből az időponttévesztésekből Hitlernek semmiféle kézzel fogható előnye nem származott. Noha káprázatos emlékezőtehetséggel rendelkezett, az évszámokkal mégis hadilábon állt. Ebből kiindulva a későbbiek során a történelmi jelentőségű beszélgetéseket felidéző éjszakai visszaemlékezéseiben kerülte az évszámok említését – a „Führer-monológok" hangfelvételei ennek megfelelően egyetlen dátumot sem tartalmaznak.

Noha 1909 őszén Hitler még egyáltalán nem volt hadköteles korú, és bécsi tartózkodásáról számos hazugságot terjesztett, adatai elméletileg akár helytállóak is lehettek. A Bécsben bejelentkezett, de ott állandó lakhellyel nem rendelkező fiatalemberek számára valóban fennállt az a lehetőség, hogy a székesfővárosban vonuljanak be katonai szolgálatra. Ennek előfeltételeként „a kerületben lakó és sorozásra kötelezett személynek hadkötelezettsége ... teljesítésével kapcsolatban támogatásért" kellett folyamodnia. Az egy korona névértékű illetékbélyeggel ellátott kérvényt azután engedélyezés céljából hivatalos úton továbbították a születési hely szerint illetékes katonai hatósághoz, jelen esetben Linzbe. Ma már nem lehet hitelt érdemlően megállapítani, vajon ez az eljárás Hitler esetében megtörtént-e, mivel a Bécs XX. kerületében az 1910-es évből származó és erre vonatkozó iratok már nem állnak rendelkezésre.[13] Mindenesetre Linzben, miként a katonaszökevény Hitler felkutatására irányuló és hosszan tar-

tó keresés tanúsítja, semmilyen, ezt a feltételezést alátámasztó adat nem került elő.

A Bécsben kialakult helyzet rendkívüli mértékben kedvezett a katonai szolgálatot ellenző és bevonulni nem szándékozó hadkötelezetteknek. Az 1887-es és 1888-as születési évjáratúak közül sok újoncot be sem vonultattak, hanem „létszámfelettiként" tartalékos állományba osztották őket. A Hitlert érintő 1889-es évjáratra vonatkozóan pedig 1910 augusztusában hivatalosan közzétették, hogy a nagyvárosra rendkívül alacsonyan megállapított, 2178 fiatalemberből álló kontingenst már betöltötték.[14] (Bécsben ez idő tájt 2 107 981 lakost tartottak nyilván.) Amennyiben Hitler mégis valótlant állított, és semmiféle kérvényt nem nyújtott be, mert arra számított, hogy tartózkodási helye rejtve marad a hatóság előtt, akkor ez a terve – vélhetően rövid időn belül – megbosszulta volna magát.

1912 tavaszán ugyanis Hitler a harmadik és egyben utolsó előírt alkalmasságvizsgálati határidőről sem vett tudomást, és így a törvény értelmében „katonaszökevénynek" minősült. Mindezek dacára – miként a linzi tartományi bíróság egyik irata is tanúsítja – ellene sem Hitler, sem pedig Hietler vagy Hittler néven soha nem kezdeményeztek büntetőeljárást „a sorozási kötelezettség elmulasztása vétkének elkövetése" miatt.[15] Egyértelműen bebizonyosodott az is, hogy Hitlert a bíróság bécsi tartózkodásának teljes időszaka alatt semmiféle megkereséssel nem háborgatta. „Adolf Hitler büntetési lapja egyetlen erre vonatkozó büntetést sem tartalmaz", és ugyanez vonatkozik a későbbiek során barátai és ellenségei által egyaránt buzgón áttanulmányozott katonai iratanyagára is.[16]

A katonai szolgálat letöltése előtt a hadkötelezeseknek nem engedélyezték a házasságkötést. Hitlernek ez nem okozott megrázkódtatást. Annál érzékenyebben érintette viszont, hogy minden külföldre tervezett utazása alkalmával be kellett mutatni a hazafias kötelezettség teljesítését tanúsító katonai igazolványt vagy a szolgálat alóli mentességet igazoló papírt. Ezen túl hét évig biztosítani kellett az általános elérhetőséget, hogy a hadkötelezeseket azonnal behívhassák a több hétig tartó fegyveres kiképzésekre. Emiatt kötelező volt minden lakcímváltozás bejelentése.

Hitler röviddel 1913. május 24-e után mégis elhagyta Ausztriát, noha sem a határátlépéshez szükséges dokumentumokkal nem rendelkezett, sem a címét nem hagyta hátra. Máig tisztázatlan, miként tudta a határellenőrzéseket kijátszani. Tettével súlyos büntetést kockáztatott meg: „Aki az Osztrák–Magyar Monarchia határát átlépi, vagy a Monarchia területén kívül tartózkodik kötelező katonai szolgálatának idején, és teszi mindezt abból a célból, hogy magát a kötelező katonai szolgálat alól kivonja, azt bűncselekménye miatt négy héttől egy évig terjedő fogházbüntetéssel sújtják. A szabadságvesztés mellékbüntetéseként 2000 koronáig terjedő pénzbírság is kiszabható."[17]

Miközben Hitler Münchenben tartózkodott, és Popp szabómesternél bérelt szobájában húzta meg magát, Felső-Ausztriában az igazságszolgáltatás malmai lassan, de biztosan tovább őröltek. 1913. augusztus 11-én Linz város elöljárósága új intézkedéseket léptetett életbe a katonaszökevények felkutatására. Az üggyel megbízott derék linzi közbiztonsági rendőr, Zauner nekilátott a munkának. Nyomozása eredményét hamarosan jegyzőkönyvben rögzítette: „Adolf Hitler sem itt, a helyi hatóságnál, sem pedig születési helyén nem jelentkezett be rendőrségileg, és tartózkodási helye más irányban sem állapítható meg."[18]

Az ügybuzgó rendőr mégis fáradhatatlanul kutatott tovább, és megkísérelte, hogy Hitler anyjának és nagynénjének tartózkodási helyét felderítse. A nyomozás idején azonban már mindketten a másvilágon tartózkodtak. Kérdezősködése eredményeképpen Zauner végül eljutott Hitler egykori gyámjához; Josef Mayrhofer óvatosan viselkedett, kijelentette, hogy semmiről sincsen tudomása, de mégis megadta Adolf Hitler két leánytestvérének a címét, akik a Linz melletti Peilsteinban tartózkodtak akkoriban.[19] A velük folytatott, 1913. október 3-án lezajlott beszélgetés során végre elhangzott a „Bécs" kulcsszó. Az értékes új információ birtokában Linz város elöljárósága azzal a megkereséssel fordult Bécs rendőrigazgatóságához, hogy hozzák tudomásukra Hitler címét. A „Hitler" név valamennyi írásos változatára kiterjedő, lelkiismeretes nyomozást követően már 1913. november 29-én megérkezett a központi lakcím-nyilvántartási hivatal felvilágosítása: „... A XX. kerületi Meldemannstraβe 27. szám alól 1913. május 24-én ismeretlen helyre távozott, és mindeddig sehol sem jelentkezett be újra."[20] Mivel Hitler a férfiszálláson nemcsak mindenkivel nyíltan tudatta úti célját, hanem egy lakótársát is rávette

arra, hogy együtt utazzanak el Németországba, a Meldemannstraβén végzett adatgyűjtés során gyorsan fény derült a következőre: „...Münchenbe távozott."[21]

A linzi rendőrség az információk birtokában „baráti hangú szolgálati megkereséssel" fordult müncheni kollégáihoz, akik 1914. január 18-án a Schleiβheimer Straβe 34. szám alatt található lakásában felkeresték Hitlert, és kézbesítették számára az 1914. január 20-án Linzben megtartandó sorozásra a behívóparancsot. 1914. január 19-én Hitlert elővezették a müncheni osztrák–magyar konzulátusra. A követség épületében Hitler átnyújtott egy hét pontban kifejtett részletes levelet a konzulátusi alkalmazottnak, és ebben művészi szófordulatokkal védekezett az ellene felhozott vádakkal szemben: „...Már a kézbesítés módja (egy bűnügyi nyomozó adta át az idézést) mélységesen megdöbbentett, ... fájdalmasan érintett, hogy ilyen lehetetlenül rövid határidőt ... engedélyeztek számomra." A sorozási kötelezettség semmibe vételét úgy tünteti fel, mint olyan „mulasztásos vétséget", amelyre a Bécsben eltöltött végtelenül nyomorúságos időszak ad magyarázatot. Ezután hosszasan kifejti nélkülözésekkel terhes életútját, olyan védőbeszéddel áll elő, amely egy jogásznak is dicsőségére vált volna: „Két éven keresztül nem volt más társam, csak a szenvedés és a nyomor, állandó kísérőként szegődött mellém az örökös, csillapíthatatlan éhség."[22]

Szenvedésekkel kikövezett életútjának bemutatásával Hitlernek oly mértékben sikerült az osztrák konzul együttérzését felkeltenie, hogy az megszegte az egyértelmű előírásokat, és noha előzetesen azt tervezte, hogy Hitlert kiszolgáltatja az osztrák hatóságoknak, „ideiglenesen" elállt ettől az intézkedéstől. Hitler azt is sejtetni engedte, miszerint súlyos betegségben szenved.[23] Végül sikerült elérnie, hogy pótsorozásra nem Linzbe utasították, ahol már a nevét ismerték és keresették őt, hanem a Münchenhez közelebb lévő Salzburgban kapott engedélyt a sorozóbizottság előtti megjelenésre. Az alkalmassági vizsgálatra 1914. február 5-én került sor. A sorozóbizottság látlelete így hangzott: „Fegyveres és kisegítő szolgálatra alkalmatlan, a fizikuma túl gyenge. Katonai szolgálatra alkalmatlan."[24]

1914. augusztus 2-án már egy kiváló egészségnek örvendő Hitler jelent meg a müncheni Odeonsplatzon összegyűlt tömegben, és a tömeggel együtt kitörő lelkesedéssel üdvözölte Bajorország belépését a

háborúba. 1914. augusztus 16-án az osztrák hadseregben letöltendő katonai szolgálatra túlságosan gyenge és betegeskedő Hitler önkéntesként csatlakozott egy bajor gyalogsági ezredhez, és a világháború végéig fegyverrel harcolt a fronton. Cselekedetére az alábbi magyarázatot adta: „Ausztriából elsősorban politikai okok miatt távoztam; az viszont magától értetődő volt, hogy most, amikor kezdetét vette a háború, minden erőmmel az eszme szolgálatába kellett szegődnöm! A Habsburgok hatalmáért nem akartam fegyvert fogni, arra azonban készen álltam, hogy népemért és a népet megtestesítő birodalomért az életemet adjam."[25]

Hitler soha be nem teljesülő osztrák katonai pályafutásának még egy hivatali utózöngéje van. Időközben 18 esztendő telt el. 1932-ben a Führer az NSDAP elnökeként már széles körben, nemzetközileg is ismert politikai személyiségnek számított. A legkorszerűbb választási kampányfogásokat bevetve – a „Hitler Németország fölött" elnevezésű kampánykörúton alkalmaztak először repülőgépeket – és Hitler féktelen, demagóg szóáradatának köszönhetően pártja a gazdasági világválság időszakában számottevő és a többi párt aggodalmától kísért választási sikereket ért el. Hitler, miközben párton belüli valamennyi vetélytársát félreállította, minden kétséget kizáróan ugrásra készen állt a hatalomátvételre. De még szabadon működtek a különböző sajtóorgánumok, amelyek arra törekedtek, hogy minden lehetséges eszközzel meggátolják Hitler diadalmenetét. Górcső alá vették a politikai szerepvállalását megelőző életútját, és rábukkantak a katonai szolgálata körül felmerült kétes dolgokra. 1932. február 27-én, két nappal azután, hogy Hitler megkapta a német állampolgárságot, a müncheni rendőrhatóság elnöke levélben fordult Hitler szülővárosa, az Inn melletti Braunau járási rendőrfőnökéhez: „Mélyen tisztelt Báró Úr! A Németországban jelenleg zajló választási csatározások során[26] egyre gyakrabban hangoztatják, hogy a nemzetiszocialisták vezére, Adolf Hitler az Ausztriában 1912-ben és 1913-ban esedékes katonai bevonulása alól úgy vonta ki magát, hogy Németországba távozott. Rendkívüli fontossággal bírna azt megtudnom, valójában hogyan is áll a helyzet ezzel az üggyel kapcsolatban ..."[27] Koch elnök azután kézhez kapta az igazoló jelentést Hitler Salzburgban lefolytatott alkalmassági vizsgálatáról.

1932 szeptemberében a felső-ausztriai tartományi kormány kezdeményezése nyomán fény derült arra, hogy Linz város tartományi bírósága egy büntetőügyiratot talált, amely szerint 1917-ben Adolf Hietler ellen négy eljárást indítottak. A csalás tárgyában folytatott büntetőperben így hangzott a vád: „csalárd felajánlások és cselekedetek révén bizonyos személyek arra vetemedtek, hogy minden, az államkincstár haszonállat-leadó telepére szállított ökörnek az élősúlyából 50 kilogrammot levonjanak."[28] Hietler a megállapodás után nem vitte a jószágot a gyűjtőhelyre, hanem azt saját maga elcserélte, így fondorlatos módon nemcsak az eladót, hanem az államot is becsapta. Egy másik perben Antonia Buchberger gazdálkodó parasztasszony megkárosításáról volt szó, akitől egy ökör árát csalta ki. Adolf Hietler vendégfogadós és marhakereskedő a felső-ausztriai Unterweißenbachban lakott, és iparszerűen űzte mások megtévesztését. Az 1855-ben az alsó-ausztriai Langschlagban született csaló, miként ezt a felső-ausztriai tartományi kormány lakóhely-nyilvántartó hivatala tudatta a Bécsben működő szövetségi kancelláriával, nem volt azonos sem Adolf Hitlerrel, sem az apjával.[29] A csalási ügyben egy távoli Hitler-rokon volt a vádlott.[30]

1932-ben több újság is felvetette a kérdést: „Miért Németországban, nem pedig Ausztriában teljesítette a Führer a katonai szolgálatát?" Szemére vetették, hogy elkövette a dezertálás bűnét.

Hitler a nyilvánosság elé tárta a katonai szolgálata teljesítését igazoló „hivatali tanúsítványt",[31] és rágalmazás miatt beperelte a Braune és Richter nevű újságírókat. A büntetőüggyel foglalkozó hamburgi államügyészség ennek alapján felvilágosításra vonatkozó kérelemmel fordult az osztrák szövetségi külügyminisztériumhoz. Az alábbiakról tudakozódtak: „Milyen törvények szabályozták az 1914 júliusában külföldön, mindenek előtt a Német Birodalomban tartózkodó osztrák állampolgárok hadkötelezettségét? Büntethető-e az osztrák jogrend értelmében Hitler úr, amennyiben a háborúban önkéntesként belépett egy bajor ezredbe?"[32] A kérdések megválaszolása nehézségekbe ütközött, mivel egyetlen, pontosan azokra vonatkozó és egyértelmű jogszabályt sem lehetett előbányászni. Az osztrák szövetségi kancellária jogászai végezetül megküldtek egy szakvéleményt, amely a következőket tartalmazta: „Mivel Hitler kormánytanácsos[33] egyrészt sorozási kötelezettségének (az 1914. február 5-én Salzburgban megtartott utósorozás alkalmával) már eleget tett, amikor 1914. augusztus 16-án háborús önkéntesként beállt egy bajor ezredbe, másrészt pedig ekkor még nem eshetett a csak 1914 októberében és decemberében kibocsátott rendelkezések hatálya alá, nem marasztalható el az előbbiekben említett bűncselekmény (a sorozási kötelezettség szándékos elmulasztása) vétkében..."[34] Ezzel az ügy végérvényesen lezárult. Hitler megnyerte a rágalmazási pert, és mint feddhetetlen erkölcsű győztes állhatott a nyilvánosság elé.[35]

A felső-ausztriai tartományi kormány lakóhely-nyilvántartási ügyosztálya 1932-ben megkésett javítást eszközölt Hitler 1910-ből származó sorozási iratanyagában: „A mellékelt „Hietler" írásmód helyesen „Hitlerre" igazíttatott ki."

Hitler katonai szolgálatának utóélete 1938-ban még egy további fejezettel egészült ki. 1938. március 13-án este a Linzben tartózkodó Hitler állítólag arra utasította Eigruber körzetparancsnokot, hogy adja ki neki a teljes katonai iratanyagát.[36]

A német haderő ausztriai bevonulása előtt Bécsben számos olyan újságcikk jelent meg, amelyek Hitlert mint koldust és csavargót ábrázolták, és felelevenítették az egykor a bécsi Meidling kerület egyik hajléktalanszállásán megforduló Hitler köré szövődött mendemondákat. A kérdéssel foglalkozó Hitler-irodalomban gyakran megemlítik, hogy Hitler 1909-ben azzal a szándékkal adta fel állandó bérelt szobáját, hogy a császári és királyi hadseregben letöltendő katonai szolgálat alól kivonja magát, és utána hónapokon keresztül egy bécsi hajléktalanszálláson töltötte az éjszakákat, mert itt észrevétlenül meghúzhatta magát. „Nagy valószínűséggel 1909 végén, miután (Hitler) az addigi állandó bérelt szobájából elköltözött, a hajléktalanszállásra ment (Bécs-Meidlingbe), mivel nyilván abban reménykedett, hogy ott nem bukkannak rá az osztrák hatóságok."[37] Ez a feltételezés azon a régi katonai törvényben található szabályozáson alapul, mely szerint Hitlernek 20. életéve betöltésekor, vagyis 1909-ben be kellett volna vonulnia. Az a tény, hogy a katonai szolgálatot szabályozó törvény új, kiegészítő rendelkezése értelmében viszont Hitler nem 1909-ben, hanem csak 1910-ben lépett a hadkötelesek sorába, tényszerűen megcáfolja és semmissé teszi az 1909-es bevonulásra vonatkozó érvelést. Ráadásul Hitler 1910-ben a rendelkezéseknek megfelelően bejelentkezett bécsi szálláshelyén.

Az életrajzok túlnyomó többsége arra az álláspontra helyezkedik, hogy a fiatal Hitler nyomorúságos életkörülményei miatt legalább három hónapon keresztül, nevezetesen az 1909 októberétől decemberig terjedő időszakban egy menedékhelyen töltötte az éjszakákat. Felvetődik tehát a kérdés: valójában milyen is volt az ifjú Hitler anyagi helyzete? Anyja halálát követően a 19 éves Hitler 1908 tavaszán Bécsbe költözött. Féltestvére, Angela Raubal[38], aki egy adóhivatalnokhoz ment feleségül, magához vette a kiskorú Paula Hitlert, és gondoskodott a neveltetéséről. A gyámhivatal rendelkezéseinek megfelelően tovább vezette a már a Hitler családban meglévő háztartási költségkimutatást, az erre szolgáló könyvecskében feljegyzett és elszámolt minden bérleti bevételt és kiadást, valamint a napi megélhetési költségeket.[39] Ezen szerencsés véletlen folytán mind a mai napig fennmaradt háztartás-költségvetési könyv szabatosan rögzíti, miként éltek Hitlerék, illetve Raubalék, mit főztek és mit ettek, s mennyire jómódú polgári állapotok uralkodtak a családjaikban.[40] A kis könyvben megtalálhatók „Hani néni" (vagyis Johanna Pölzl)[41] bejegyzései is, aki Hitler anyjának jó anyagi helyzetben lévő, hajadon nővére volt, és évekig lakott Hitleréknél. A nagynéni többször is kinyilvánította, hogy Adolf Hitler a kedvence, és unokaöccsét nagyvonalú anyagi támogatásban részesítette. A háztartási könyvelés hosszú időn át tartalmazza az A. H. aláírással ellátott számsorokat is – a fiatal Hitler nagynénjétől örömmel és gyakran vett fel pénzösszegeket. Ezt a jellemvonását a későbbiekben is megőrizte: politikusként Münchenben minden fenntartás nélkül fogadott el pénz- és egyéb adományokat pártfogónőitől, elnézte, ahogy a jóakaró támogatók értéktárgyakkal halmozzák el. 1908 táján még „Hani néni" jelentette Hitler állandó bevételi forrását, akire az unokaöcs mindig számíthatott, mert pénztárcája soha nem zárult be előtte. 1911-ben bekövetkezett halálakor Johanna Pölzl hátrahagyott öröksége még mindig 3800 koronát tett ki, és a hagyatékból Hitler is bizonyára jócskán részesedett. A nagynéni a háztartási könyvelés szerint egy hét hónapra terjedő időszakban nem kevesebb, mint 14 alkalommal adott unokaöccsének 20 heller [a heller osztrák réz aprópénz, a korona századrésze – a fordító megjegyzése] és több korona közötti pénzösszegeket. Az egyik bejegyzés így szól: „Adolf Hitler – 80 korona." Egy ceruzával beírt igen jelentős kölcsönt is megőrzött az utókornak a könyvecske: „Adolf Hitler 924 koronát vett kölcsönbe Johanna Pölzltől." Az összeg kifizetésére – ahogyan a bejegyzés helye szemlélteti – Hitler Linzben eltöltött időszakának végén, feltehetőleg az 1908-as év kezdetén került sor.[42] Akkoriban 924 korona igencsak jelentékeny összegnek számított, és egy jogász vagy egy elemi iskolai tanár éves jövedelmének felelt meg. A napszámosok általában 2 korona 50 heller bért kaptak kézhez egy teljes napi munkájukért.

Hitler anyja[43] a férje halála után (Alois Hitler 1903. január 3-án távozott az élők sorából) 1200 korona éves özvegyi nyugdíjban részesült, amelyet havi százkoronás összegekben folyósítottak számára. Három ellátatlan kiskorú gyermek, a férje második házasságából született Angela, valamint Adolf és Paula után 720 korona nevelési segélyt utaltak ki évente az özvegynek (gyermekenként 240 koronát, ami havi bontásban 20 koronát tett ki), továbbá a közhivatalnokok hátramaradottait megillető egyszeri „halálozási negyedévi" juttatást is kézhez kapta 605 korona összegben. Ily módon – nem számítva egyéb ingó és ingatlan vagyonát – egy négyfős háztartás (saját maga és a három gyermek) szükségleteinek fedezésére és az iskoláztatási költségek kifizetéséhez 160 korona havi bevétel felett rendelkezett. A múlt század elején Hitler anyja irigylésre méltóan jó anyagi körülmények között élő hivatalnokózvegynek számított. Miként Marckhgott történész megállapította, Hitler „egy, a sors megpróbáltatásainak ugyan kitett, de semmiképpen sem szűkös anyagi helyzetű családban nőtt fel, ahol apja halála után ráadásul a gondoskodó nők minden felelősséget levettek a válláról. Amikor végérvényesen Bécsbe távozott, távolról sem volt – úgymond – szegény árva ..."[44]

A művészeti tanulmányait megkezdő Hitler tehát jó anyagi háttérrel rendelkezve – és mint levelezéséből kitűnik – alkalomadtán hazai élelmiszerküldeményekkel is ellátva költözött a Duna-parti metropoliszba. Birtokában volt a nagynénje által folyósított kölcsön, ráadásul elhunyt anyjától is örökölt, aki egy magas beosztású vámtisztviselő egyszerű életmódot folytató, de igencsak jómódú özvegyeként 1907-ben – bizonyára nem megtakarítások nélkül és teljesen vagyontalanul – távozott az élők sorából. Anyja halála után az ifjú Adolf 25 korona biztos havi jövedelemnek számító, állandóan folyósított árvajáradékot kapott, tehát évente 300 korona bevétele volt. Ennélfogva az 1908/1909-re tehető időszakban Hitler bizonyítottan

legkevesebb 1584 korona összeggel rendelkezett.[45] Ugyanakkor a „Hani nénitől" kapott 924 koronás kölcsön nem csupán az egyetlen nagyobb rendelkezésére álló összeget jelentette. „Adolf Hitler festőművészi tanulmányainak folytatása céljából rendszeresen nagyobb összegeket kapott nagynénjétől, Johanna Pölzltől" – állapította meg a gyámhatóság.[46] 1910-ben Hitler képeinek eladásából már meg tudott állni a saját lábán. 1911-ben a leopoldstadti kerületi bíróság előtt azt nyilatkozta: „el tudja tartani önmagát és egyetért azzal, hogy a teljes árvajáradékát leánytestvére rendelkezésére bocsássák."[47] Tehát Hitler – Paula húga javára – lemondott az árvajáradékáról. A „szegénységi csapda" időszaka ennek megfelelően az 1908-as és az 1909-es esztendőkre szorítkozik, noha ez idő tájt Hitler legkevesebb 1584 korona összeget mondhatott a magáénak.[48] Ebből a pénzből viszont egy átlagos keresetű munkavállaló a családjával együtt két évig meg tudott élni. A mindenféle luxust elutasító Hitler nem lett volna képes ezt a kisebb vagyont néhány hónap alatt eltékozolni. A tények ellenére azonban már egy 1914 januárjában keltezett levelében is pimaszul hazudott, noha a Bécsben eltöltött időszaknak még élénken kellett élnie az emlékezetében. „Fiatal voltam és tapasztalatlan, semmilyen anyagi támogatást nem kaptam, azt viszont nem engedte a büszkeségem, hogy bárkitől bármit is elfogadjak, nemhogy még kérjek. Mindenfajta támogatás híján így csupán önmagamra számíthattam, s a munkáim eladásából befolyó néhány koronából vagy gyakran csak pár hellerből arra is szűkösen futotta, hogy éjszakánként valahol álomra hajtsam a fejem."[49] Később, amikor költői túlzással a „munkások vezérének" és a „nép emberének" nevezte magát, politikai megfontolásból csaknem szó szerint átemelte a hazugságokat *Mein Kampf* című könyvébe.

Az ifjú Hitler, miként ezt a müncheni időszakából származó dokumentumok is egyértelművé teszik, szerény követelményeket támasztott lakáskörülményeit illetően. Münchenben már 1925-ben megengedte magának azt a luxust, hogy egy Mercedes Kompressort, az akkori idők egyik legdrágább kocsiját tartsa, viszont egyidejűleg beérte egy egyszerű, kicsi albérleti szobával. Bécsben, ahogyan ez akkortájt teljesen megszokott volt, a saját háztartással nem rendelkező nőtlen férfiakhoz és diákokhoz hasonlóan Hitler is nagyon olcsó albérletben lakott. Egy albérleti szoba a komfortfokozattól függően

10 és 40 korona közötti összegbe került havonta. A mai árakkal egybevetve a ruházkodás méregdrága volt, viszont hosszú ideig viselték a ruhadarabokat. Az udvari szállító Rothberger kereskedőnek egy gyapjúból készült télikabátért 14 koronát fizetett a vevő, a Neumann-féle ruházati áruházban pedig 34 korona körül mozgott az öltönyök ára. A használt ruhadarabokat, amelyeket tömegével kínáltak a zsibárusok, lényegesen olcsóbban be lehetett szerezni. A századforduló utáni első évtizedekben étkezni is jutányos áron tudtak a bécsiek. Számos étterem ajánlatában szerepelt a „kedvezményes ebédelőfizetés"; egy 25 jegyet tartalmazó tömböt 10 koronáért kínáltak, vagyis 40 hellernyi összegből már hozzá lehetett jutni egy ebédhez.[50] Az aszkéta életmódot folytató Hitler távolról sem volt az élet gyönyöreit habzsoló világfi. Bécsi tartózkodása alatt hamarosan felhagyott a dohányzással, mértékletesen étkezett, italt alig fogyasztott, és még véletlenül sem voltak nőügyei. Igényeit a korábban említett bevételéből messzemenően fedezni tudta. Tehát egyáltalán nem kerülhetett olyan krízishelyzetbe, hogy életkörülményei a meidlingi hajléktalanszállás igénybevételére kényszerítsék.

Tisztáznunk kell tehát a továbbra is megválaszolatlan kérdést: vajon valóban megfordult-e Hitler a társadalom perifériájára szorultak, a csavargók, a kisstílű bűnözők és a lecsúszott egzisztenciák szükségszállásán?

Az a feltételezés, hogy Hitler állítólag ezen a menedékhelyen keresett magának éjszakánként búvóhelyet – ha eltekintünk nyomorúságos körülményeinek távolról sem valószínű kényszerítő hatásától –, több, egymással szorosan összefonódó tényezőre vezethető vissza.

Az első kiindulási pont Hitler lakcím-nyilvántartási lapja, amellyel 1909. szeptember 16-án „albérlői minőségben" kijelentkezett bérelt szobájából,[51] és „ismeretlen helyre távozott". A bécsi lakcímnyilvántartó levéltár felvilágosítása alapján ebben az időszakban számos bejelentőlap elveszett, az okiratok nem maradtak meg hiánytalanul. Az sem zárható ki, hogy Hitler az ismerőseinél keresett szállást. Ebben a tekintetben a harmadik kerületben lakó keresztszülei, egy tanárházaspár, Johann és Johanna Prinz jöttek elsősorban számításba.[52] A XV. kerületben élő Schicklgruber család, apjának rokonai szintén minden valószínűséggel, ha csak rövid időre is, de befogadták volna Hitlert. A Raubal famíliának pedig Bécs VI. kerületében voltak

közeli rokonai.[53] Ugyancsak elképzelhető, hogy Hitler anélkül költözött el máshová, hogy új szállásadója hivatalosan bejelentette volna őt. Mindenesetre az 1909 októberétől decemberig terjedő időszakra vonatkozó hivatali bejegyzés hiánya még nem bizonyítja egy olyan rendkívüli szükséghelyzet meglétét, amelyből egyértelműen következne a hajléktalanszálláson tartózkodás ténye.

Létezik azonban egy kortárs személy, aki azt állítja, hogy Hitlerrel együtt tartózkodott Meidlingben a hajléktalanok rendelkezésére bocsátott menedékhelyen. Reinhold Hanisch ugyanis két oldal terjedelmű, *Találkozásom Hitlerrel* című kéziratában a következőket írja: „1909 őszén történt, amikor a Németország és Ausztria országútjain tett hosszú bolyongásaim után kimerült kézművesinasként elvetődtem Meidlingbe, a hajléktalanszállásra. Tőlem balra a drótpriccsen egy sovány fiatalember feküdt, lábát sebek borították. Mivel maradt még a parasztoktól útközben kapott kenyérből, megosztottam vele az utolsó falatokat."[54] Reinhold Hanisch valóban Németországból jött. Feltehetően az is megfelelt a valóságnak, hogy elcsigázta a hosszú út, azonban soha nem volt „kézművesinas". Mint büntetéséből szabadult elítélt érkezett Ausztriába, hosszú bűnlajstrommal a háta mögött. Többek között 1907-ben lopás miatt ült három hónapot Berlinben, majd 1908-ban okirat-hamisításért ítélték hat hónapi fegyházbüntetésre.[55]

Hanisch Hitler támaszának mutatja önmagát, aki a hajléktalanok rideg világában szárnyai alá vette a tapasztalatlan, szegényesen öltözött, félszeg és teljesen nincstelen ifjút. A menedékhely merőben új világot jelentett védence számára, amelyben nem tudott kiigazodni. A fiatalember szánalmas benyomást keltett, felöltője az esőtől és a menedékhelyen használt fertőtlenítőszertől lilára színeződött. A Linzből magával hozott holmikat már régen eladogatta. Az ócska, elnyűtt ruhadarabokon kívül már semmije sem maradt. Hitlernek nem volt télikabátja, szánalomra méltóan át volt fagyva, és állandóan köhögött. A cimborák megetették kenyérrel, egy öreg koldus pedig felvilágosította arról, hol juthat ingyenleveshez. Állítása szerint Hanisch rábeszélte a hosszasan tétovázó Hitlert, hogy levélben forduljon anyagi támogatásért a rokonaihoz. Küldtek is neki ötven koronát.

A notórius hazudozó Reinhold Hanisch klisészerű elemekre épülő banális elbeszélése ostobaságokat állít és ellentmond a valóságnak,

számos kérdést nyitva hagy, és forráskritikával ízekre lehet szedni. Vajon elhihető-e, hogy a havonta folyósított árvajáradék és a kölcsönbe kapott pénz ellenére Hitlert annyira kínozta az éhség, hogy hálálkodott egy szelet kenyérért? Meséje közben Hanisch megfeledkezett a következő tényről: a menedékhelyen ingyen és megfelelő mennyiségben osztottak kenyeret a hajléktalanoknak. Hitlernek ráadásul a havi 25 koronás árvajáradékból legalább az étkezésre kellett, hogy fussa – étteremben 62 (!) ebédet adtak ezért az összegért, a kifőzdékben pedig ennek a töredékébe került a koszt. Az is megmagyarázhatatlan, hogy az ápolt külsőre mindig megkülönböztetett figyelmet fordító Hitler, aki 1909 októberéig a Hofoper látogatásához is megfelelő öltözékkel rendelkezett, egy hónap leforgása alatt miként züllött le egy rongyos koldushoz hasonló állapotba. Hogyan „törhette fel sebesre" a lábát? És mióta volt arra szüksége, hogy „Hani néni" bukszájának megcsapolására bátorítani és biztatni kelljen? Egyébként a Hanisch által említett és a rokonoktól ajándékba küldött 50 korona egy olcsó albérleti szoba öthavi díját fedezte volna.

Az ellentmondásoktól hemzsegő állításoknál is többet nyom a latban, hogy a beteges, szégyenlős és egy büntetett előéletű csavargó tanácsára hallgató ifjúról megrajzolt kép messze nem egyezik Hitler személyiségével, aki már az iskolában is renitens, uralkodó hajlamú vezéregyéniségnek számított, és semmiféle ellenkezést nem tűrt el osztálytársaitól. Hanisch mindezek ellenére így jellemzi: „Még soha nem tapasztaltam, hogy valaki ilyen megadóan beletörődött volna szerencsétlen sorsába." Sokkal inkább valószínű, hogy kettőjük kapcsolatában nem Hanisch, hanem inkább Hitler lett volna a hangadó. Hasonlóan ahhoz a helyzethez, amikor a Bécsben töltött első hónapok alatt barátját, August Kubizeket is a befolyása alá vonta. Később pedig Brigittenauban rávette Rudolf Häusler kereskedősegédet, hogy utazzon el vele együtt Münchenbe.[56]

Az öntudatos Hitlerrel valójában nem volt tanácsos ujjat húzni. Már 1910 augusztusában feljelentette Hanischt, aki bűnözői pályafutása újabb állomáshelyén Hitlerrel egy fedél alatt lakott a Meldemannstraßén a nőtlen férfiak számára létesített, modellként szolgáló mintaotthonban. Hanisch, hogy az igazságszolgáltatást megtévessze, Fritz Walter néven jelentkezett be a férfiszállón, és ebből a célból meghamisította igazolványaiban a születési időpontot és a la-

kóhelyet. Hitlerhez, akit a bűnöző elemekkel való érintkezés a későbbiekben sem zavart soha, virágzó üzleti kapcsolat fűzte. A középszerű képzőművész-hallgató képeket festett, a csaló pedig árusította őket. A bevételen fele-fele arányban megosztoztak. Amikor Hanisch a bécsi parlamentről készített nagyméretű festménnyel együtt köddé vált, a „félénk" Hitler egy percet sem habozott. Keresetet indított a brigittenaui kerületi bíróságnál. 1910. augusztus 11-én Hanischt hét nap elzárásra ítélték. Amikor a bíró a tárgyalás során megkérdezte, honnan ismeri a vádlottat, Hitler így válaszolt: „A meidlingi menedékhelyen ismertem meg Hanischt, ahol egyszer találkoztam vele." Hitlernek a bírósági eljárás során a csaló cimborája[57] ellen tett fenti kijelentése képezi az egyetlen hiteles írásos bizonyítékot a „Hitler és a meidlingi hajléktalanszállás" sokat vitatott témakörében. Az üzlettársa kezdeményezésére elítélt és Hitler hatalomra kerülését követően a Führerrel való ismeretségét áruba bocsátó Hanisch nem jelent megbízható forrást. Bosszúvágytól hajtva – később pedig szenzációhajhászásból és nyereségvágyból – saját bűnöző életének tapasztalatait is nyilvánosságra hozhatta oly módon, hogy azokat Hitlerre vonatkoztatta, miközben a brigittenaui férfiotthonban kötött ismeretség időszakát egyszerűen a meidlingi hajléktalanszállásra kiterjesztve manipulálta. További tanú, aki Hitlert ezen a menedékhelyen látta volna, nem létezik. A Hanischtól származó valamennyi ellenőrizhető kijelentés a férfiotthonra vonatkozik. Pénzbeli ellenszolgáltatás fejében Hanisch készségesen adott interjúkat, történeteit pedig az újságírók önhatalmúlag pikáns részletekkel is gazdagon kiszínezték.

Meg kell még vizsgálnunk Hitlernek a kerületi bíró előtt tett kijelentését is. Szó szerint visszaidézve így hangzik a tanúvallomás: „Nem igaz, hogy én adtam a tanácsot Hanischnak, jelentkezzen be Fritz Walter néven, mivel tulajdonképpen én már Fritz Walterként ismertem meg. Olyan szegény volt, mint a templom egere, ezért rábíztam az általam festett képeket, hogy adja el azokat... Körülbelül két hét óta Hanisch nem tért vissza a férfiotthonba, és eltulajdonította a *Parlament* című, 50 korona értékű festményemet, továbbá egy 9 korona értékű akvarellt ... A meidlingi menedékhelyen ismertem meg Hanischt, ahol egyszer találkoztam vele."[58]

Az a kérdés, miként értelmezzük Hitler utolsó mondatát. Az állítás egyértelműen tartalmazza azt a tényt, hogy Hitler felkereste a

menedékhelyet. Viszont nem tudjuk, mit csinálhatott ott. Netán a szociális állapotokat tanulmányozta? Utolsó nyilvántartott címén foglalkozására nézve írónak tünteti föl magát. Barátja, Kubizek, akivel egy szálláshelyen töltötte az első hónapokat Bécsben, beszámol arról, hogy Hitler kezdeményezésére mindketten meglátogattak egy hajléktalanszállást. Vagy valóban ott lakott Hitler, de akkor milyen előzmények után került a hajléktalanok közé? Hogyan találkozott az említett Hanisch-sal? Véletlenszerűen vagy meghatározott céllal jött-e létre a találkozás? Amennyiben az „egyszer" szóra helyezzük a hangsúlyt, akkor tulajdonképpen csak egyetlenegy találkozás tényéből szabad kiindulnunk. Hanisch azonban mindvégig hosszabb, intenzív kapcsolatról beszél ezen a sivár helyen. Azt a tényt viszont szem előtt kell tartanunk, hogy anyagi helyzete Hitlert soha nem kényszeríthette egy hajléktalanszállás igénybevételére. Ha egy olcsó albérleti szoba valamilyen okból túl drágának bizonyult volna a számára, kereshetett volna egy lakótársat a költségek megosztása céljából. Amennyiben ezt a megoldást sem viselte el a pénztárcája, maradt még az „ágyrajárás" lehetősége, amely jelentéktelen összegbe került. A munkavállalás ugyancsak kézenfekvő megoldást kínált volna.

Közismert, hogy az emberek csak ritkán változtatják meg beidegződött személyes szokásaikat. Miként a később keletkezett beszámolókból egyértelműen kiviláglik, a pedáns Hitler szerette a kifogástalan öltözéket. „(Politikai) pályafutásának kezdetétől úgy öltözködött, mintha egy divatlapból lépett volna elő" – írta egy újság 1922-ben.[59] – „Eleinte még szerény anyagi lehetőségeinek megfelelően, később már elegánsan, de egyúttal rendkívül mértéktartóan állította össze a ruhatárát. Egy ember megítélése szempontjából nem kimondottan előnyös, ha a róla kialakított összbenyomásnál az öltözék játssza a meghatározó szerepet, és ennek rovására háttérbe szorul az arc és az alak. Hitler esetében, különösen a korai években, annyira magára irányította a figyelmet a kifogástalan, puha inggallér, a korrekt módon megkötött nyakkendő, a kifogástalan szabású kétsoros zakó, továbbá az elegáns, barna kabát és a korrekt hosszúságú nadrág, hogy a külső szemlélőben első benyomásra egy jelentéktelen, de korrekt módon öltözködő úr képe alakult ki róla." Hitlernek további feltűnő személyiségjegye volt a mániákus tisztaságigénye. Ha valakivel kezet

fogott, ezt végül mindig kézmosás követte.[60] A fertőző betegségektől való pánikszerű, beteges félelem meghatározó lett Hitler életében, aki fiatalkorában légcsőgyulladásban szenvedett, amely talán az egyik tüdejére is kiterjedt. Führer korában is megőrizte hipochondriáját: vonakodott attól, hogy fogadja a hosszú évek óta bizalmasaként kezelt Heinrich Hoffmannt, amikor annak állítólagos fertőző betegségéről tájékoztatták.

A legtöbb bécsi hajléktalanszálláson viszont borzalmas egészségügyi állapotok uralkodtak. A Bécsben rendelkezésre álló kórházak zsúfoltsága miatt sok beteg ezeken a város által fenntartott szükségszállásokon keresett menedéket. Egy olyan időszakban, amikor a tüdőbaj az egész népességet sújtó járványként dühöngött a székesfővárosban, ez a kór – jóval a penicillin felfedezése és 1940-ben általánosan elterjedt alkalmazása előtt – halálos veszélyt jelentett. Azok a társadalmi és magatartásbeli korlátok, amelyek a megbetegedéstől pánikszerűen rettegő Hitlert a beteges, legyengült szervezetű, mocskos ruházatú és az eltetvesedésnek kitett hajléktalanoktól, a menedékhely renitens és agresszív hajlamú lakóitól elválasztották, szinte ledönthetetlenek voltak.

Mindenesetre a kerületi bíró előtt elhangzott, sokat emlegetett kijelentés semmiképpen sem értelmezhető olyan „hivatalos bizonyíték gyanánt, miszerint Hitlernek 1909 őszén annyira rosszul ment a sora, hogy hajléktalanszállásokon kellett éjszakáznia."[61]

1933 júliusában Hanischt Bécsben képhamisítás miatt elítélték. Fogházbüntetése azonban nem akadályozta meg abban, hogy a Hitler bécsi időszakát felelevenítő és mindig újabb részletekkel kibővített interjúkkal a nyilvánosság elé lépjen. Egyik meséje *A Bécsben kolduló Hitler* címmel jelent meg.[62]

Az akkor már „Vezér és birodalmi kancellár" rangjára emelkedett, teljhatalommal felruházott Hitler adta a tanácsot a károsultnak (egy Hitler-festményről készített hamisítvány tulajdonosának), hogy forduljon a bírósághoz.[63] Ő maga figyelemre sem méltatta az ügyet. Hanisch fogvatartása időpontjában az 1933. június 19-e óta Ausztriában betiltott NSDAP már nem csupán rendkívüli befolyással rendelkező politikai tényezőt jelentett[64], hanem erőszakhullámmal árasztotta el az egész országot. A robbantásos merényletek számos halottat és sebesültet követeltek. A politikai gyilkosságok, amelyeket az állig felfegyverzett, az Augsburg melletti Lech-mezőn lévő táborban katonai kiképzésben részesített és éjszakánként Bajorországból a határon át visszaszivárgó osztrák nemzetiszocialista légiósok hajtottak végre, állandóan napirenden szerepeltek. Theodor Habicht és nemzetiszocialista párttársai Münchenből, a betiltott ausztriai NSDAP központjából irányították a rajtaütéseket. A merényletek betetőzéseként a 89. számú SS-zászlóalj tagjai 1934. július 25-én meggyilkolták az osztrák szövetségi kancellárt.[65] Hitler fanatikus hívei minden kétséget kizáróan megtiszteltetésnek tekintették volna, ha a Führer imázsán csorbát ejtő és bosszúságot okozó Hanischt a Hitler környezetéből jövő egyetlen intésre véglegesen kiiktatják. A jeladás azonban elmaradt. Hitlert nem foglalkoztatták sem egykori üzlettársának leleplező nyilatkozatai, sem pedig a képhamisítások. Hanisch egészen a haláláig és a Gestapótól [Geheime Staatspolizei = Állami Titkosrendőrség – a fordító] vagy az SS-től nem zavartatva űzte hasznot hajtó kisszerű képhamisításait, és alkalomadtán interjúkat adott Hitlerről.

1935-ben Konrad Heiden, Hitler életrajzírója és egyúttal a végletekig gyűlölködő ellenfele Hanischt lepénzelve kikérdezte őt a Hitlerrel való ismeretségéről. A leleplezéseket nagy örömmel fogadta, és készpénznek vette, majd pedig azokra alapozta készülő könyvét. Hanisch kifejtette, hogy Hitler már Linzben, amikor még anyjával együtt lakott, majd később is képhamisítóként tevékenykedett: „Hitler olajfestékkel kis tájképeket festett, azután a sütőben barnára hevítette őket, és néhány alkalommal tényleg sikerült ezeken a képeken patinás, értékes alkotások gyanánt a zsibárusoknál túladnia." Hanisch itt tulajdonképpen saját csalásairól rántja le a leplet, hiszen a harmincas évek kezdetétől hamisított Hitler-képek eladásával üzérkedett.

Az osztrák rendőrség 1936. november 16-án ismételten letartóztatta Hanischt, aki a vád szerint Hitler festményeit hamisította. Módszere abból állt, hogy saját kezdőbetűivel (R. H.) szignálta a képeket, de a jelölés A. H-nak nézett ki. Hanischt börtönbüntetésre ítélték és a bécsi tartományi börtön épületébe szállították. Itt halt meg 1937 februárjában, szívinfarktus végzett vele.[66] Az NSDAP berlini pártközpontjában semmi érdeklődést nem tanúsítottak a kisstílű bűnöző Hanisch iránt, ezt támasztja alá az a még 1944-ben is közszájon forgó

híresztelés, mely szerint Hanisch Ausztria megszállása után felakasztotta magát.[67]

A Hanisch-féle hamisítványok viszont szem előtt maradtak. 1944 februárjában Martin Bormann, a pártkancellária befolyásos vezetője és a Führer titkára feljegyezte egy további, a forgalomból azután kivont hamisítvány felbukkanását.[68]

A képhamisítónak a Hitlerrel állítólagosan vagy valóban a meidlingi hajléktalanszálláson közösen eltöltött időre vonatkozó visszaemlékezései a halála után is továbbgyűrűztek, mivel 1939-ben egy háromrészes sorozatban „Hitler cimborája voltam" *(I was Hitler's Buddy)*[69] címmel angolul szintén megjelentek.

Azok a gyér számú és egymásnak ellentmondó adatok, amelyek Hitler menedékhelyi tartózkodásával kapcsolatban rendelkezésre állnak, jól példázzák, milyen vékony jégen mozgott a diktátor korai életszakaszával foglalkozó Hitler-kutatás. A publikációk mindössze három forrásra szorítkoztak: 1. Az 1909 októberétől decemberig hiányzó lakcím-nyilvántartó bizonylatra. 2. Egy bűnöző és notórius hazudozó állításaira, akit ráadásul éppen Hitler kezdeményezésére lopás és csalás bűncselekménye miatt hét nap fogházra ítéltek. 3. Hitler azon kijelentésére, amellyel a kerületi bíró kérdésére válaszolt: „A meidlingi menedékhelyen ismertem meg Hanischt, ahol egyszer találkoztam vele."

Ezek a szűkös és sokféleképpen értelmezett források értelemszerűen megkerülhetetlen tényeket szolgáltattak a teljes Hitler-irodalom számára. „1909 novemberétől december közepéig (Hitler) a meidlingi hajléktalanszálláson töltötte az éjszakákat" – olvasható egy Hitler-életrajzban[70], miközben egy másik interpretálásban ezt a szikár tényt már életszerűen kiszínezték: „Nyáron Hitler alhatott a szabad ég alatt ... az ősz beköszöntével egy ágyhoz jutott a meidlingi hajléktalanszálláson ..."[71] A még tovább bővített változat azután így hangzik: „... Tavasszal Hitler a szabad ég alatt aludt a padokon vagy behúzódott a kapuboltozatok alá ... Amikor az éjszakák már érezhetően hidegre fordultak ... elment Meidlingbe, a hajléktalanok szálláshelyére."[72] Konrad Heiden, aki az első Hitler-életrajzot írta[73], tárgyi tévedésként felcseréli a siralmas meidlingi hajléktalanszállást az egyedülálló férfiak számára Brigittenauban megnyitott mintaszállóval: „Három hosszú év a bécs-brigittenaui férfimenedékhelyen.

I. Ferenc József császár 1905. november 7-én meglátogatja a nőtlen férfiak számára újonnan épített otthont Bécs XX. kerületében, a Meldemannstraße 27. alatt, ahol Hitler később, 1910 és 1913 között lakott.

Kemény drótpriccsen, fejpárnaként a saját ruhákat használva, balra és jobbra hosszú sorban fekszenek az ugyanolyan nyomorúságos sorsú társak – így tölti Adolf Hitler az életét húsz és huszonhárom éves kora között. A kolostorban a Gumpendorfer Straßén naponta megkapja az ingyenlevest; télen havat lapátol, és alkalomszerűen kéreget az arra járóktól."

Noha Hitler bécsi lakhelyei – az 1909 októberétől decemberig terjedő időszak kivételével – hiánytalanul szerepelnek a nyilvántartásokban, mégis léteznek olyan túlhajtott fantáziáról tanúskodó életrajzírói szülemények, amelyekben Hitlert lezüllött, hosszú évekig Bécs utcáin kóborló rongyos csavargóként ábrázolják. A valóságtól leginkább elrugaszkodottak szerint állandó pénztelensége miatt Hitler négy éven át kizárólag hajléktalanszállásokon lakott.[74] Ezt az ostoba feltételezést semmi nem támasztja alá.

Egy mostanáig figyelmen kívül hagyott vagy tévesen értelmezett, a bécsi Nemzeti Könyvtárban rendelkezésre álló forrás szolgáltatja a

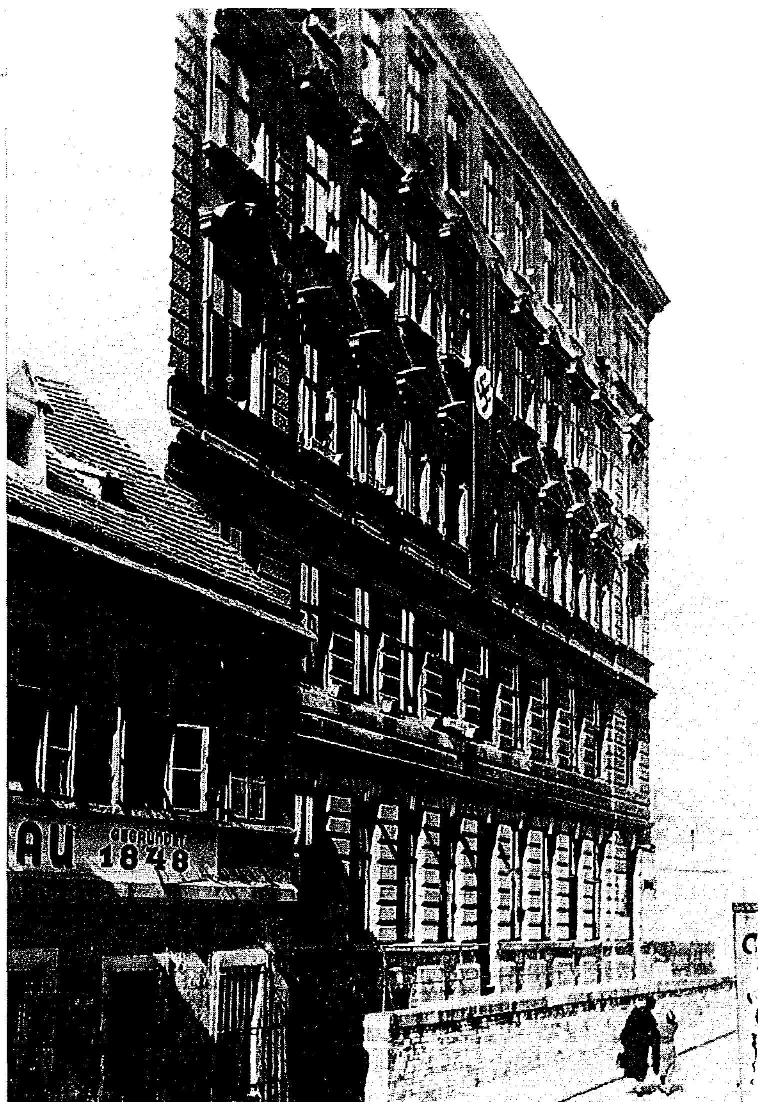

Hitler lakóháza bécsi tartózkodása idején Bécs X. kerületében a Humboldtgasse 36. alatt, amelynek bejárata girlandokkal van övezve ezen az 1938-as felvételen.

kulcsot a kérdés egyértelmű eldöntéséhez. A képarchívumban fennmaradt egy 1938-ból származó és következő feliratú fénykép: „A ház Bécs IX. lakókerületében, a Simon-Denk-Gasse 11. szám alatt, ahol Hitler 1909. szeptember 16-ától novemberig albérlőként lakott." Az egyik felvételen a ház látható, a másik pedig Hitler harmadik emeleti kis szobáját ábrázolja. Az apró lakóhelyiség berendezése mindössze egy ágyból, szekrényből, asztalból és székből állt.[75] Egy további fotót az alábbi felirattal láttak el: „Hitler lakóháza bécsi tartózkodása idején Bécs X. lakókerületében, a Humboldtgasse 36. szám alatt. A bejáratot megkoszorúzták."[76]

A fényképek jelentik a „hiányzó láncszemet" az 1909 októberétől decemberig terjedő időszak tekintetében. Hitler bécsi tartózkodásának lakóhelyeit ezzel hiánytalanul igazolják a hiteles dokumentumok.

Ausztria elfoglalása és a Német Birodalomhoz csatolása után a Németországban már mértéket nem ismerő Hitler-kultusz átterjedt a most már „Ostmark" [„Keleti határvidék", 1938-tól 1945-ig Ausztria hivatalos elnevezése – a fordító] néven említett új birodalmi tartományra is. A müncheni mintát szem előtt tartva emlékhelyeket hoztak létre ott, ahol a Führer egykor megfordult. Bécs sem maradt el az „ősi Birodalomtól", hiszen Hitler – saját állítása szerint – itt töltötte fiatalkorának „szenvedésekkel teli tanulóéveit". Az ausztriai kutatások megállapították, hogy Hitler két utolsó magánszállása a Simon-Denk-Gasse 11. és a Humboldtgasse 36. számú házakban volt. Az ütött-kopott bérkaszárnyák meggyőzően szemléltették, és a propagandagépezet sem győzte hangsúlyozni, hogy a Führer a bécsi szegénysorsúak nélkülözéssel teli életét és szenvedéseit „egyszerű munkásként" a saját bőrén tapasztalta. A „Hitlerjugend" (a nemzetiszocialista ifjúsági szervezet) tagjai őrséget álltak a Simon-Denk-Gasse 11. számú ház megkoszorúzott bejárata előtt a Führer arcképénél. Annak a kicsiny szobának az egyetlen ablakából, ahol Hitler lakott, horogkeresztes zászló lógott alá. Az újságok minden részletre kiterjedően beszámoltak az eseményről: „Ebben a házban lakott egykor a Führer. Akkori bécsi tartózkodásának egyik emlékhelye az Alsergrundon (Bécs IX. kerületében) található Simon-Denk-Gasse 11. számú háza, itt élt hajdan mint egyszerű és ismeretlen munkás

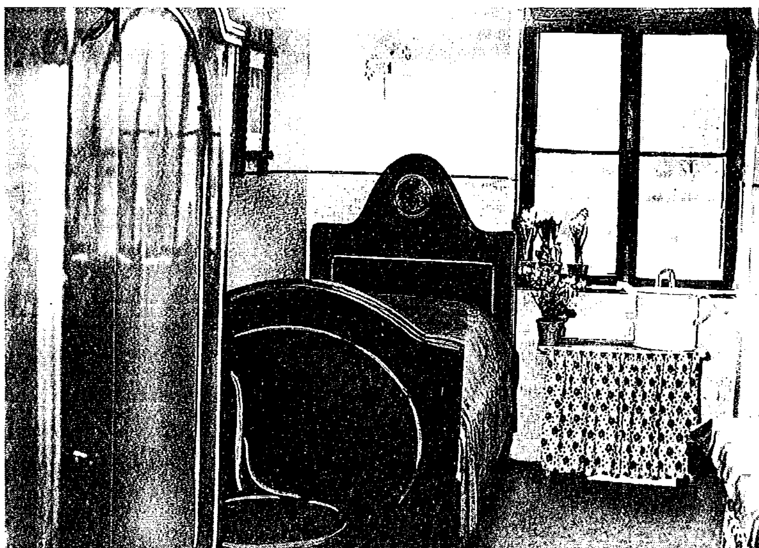

A ház Bécs IX. kerületében, a Simon-Denk-Gasse 11. szám alatt, ahol Hitler 1909. szeptember 16-ától novemberig albérlőként lakott

a német nép jelenlegi Führerje. Ennek a háznak a 3. emeletén bérelt akkortájt – az 1909. esztendőben – az általa is átvészelt és a könyvében, a *Mein Kampf*ban olyan hatásosan megörökített ínséges időknek megfelelően egy kicsi, a lehető legszerényebben berendezett lakást. Mára ez a ház minden német számára nevezetes emlékhely lett, kapuja előtt a Hitlerjugend tagjai állnak díszőrséget. A bejárat fölé a hálás lakosság kifüggesztette a Führer virágokkal, girlandokkal és horogkeresztekkel feldíszített arcképét."[77] A Simon-Denk-Gasse 11. számú házban lévő egykori Hitler-lakás azonban nem az egyetlen emlékhelynek nyilvánított szállása volt.[78]

A Favoriten nevű munkáskerületben (Bécs X. kerületében) található Humboldtgasse 36. számú szegényes bérházának bejáratát, ahol Hitler a Simon-Denk-Gasse-i tartózkodását követően, tehát röviddel a férfiszállóba átköltözése előtt lakott, szintén koszorúkkal díszítették.

Heinrich Hoffmann Ausztria bekebelezése alkalmából adta ki a *Miként élte meg Ostmark a felszabadítását?* című kötetét[79], amely nem csupán Hitler életútjának bécsi szakaszát jeleníti meg. Össznépi játék gyanánt a lelkes nemzetiszocialista párttagok maguk illusztrálhatták a könyvet, amennyiben a szövegben előrelátóan üresen hagyott helyekre képeket ragaszthattak be, és ily módon egészen személyes „Führer-emlékkönyvet" hoztak létre. A kellékeket a trafikokban szerezték be; minden „Korso" márkájú cigarettacsomag kis ingyenképeket tartalmazott.[80] Az UFA-Filmstúdió sztárjait ábrázoló képecskék és a Führer életéből vett epizódok kínálata feltehetőleg lázas gyűjtőmunkát eredményezett.[81] Arról nem szól a fáma, vajon a „Hitler-emlékkönyv" 15. oldalának kiegészítésére szolgáló 34. számú képes illusztráció („A Führer szegényes lakása bécsi időszakában. Simon-Denk-Gasse 11.") népszerű cserealapot képezett-e a gyűjtők körében. Annyi bizonyos, hogy a Hitler szobáját ábrázoló, 1938-ban keletkezett fényképet több tízezres példányszámban hozták forgalomba. A Hitler-emlékhelyek kiválasztásánál az NSDAP rendkívül gondosan és kínos precizitással járt el. Sem Münchenben, ahol a viharvert lakóházak falain emléktáblák hirdették, hogy ott lakott Hitler az olcsó albérleti szobákban, sem pedig más kultikus színhelyeken nem fordultak elő a kortárs szemtanúk közléseiben tévedések, sohasem jegyeztek fel az emléktáblára téves helyi adatokat. Ennél-

A Simon-Denk-Gasse 11. szám alatt, a harmadik emeleten ez volt Hitler albérleti szobája (egy 1938-as felvételen)

fogva kétségbevonhatatlan tényként könyvelhetjük el, hogy Hitler ott lakott az említett házakban – még akkor is, ha a megfelelő iratok hiányoznak a lakóhely-nyilvántartó hatóságoknál. Vagyis Hitler bécsi tartózkodásának egyetlen hiányosan dokumentált, nevezetesen az 1909 októberétől decemberig terjedő időszakára nézve is el kell fogadnunk a fényképfelvételek hitelességét. Amennyiben mégis felvetődne a tények manipulálásának kérdése, ezt a következő érvekkel lehet megcáfolni. Miért jelölnének ki tudatosan téves vagy kétséges eredetű lakóhelyet, és miért terjesztenék a helytelen információt, kockáztatva ezzel, hogy az emlékhelyeket csapatostul felkereső nemzetiszocialista zarándokok vagy a Hitlerről ereklyéket gyűjtők előtt lelepleződnek? Hiszen emlékhelynek rendelkezésre állna még jó néhány éppolyan sivár lakóház, ahol Hitler bejelentőcédulával igazoltan megfordult.

Ráadásul a Führer nem is akarta, hogy bécsi tartózkodásának szerény körülményeit elhallgassák, nem tekintette szégyennek életének ezt a periódusát. Sőt, éppen ellenkezőleg. Főnixmadáréhoz hasonla-

tos felemelkedését, az egyszerű származású férfitól a német nép vezéréig ívelő életpályáját nem lehetett elégszer hangoztatni.

Hitler különféle, sajátos változatokban emlékszik vissza a „szenvedésekkel kikövezett bécsi tanulóévekre”[82]. Teljesen összefolyik a sok hazugság a kevés igazsággal. Az együttérzést elvárva megindítóan írja le, miként utazott 18 évesen egyedül vidékről Bécsbe, hogy felvételi vizsgát tegyen a Képzőművészeti Akadémia általános festészeti iskolájában. Sikeresen teljesíti a vizsga első részét, viszont a második szakaszban megbukik. Csalódottan tér vissza Linzbe, ahol végigéli anyja betegségét és műtétjét, szemtanúja a halálának. Apja már jóval korábban, 1903-ban elhunyt. 1908 februárjában véglegesen Bécsbe költözik, ismételten megpróbálkozik a felvételi vizsgával, de újból kudarcot vall. Kezdetét veszi egy éhezéssel, ínséggel és nélkülözésekkel kísért, kegyetlenül nehéz időszak, mivel „az apjától örökölt pénzt hamarosan felélte”. Az adakozó kedvű „Hani néniről” a háládatlan unokaöcs soha nem tesz említést. Az építkezéseken segédmunkásként dolgozva megismerkedett a munkások nélkülözésekkel teli életével. Emellett önképzés útján elsajátítja a szükséges politikai ismereteket, lerántja a leplet a szociáldemokraták és a bolsevikok hazug ideológiájáról, tisztán látja a demokratikus államrend hiányosságait, és lelke mélyén meggyőződéses forradalmárrá válik. Viszont írásában semmilyen bizonyítékot nem találunk Hitler hosszú kálváriájára, amely a szenvedések révén megérlelte volna benne a „Führerré” válás képességeit.

Hitler hívei és ellenfelei a húszas években egyaránt égtek a vágytól, hogy megtudjanak valami közelebbit a titokzatos bécsi időszakról, de hiába próbálkoztak például az építőipar területéről hitelt érdemlő tanúk felkutatásával. Noha szűkös anyagi helyzete miatt és támogatás hiányában korai pályaválasztási tervei meghiúsultak, Hitler Bécsben mégis egészen ügyesen alkalmazkodott a körülményekhez: szabadúszó festőként és grafikusként mérsékelt sikerrel vállalkozgatott, és szerény, középszerű egzisztenciaként élte az életét. Röviddel 24. születésnapját követően, egy héttel azután, hogy kézhez kapta 819 korona és 98 heller összegű apai örökrészét[83], Hitler 1913. május 24-én átköltözött Münchenbe. „Őszinte öröm töltött el, amikor megérkeztem Münchenbe; három évig még tanulni akartam, és arra gondoltam, hogy 28 évesen majd a Heilmann & Littmann cégnél grafikusként

vállalok munkát" – fejtette ki egyik életrajzváltozatában 1941 októberében.[84] Némelykor politikai okokkal is indokolta Németországba történő áttelepülését.

Az idő előre haladtával aztán a Führer egyre gyakrabban hozta szóba a „nyomorban eltöltött bécsi éveket", miközben nem is egyszer ellentmondásba keveredett önmagával. Egy alkalommal önsajnálatának adott hangot: „Ki tudja, ha szüleim anyagi helyzete lehetővé tette volna, hogy engem az Akadémián taníttassanak, feltehetőleg nem kerültem volna abba a helyzetbe, hogy alulról ismerjem meg a társadalmi nyomorúságot ..."[85]

Nem minden kérdésre találhatunk kielégítő választ. Az viszont kétségtelen tény, hogy Hitler bécsi időszakának esetleges mélypontja nem magyarázható sem a katonai szolgálat elől történő menekülésével, sem pedig kilátástalan anyagi helyzetével. Több mint valószínű az is, hogy Hitler soha nem tartózkodott egyetlen hajléktalanszálláson sem.

Miért tüntetett el Hitler a származására utaló minden nyomot? Csapatgyakorlótér a nagyapa szülőhelyén

„Döllersheim vidéke a mi Führerünk és birodalmi kancellárunk negyedízigleni őseinek szülőhelye" – tudatta büszkeségtől eltelve egy nemzetiszocialista kiadvány Ausztriának a Német Birodalomhoz csatolását követően.[1] Az alsó-ausztriai Waldviertelnek ez a kis tájegysége az „ősök szülőföldjeként" vonult be a nemzetiszocialisták dicsőségkönyvébe. A híressé válással egyidejűleg azonban továbbra is terjednek a szóbeszédek Hitler arra irányuló kétségbeesett próbálkozásairól, hogy származásának nyomait ne csupán elleplezze, hanem véglegesen el is tüntesse. Ezek a híresztelések vezérfonalként húzódnak végig a Hitlerrel foglalkozó teljes életrajzi irodalmon.

Amikor a Wehrmacht röviddel Ausztria megszállása után, 1938 márciusában éppen a „Führer őseinek szülőföldjén" alakította ki Európa legnagyobb katonai csapatgyakorlóterét, olybá tűnt, hogy minden korábbi feltevés beigazolódott. Az általános vélekedés szerint az nem lehetett véletlen, hogy számos falut és ezek sorában Hitler elődeinek szülőhelyét is a földdel tették egyenlővé: a Führer meg akarta semmisíteni származásának még az emlékét is! Számos történész[2] meg volt arról győződve, hogy ettől a céltól vezérelve romboltak le egy teljes régiót, és költöztették el a lakosságot szülőföldjéről. Egy életrajzi műben ez olvasható: „Döllersheim és környéke nincs már több! A vidéket hatalmas csapatgyakorlótérré alakították át; az egykor virágzó és termékeny tájegység ma már a borzalmak elnéptelenedett színhelye, ahol fel nem robbant lövedékek alakjában mindenütt ott ólálkodik az alattomos halál, és az egykor itt élt helyi lakosok a szélrózsa minden irányában szétszóródtak. Hitler még éveken keresztül kiélvezhette diadalát, azt, hogy apjának szülőfaluját és nagyanyjának sírját az ő hadserege lőtte széjjel és rombolta porig. Az emberben szükségszerűen kételyek támadnak, vajon milyen katonai megfonto-

lások alapján esett éppen erre a vidékre a választás, és egyszer csak feketén-fehéren megállapítja, hogy a termőföldek felértékelésére vonatkozó parancsot ... már 1938 májusának közepén, tehát szűk két hónappal Ausztria megszállása után a földhivatalok tudomására hozták ... Az egész történet azt a látszatot kelti, hogy Döllersheim megsemmisítését közvetlenül a Führer megbízásából rendelték el, mégpedig az apja iránt érzett tébolyult gyűlölete miatt, aki talán egy zsidó apától származott."[3] Számos életrajzíró azt a nézőpontot képviseli, miszerint Hitler származásának „árnyoldalait" el akarta tüntetni, hogy „saját személyét mintegy megdicsőülve" állíthassa a középpontba.[4]

Már a nemzetiszocialista időszakban nyílt titoknak számított, mennyire „kellemetlenül" érinti a Führert az őseit a Waldviertelben körülvevő kultusz. A nemzetiszocialista diktatúra erőszakos természetéből fakadóan az emberek semmiféle illúziót nem tápláltak, mivel a rezsimről feltételezték, hogy még a jelentéktelennek tűnő eseményekre is fékevesztett brutalitással reagál. A kortársak szemében teljesen egyértelmű volt, hogy Hitler a nemkívánatos vidéket radikálisan el akarja intézni.

A Hitler-kultusz bűvöletében a Groß-Poppen nevű kicsiny település – egyébként 1938-ban a csapatgyakorlatok terepének kijelölése miatt végleg felszámolták – már 1932. augusztus 14-én August Weber vendégfogadós indítványára azt az egyhangú határozatot hozta, hogy „megingathatatlan hűségük jeleként" Adolf Hitlernek díszpolgárságot adományoznak. A határozatot költségkímélő módon közölték a Führerrel: a legközelebbi postahivatalból egy tizennégy szavas táviratot küldtek neki.[5] A példa ragadós volt, és más települések is követték, amíg legnagyobb sajnálatukra az alsó-ausztriai tartományi kormány közbe nem lépett. Tiltásukat azzal indokolták, hogy Hitler 1925. április 30-a óta már nem rendelkezik osztrák állampolgársággal, s ezért a díszpolgári címek adományozását mint törvénybe ütköző eljárást hatályon kívül helyezték.[6]

Az NSDAP felfelé ívelő ausztriai népszerűségét az ilyesfajta intézkedések nyilvánvalóan nem rendítették meg. Az 1932. évi tartományi parlamenti választásokon[7] a nemzetiszocialisták a Waldviertelben megduplázták addigi szavazataik részarányát, és az összes voksok 20 százalékát (26 649 választópolgár szavazatát) szerezték meg.

Gmündben az NSDAP állított polgármestert. Adolf Hitler német birodalmi kancellárrá történő 1933 januári kinevezését a Waldviertel nemzetiszocialista érzelmű lakosai kitörő lelkesedéssel fogadták. A berlini példát követve Krems, Horn és Zwettl kisvárosokban egyaránt fáklyás felvonulásokat tartottak. A többi településen ünnepélyes tömeggyűléseken közölték az örömhírt.

1933. június hónaptól a waldvierteli NSDAP – a párt nagy felháborodását kiváltva – már csak illegálisan tevékenykedhetett. Miután a nácik Krems mellett egy kézigránátot hajítottak a „keresztény-német katonai testgyakorlók" menetoszlopára, és a merényletben egy ember meghalt, harmincan pedig megsebesültek, az osztrák kormány még ugyanazon a napon betiltotta a radikális pártot, és annak valamennyi szervezetét. Az NSDAP-nak a Nemzeti Tanácsban *(Nationalrat)*, a tartományi parlamentekben és a körzeti választmányokban szerzett összes képviselői mandátumát törölték.

„A tényleges közhangulatot teljesen félreértelmezve a Dollfuß-kormány tovább folytatta megtorló intézkedéseit. Ezért Groß-Poppenben, Allentsteigban és Zwettlben a helyi búcsúkat az illegalitásba vonult párttagok feltűnésmentes találkozóhelyeiként kellett megtartani" – emlékeztek vissza később a bajtársak erre az időszakra.[8] 1938-ban, amikor Ausztriát a Német Birodalomhoz csatolták, egy csapásra minden megváltozott. A „Waldviertel nagy szülötte" iránt érzett büszkeségnek ismét nyíltan, azt szinte fitogtatva lehetett hangot adni.

A Német Birodalom minden szögletéből jöttek zarándokok a Hitler-emlékhelyek megtekintésére, sőt hamarosan szervezett zarándokutakat is indítottak a Waldviertelbe. Mindezt egy vállalkozó kedvű nemzetiszocialista körzeti pártvezetőség támogatta, együttműködve a helyi csoportokkal, amelyek ügyesen tőkét kovácsoltak a Führer lokális „gyökereiből" Niederdonau (jelenleg Alsó-Ausztria) tartományban. A vállalkozásból származó személyes hasznuk mellett abban is reménykedtek, hogy az egész régiót kivételezett helyzetbe hozzák. A visszamaradt, perifériára szorult közigazgatási terület feltehetőleg a Német Birodalom „szellemi központjává" fogja kinőni magát.[9] A korlátlan lehetőségek reményétől szárnyakat kapva a Waldviertelben eluralkodó Hitler-kultusz a „mozgalom fővárosában", Münchenben már 1933-ban létrehozott pártemlékhelyek

vetélytársainak sorába lépett. Követendő példaként Felső-Ausztria szolgált, ahol az Inn melletti Braunauban, Leondingban és Fischlhamban megemlékeztek a Führer gyermek- és ifjúkoráról, az NSDAP pedig Braunauban megvásárolta és műemléki védelem alá helyezte Hitler szülőházát.[10] A nemzetiszocialista birodalmi ifjúsági vezető, Baldur von Schirach a „német ifjúság zarándokhelyévé" nyilvánította Braunaut.[11] Egy amerikai állampolgár 1938-ban még a „Führer szüleinek házát" is meg akarta vásárolni Leondingban, mégpedig azzal a szándékkal, hogy elszállíttatja és az Egyesült Államokban látványosságként mutogatja majd. A kötelességtudó párttársak csak ügygyel-bajjal tudták a tengerentúli befektetőt ebben megakadályozni. Leonding nemzetiszocialista búcsújáró hely lett, ezrek keresték fel a világ minden tájáról, a zarándokok nevének megörökítésére még egy emlékkönyvet is kiadtak. A kiadványban látszatvallásos szövegeket fogalmaztak meg, és hitet tettek Adolf Hitler iránti sírig tartó hűségük mellett.[12]

A „Führer őseinek szülőföldjéről" a Waldviertelben gőzerővel létrehozott és terjesztett mítosz a történelmi küldetéstudattal áthatott helyi büszkeséggel párosult: „...Unokájában – aki külsejét tekintve is egy igazi waldvierteli típust testesít meg – valamennyi (jó waldvierteli) tulajdonságjegy sűrítve, elevenen jutott kifejezésre. Így lehetett ő az új nagynémet népi birodalom megteremtője ..."[13]

Hitler születésnapját már 1938 áprilisában fényes külsőségek mellett ünnepelték meg a nem sokkal később a felszámolás sorsára jutó Franzen faluban. A röviddel ezután ugyancsak megsemmisített, apró Strones település büszkeségében még azt képzelte magáról, hogy a nemzetiszocialista világ középpontja lett: „Szántóföldek és erdők békés környezetében ... terül el a szerény kis falu, Strones. Egytől egyig német parasztok lakják, akik fáradhatatlan szorgalommal művelték földjeiket, mégis csak az életben maradáshoz legszükségesebbeket takarították be, mivel a waldvierteli föld nem hoz bőséges termést. De ha manapság végigmegyünk a településen, ünnepi díszben pompázó házakat látunk, hiszen itt található az a ház (Strones, 13. szám), amelyben 1837-ben az a férfi született, akinek a fiára az egész világ őszinte csodálattal tekint ... Strones büszkén és örömmel mutatja meg mindenkinek Hitler apjának ősi szülőházát ... Az állandóan háttérbe szoruló Waldviertel most nagyra tartja magát, hiszen itt van

Döllersheim helység látképe a teljes elpusztítás előtt. A felvétel 1935 táján készült.

Hitler őseinek szülőhelye ... Heil Hitler!"[14] Hitler apjának girlandokkal feldíszített szülőháza számos ünnepi megemlékezés színhelyéül szolgált.

1938 nyarán egy kőkorszaki régészeti lelet hozta lázas izgalomba a nemzetiszocialistákért lelkesedő waldvierteli lakosságot. „A lelőhely közvetlen közelében fekszenek azok a falvak, ahol a Führer elődei

éltek. Hitler őseinek szülőföldjén, aki szimbólumként adta nekünk a horogkeresztet, most megtalálták a legrégebbi horogkeresztet. Ez a tény több mint jelképes jelentésű" – írta egy helyi újság.[15] Dr. Hugo Jury, Niederdonau körzeti parancsnoka szintén szabad folyást engedett gondolatainak a csodálatos lelettel kapcsolatban. Hamarosan meggyőzőnek tűnő logikai érvekkel támasztották alá, hogy a nemzetiszocializmus eredeti szülőhelye nem másutt, mint a Waldviertelben van.

Az alsó-ausztriai tartományi kormány által 1932-ben elutasított kérelmükkel a groβ-poppeni községi elöljárók Ausztria megszállását követően megszimatolták a település gyors felvirágzásának lehetőségét. Azzal az alázatos kéréssel fordultak a Führernek a távoli Berlinben működő kancelláriájához, vajon szabad volna-e felajánlaniuk Adolf Hitlernek a díszpolgárságot. Kérelmüket jóváhagyták. Egy másik waldvierteli falu, Ottenschlag sem akart szomszédaitól elmaradni, és 1938 nyári napfordulójának ünnepén a polgármester meghatottságtól elcsukló hangon jelentette be a különleges meglepetést. A Führer hozzájárulását adta ahhoz, hogy a piacteret „Adolf Hitler térre" kereszteljék át, és egyidejűleg elfogadta a neki felajánlott díszpolgárságot.

A magát büszkén a „Führer szülővárosának" hirdető Döllersheim nagyszabású fáklyás felvonulással ünnepelte a német hadsereg bevonulását. Ottenschlag példáját szem előtt tartva a főtérnek az „Alois Hitler tér" nevet adták. A párthatóságok által elrendelt kultikus dicsőítés olyan szélsőségeket eredményezett, hogy például az iskolaépület falán egy tábla felirata azzal kérkedett, hogy itt járt iskolába a Führer apja, Alois Hitler. Döllersheim népiskolájának utolsó igazgatója, Seitner művészi Hitler-családfát készített, amely postai levelezőlapként hatalmas közönségsikert aratott. Mindenesetre Hitler nagyanyja, Mariana (Maria Anna) Hiedler, született Schicklgruber volt a legnépszerűbb a párttársak körében. Viharos gyorsasággal díszsírhelyet állítottak neki a döllersheimi temető templomának falánál, mivel eredeti sírhelye már nem volt fellelhető. A sietősen összeszedett adatokat tévesen tüntették fel. A felirat – „Itt nyugszik Maria A. Schickelgruber, született 1795. április 17-én Stronesban, meghalt 1847. január 7-én Klein-Mottenben" – részben leánytestvérére vonatkozott.[16]

„Hitleri őskultusz". Maria Anna Schicklgruber (férjezett Hiedler) díszsírja a döllersheimi temetőben

Ez a tárgyi tévedés senkit sem zavart, és a csekély beruházás kifizetődőnek bizonyult. A nemzetiszocialista zarándokok csapatokban özönlöttek a településre, sokan közülük a Birodalomból érkeztek. Egy szemtanú így emlékezett vissza az eseményekre: „Egy ízben húsz jó kötésű katona közeledett menetlépésben. SS-legények voltak. Egyedül tartózkodtam az utcán, amikor a parancsnokuk hozzám fordult: »Fiú, hol van a mi Führerünk nagyanyjának a sírja?« Megálltak a sírhely előtt és fényképeket készítettek ..."[17] Számos Hitlerjugend-csoport tette tiszteletét vezetőjükkel az élen.

A Waldviertel valamennyi települése megünnepelte a Führer születésnapját 1938. április 20-án. Egy korabeli újság így számolt be: „Mint mindenhol, a mi kis falunkban (Franzenben) is derűs hangulatban ünnepelték Hitler születésnapját. Délelőtt a tanulók a tanári karral együtt az iskolában meghallgatták Rust birodalmi miniszter beszédét, azután véget érni nem akaró fáklyásmenetben zeneszó hangjaira két, Hitlernek ajánlott tölgyfát ültettek Mahorka SA-vezető rövid beszédje után a hősi emlékmű oldalához, majd örömtüzet... gyújtottak. Megborzongatóan szép látványt nyújtva világított a messzi távolba a tűz, és bizonyította a nép, a Birodalom és a Führer iránt tanúsított német szeretetet és hűséget. Heil Hitler!"[18]

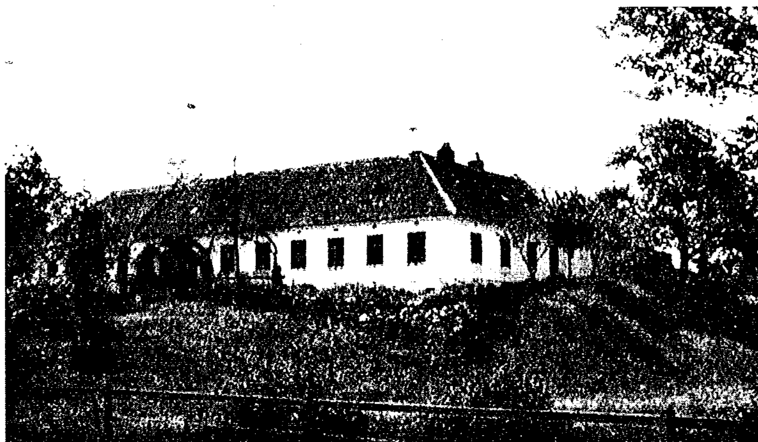
Adolf Hitlert személy szerint nem fűzte szoros kapcsolat a Waldviertelhez, ahhoz a vidékhez, ahol apja és anyja egyaránt felnőtt. A paraszti környezet, amelyből szülei származtak, idegen volt az Innviertelben (az Inn vidékén, Braunauban, Passauban és Leondingban), valamint Linzben magas rangú vámtisztviselő fiaként nevelkedett Hitlernek. Gyermekkorában szülei kíséretében – miként húga, Paula erről beszámolt – többször is felkereste Alsó-Ausztriában a waldvierteli rokonait.[19]

A Felső-Ausztriából látogatóba érkezett fiúra feltehetőleg különös benyomást tettek a szegényes falvak. Miközben ugyanis az Innviertelben, új otthonának termékeny földjein az öntudatos és módos nagygazdák tekintélyes méretű magányos tanyái már messziről látható magaslatokon trónoltak a táj fölött, addig a Waldviertelben a kis településeknek a földből alig kilátszó házai szerényen meghúzódtak az erdők borította domboldalak hajlataiban. Az egyetlen templom köré csoportosuló, gyakran csupán tucatnyi házból álló falvak Hitler idejében egyszerű külsőt mutattak, és ez mind a mai napig így is maradt. A parasztbirtokok is kis méretűek, egy átlagos gazdaság nagysága ritkán haladta meg a 20 hektárt. A fontosabb mezőgazdasági terményeket a gabona, a zab, a burgonya és a mák jelentik. Az erdő képezi az egyik fő bevételi forrást.

A Waldviertel fennsíkján a tájra egyrészt az óriási, a szántóföldek és az erdők talajából lekoptatott tömbökben kiemelkedő gránitsziklák nyomják rá bélyegüket, másrészt pedig a kiterjedt, az egykori monokultúrákban ültetett tűlevelű erdők, amelyek fanyar vonzerőt kölcsönöznek a vidéknek. A jéghideg télben a táj borús és fenyegetően komor arcát mutatja, de a hűvös nyárban vonzóan bájosnak tűnik. De minden évszakban a csend uralja és magányt áraszt, amely a múlandóság érzetét kelti. A hagyományok sokáig fennmaradnak ezen a vidéken, az emberek ragaszkodnak a megszokott tradíciókhoz. A középkor kézzelfoghatóan közelinek tűnik. Az eredeti és őserdőszerűen sűrű erdős terület, a „silva norticus" [északi tűlevelű erdő] irtása és újratelepítése a lakosság tudatában kollektív, szinte tegnap történt élményként őrződött meg. A 11. századtól kezdve a Bajorországból és a Frankföldről érkező telepesek keze nyomát viseli magán a táj. Több mint 300 kastély, várak és várromok tanúskodnak a határvidék vérzivataros történelméről, amelyen keresztülvonultak a seregek, és egyúttal felvonulási területként is szolgált a Csehország és Morvaország ellen viselt háborúkban.

A Wachau innen délre elterülő, idilli képet nyújtó és gazdag szőlőtermő vidékeinek lakosaival szembetűnő ellentétben a waldviertelieket visszafogottság és magukba zárkózottság jellemzi. Az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában ezt a régiót gazdaságilag elmaradott tájegységnek könyvelték el. 1918-ban, a Habsburgok birodalmának összeomlásával ez a helyzet semmit sem változott. A világháború befejezését követő ínséges időszakban és az Első Köztársaság kikiáltásával a gazdasági fellendülésnek még a jelei sem mutatkoztak, ehelyett a vidéken végigsöprő munkanélküliség tovább mélyítette a Waldviertel válságát. A munkanélküliség következményeként rendkívül nagymérvű volt az elvándorlás. Miként krízishelyzetben generációk óta mindig, a vidékről az emberek most is felkerekedtek, hogy a körülbelül 130 kilométer távolságban fekvő birodalmi fővárosban, Bécsben keressenek munkát.

Hitlernek a „döllersheimi vidékről" származó ősei esetében kivétel nélkül generációk óta egy helyben lakó parasztnemzedékekről

Klein-Motten 4. számú háza, ahol Hitler nagyanyja, Maria Anna Schicklgruber élt, és ahol meghalt. Klein-Mottent kiürítették és elpusztították, amikor ezen a vidéken hozták létre Európa legnagyobb csapatgyakorlóterét.

van szó, ahol a birtok többnyire közvetlen örökösödés útján apáról fiúra szállt.[20]

A waldvierteli plébánosok anyakönyvi lajstromai számos bejegyzést tartalmaznak a Hitler-ősök születési időpontjairól, házasságkötéseiről és elhalálozásukról; a rájuk vonatkozó adatok hozzávetőlegesen 1600 óta szerepelnek a waldvierteli nyilvántartásokban. Paraszti származási viszonyokat tekintve hosszú a Hitler-ősök sora, akik Alsó-Ausztria első egyházi nyilvántartási lajstromainak bevezetése óta fellelhetők a bejegyzésekben. A plébánosok számára már a tridenti zsinat (1545–1564) előírta a keresztelői, házasságkötési és elhalálozási nyilvántartások vezetését, de az előírásokat hiánytalanul mégis csak az ellenreformáció végleges győzelmével egyidejűleg, a harmincéves háború befejezése (1648) után tudták életbe léptetni.

A csapatgyakorlótér létesítésének idején és később is az a hír járta, hogy a Führer azért adott parancsot a tájegység elpusztítására, mert így feltűnésmentesen megsemmisíthette az egyházi nyilvántartásokat.

Hitler első – bizonyítható – waldvierteli látogatására 1905-ben került sor, amikor a 16 éves kamasznak tüdőpanaszai miatt távoznia

kellett az általa utált steyri reáliskolából. Betegsége, miként később megírja, szinte kapóra jött neki: „Ekkor hirtelen egy betegség segítette sorsom kedvező alakulását, és néhány héten belül döntött a jövőmről, megoldotta az apai házban hosszan tartó viták problémáját. Súlyos tüdőbántalmaimat látva anyám egyik orvosa azt tanácsolta, hogy a későbbiekben... semmilyen körülmények között se adjanak be engem egy irodába. A reáliskola látogatását pedig legalább egy év időtartamra fel kellett függeszteni..."[21] Hitler megözvegyült anyja arra az elhatározásra jutott, hogy fiát legfiatalabb leánytestvéréhez, Theresiához[22] küldi. Theresia a szülőfalujában, a Weitra melletti Spitalban 1894-ben ment feleségül a módos parasztgazda Anton Schmidthez, aki egy nagy majorban (Spital, 24. szám) gazdálkodott. Klara Hitler abban reménykedett, hogy a Waldviertel csípős, friss levegője elősegíti majd beteg fia gyógyulását. Adolffal együtt vonaton Linzből Gmündbe utaztak, ahol Anton, a sógora ökrösszekerével ment eléjük az állomásra. Theresia nagynénjénél Hitler kivételezett helyzetbe került. A paraszti származású rokonok, akik maguk soha nem fordultak orvoshoz, az elkényeztetett ifjú gyógykezelésével a közeli Weitrában praktizáló dr. Karl Keisst bízták meg. A 16 éves kamasz rohamos gyorsasággal felépült. Sok tejet ivott, bőségesen étkezett, citerán játszott, olvasott és rajzolt.[23] Vasárnaponként a későbbiekben megrögzötten vallásellenes nézeteket valló Hitler zokszó nélkül elkísérte nagynénjét, nagybátyját és gyermekeiket a későromán stílusban épült falusi templomban tartott misére. Unokatestvéreivel[24] és Maria nevű unokahúgával jól megfértek együtt. A falusi fiatalokkal szemben a „diák" megtartotta a két lépés távolságot. A waldvierteli viszonylatban nagyon tekintélyes méretű szomszédos birtokok, ahol anyja, Klara Pölzl (Spital, 37. szám) és apja, Alois Hitler (36. szám) nevelkedtek, kedvező benyomást alakítottak ki benne szülei származásának környezetéről.

Mindezek ellenére Hitler később állandóan hangot adott „szegényparaszti" származásának.

1908-ban Adolf Hitler már állandóan Bécsben lakott. Egy fiatalkori barátjának 1908 júliusában írott leveléből az derül ki, hogy 1908 nyarán hosszabb látogatást tett Spitalban: „...azt, hogy mikor utazom el, majd megírom Neked. Ha a húgom is velem jön, egyáltalán semmi kedvem nincs az egészhez..."[25] A 19 éves ifjú szemlátomást nem

repesett a boldogságtól, hogy az akkor 12 éves húga, Paula is társául szegődik az útra. Hitler mindazonáltal 1908 augusztusának végéig a Waldviertelben maradt, ahol a sok távoli rokontól eltekintve anyjának két leánytestvére is lakott: Theresia néni (leánykori nevén Pölzl, a férje Anton Schmidt), valamint Johanna nagynéni (Johanna Pölzl, 1863–1911). Johanna enyhén testi fogyatékos volt, és soha nem ment férjhez. Miután Hitler apja megbízta azzal, hogy Wönharts településen egy parasztgazdaságot vezessen, Johanna a testvéréhez, Klarához költözött Felső-Ausztriába. Évekig élt egy fedél alatt a Hitler családdal, segített nővérének a háztartás vezetésében, és támogatta a gyermekek gondozásában. Klara Hitler 1907 karácsonyán bekövetkezett halála után Johanna visszatért a Waldviertelbe.

A világháború alatt Hitler önkéntesként teljesített szolgálatot a 16. számú bajor tartalékos gyalogezred kötelékében. Katonai szolgálata idején kétszer kapott eltávozást a frontról és szabadságát mindkét alkalommal – 1917. szeptember 30-a és október 17-e, illetve a háború utolsó évében 1918. szeptember 10-e és 27-e között – teljes egészében a Waldviertelben töltötte el. Ennek megfelelően minden bizonnyal harmonikus kapcsolatot alakított ki paraszti származású rokonaival. Ráadásul saját otthoni címeként adta meg az általa „földbirtokosnak" nevezett nagybátyja, Anton Schmidt lakcímét. Amennyiben feszült hangulat vagy a kölcsönös szimpátia hiánya jellemezte volna a viszonyukat, Hitler minden bizonnyal Münchenbe utazik frontszabadságra, ahol Popp szabómester személyében, akinél a háborút megelőzően albérlőként lakott és katonai ideje alatt folytonos levelezésben álltak, jó ismerősre talált. „Führerként és birodalmi kancellárként" Hitler többé már nem akart a Waldviertelben eltöltött „frontszabadságokra" emlékezni, hanem helyette egy tanulmányútról beszélt. „A háború alatt két ízben kaptam tíz nap szabadságot. Mentem volna Münchenbe? Mindkétszer Berlinbe utaztam, és ettől kezdve ismerem a berlini múzeumokat és műgyűjteményeket."[26]

1920 októberében, két évvel a háború befejezése után Adolf Hitler újból felkereste ősei szülőföldjét. Ezúttal már politikai indítékok álltak a látogatása hátterében. Az előző év szeptemberében ugyanis belépett a DAP-ba (Német Munkáspárt), miután saját megfogalmazása szerint „eldöntötte, hogy politikus lesz." Az apró, röviddel ezt követően magát NSDAP névre átkeresztelő töredékpárt szónokként

vetette be Hitlert a politikai küzdőtéren, mivel még katonai szolgálata idején részt vett egy retorikai tanfolyami képzésen. Ebben a minőségében Hitler 1920 augusztus és október között végigjárta Ausztriát.[27] Szavazatokat gyűjtött a parlamenti választásokon (1920. október 17-én) első alkalommal induló NSDAP számára. Bécsi előadásai után, röviddel az urnákhoz járulás előtt a Waldviertel egyik városába, Gmündbe utazott, hogy ott újdonsült párttársai kis csoportját támogassa a választásokon. Arról nincs tudomásunk, vajon nagybátyja és nagynénje előtt megcsillogtatta-e a társadalmi ranglétrán elért látványos felemelkedését, noha Spital éppen útba esett. Mindenesetre a „DAP propagandafőnöke" két munkatársa kíséretében saját SELVE márkájú szolgálati gépkocsiján utazott, amelyet sofőrje (Ernst Haug) vezetett. A határváros Gmünd a Felső-Waldviertelben a nemzetiszocializmus központjának számított. A már a világháború előtt is működő „Nemzeti Munkásegylet" (Nationaler Arbeiterverein) 1919 márciusában csatlakozott a röviddel azelőtt Münchenben megalapított Német Munkáspárthoz. 1920-ban azután létrejött az NSDAP mintegy tucatnyi tagot számláló helyi csoportja. A példát hamarosan egyéb waldvierteli településeken is követték.[28]

1920. október 10-én Hitler nemzetiszocialista és szocialista érzelmű hallgatóság előtt mondta el beszédét.[29] Egy helyi újság[30] így emlékezett vissza az eseményre: „Gmünd mozitermében szónokként lépett fel az akkor még ismeretlen Adolf Hitler. Hitler kifejtette, hogy a békeszerződések következtében a német nép teljesen kiszolgáltatottá vált, és a ránehezedő kamatrabszolgaság terheit nyögi. Lendületes és lehengerlő szónoki stílusával lebilincselte és hatása alá vonta a szép számmal megjelenő szocialistákat; a vele szemben fellépő szociáldemokrata szónok, Richard Forbelsky szánalmas elutasításban részesült azon az estén."[31] Az érzelmek elszabadulása jellemezte a hangulatot, mivel a Saint Germainben megkötött békeszerződés rendelkezéseinek értelmében csak nemrég, 1920. július 31-én került Gmünd főpályaudvara, két szomszédos község és nyolc német anyanyelvű település az újonnan létrehozott Csehszlovák Köztársasághoz. A házaikból elüldözött menekültek barakktáborokban húzták meg magukat Gmünd közelében. A hontalanok súlyos problémát jelentettek az egyébként is ínséges időket élő város közösségének.[32] Gmünd polgárai, akiknek azzal kellett szembesülniük, hogy a te-

települést egyik napról a másikra az államhatár két részre szakította, rendkívül fogékonynak bizonyultak Hitler „Saint Germain és Versailles szégyenteljes szerződését" elutasító, revánspolitikát hirdető és nacionalista jelszavai iránt. Ugyancsak nyitott fülekre találtak „az összes gazdasági ágazatot uraló zsidó kizsákmányolók" ellen intézett kirohanásai is.

Gmündben aratott nagy sikerét követően Hitler az eredeti tervek szerint október 11-én Groß-Sieghartsban, egy kis waldviertelі hetivásárhelyen folytatta körútját. „A vörösök azonban nem hagyták szóhoz jutni, mivel »külföldi« volt, és vezetőik veszélyt szimatoltak" – panaszolták Hitler hívei.[33]

Georg von Schönerert, kora fiatalságának bálványát Hitler nem kereste fel.[34] Schönerer, a Habsburg-ellenes, antikatolikus és antiszemita Alldeutsche Bewegung („Össznémet Mozgalom") vezéralakja akkoriban már hosszú évek óta a világtól elzárkózva élt a Weitra közelében található birtokán, Rosenau várkastélyában. A falu lakossága hóbortos remeteként tartotta számon; nyitott gépkocsiban közlekedett, aprópénzt szórt a település fiataljai közé, és elvárta, hogy azok „Heil Schönerer!" kiáltozással üdvözöljék.[35] Szélsőségesen radikális tanai (*Mein Programm*, 1879) befolyást gyakoroltak Hitlerre, mielőtt Karl Lueger nézeteit dicsőítette volna. Schönerer „Programjában" ez olvasható: „... A mindenhová befurakodó tőke érdekeivel és a pénz szemita uralmával a földbirtok és a produktív termelőmunka érdekeit kell szembeállítanunk ..."[36] A politikus egy porosz vezetés alatt egységesülő Nagy-Németországért szállt síkra. Emellett az egyházellenes *Los von Rom* („Szabaduljunk meg Rómától") mozgalom híveinek táborába tartozott. 1888-ban, egy évvel Hitler születése előtt Schönerer bűntársaival együtt megrohamozta a *Neues Wiener Tagblatt* újság szerkesztőségének épületét. Fokozottan veszélyes erőszakos cselekményért börtönbüntetésre ítélték, megfosztották nemesi címétől és a birodalmi gyűlésben szerzett mandátumától. Csaknem tíz évre száműzték a politikai élet színpadáról. 1921. augusztus 14-én Schönerer, akinek fura hitvallása így hangzott: „Az egységhez a tisztaságon át vezet az út", megkeseredetten hunyt el Rosenau várkastélyában.

A Waldviertel nemzetiszocialistái mozgalmuk előkészítőjeként tisztelték Schönerert. „Habár a zsidóság, a klerikalizmus és a Habsburgok németellenes politikája ellenében vívott harca nem hozott kiemelkedő sikereket, mégiscsak Schönerer tevékenységének köszönhető, hogy a zsidóság kártékonyságának felismerése a nép széles köreiben elterjedt..."[37]

Groß-Sieghartsban meghiúsított fellépése után Hitler 1920. október 13-án átütő sikerrel tartott beszédet a Duna menti Kremsben az NSDAP helyi csoportja előtt. „Az 1918 őszén bekövetkezett nagy összeomlás idején elsősorban a zsidók és más, idegen helyről érkező elemek ragadták magukhoz a hatalmat ... Kremsben. Ebből a gyalázatos helyzetből maga Adolf Hitler mentette meg Kremset, amikor 1920. október 13-án a Hirschensaaleban tartott beszédével ismét diadalra vitte a nemzeti érzést, és cselekvésre buzdított ..." – írta egy helyi újság.[38]

Hitler a Waldviertelen keresztül vezető propagandautazása hiteles képet fest az NSDAP korai időszakáról, amikor még semmi sem utalt arra, hogy ez a maroknyi töredékpárt egykor majd tömegeket magába olvasztó mozgalommá növekedik. Az 1920. október 17-én végbement parlamenti választások során Alsó-Ausztriában a nemzetiszocialisták mindössze a szavazatok 1,5 százalékát szerezték meg[39], de a Waldviertelben szerepeltek a legjobban, ahol 4,5 százalékot értek el a kapott 5078 szavazat alapján. A Saint Germainben megkötött békeszerződés feltételeként Csehszlovákiához elcsatolt területek elvesztése, az ezzel kapcsolatosan fellángoló nacionalizmus, továbbá Hitler személyes szerepvállalása szolgáltatták a politikai hátteret ehhez az eredményhez. Egyébiránt az „ősök szülőföldjén" a túlnyomó többséget képező katolikus-konzervatív beállítottságú lakosság a Keresztényszocialista Pártot támogatta, amely a szavazatok 60 százalékát kapta meg. Allentsteigi bázisukról kiindulva a nemzetiszocialisták 1925-től kezdve élénk propagandatevékenységet fejtettek ki és kis helyi csoportokat hoztak létre aktivitásuk fokozása érdekében. „Kezdetben még csak kevesen voltak, akik merészen összesereglettek a horogkeresztes lobogó köré és minden ... feléjük áradó gúnyolódást, minden gyűlöletet elviseltek" – emlékeztek vissza később az idős párttársak a mozgalom kezdeti szakaszára.[40] A tíz éven át tartó és Németországból hathatósan támogatott propagandamunkával sem sikerült azonban áttörést elérni, mivel a waldviertelі nemzetiszocialisták részaránya 1930-ban még csak 10 százalékot (13 347 választó-

polgár szavazata) tett ki.[41] A következő években azután a teljes Német Nemzeti Néppártot támogató szavazótábor átpártolt az NSDAP-hoz, amely 1932-ben már 20 százalékot is meghaladó választói bázist tudhatott maga mögött. Hitler waldvierteli rokonai viszont csak 1938-ban léptek be az NSDAP tagjai közé.[42]

Abból az alkalomból, hogy „Ausztriát (a későbbi 'Ostmarkot') hazavezették a Német Birodalomba", Hitler 1938. március 12-én látogatást tett szülőhelyén, az Inn melletti Braunauban. „Lassan halad el a Führer gépkocsija a ház mellett, amelyben 49 évvel ezelőtt a német nép dicsőségére megszületett"[43] – olvasták a hírt irigykedve az „ősök szülőföldjének" NSDAP-s tagtársai, és abban reménykedtek, hogy ők is köszönthetik majd Hitlert. Eközben a Franzen nevű település lakói őszinte lelkesedéssel szemlélték egy, az NSDAP által szervezett filmbemutatón a Führert ábrázoló jeleneteket, „hiszen a falusi lakosság döntő többsége csak képekről ismeri őt".[44]

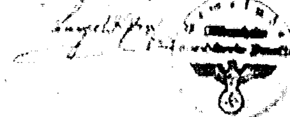
Hitler unokatestvérei és unokahúga is csupán homályos emlékképekkel rendelkezhettek híres unokatestvérükről. A többi rokon nevében felkerekedtek tehát 1938. március 12-én és elutaztak Bécsbe. Bátortalanul és szégyenlősen kérdezősködtek az Imperial luxusszálloda bejáratánál a Führer felől, de elutasították őket. Később mégis láthatták az unokatestvért a Heldenplatzon, százezer emberrel együtt.[45] A „döllersheimi vidék" SA-különítménye felfegyverkezve Bécsbe utazott, hogy „a Führer előtt ünnepi menetben felvonuljanak, szívük túláradó szeretetével köszöntsék és megingathatatlan hűségükről biztosítsák."[46]

1938. október 1-jétől 20-áig megtörtént a Szudétaföldnek a müncheni egyezményben rögzített beolvasztása a Német Birodalomba, Sudetengau (Szudéta tartomány) néven. A világháború után Csehszlovákiához csatolt német anyanyelvű határvidékek, Dél-Csehország és Dél-Morvaország egy része közigazgatásilag a Niederdonau (korábban Alsó-Ausztria) tartományhoz került vissza.

1938. november 26-án a Führer a Sudetengau dél-morvaországi területére utazva áthaladt a Waldviertelen is. Útközben azonban egyszer sem állt meg, és ez a tény keserű csalódást okozott híveinek. „Az ősök földjének körzeti parancsnoka" – feltehetően biztonsági okokból – magáról az útirányról semmiféle felvilágosítást nem tett közzé. Raabs és Karlstein települések lakóit annyira „meglepetésszerűen és előkészítetlenül" érte Hitler átutazása, hogy az örömmámor csak akkor vette kezdetét, amikor a kocsikban a Führer és kísérete már tovahaladt. Schwarzenauban a már kora reggel felvonultatott Hitlerjugend-különítménynek az órákig tartó várakozás után csalódottan és dolgavégezetlenül kellett elvonulnia, mivel Hitler konvoja másik útszakaszt választott. Csupán Rieger iskolásgyerekeire mosolygott rá a szerencse: látták a „Führert". Örömtől sugárzó arccal

Die Marktgemeinde Döllersheim die Heimat und Geburtsstätte des Vaters unseres Führers Adolf Hitler blickt in Bewunderung auf den Schöpfer Großdeutschlands und schätzt sich glücklich Ihn ihren Ehrenbürger nennen zu dürfen.

Im Juli des Jahres 1939.
Der Bürgermeister:

Führer-kultusz a Waldviertelben. Az Adolf Hitler díszpolgárságát bizonyító levél 1939 júliusában, nem sokkal a térség kiürítése előtt kelt.

mesélték, hogy beszédbe is elegyedett velük. Felvilágosítással szolgálhattak neki a településükről és az iskolájukról. Dobersberg település SA-vezetőit elöntötte a sárga irigység ekkora szerencse hallatán: „Nagy fájdalmat okoz mindannyiunknak, hogy Adolf Hitler itt járt a közelünkben és mégse láthattuk őt. Mégis büszkeség tölt el bennünket, mert útja Dobersbergen keresztül vezetett, és abban reménykedünk, egyszer majd meg is áll itt."[47]

Ez a remény beteljesületlen maradt – Hitler a német népnek szentelte életét a továbbiakban. Nem érdeklődött sem legközelebbi paraszti származású rokonai, a Schmidt család sorsa felől, sem pedig ősei szülőföldje iránt. Többé soha be nem tette a lábát a Waldviertelbe. Unokatestvéreivel és unokahúgával elkerült minden személyes kapcsolatot. Közeli hozzátartozóit azonban nem tagadta meg. Attól viszont igencsak rettegett, hogy szívességet kérnek majd tőle. Ha a Waldviertelben családi ünnepeket tartottak, Hitler féltestvére, Angela Raubal mindig beállított a rokonsághoz különféle kis ajándékokkal. Hitler nagynénje, Theresia Schmidt temetésén 1938 augusztusában szintén részt vett, és a Führer nevében átadott a hátramaradottaknak egy 600 birodalmi márka nagyságú összeget. Ez a pénzadomány a Harmadik Birodalom bukása után szörnyű következményekkel járt a család tagjaira nézve.

A waldviertelieknek 1938-ban egy másik, régóta táplált reményükben is keserűen csalatkozniuk kellett: a Führer semmiféle kivételezett pozíciót nem biztosított a Waldviertelnek, vagyis az „ősök szülőföldjéből" semmilyen gazdasági tőkét nem sikerült kovácsolniuk. Amit pedig a következő években át kellett élniük, arra még rémálmaikban sem mertek gondolni.

Ausztria megszállását követően azonnal hozzáláttak a katonai hatóságok egy olyan állomáshely kereséséhez, amely alkalmas terep volna egy „birodalmi lőtér" kialakításához. A XVII. német haderő körzeti parancsnoksága által a Lajtahídvég (Bruck an der Leitha) mellett, Bécstől délkeletre talált hely csak a gyalogsági századgyakorlatoknak nyújtott megfelelő terepet, a modern, nagy hatótávolságú fegyvernemek és a nagyobb hadseregkötelékek számára teljesen alkalmatlannak bizonyult. Az osztrák szövetségi hadseregnek a német haderőbe történő betagozódása után értelemszerűen az Ostmarkban kellett a seregfelvonulásra alkalmas, nagy kiterjedésű csapatgyakorlóteret létrehozni. Ausztria hegyvidéki területei természetesen nem jöhettek számításba. Kezdetben szóba került lehetséges megoldásként a Weinviertel Marchfeld nevű tájegysége, egy Bécstől északkeletre fekvő termékeny, sík felszínű vidék. A helyi politikusok azonban hevesen tiltakoztak. „Vigyék fel inkább Waldviertelbe a csapatgyakorlóteret" –hangzott az érvelésük. „Ott különben is kevésbé termékeny a föld." A vitába bevonták az először 1937-ben az Osztrák Szövetségi Hadsereg által tartott „Waldviertel-manőver" résztvevőit is; a katonák azon a véleményen voltak, hogy a dimbes-dombos és erdőkben gazdag „döllersheimi vidék" kiválóan megfelel a célnak. A mindenfajta katonai követelményt kielégítő terepet Allentsteig térségében hamarosan további vizsgálatoknak vetették alá. A helyszínre megérkeztek a Német Haderő tisztjei, méréseket végeztek és lefényképezték a falvakat. A megrettent lakosság hiába támasztotta alá tényekkel, hogy kár lenne katonai célokra igénybe venni a szülőföldjét. A mély szántású földek lényegesen több termést hoznak, mint a szomszédos Zwettl szegényes vidékén. Noha a parasztság szűkösen él, még sincs úgy eladósodva, mint a földbirtokkal rendelkező gazdák Felső-Ausztriában, ahol Hitler felnőtt.

A körzet helyi politikusai, akik elismerésre és pozíciókra ácsingóztak, és a hatalomnál érdemeket akartak szerezni, támogatták a birodalmi kormányzat tervét. Abban a hitben, hogy mindent alá kell rendelniük a nemzetiszocialista rezsim céljainak, üdvözölték a szülőföldjüket Európa legnagyobb csapatgyakorlótere számára feláldozó elképzelést. Szolgálataikért a későbbiek során rendkívül magas megváltási díjban részesültek.

A végleges döntést azonban Berlinben hozták meg. Az ügyet Hitler elé terjesztették, aki a két fennmaradó változat (Waldviertel vagy Weinviertel) tekintetében egyik terület mellett sem foglalt állást – Közép-Brandenburg rövid ideig fontolgatott sík vidéke már lekerült a napirendről. Hitler a helyszín kiválasztásának jogát átengedte a Legfelső Hadseregvezetésnek. Csehszlovákia tervezett megtámadását is figyelembe véve a katonai vezetők a Niederdonau tartomány határhoz közeli „döllersheimi vidékét" választották. Hitler semmilyen ellenvetést nem tett, és megjegyzés nélkül elfogadta a döntést. Nem élt azzal a lehetőséggel sem, hogy még utoljára eredeti állapotában megtekintse ősei életének színtereit.

A hadsereg főparancsnoka, Walther von Brauchitsch már 1938. június 20-án parancsba adta a XVII. számú katonai körzeti hatóság[48] vezetőjének, hogy bízza meg a Birodalom más részein is ténykedő Német Telepítési Társaságot (Deutsche Ansiedlungsgesellschaft, DAG) azzal, hogy gondoskodjanak a „Waldviertelben egy minden katonai követelményt kielégítő csapatgyakorlótér kialakítása céljából a megfelelő területről". A DAG egyik kirendeltsége már a rákövetkező napon, 1938. június 21-én hozzákezdett a munkájához Allentsteigban.

Egy kortárs szemtanú így eleveníti fel a gyermekkorában lezajlott eseményeket: „A tervezett kitelepítésről először 1938 júniusában értesültünk, miután már hosszú ideje titokban folytak az előkészületek. Az iskolában a tanítónk – anélkül hogy részleteket közölt volna velünk – azt mondta, hogy súlyos sorscsapás fenyegeti a vidéket. Amikor a terv kiszivárgott, és a falvak templomterein hivatalosan közhírré tették, természetesen óriási nyugtalanság kerítette hatalmába a vidéket; az emberek nem tudták és nem akarták elhinni a történteket, el sem tudták képzelni, mi lesz velük. Egy waldviertelinek el kell hagynia a szülőföldjét? Alighogy elnémultak a »Sieg, Heil!« kiáltások, elkezdődött a kitelepítés végzetszerű eseménysora."[49]

1938. július 27-én a röviddel azelőtt még a nemzetiszocialista lelkesedéstől mámoros településen, Groβ-Poppenben szomorú, haláltáncra emlékeztető ünnepet ültek. A falu lakosai, mielőtt végleg elhagyták volna udvarházaikat, még utoljára búcsúünnepséget tartottak. Az illetékes egyházmegyei püspök a lehetőséggel élve feloldotta a román stílusban épült plébániatemplom szentségét. Az Isten háza az enyészet martalékává lett. Ugyanez a sors várt a szép kis településre, a nagy várkastéllyal egyetemben; ma már csak a vadul burjánzó növényzettel benőtt falmaradványok láthatók.

1938. augusztus 5-éig bezárólag ki kellett üríteni az első nyolc helységet.[50] Hogy a lakosságot a helyzet komolyságáról meggyőzzék, a hadsereg szinte naponta éles munícióval lőgyakorlatot tartott a létrehozandó gyakorlótér területén. Az újonnan kialakított „Döllersheim-csapatgyakorlótér" gyorsan felhúzott barakkjaiban hamarosan katonák ezreit helyezték el. A Sudetengau birtokba vétele képezte első harci feladatukat. A kitelepítésre ítélt terület első övezetében élő parasztoknak 1938 őszén a termés betakarítása után már nem engedélyezték a szántóföldek megművelését. A lábasjószágot nyomott áron, mélyen a piaci érték alatt kellett eladniuk.

A „döllersheimi vidék" kiürítése három szakaszban zajlott le.[51] Számos település a Führerrel kapcsolatos emlékhelyekre hivatkozva sem részesült megkülönböztetett elbírálásban, lakóikat – köztük Hitler több távoli rokonát – sem kezelték kíméletesen, vagy nem részesítették előnyben. Ily módon például Strones falut is felszámolták a Schicklgruber család házaival együtt, noha Hitler apja született Schicklgruber volt. Ez a gyermekekben gazdag, messzire szerteágazó, de leszármazottaival szoros kapcsolatot tartó nemzetség – 1815-ben négy Schicklgruber családot tartanak számon a waldvierteli egyházi nyilvántartások – generációk óta mint földművelők és takácsok laktak a kis településen. Adolf Hitler dédapja Strones 29. számú házában született. Adolf Hitler nagyanyja, Mariana is ebben a faluban élt, és itt hozta világra 1837-ben Alois nevű fiát (Hitler apját). Az idilli környezetben található, széles főutcájú falu, amelyen három patak is keresztülcsörgedezett, egy erdővel borított dombláncolattal övezett fennsíkon terült el. Az egyházi ügyek tekintetében a lakosság a döllersheimi plébániához tartozott. 1830-ban a falu saját kápolnát kapott. 1938-ban Strones 39 lakóházból állt.[52] Még ennek az évnek márciusában is meghitt, ünnepélyes hangulat uralkodott Stronesban. A vezető helyi lap így írt erről: „Ha végigmegyünk a településen, minden házat ünnepi díszbe öltözve láthatunk ... Stronesban találjuk Hitler apjának szülőházát és a család régi házát. Mindkettőt egyszerű emberek lakták egykor, most pedig, 1938-ban mindenkit csak egyetlen, a lelke mélyén gyökerező kívánság éltet, az, hogy köszönthessék Führerüket, Adolf Hitlert."[53]

A Schiedl, a Kherler és a Gendl családoknak, amelyek valamenynyien a Schicklgruberek leszármazottai, az Adolf Hitler dédszüleivel oldalágon rokon Sillips famíliával egyetemben a harmadik és egyúttal utolsó kitelepítési szakaszban kellett otthonaikat elhagyniuk.[54] Az utoljára maradt települések kiürítését a „legnagyobb nyomás" gyakorlásával[55] vitték véghez. 1941 elején Strones lakói egy rövid és szigorú hangvételű írást kaptak kézhez a DAG-tól: „Hat héten belül el kell költözniük a házukból. Birtokukért a szakértők által megállapított árat fizetik kártalanításként. A fennálló építményeken semmiféle változtatás nem eszközölhető, tilos a lebontásuk."[56]

A Schicklgruberek házai a jómódú Strones helységben. A 12-es számú ház volt Hitler apjának, Alois (született Schicklgruber) Hitlernek szülőháza.

Strones kiürítése alkalmával a település lakosai – hasonlóan az összes többi kitelepítetthez – elutazásuk előtt arra kényszerültek, hogy nem csak lábasjószágaikat, hanem háztartásuk berendezési tárgyainak nagy részét is jóval a piaci ár alatt eladják. Ezeket a használati eszközöket a főként Bécsből ideérkező kereskedőknek nevetségesen olcsón szinte elkótyavetyélték.

Eközben bukkantak fel a Mariana Schicklgruber háztartásából származó használati tárgyak is. A helyi nemzetiszocialisták körzeti parasztvezetője egyik ellenőrző körútján a földbirtokos Johann Weissinger házában fedezte fel a rekvizitumokat. A gazda elmesélte neki, hogy a szóban forgó háztartási eszközöket szülei az Alois (Alois Hitler, Mariana Schicklgruber fia és a Führer apja) örökségéből származó Schicklgruber-hagyatékból szerezték meg. „Hitler szüleinek bútorai" a nemzetiszocialista funkcionárius szemében túl becses értéknek tűntek ahhoz, mintsem hogy a többi paraszti berendezési tárgyhoz hasonlóan ebek harmincadjára jussanak. A kötelességtudó nemzetiszocialista funkcionárius ezért megvásárolta az ereklyének

A 26-os számú ház, a Schicklgruberek tartózkodási helye

számító tárgyakat. Miközben folyamatban volt 7000 ember kitelepítése, a helyi parasztok képviselője gondoskodott arról, hogy a Hitler család bútorainak eredetiségét igazolja. Végezetül az ügybuzgó hivatalnok minden egyes darabot tanúsítvánnyal látott el, s ily módon semmi kétség nem férhetett a berendezési tárgyak hitelességéhez.

Négy tanú jegyzőkönyvben tanúsította, hogy a fellelt tárgyak egykor valóban „Führerünk és birodalmi kancellárunk apjának a tulajdonát" képezték. Heinreichs település polgármestere hitelesítette az aláírások valódiságát. Ezt követően szabatos leírások készültek a kultikusnak számító tárgyakról. Gars település Raffler nevű asztalosmestere ráadásul egy kétoldalas szakértői véleményt mellékelt a kis gyűjtemény legértékesebb darabját jelentő festett parasztbarokk szekrényhez. A többi használati eszközt is pontosan felmérték, leírást készítettek róluk, majd mindent átadtak Horn helytörténeti múzeumának. A szekrényt illetően a körzeti parasztvezető úgy rendelkezett, hogy – visszavonásig – állítsák ki a kerületi paraszthatóság helyiségeiben.

A felszámolás sorsára jutott a Döllersheimbe vezető út mentén, egy kis patak partján fekvő Klein-Motten falu is, amelynek magaslatáról egészen Zwettl apátságáig el lehetett látni. Waldviertelі viszonylatban a település aprónak számított. Az idő tájt a falvacska mindössze tizenkét házból állott. Az Adolf Hitlerhez fűződő helyi kapcsolatot nagyanyja, nagyapja és dédapja személye jelentették.

A tekintélyes múltú, először 1143-ban említett mezőváros, Döllersheim 118 házával a kitelepítésre ítélt települések közül a legnagyobb volt. Míg az összes többi falvat teljesen eltüntették a föld színéről, Döllersheimban még megtalálhatók az egykori jelentékeny, románkori magra épülő plébániatemplom romjai, továbbá a 16. századból származó városi kórház maradványai és egyéb, említésre méltó építmények falai.

Döllersheimben, ahol a waldvierteli Hitler-kultusz elérte tetőpontját, 1938-ban a Hitlerekkel generációk óta szorosan egybefonódott Prinz és Zauner családok tagjai éltek. Johanna és Johann Prinz[57] ráadásul Adolf Hitler keresztszülei is voltak. Döllersheimban működött az az iskola, ahová Hitler apja járt. A templom körül elterülő temetőben pedig sokan keresték fel nagyanyja kultikus hellyé vált sírját.

Az elnéptelenedett Dietreichs településen szintén éltek Hitlerősök, mivel Theresia Pfeisinger, Adolf Hitler dédanyja ebből a kitelepítés idején 25 házat számláló faluból származott.

A csapatgyakorlótér kialakításának esett áldozatul a Kamp partján épült Schloteinmühle is, amelyben egykor Hitler nagyapja molnárlegényként kereste a kenyerét.

A DAG területrendező munkájával párhuzamosan már 1938 tavaszán megkezdte tevékenységét az úgynevezett „Waldvierteli Munkaközösség" (Arbeitsgemeinschaft Waldviertel).[58] Alapszabályukban is rögzített szándékuk az volt, hogy „a térségben ... történelmi szempontból minden fontos épületet megőrizzenek, és a lakosság életéről és szokásairól fényképfelvételekkel illusztrált emlékkönyvet készítsenek." A kutatócsoportot vezető hölgy rendelkezésére bocsátottak egy saját használatú autót, és segédszemélyzetet biztosítottak munkája támogatásához. Az orvostanhallgatókon, valamint az antropológia, művészettörténet és geológia szakos egyetemistákon kívül rendelkezésre álltak a helyi leányszövetség (BdM = Bund deutscher Mädel) vezetői is. A Waldviertel valamennyi állami hatósága és pártszervezete támogatásáról biztosította a munkaközösséget.[59]

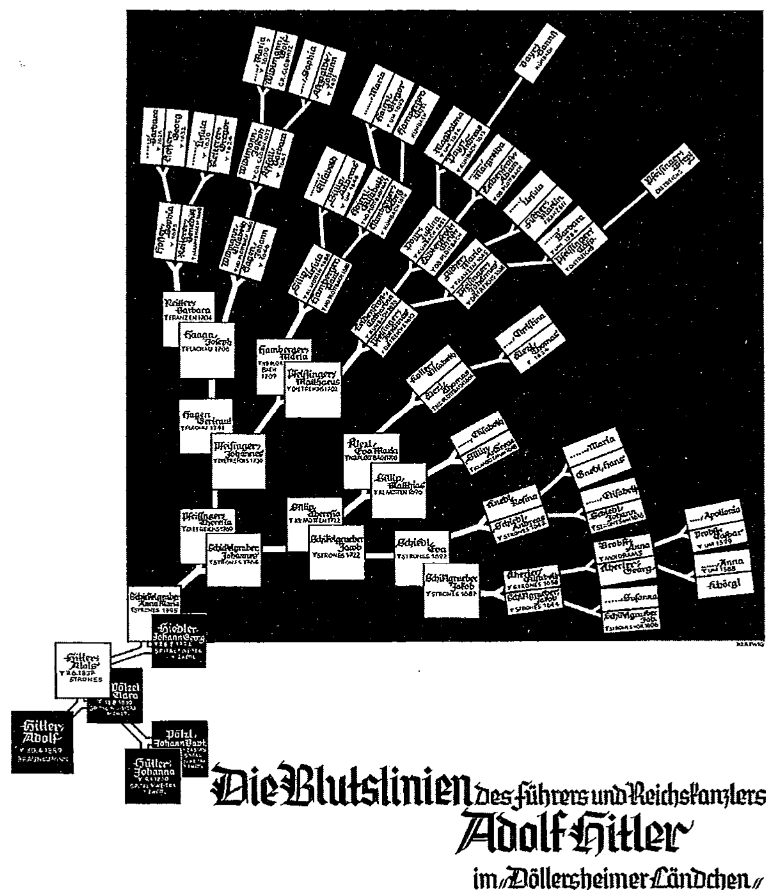
A kutatások eredményeit azután *Az ősi szülőföld* című, fényűzően kivitelezett műben összegezték.[60] Otthona elhagyásakor minden kitelepülő családnak ünnepélyesen átnyújtották a könyv egy példányát, amelynek előállítási költsége példányonként 3 birodalmi márkát tett ki. További példányokat kedvezményes áron lehetett megrendelni.

A kitelepülteknek emlékbe adott könyv vázlatos áttekintést nyújtott az osztrák történelemről és kiemelten foglalkozott szülőföldjük nemzetiszocialista nézőpontból ábrázolt történetével. Az 1848-as esztendőről ez áll a szövegben: „...Helytelenül értelmezett humanizmustól vezérelve biztosították 1848-ban a zsidók számára a teljes egyenjogúságot. Az egyenlő elbírálás jelentette a zsidók fokozatos előrenyomulásának kezdetét, amely a gazdasági élet minden területén, a sajtóban és az államgépezetben a legrövidebb időn belül kedvezőtlen hatását éreztette. A döllersheimi vidéken is számos jelzés utalt a zsidók azonos jogállásának a következményeire. Hamarosan szembetűnő volt, ... hogy ahol korábban csupán néhány zsidó telepedett meg, ott most messze kétszáz fölé emelkedett ezeknek az új polgároknak a száma, akik a vidéki népesség rovására mindenekelőtt a marhakereskedelmet ... ragadták magukhoz."[61]

A könyv fő vonásaiban összefoglalta a waldvierteli nemzetiszocialista mozgalom 1920-tól kezdődő történetét és a betiltás miatt elszenvedett üldöztetéseket (1933): „...Különösen kitartóan keresték azokat a tetteseket, akik a horogkeresztek házfalakra történő felfestésével, a suttogó propaganda terjesztésével és papír horogkeresztek szétszórásával ... hirdették az ellenállást." A szerzők büszkén hangoztatták, hogy „a barna gyilkos kéznek áldozatul esett Dollfuβ emlékére a groβ-poppeni temetőben elhelyezett gyűlölködő emléktábla"[62] megszentelése a plébános, egy illegalitásban tevékenykedő náci határozott fellépése következtében hiúsult meg.

A könyv szabatos kimutatásban rögzítette a kitelepítés időpontjában a „Führernek és birodalmi kancellárnak" a döllersheimi vidéken megtelepedett rokonait, a ma élőktől a régebbi generációk felé haladva.

Egy „szemléltető grafikon" alapján szájbarágó módon kifejtették egy családfa megalkotásának menetét. Ehhez nem kisebb szemé-

„Hitler vérvonala a döllersheimi térségben." A döllersheimi vidék kiürítésekor minden lakos kapott egy példányt Hitler családfájából.

lyiség, mint Adolf Hitler szolgált példa gyanánt: „Ezt az eljárást a Führer Döllersheim vidékéről származó őseinek kimutatására alkalmazzuk az alább feltüntetett adatokkal." Hitler távolabbi waldvierteli rokonait illetően „kifejezett" utalást tettek arra, hogy ők is tősgyökeres paraszti származásúak voltak.

A munkaközösség listát készített a településeken rendelkezésre álló valamennyi egyházi nyilvántartásról, hogy „létrehozzon egy

alapul szolgáló biztonságos adatbázist". Elsődleges céljuk mégis a kitelepített településeken élők őseiről készített pontos kimutatás szavatolása volt. Egy mellékletben ez olvasható: „Niederdonau (vagyis Niederösterreich, Alsó-Ausztria) körzet tartományi levéltáránál kezdeményezni kellene, hogy az itt külön részlegben tárolt teljes anyagot Bécsben gyűjtsék össze és vegyék állományba."

A munkaközösség a Hitler életével kapcsolatban álló valamennyi házat fényképen örökítette meg. Kutatásokat végeztek a Hitler és a Schicklgruber családok őseinek kimutatására is, tüzetesen átvizsgálták a helyi okiratgyűjteményeket, továbbá szakértői véleményt készítettek Hitler apjának bizonyítványairól a döllersheimi iskolában.

A munkacsoport titkos fő feladatát azonban a Hitler rokonainak számbavételére és „faji tisztaságuk" megállapítására irányuló „antropológiai" kutatások képezték. Ebből a célból a település polgármestere arra hívta fel „Strones bajtársi közösségét", hogy 1938. június 27-én, 28-án és 29-én teljes létszámban jelenjenek meg a fényképfelvételek készítésénél.[63]

Minden kitelepítendő lakost gondosan lefotóztak, és különféle méréseket készítettek róluk. Sajnálattal állapították meg, hogy „a waldvierteli típus a falvak területi elszigeteltsége ellenére sem mutat egységes faji sajátosságokat", mivel a szláv faji jelleg félreismerhetetlen a tartós keveredés miatt. A kutatások alapján és „A német nép faji ismertetőjegyei"[64] című tanulmány segítségével arra a végkövetkeztetésre jutottak, hogy a „döllersheimi vidék" lakói, következésképpen a Führer nemzetségének leszármazottjai is az Osztrák-Alpok vidékén, illetve a Dél- és Közép-Németországban széles körben elterjedt árja-dinári fajhoz sorolhatók be. A nemkívánatos szláv gyökereket felemlítő esetleges kritika elhallgattatása céljából nyomatékosan hangsúlyozták, hogy az értékes dinári típusú faji sajátosságokhoz még értékesebb északi beütések is társultak. Hans Friedrich Karl Günther, a Harmadik Birodalom „faji szakértőjének" tipológiai meghatározása szerint a dinári embertípushoz tartozókat a magas növés, a hosszú lábak, a karcsú testfelépítés és a rövid koponyaalkat jellemzik. Keskeny arcukat erőteljes, előre ugró orr teszi hangsúlyozottá. A szemük barna, a hajuk színe feketésbarnától a feketéig váltakozik. „A dinári ember, bárhol telepedjék is le, kitartó hűséggel ragaszkodik a szülőföldjéhez..." – fejtette ki véleményét Günther professzor előadásai

során. Mivel azonban értékrendjét még jóval a Führer származási gyökereinek vizsgálata előtt állapította meg, az idő tájt a dinári fajt – intelligenciaszintjét tekintve – az északi embertípus mögé helyezte el. Negatív személyiségjegyként könyvelte el, hogy a dinári ember hajlamos a dühkitörésre és az erőszakos cselekedetekre! A bűnözési statisztikák adatai szerint Németország dinári rassz lakta területein magas arányban fordulnak elő a súlyos testi sértést okozó bűncselekmények![65]

A „Waldvierteli Kutatóközösség" munkatársai tevékenységük eredményeit a külön e célra elkészített kérdőíveken lelkiismeretesen rögzítették, és azután kiértékelésre továbbküldték. Az viszont nem ismeretes, kinek juttatták el az anyagot, és milyen célokat szolgáltak az összegyűjtött adatok.

1988-ban megkérdezték a munkaközösség ma már igencsak élemedett korú egykori vezetőnőjét, aki homályosan csak arra tudott visszaemlékezni, hogy kutatásaikat a Népegészségügyi Hivatal rendelte el.

Mindmáig tisztázatlan, ki is állt tulajdonképpen a „Führer származása" fedőnéven folytatott felmérések hátterében. Leginkább „Az SS őseinek öröksége" elnevezésű akció jöhet számításba. Az 1935-ben létrehozott kutatóközösség készséges tudósok bevonásával tanulmányozta az „északi árja faj" tipológiai sajátosságait. A kutatások Heinrich Himmler, az SS birodalmi vezérének személyes irányítása alatt állottak, aki szinte mániákusan érdeklődött Hitler családfája iránt, és egy szigorúan titkos „Führer-dossziét" állíttatott össze.[66]

Mindenesetre a „Waldvierteli Munkaközösség" úttörő jelentőségű munkát végzett a Hitler rokonairól a „döllersheimi vidéken" folytatott „antropológiai" tanulmányaival.

Valamivel később a „Származáskutatási Hivatal", a bécsi egyetem egykori antropológiai intézete arra terjesztette ki tevékenységét, hogy áltudományos módszerek alkalmazásával a vitatott esetekben az embereket árja és nem árja típusokba be tudja sorolni. Akiknél felmerült az alacsonyabb rendű „idegen fajhoz" tartozás gyanúja, vagy éppen az ilyen vád alól akarták tisztázni magukat, elvégezték a vérvizsgálatot és a koponyaalkat mérését, hogy meghozhassák a megfelelő intézkedéseket, amennyiben az illetőnél nem árja és zsidó faji sajátosságokat állapítottak meg.[67]

Amikor a „Német Telepítési Társaság" berlini székhelyű Ostmark-részlege[68], amelyről sokan elkeseredésükben azt állították, esetükben találóbb volna a „Kitelepítési Társaság" elnevezés, 1941-ben befejezte következetes ügybuzgalommal végrehajtott rombolási műveletét, figyelemre méltó mérlegre tekinthetett vissza. 42 település, 35 templom és kápolna, egy tucat vár és egykori nemesi kastély, hat különálló majorsági birtok és tíz malom – összességében véve 1389 épület – esett áldozatául a vidék kiürítésének 1938 és 1941 között. 6800 waldviertelі lakost telepítettek ki. Az 1941 és 1942 folyamán a hadsereg tulajdonába került 13,97 négyzetkilométer terület Liechtenstein hercegségének nagyságával volt egyenlő.

A kitelepítettek további sorsa rendkívül eltérően alakult. Néhányan javítani tudták életkörülményeiket, sokan azonos feltételekre találtak új lakóhelyükön, míg mások gyakorlatilag földönfutókká váltak. Noha az első kitelepülőket eleinte még nagy értékű udvarházakkal kártalanították, ez a helyzet a háború kitörése után alapvetően megváltozott. Hitler rokonai a többséghez hasonlóan beletörődtek sorsukba, és eltekintettek attól, hogy közvetlenül a Führerhez fellebbezzenek. Csupán néhány bátor kárvallott terelte jogi útra a dolgot. Egy vendégfogadós, aki minden lehetséges jogi eszközt kimerített birtoka kisajátításának ügyében, végül Mauthausen koncentrációs táborában találta magát, ahol életét vesztette.[69]

A „Döllersheim-csapatgyakorlótér" létrehozásának szándékát vizsgálva a katonai szempontú megfontolásokon kívül semmilyen más kiindulási alap nem állja meg a helyét. Maga a Führer a tervezés és a kivitelezés egyetlen fázisában sem gyakorolt befolyást az eseményekre. Ősei, azok életkörülményei vagy hagyatékuk iránt semmilyen formában nem tanúsított érdeklődést, az utódok sorsának alakításában nem vállalt részt. Távol állt tőle, hogy bármiféle együttérzést tanúsítson a kitelepítettek iránt. Szemében a waldvierteliek – hasonlóan Dél-Tirol lakosaihoz – csupán maguktól értetődő áldozatokat hoztak a német nép érdekében.

Az elnéptelenedett falvak üresen álló házait nem rombolták le a Harmadik Birodalom fennállása idején, hanem katonai célokra vették igénybe őket: Hitler rokonainak lakóházait még 1945-ben is mindenki láthatta. Teljes megsemmisítésük csak 1955 után következett be, és

az osztrák szövetségi hadsereg számlájára írandó, mivel az Osztrák Köztársaság azt a politikai álláspontot képviselte, hogy házaik felszámolásával kell megakadályozni a kitelepítettek visszatérését.

A „Hitler-települések" egyházi nyilvántartásait az indítványozás ellenére nem sorolták be az Alsó-Ausztriai Tartományi Levéltár vagy a bécsi archívum állományába, hanem négy szomszédos, *Az ősi szülőföld* című könyvben az ősök származásának kutatása céljából a dokumentumok tárolására kijelölt plébánia között osztották föl. A feladatot például így határozták meg: „Döllersheim plébániájának nyilvántartásai Rastenfeld parókiáján (Zwettl járás, Niederdonau) kerülnek megőrzésre." Egyetlen időpontban sem mérlegelték annak a lehetőségét, hogy a Hitler őseiről fennmaradt okiratokat megsemmisítenék. Arra nézve sincsenek utalások, miszerint az iratanyagból titokban bizonyos részeket eltüntettek volna.

Az ősi szülőföld című könyv fényképeket közöl a „Hitlerrel kapcsolatos lakóházakról" és dokumentumokat mutat be az őseiről. A Führer kancelláriája támogatta a kutatásokat. Hitlernek bemutatták a kiadványt, azt részletesen áttanulmányozta, és semmiféle kifogást nem emelt a tartalma ellen. A publikáció, amely mellékletként egy művészien kivitelezett, összhatásában a leginkább megfelelő Hitler-családfát tartalmazott, megkapta a jóváhagyást a megjelentetéshez. A Schicklgruberek Stronesban megmentett használati eszközeit, a Hitler nagyanyjának életkörülményeire utaló tárgyi bizonyítékokat sem semmisítették meg. Egy waldvierteli múzeumban[70] még a második világháborút is túlélték.

Kivételt csak a nagyanya rokkája képez, amely időközben szőrén-szálán eltűnt. Feltehetőleg a nemzetiszocialista ereklyék egyik gyűjtője vehette magához a későbbi értékesítés reményében. A szándékos eltüntetést azért is kizárhatjuk, mert Hitler nagyanyjának rokkája tökéletesen illeszkedett a nemzetiszocialista ideológia azon vonulatába, amely azt tanácsolta a nőknek, hogy térjenek vissza a „családi otthonba, a tűzhelyhez és a rokkához". A megmaradt Hitler-emléktárgyak eredete fokozatosan feledésbe merült. Az elhunyt nemzetiszocialista körzeti parasztvezető, Mader örökösei is abban a hitben voltak, hogy a szép, festett parasztbarokk szekrény az apjuk hagyatékához tartozott. Sajátjuknak tekintették, és Münchenbe szállították a bútordarabot. Ott kutatta fel a helytörténeti múzeum vezetése, visszakövetelték maguknak, és útnak indították a szállítmányt a Waldviertelbe.

A Weitra melletti Spital, az a kis falu, ahonnan a Hitler család származott, és ahol még ma is élnek Hitler utódai, nem esett bele a csapatgyakorlótérnek kijelölt zónába. Ennélfogva nem is számolták fel a települést. Miután a „birodalmi lőtér" környéke a döllersheimi tiltott övezetbe tartozott, amelyet többé civil személyek hivatalosan már nem közelíthettek meg, a nemzetiszocialista zarándokok számára csak Spital maradt meg. Itt még a Harmadik Birodalom fennállásának végéig virágzott a „Führer-kultusz". A látogatók megtekintették az egymás mellett található „Hitler-házakat". „A kicsi lakószobától és az unoka dicsőséges életútjától meghatódott nemzetiszocialista funkcionáriusok (egy körzeti pártnap résztvevői) elragadtatásuknak a vendégkönyvbe írt bejegyzéssel adtak hangot." A Schmidt család alig győzte távoltartani a nagy számban megjelenő hívatlan vendégeket. „Tekintélyes birtokán ... látogatjuk meg a parasztgazda Schmidtet, akinek a felesége Hitler anyjának egyik testvére. Nagy vendégszeretettel fogadnak bennünket, és Schmidt asszonyság még azt az asztalt is megmutatja nekünk, amelynél a 17 esztendős Adolf Hitler könyveiben elmélyedve és rajzeszközei társaságában ült. A nagynéni szerény ifjúként ábrázolta unokaöccsét, míg nagybátyja szerint »rámenős fiatalember« volt" – számol be élményeiről egy festőművész, aki a Führer nyomát követte.[71]

Helyi népszerűségüktől eltekintve Schmidték a Harmadik Birodalom fennállása idején semmiféle előnyt nem élveztek. Hitler azon a véleményen volt, hogy egyetlen rokona sem húzhat hasznot az ő pozíciójából. Viszont Hitler vérrokonai és azok házastársai a Führer helyett és miatt bűnhődtek a második világháború befejezése után. „A Hitler-vérnek kaputt!" – közölték azok a készséges besúgók által felvilágosított orosz katonák, akik Hitler unokahúgát, Maria Koppensteinert, született Schmidtet 1945. május 30-án Brotbacken mellett a szülőfalujában őrizetbe vették.[72] Ignaz nevű férje nem akarta feleségét magára hagyni, hanem sorsában osztozva önként vele tartott. Négy gyermekük soha többé nem hallott a szülei felől, és árván magukra maradtak. Maria Koppensteiner kilencéves korában, 1908-ban látta utoljára az unokatestvérét, Adolfot, Ignaz Koppensteiner pedig nem is ismerte őt személyesen. Hitler

unokahúgát mint „német fasiszta gonosztevőt" öt év vizsgálati fogság után 25 év börtönbüntetésre ítélték. Az ítéletben ez áll: „Mint rokona, Koppensteiner Maria kapcsolatban állt Hitlerrel, tőle pénzt kapott és támogatta a Szovjetunió és más békeszerető államok ellen irányuló bűnös terveit." Személye, úgymond, „társadalmi veszélyt" jelent. Maria Koppensteiner szívelégtelenség következtében 1953-ban, 54 éves korában hunyt el Verhnyeuralszk [Cseljabinszki terület – a fordító] büntetőtáborában. Férje már 1949-ben eltávozott az élők sorából: szívbénulásban halt meg Moszkva hírhedt Lefortovói börtönében. Maria fivérei, Hitler unokatestvérei sem menekültek meg a letartóztatástól. Johann Schmidtet 1945 júniusában agyonverték. Az összes többi Hitler-rokont is elhurcolták, és hosszú börtönbüntetésekkel sújtották. A 25 évre elítélt Eduard Schmidt 1951-ben halt meg Verhnyeuralszk tábori rabkórházában. Hitlernek a Szovjetunióba elhurcolt rokonai közül az 1925-ös születésű ifjabb Johann Schmidt volt az egyetlen, aki túlélte a szovjet munkatáborban elszenvedett raboskodást. Noha semmilyen személyes bűnt nem tudtak az esetében megállapítani, mégis szigorított fegyházbüntetésre ítélték. 1955-ben nyerte vissza a szabadságát, miután kegyelmet kapott.

1998 áprilisának elején a háború következményeit kutató osztrák Ludwig Boltzmann Intézet kérelmére az orosz katonai államügyészség rehabilitálta Hitler rokonait. A hírre reagálva a *Komszomolszkaja Pravda* a következő címmel tett közzé egy újságcikket: „Hitler leszármazottját rehabilitálták – most majd Hitler következik?" Az orosz háborús veteránok is hangot adtak felháborodásuknak.[73]

Miért nem végeztek Hitlerrel?
A Führer biztonsága – ismeretlen merénylők törtek Hitler életére

Hitler ellen több merényletet terveztek és kíséreltek meg, mint a világtörténelem bármely más politikusa ellen. A nemzetiszocialista biztonsági hatóságok azonban rendkívül eredményesen titokban tartották azt a tényt, hogy a Harmadik Birodalom fennállása idején mindig újabb, a „szeretett Führer" életére törő gyilkos összeesküvéseket derítettek föl. Csak két merénylet került a széles nyilvánosság elé, az egyiket a magányos tettes, Georg Elser hosszan és gondosan készítette elő 1938/1939-ben: hónapokon át tartó precíz munkával összeszerelt időzített bombát helyezett el a müncheni Bürgerbräukeller egyik tartópillérében, amely előtt a „régi harcostársakra" minden évben november 8-án megemlékező ünnepség alkalmával beszédet mondó Hitler szónoki emelvénye állni szokott. A másik napvilágra került merényletkísérletet a német hadsereg vezérkara szervezte, végrehajtója pedig a számos érdemrenddel kitüntetett, súlyosan testi fogyatékos ezredes, gróf Claus Schenk von Stauffenberg volt. A merénylő 1944. július 20-án a Führer kelet-poroszországi főhadiszállásán, a Wolfsschanzéban („Farkassánc") egy megbeszélés közben akarta Hitlert robbanóanyaggal a levegőbe röpíteni.[1] Mindkét merénylő nagyon közel állt terve sikeres megvalósításához. Mivel az események olyan következményekkel jártak, amelyet még a nemzetiszocialista sajtócenzúra sem tudott eltitkolni, háborodott elméjű tettesek elszigetelt merényletei gyanánt állították be a történteket. Goebbels kifinomult módszerekkel irányított propagandagépezete ráadásul ezeket az eseményeket alantas módon a „Hitler-kultusz" további fokozására használta fel.

Az Adolf Hitler kiiktatására irányuló számos további kísérletet hétpecsétes titokként kezelték. Csak 1945 után végezték el az első óvatos becsléseket, amelyek legalább egy tucat merényletet valószínűsítettek

Hitler ellen. Az archívumok fokozatos megnyitásával, a szövetséges haderő által lefoglalt iratállományok visszaszolgáltatásával, továbbá számos memoár nyilvánosságra hozatalával gyökeresen más kép alakult ki. A tudomány mai állása szerint – figyelmen kívül hagyva a már az előkészítés korai stádiumában elvetélt konspirációk pontosan soha fel nem tárható magas számát – több százra tehető a legtöbbször még a szakmai körök számára is teljesen titokban maradt összeesküvések száma. A végleges adatok akkor váltak ismertté, amikor Peter Hoffmann a nyilvánosság elé tárta kutatásainak látványos eredményeit.[2] A merényletek a nemzetiszocializmus történelmének népszerűtlen, kevéssé vizsgált részterületét képezték. A Hitler ellen irányuló és Németországban megszervezett összeesküvésekkel való foglalkozás hosszú ideig „német fügefalevélnek" számított, amolyan elítélendő igyekezetnek, amely, úgymond, csökkenteni szándékozott a Führer hatalomra kerülésében és a Harmadik Birodalom létrejöttében megnyilvánuló erkölcsi felelősséget. Amennyiben mégis kutatták azon emberek sorsát, akik a legnagyobb terror közepette is vették maguknak a bátorságot, hogy felvállalják a harcot Hitler és a nemzetiszocializmus ellen, akkor az őket ösztönző motívumok kerültek a középpontba, és a megkísérelt merényletek száma csak másodlagos jelentőségű volt.[3]

A Hitler életére törő első támadás már a politikai színtérre lépése utáni első évben megtörtént. Ehhez lázító hangvételű beszéde szolgáltatta az alapot, amikor az NSDAP elnökeként 1921 novemberében kifejtette véleményét egy szociáldemokrata képviselő ellen elkövetett gyilkossági kísérletről. A merénylet mögött mindenki az NSDAP-t gyanította. Miközben Hitler provokatív módon és tudatlanságot színlelve maró gúnnyal ezzel a kérdéssel zárta érvelését: „Kik is valójában a gyilkosok?", a túlnyomó többségében ellenséges érzelmű hallgatóság kőből készült söröskorsókkal és furkósbotokkal felfegyverkezve akart érveinek nagyobb nyomatékot adni a vitában. Hitler néhány politikai ellenfele az alkalmat kihasználva ekkor célzott lövéseket adott le a demagóg őserőként számon tartott, rettegett szónokra. Hitler sértetlen maradt. Testőrei haladéktalanul üldözőbe vették a tetteseket, akik azonban a nagy felfordulásban egérutat nyertek, anélkül hogy felismerték volna őket.

A politikai célból elkövetett támadások és merényletek a Weimari Köztársaság kezdeti időszakában egyáltalán nem számítottak ritkaságnak. A hivatalosan bejegyzett pártok mellett számos illegális, a végletekig erőszakos, katonai felépítésű szövetség, illetve polgári védelmi csoport is működött. Berlinben, Hamburgban és Münchenben felkelések robbantak ki, és puccskísérletek zajlottak le. A földalatti szervezetek meghiúsították a Szövetséges Haderők Ellenőrző Tanácsának munkáját. Csupán 1919 és 1922 között 370 esetben követtek el politikai gyilkosságot. Négy hónappal a köztársaság kikiáltását követően meggyilkolták a bajor miniszterelnököt, Kurt Eisnert. A kommunista Rosa Luxemburg és Karl Liebknecht ugyanúgy erőszakos cselekménynek esett áldozatul, mint a katolikus politikus Matthias Erzberger és a német külügyminiszter, Walther Rathenau. Az állam bénult cselekvésképtelensége miatt a politikai csoportosulások az önvédelem eszközéhez folyamodtak. A „Szociáldemokrata Egyesülés" például egy rendezőgárdát hozott létre, a „Republikánus Birodalmi Szövetség" egy harci csapatot tartott fenn, a „Zsidó Frontkatonák Szövetsége" pedig védőosztagot alapított rendezvényeinek biztosítására.

Egy olyan agresszívan fellépő és provokációra hajlamos párt vezéreként, amely egyúttal égett a vágytól, hogy felvegye a harcot az „utcai vörös terror" ellen, Hitler is kezdeményezte egy saját nemzetiszocialista harci csapat felállítását. Akkori legjobb barátja, Emil Maurice, aki később az SS társalapítója is volt, azonnal létrehozta az erőszakos cselekedetek végrehajtására az SA-t (Sturmabteilung). A párt rohamosztagával szemben támasztott elvárásairól Hitler többek közt ezt írta a *Mein Kampf*ban: „... A mi rendezőgárdánkat mindig előzze meg a hírneve, ne vitaklub legyen, hanem egy végsőkig elszánt harci közösség."[4] Az NSDAP elnöke az SA soraiból választotta a Stabwache elnevezésű első, személyes biztonságát felügyelő testőrgárdáját, majd később a Stoßtrupp Hitler („Hitler rohamcsapata") elitalakulatot; mindkettő az SS (Schutzstaffel) központi magját képezte. Ezen túl Hitler maga is felfegyverkezett. A DAP és az NSDAP politikai színre lépésének kezdeti fázisában, a „mozgalom korai harci szakaszában" állandóan pisztolyt hordott magánál. A támadók visszaverése céljából a nyilvánosság előtt fellépve pedig korbácsot tartott a kezében. Még nála élő unokahúgát is arra ösztönözte Hitler, hogy lőgyakorlatokra járjon. „Ha egy politikusnál laksz, mindig számolnod kell a merényletekkel" – hangoztatta, és Geli Rauballal egy Münchenhez közeli lőtéren gyakoroltatta a 6,35-ös kaliberű Walther-pisztoly használatát.[5]

A Coburgban 1922 októberében megrendezett „Német Nap" alkalmával féktelen utcai harcok törtek ki a nemzetiszocialisták, a kommunisták és a szociáldemokraták között. A marxisták soraiból verbuválódott ellenfelei személyesen rátámadtak Hitlerre, miközben nyíltan halálos fenyegetéseket hangoztattak. 1923-ban Türingiában egyik beszéde közben a tömegből Hitlerre tüzeltek. Amikor saját luxuskivitelű Mercedes gépkocsijában választási rendezvényekre utazott, a Führer nemcsak lelkes rajongókkal találkozott, miként ezt a nemzetiszocialista fényképész, Heinrich Hoffmann propagandisztikus szándékú képei sugallták, hanem dühödt elutasításban is többször volt része. Még évekkel később is ott csengtek Hitler fülében a fenyegető kiáltozások: „Gyilkosok, banditák, Hitler-banditák, ott ül bent ő maga is!" 1942-ben így emlékezett vissza ezekre az eseményekre: „Akkoriban nem volt veszélytelen mulatság, ha az ember keresztül akart hajtani egy fékevesztett bandán."[6]

A Hitler elleni támadások csak akkor hagytak alább, amikor a párt az 1927/1928-as birodalmi gyűlési választások után, mindössze a szavazatok 2,8 százalékát megszerezve teljesen jelentéktelen pozícióba süllyedt. Amikor viszont 1932-ben az NSDAP a leadott szavazatok 37,3 százalékát kapta meg, és ezzel kiemelkedő választási sikert ért el, illetőleg félreérthetetlen jelét adta, hogy jobboldali radikális pártként részt akar venni a kormányzásban, ugrásszerűen megnőtt a merényletkísérletek száma: a túlnyomórészt a névtelenség álarca mögé bújó Hitler-ellenfelek azon fáradoztak, hogy a nemzetiszocialisták vezéralakját eltegyék láb alól. 1932. március 15-én például ismeretlenek tüzet nyitottak a München és Weimar között közlekedő vonat egyik ablakára, amely mögött Hitler, Goebbels és Frick jelenlétét feltételezték. 1932 júniusában kísérlet történt arra, hogy Hitler Mercedesét Stralsundnál kelepcébe csalják, 1932 júliusában pedig ismeretlenek rálőttek, amikor Nürnbergben átkelt az utcán. 1932 augusztusában Hitler sérüléseket szenvedett, mert a breisgaui Freiburg felé utazva nyitott kocsijában kövekkel megdobálták.

Miután Hitlert 1933. január 30-án egy koalíciós kormány birodalmi kancellárjának nevezték ki, a Führer személyi biztonságának felelőssége már a német államra hárult, amely von Rathenau külügyminiszter meggyilkolása óta szigorú rendszabályokat vezetett be legfőbb vezetőinek védelme érdekében. Ennélfogva a berlini Bűnügyi Rendőrség I. A. jelzésű politikai szekciójának tizenegy hivatalnokából álló különítmény a nap 24 órájában őrizte a birodalmi kancelláriát. Négyen állandóan bevetésen voltak. Őrjáratoztak a kertben, szemmel tartották magát az épületet és a környező utcákat. Amikor a nemzetiszocialista politikus autóval útra kelt, a legbiztonságosabb útvonal kiválasztására kísérőcsapat ült a vezető mellett. A Német Birodalom megalapítása óta a kancellárokra nem egyszer leselkedett már veszély. Otto von Bismarckot az Unter den Lindenen egy merénylő késével csaknem halálosan megsebesítette. Brüning birodalmi kancellár 1931-ben egy bombát tartalmazó csomagot kapott. Franz von Papen hivatalba lépése után a birodalmi kancellária folyosóin tartóztattak le egy nőt, aki észrevétlenül hatolt be az épületbe egy oldalbejáraton át. Egy tőrt találtak nála.

Valamennyi elődjénél több merénylő tört azonban Hitler életére. Miként megjegyezte, tökéletesen tudatában volt annak, „milyen könnyen utolérhet a halál egy államférfit." Különösképpen rettegett a zsidók, a kommunisták és a katolikusok merényleteitől, akiknek az üldöztetése szinte állandóan napirenden volt a Harmadik Birodalomban. Adolf Hitler ezért nem hagyatkozott a kevésbé hatékony rendőrhatóságokra, hanem jobban megbízott a hosszú ideje bevált SS-kísérőkülönítményben.[7] Az SS legjobb embereiből már 1933 tavaszán létrejött az „Adolf Hitler testőrezred", egy olyan elitalakulat, amelynek állományából azután Hitler kiválogatta a maga SS-biztonsági kíséretét. Egy további, szintén a Führer védelmezésével megbízott kommandót pedig a nemzetiszocialista Birodalmi Biztonsági Szolgálat bűnügyi hivatalnokaiból alakítottak ki. Emellett Hitler védelmére felügyeltek a különleges biztonsági alakulatok, az SS-segédtisztek és az SS-adjutánsok is.

Közvetlenül a nácik hatalomra kerülése után több, személyesen Hitlernek címzett és halálos fenyegetéseket tartalmazó levél érkezett, a továbbiakban számuk folyamatosan növekedett, és 1945-ig már nem is szűntek meg az irományok. A Birodalmi Biztonsági Főhivatalhoz is özönlöttek a névtelen levelek a vadabbnál vadabb tartalmú fenyegetésekkel. Az államrendőrség megítélése szerint 1933-ban tíz, 1934-ben pedig négy volt olyan közülük, amelyet komolyan kellett venni. Néhány levél feladóját azonban érdekes módon nem a nem-

zetiszocialisták ellenfelei között kellett volna keresni. Mint később kiderült, ezeket nem kisebb hatalmasság fogalmazta meg, mint az SS birodalmi vezetője, Heinrich Himmler, aki ezzel az otromba trükkel akarta az általa vezetett szervezet fontosságára és nélkülözhetetlen szerepére a figyelmet ráirányítani. Himmler attól is tartott, hogy a felső szintű hivatali méltóságok szétosztásánál a háttérbe szorul, ha nincsen szem előtt.

Az államrendőrség besúgói számos gyilkos tervről értesültek, a látókörükbe kerültek például mérgezett töltőtollak, virágcsokrokba rejtett robbanótöltetek és mérgezett pralinét tartalmazó díszdobozok, amelyeket a nemzetiszocialisták ötletekben dúskáló ellenlábasai a most már „Führer és birodalmi kancellár" Hitlernek tartogattak.[8] Száz és száz levélben vagy táviratban érkeztek a fenyegetések Hitlernek címezve. Néha a fenyegető veszélyre utaló és beigazolódott figyelmeztetések is megjelentek. Egy tanár 1933. február 9-én személyesen Hitlernek küldött táviratában ez állt: „Éppen most hallottam, hogy Őkegyelmességének egy mérget tartalmazó csomagot küldtek a birodalmi kancelláriára."[9]

1933 februárjában, mindössze néhány nappal azután, hogy Hitlert birodalmi kancellárrá nevezték ki, a königsbergi kommunisták a hajóács Kurt Lutter vezetésével robbantásos merénylet tervezésébe fogtak. Két titkos megbeszélést is tartottak, és megállapodtak a Führer minél gyorsabb meggyilkolásának lehetséges módozatairól. A merénylet időpontját 1933. március 4-ére tűzték ki, amikor Hitler választási nagygyűlést tartott Königsbergben, éppen egy nappal a döntő fontosságú birodalmi gyűlési választások előtt.

Az összeesküvők terveit elárulták, és rövidddel a rendezvény megkezdése előtt letartóztatták őket. Igazságügyi indítványozás értelmében birodalmi bírósági vizsgálatot folytattak le a „birodalmi kancellár úr ellen tervbe vett merénylet tárgyában".[10] A gyanú alapjául szolgáló tények azonban nem szolgáltattak kellő bizonyítékot egy elmarasztaló ítélethez. 1933 végén Lutter ellen bizonyítékok hiányában megszüntették a „bűnvádi eljárást".

Röviddel azelőtt, hogy az új német koalíciós kormány 1933. március 21-én a „Potsdami nap" ünnepségével megnyitotta volna a birodalmi gyűlést, egy jós különös bejelentést tett: az ünnepélyes beiktatási ceremónia színhelyéül kiválasztott potsdami helyőrségi templom alatt az egyik folyosónál minden éjszaka ásás folyik. Az államrendőrség utánajárt a férfi kétségesnek tűnő állításának, és valóban felfedeztek egy hosszan az épület alá vezető alagutat. Az ott talált zsáknyi dinamittal minden valószínűség szerint a levegőbe röpítették volna a birodalmi kancellárt és az agg birodalmi elnököt, Paul von Hindenburgot, a kormány valamennyi tagját és a számos díszvendéget! Már a sikeres merénylet közléséhez szükséges rádióösszeköttetést is kialakították. A tetteseket a Gestapo legnagyobb bosszúságára soha nem tudták felderíteni.[11]

Nem sokkal később a biztonsági szolgálat elfogott egy levelet, amelyet a franciaországi Palaiseau-ból küldtek egy német ex-kommunista és egykori náci címére. A levélben valaki, akit hamarosan Ludwig Assner néven azonosítottak, megígérte, addig nem nyugszik, amíg Hitlert le nem lövi. Azt állította: ismeri őt. A francia rendőrkollégák megfigyelés alá helyezték a különc csodabogárként számon tartott levélírót, aki egyébként a teljes nyilvánosság előtt gyűjtötte a pénzt szándékának véghezviteléhez. A francia hatóságok óvatosságból megküldték Assner személyi adatait a német határrendőrségnek.[12] A külföldi titkosszolgálatok segítőkész együttműködése Hitler védelme céljából nem jelentett egyedi esetet. Abban az időben ugyanis, amikor Assner fenyegető hangú leveleiben világosan megfogalmazta, hogy „ez a férfi (Hitler) romlásba fogja dönteni a németeket és Németországot", a nemzetiszocialista rezsim a fennállása első évében még nagy külföldi elismertségnek örvendett.

Netán Hitler – rezsimjének minden fogyatékossága ellenére – a német nép nagyjainak sorába tartozott? Nem erről volt szó. Az államhatalom ellenzői és a zsidók ellen bevezetett erőszakos intézkedéseket külföldön csupán átmeneti, ideiglenes rendszabályozásnak tekintették, amelyeket a szükségállapottól kényszerítve el lehet fogadni. Csak kevés külföldi politikus látta előre a nemzetiszocialista körök politikájának következtében fenyegető tragikus végkifejletet. A többség úgy vélte, Hitler és rezsimje a bizonyos szempontból valóban diktatórikus kezdeti szakasz után majd konszolidálódni fog! Hitler kezdeti látványos külpolitikai sikerei elbátortalanították és demoralizálták számos németországi ellenfelét. „Talán mégis igaza van annak a sok németnek és külföldinek, akik a számomra merőben idegen nemzetiszocializmusban csak a jót látták?" – vívódott önma-

gával Hitler egyik ellenfele. – „Talán valójában csak egy elenyésző kisebbséghez tartozom?[13] Talán mégis az én személyemben volt a hiba, mert lelkem mélyén nem tudtam osztozni ebben az örömben és lelkesedésben?"[14]

Ki akarna egy olyan helyzetben, amikor Németországot végre külpolitikailag elismerték, a másik oldalra állni, hazaárulóként viselkedni, sőt ráadásul kezet emelni a fényes nemzeti felemelkedés körülrajongott megteremtőjére?

Sokan mégis ezt akarták. A nácik hatalomátvételét követően azonban a merénylők esélyei rohamosan csökkentek. A már hosszú évek óta összeállított és a legnagyobb precizitással vezetett körözési listák alapján 1933 februárjában végrehajtották az első tisztogatási akciókat. Sokan, akik a Weimari Köztársaságban nyíltan hangoztatták, hogy Hitler ellenségei, és kijelentésüket szavakkal és tettekkel is alátámasztották, most a „védőőrizetbe vétel" törvényének kiterjeszthető paragrafusai alapján először korlátlan idejű rendőrségi őrizet alá kerültek, majd útjuk a koncentrációs táborba vezetett.

Hindenburg halála után Hitler a birodalmi elnök tisztségét is átvette. Ezt a totális hatalomhoz vezető újabb lépést arra használta fel, hogy személye köré egy erkölcsi és szellemi védőbástyát emeljen. 1934. augusztus 2-án Hitler parancsba adta, hogy a Wehrmacht teljes állománya újra tegyen esküt, de ne az eddig hatályban lévő törvény szerint a népre, a hazára és az alkotmányra esküdjön föl, hanem kizárólag az ő név szerint megnevezett személyére.[15] Ennélfogva az eskütételnél a szülőhaza iránti hűség kitétel már nem szerepelt, a helyébe a „Führerhez való hűség" fogalma lépett, és így további akadályt gördítettek Hitlernek a hadseregben szolgáló azon ellenségei elé, akik a katonai eskü betartását minden körülmények között szent kötelességüknek tekintették. Hitler büszkén jelentette ki: „A jövőben egyetlen ember sem létezik majd, aki nálam több hatalommal rendelkezne. Létezésem puszta ténye tehát a legnagyobb értéket jelenti." Azután kijelentését leszűkítve még hozzáfűzte: „De bármikor eltehet láb alól egy bűnöző, egy elmebeteg."[16]

1935 elején a zsidó származású építészhallgató, Helmut Hirsch éppen erre szánta el magát. Stuttgartban született, tevékenyen részt vett népének ifjúsági mozgalmában, majd 1933-ban Prágába emigrált. Itt kapcsolatba került egyrészt azzal az Otto Strasserrel,

aki miután Hitlerrel szemben alulmaradt a pártvezetésért kia
harcban, riválisából halálos ellenségévé lépett elő, másrészt
Strasser Schwarze Front („Fekete Front") elnevezésű szerveze
Nem tartott sokáig, amíg meggyőzték a hiszékeny építészhal
arról, milyen nagy előnyökkel járna Strasser németországi hat
átvétele, amire most jó esély kínálkozik. Arról is biztosították,
ebben az esetben a zsidók helyzete Németországban egy csa
jobbra fordulna. Hirsch felelősnek érezte magát hittársai sorsa
és egyúttal a bátorságát is be akarta bizonyítani. Végül rábes
egy robbanóanyaggal elkövetendő merénylet végrehajtására, s
választása szerint vagy Hitler személye ellen, vagy pedig a nür
gi nemzetiszocialista pártnap rendezvényén valamelyik épüle
Mindenesetre bölcsen elhallgatták előtte Strasser valódi indít
aki így akart bosszút állni a nácik által 1934-ben megölt testvé
lála miatt. Helmut Hirsch 1936. december 20-án Stuttgartba ut
elszállásolta magát egy vendégfogadóban, és várta a robbanóa
gal érkező küldöncöt. Mivel azonban a bejelentőlapot lelkiism
sen kitöltve a valódi nevét tüntette föl, csak órák kérdése volt, r
tartóztatják le. A kézbesítőként felhasznált összeesküvőtárs an
feltűnően viselkedett, hogy már a határátlépéskor őrizetbe v
Nemcsak a robbanóanyagot adta oda a Gestapónak, hanem mi
megkövetelt felvilágosítást is a rendelkezésükre bocsátott. Hirs
bűnsegédjét 1937 márciusában halálra ítélték, és az év júniu
Plötzenseeben lefejezték őket.[17] Otto Strasser még több esetbe
telmi szerzőként a háttérből tevékenyen részt vállalt a Hitler é
törő gyilkossági kísérletek irányításában. A Gestapo 1937 márc
ban például tudomást szerzett arról, hogy Csehszlovákiából egy
Kostriba nevű kőműves a gyilkosságra felbujtó Strasser megbí
ból Németországba utazik. Kostribát, aki már korábban kérel
egy útlevél kiállítását, megfigyelés alá helyezték, és a határ átl
után azonnal letartóztatták, kihallgatták, majd kivégezték.[18]

A náciknak a német zsidók ellen hozott intézkedéseire válas
pásként több európai országban egymástól független titkos szer
teket foglalkoztattak abból a célból, hogy merénylőket toborozz
illetve gyilkossági terveket dolgozzanak ki Hitler, Himmler, G
és a Harmadik Birodalom más vezető személyiségei ellen. 193
rilisának első napjaiban Koblenz rendőrhatóságának vezetői ér

gával Hitler egyik ellenfele. – „Talán valójában csak egy elenyésző kisebbséghez tartozom?[13] Talán mégis az én személyemben volt a hiba, mert lelkem mélyén nem tudtam osztozni ebben az örömben és lelkesedésben?"[14]

Ki akarna egy olyan helyzetben, amikor Németországot végre külpolitikailag elismerték, a másik oldalra állni, hazaárulóként viselkedni, sőt ráadásul kezet emelni a fényes nemzeti felemelkedés körülrajongott megteremtőjére?

Sokan mégis ezt akarták. A nácik hatalomátvételét követően azonban a merénylők esélyei rohamosan csökkentek. A már hosszú évek óta összeállított és a legnagyobb precizitással vezetett körözési listák alapján 1933 februárjában végrehajtották az első tisztogatási akciókat. Sokan, akik a Weimari Köztársaságban nyíltan hangoztatták, hogy Hitler ellenségei, és kijelentésüket szavakkal és tettekkel is alátámasztották, most a „védőőrizetbe vétel" törvényének kiterjeszthető paragrafusai alapján először korlátlan idejű rendőrségi őrizet alá kerültek, majd útjuk a koncentrációs táborba vezetett.

Hindenburg halála után Hitler a birodalmi elnök tisztségét is átvette. Ezt a totális hatalomhoz vezető újabb lépést arra használta fel, hogy személye köré egy erkölcsi és szellemi védőbástyát emeljen. 1934. augusztus 2-án Hitler parancsba adta, hogy a Wehrmacht teljes állománya újra tegyen esküt, de ne az eddig hatályban lévő törvény szerint a népre, a hazára és az alkotmányra esküdjön föl, hanem kizárólag az ő név szerint megnevezett személyére.[15] Ennélfogva az eskütételnél a szülőhaza iránti hűség kitétel már nem szerepelt, a helyébe a „Führerhez való hűség" fogalma lépett, és így további akadályt gördítettek Hitlernek a hadseregben szolgáló azon ellenségei elé, akik a katonai eskü betartását minden körülmények között szent kötelességüknek tekintették. Hitler büszkén jelentette ki: „A jövőben egyetlen ember sem létezik majd, aki nálam több hatalommal rendelkezne. Létezésem puszta ténye tehát a legnagyobb értéket jelenti." Azután kijelentését leszűkítve még hozzáfűzte: „De bármikor eltehet láb alól egy bűnöző, egy elmebeteg."[16]

1935 elején a zsidó származású építészhallgató, Helmut Hirsch éppen erre szánta el magát. Stuttgartban született, tevékenyen részt vett népének ifjúsági mozgalmában, majd 1933-ban Prágába emigrált. Itt kapcsolatba került egyrészt azzal az Otto Strasserrel, aki miután Hitlerrel szemben alulmaradt a pártvezetésért kialakult harcban, riválisából halálos ellenségévé lépett elő, másrészt pedig Strasser Schwarze Front („Fekete Front") elnevezésű szervezetével. Nem tartott sokáig, amíg meggyőzték a hiszékeny építészhallgatót arról, milyen nagy előnyökkel járna Strasser németországi hatalomátvétele, amire most jó esély kínálkozik. Arról is biztosították, hogy ebben az esetben a zsidók helyzete Németországban egy csapásra jobbra fordulna. Hirsch felelősnek érezte magát hittársai sorsa iránt, és egyúttal a bátorságát is be akarta bizonyítani. Végül rábeszélték egy robbanóanyaggal elkövetendő merénylet végrehajtására, szabad választása szerint vagy Hitler személye ellen, vagy pedig a nürnbergi nemzetiszocialista pártnap rendezvényén valamelyik épületben. Mindenesetre bölcsen elhallgatták előtte Strasser valódi indítékait, aki így akart bosszút állni a nácik által 1934-ben megölt testvére halála miatt. Helmut Hirsch 1936. december 20-án Stuttgartba utazott, elszállásolta magát egy vendégfogadóban, és várta a robbanóanyaggal érkező küldöncöt. Mivel azonban a bejelentőlapot lelkiismeretesen kitöltve a valódi nevét tüntette föl, csak órák kérdése volt, mikor tartóztatják le. A kézbesítőként felhasznált összeesküvőtárs annyira feltűnően viselkedett, hogy már a határátlépéskor őrizetbe vették. Nemcsak a robbanóanyagot adta oda a Gestapónak, hanem minden megkövetelt felvilágosítást is a rendelkezésükre bocsátott. Hirscht és bűnsegédjét 1937 márciusában halálra ítélték, és az év júniusában Plötzenseeben lefejezték őket.[17] Otto Strasser még több esetben értelmi szerzőként a háttérből tevékenyen részt vállalt a Hitler életére törő gyilkossági kísérletek irányításában. A Gestapo 1937 márciusában például tudomást szerzett arról, hogy Csehszlovákiából egy Max Kostriba nevű kőműves a gyilkosságra felbujtó Strasser megbízásából Németországba utazik. Kostribát, aki már korábban kérelmezte egy útlevél kiállítását, megfigyelés alá helyezték, és a határ átlépése után azonnal letartóztatták, kihallgatták, majd kivégezték.[18]

A náciknak a német zsidók ellen hozott intézkedéseire válaszcsapásként több európai országban egymástól független titkos szervezeteket foglalkoztattak abból a célból, hogy merénylőket toborozzanak, illetve gyilkossági terveket dolgozzanak ki Hitler, Himmler, Göring és a Harmadik Birodalom más vezető személyiségei ellen. 1938 áprilisának első napjaiban Koblenz rendőrhatóságának vezetői értesü-

léseket szereztek arról, miszerint „bizonyos zsidó körök személyeket toboroznak, akik készen állnak, hogy a birodalom területén belül Hitler ellen együttes támadást intézzenek". Ezután körözést adtak ki név szerint felsorolt 24 zsidó ellen, akik Csehszlovákiából akartak beutazni Németországba.[19] Párizsból pedig az a hír érkezett, hogy a francia hatóságok által letartóztatásba vett törvénysértők nem kevesebb, mint 22 személy nevét adták ki – bennük csak egy közös volt: Hitler megölésének vágya motiválta őket.

Németországban is számos olyan csoport működött, amelyet az a cél ösztönzött, hogy végezzenek a nemzetiszocialisták minden hatalmat összpontosító vezéralakjával. Így jött létre a nyugalmazott államtitkár, dr. Wilhelm Abegg kezdeményezésére a „Comité A", amelynek alapszabályzatában nemcsak a Führer meggyilkolásának terve szerepelt, hanem német alapossággal valamennyi – a halála esetén – szóba jöhető utódjával is végezni akartak. Ebből a célból tíz olyan ellenzéki érzelmű porosz rendőrtisztet toboroztak, akiket Svájcból kapott váltságdíjak felajánlásával német koncentrációs táborokból szabadítottak ki. A merénylőknek olasz futártiszteknek kellett volna beöltözniük, azt a látszatot keltve, hogy a Ducétől hoznak igen fontos, személyes jellegű híreket. A Gestapo ugyan nem bukkant a nyomukra, de a csoport éveken keresztül hasztalanul próbálkozott a megfelelő bombák elkészítésével. Amikor véletlenül a tudomásukra jutott, hogy a hadsereg szintén ilyesfajta terveket fontolgat, az ügy kivitelezését – legalábbis így hitték – szakértő katonai kezekre bízták.[20]

Amikor a Gestapa (Geheimes Staatspolizeiamt = Titkos Államrendőrségi Hivatal) ügynökei számukra is megdöbbentően sok gyilkossági összeesküvés nyomára bukkantak, egyre újabb biztonsági intézkedéseket agyaltak ki a Führer védelmében. A szigorú rendelkezések azt eredményezték, hogy ezután a néhány potenciális merénylő már a legnagyobb igyekezete ellenére sem volt képes Hitler közvetlen közelébe jutni. David Frankfurter orvostanhallgató, egy zsidó rabbi fia végül 1936. február 4-én Davosban a Führer helyett Wilhelm Gustloffot, az NSDAP svájci tartományi csoportjának vezetőjét gyilkolta meg.[21] A merényletet nem tudták megakadályozni, jóllehet a nemzetiszocialista biztonsági szolgálatok zsidó körökből származó figyelmeztetéseket kaptak. Ez idő tájt ugyanis az RSHA (R eichssicherheitshauptamt = Birodalmi Biztonsági Főhivatal) II. ügyosztálya szoros kapcsolatot ápolt a cionista körökkel azon törekvésükben, hogy elősegítsék a zsidók kivándorlását Palesztinába. Az SS csapatfőparancsnoka, Adolf Eichmann a Hagana[22] egyik tagjától, Feifel Polkestől nyugtalanító információkat kapott. Palesztinába tett utazása során azután Kairóban találkozott az informátorával, hogy a „Führerünk élete ellen irányuló számos fenyegetésről még többet" tudjon meg. Polkes valóban megerősítette a hírt: Frankfurter merényletére a megbízást a Párizsban működő „Alliance israélite universelle" adta. A beszélgetés időpontjában Gustloff már halott volt. Gyilkosa ellen a pert 1936. december 9-én a svájci Churban folytatták le. Ennek során mondta el Frankfurter, hogy „habozott, amikor Gustloff felesége nyitott neki ajtót, először az a gondolata támadta, ez az ember nős, családja van... Azután viszont meghallotta Gustloff hangját, amint telefonon éppen azt mondta: »Ezek a mocskos zsidók!«, és akkor lőtt."[23]

1937-ben a „gyáva zsidó" által megölt Gustloff halálának évfordulóján az SS főnöke, Lutze emlékbeszédében kitért „az alantas fajhoz tartozó (zsidó) népben élő mérhetetlen gyűlöletre".[24]

Obersalzberg, a Führernek a bajor hegyekben, magasan Berchtesgaden felett, idilli környezetben fekvő pihenőháza áttekinthetetlen magashegyvidéki területével kiváló lehetőséget kínált a gyilkos szándékkal érkezőnek terve végrehajtásához. Hitler, aki hegyi lakhelyén joviális magánemberként elvonultan élte életét, a nemzetiszocialista rezsim első éveiben még relatíve védtelenül mutatkozott háza környékén. Néha kisebb kirándulásokat tett, olykor elindult egy-egy sétára. Ebéd utáni rövid pihenőjének végeztével, röviddel 15 óra után sokszor látták néhány bizalmasa kíséretében a Mooslanderkopf felé vezető úton. Hitler gyakran megállt, néhány szót váltott az arra járókkal, és hagyta, hogy lefényképezzék a gyerekek társaságában. Állandóan ugyanazokat az útvonalakat használta, és így a merénylők – legalábbis a nemzetiszocialista éra kezdetén – könnyen célpontjuk közelébe férkőzhettek volna. A Hitler-tisztelők tömegében is könnyen elvegyülhettek, akik a vidék olcsó panzióiban szállásolták el magukat. Naponta akár 5000 nemzetiszocialista zarándok is összegyűlt a „Berghof"-hoz felfelé vezető útnál. Később szavalókórusok szerveződtek: „A Führerünk Ostmark fia, jöjjön már ki a balkonra!" Martin Bormann, akit az obersalzbergi kastélyépület-

nek és környékének biztonsági szempontokat előtérbe helyező átalakításával bíztak meg, rendkívül nyugtalanul figyelte, hogyan merül el a Führer állandóan a tömegben. Ezért az út mindkét oldalán sorfalat alkotó biztonsági őrszolgálatot állított fel. Amint a Führer közeledett, az őröknek „láthatatlanná" kellett válniuk. Hitler mégis észrevette, hogy az SS-őrszolgálatosok a fák törzse mögött rejtőztek el, és hangot adott nemtetszésének. Hamarosan egyértelműen kiderült, hogy magánéletének védelmét költséges beruházások nélkül nem lehetett megvalósítani. Bormann ezért nagy magánterületeket vásárolt meg vagy sajátított ki a „Berghof" környékén, és az SS-testőrséget vetette be az őrfeladatok ellátására. A magashegyvidéki Obersalzberg falut teljesen sík területté alakíttatta át. A gazdasági épületek, az utcák és a garázsok mellett barakkokat építettek Hitler testőrezredének elszállásolására. Az idilli hangulatú hegyvidéki tájban hamarosan egy hatalmas, szektorokra osztott lezárt terület éktelenkedett többszörös szögesdrótkerítésekkel körülvéve, kapukkal és őrtornyokkal megerősítve, ahová csak a megfelelő igazolások felmutatásával lehetett belépni.

Ez a látvány fogadta a katolikus vallású, svájci teológusnövendéket, Maurice Bavaud-t is, miután 1938 tavaszán úgy döntött, hogy Hitlert egyesülete szabályzatának értelmében kiiktatja az élők sorából. Bavaud ugyanis a „Compagnie du Mystère" elnevezésű, naiv fanatikusok alkotta csoporthoz tartozott, amely a kommunizmus megbuktatását tűzte ki céljául. Bavaud azt a megbízást kapta, hogy vegye rá Hitlert a Szovjetunió azonnali megtámadására, ha pedig ez nem járna sikerrel, akkor végezzen vele. Az első változat meghaladta a világban idegenként mozgó Bavaud lehetőségeit. Tehát megoldásként csak a gyilkosság maradt. Megfelelő alkalmat keresve Bavaud Bajorországba utazott, ahol heteken át tanulmányozta az Obersalzberg környékét. Majd újságírónak adta ki magát, aki tűzbe megy a nemzetiszocializmus eszméiért. Patetikus stílusban megfogalmazott vágya, hogy csak egyszer láthassa a „Führert" egészen közelről egy nemzetiszocialista rendezvényen, végül meghatott egy pártfunkcionáriust, aki egy belépőjegyet ajándékozott a fiatalembernek a Münchenben minden év november 8-án és 9-én megrendezésre kerülő nemzetiszocialista emlékünnepségre. Bavaud erre vett magának egy pisztolyt, az Ammersee partján célba lőni tanult, de újonnan

kifejlesztett képességeit a gyakorlatba már nem tudta átültetni. Az SA a rendezvényeknél ugyanis olyan szoros kordont alkotott, hogy a merénylő még a karját sem tudta felemelni, nemhogy célozhatott volna. Egy második esély reményében Bavaud még nagyon sokáig – egészen pénzeszközeinek végső kiapadásáig – követte Hitlert Németországon keresztül. Végül Augsburg mellett jegy nélkül utazva, de pisztollyal kapták el egy vonaton. Ellentmondásokba keveredett, a Gestapo kicsikarta belőle a beismerő vallomást, és egy népbíróság egyhangúlag halálra ítélte. Hitler csak ekkor értesült róla, hogy valaki „három hónapon keresztül a nyomában volt."

Az idő tájt, amikor Maurice Bavaud a Führer vidéki kúriájának környékén, az Obersalzbergen kószált, Alexander Foote, a szovjet titkosszolgálat alkalmazásában álló angol kém megbízást kapott arra, hogy egy merénylet előkészítése céljából derítse fel Hitler müncheni életvitelének szokásait. Ezért Foote felkereste az Osteria Bavaria nevű középpolgári éttermet, ahová közeli munkatársainak szűk körében Hitler rendszeresen betért, és ott kedélyesen beszélgetve elüldögéltek. Törzsasztala egy oldalt nyíló szobában állt, amelyet, mint Foote örömmel megállapította, csupán egy vékony ruhatári falfelület választott el a folyosótól. A kabátok között könnyen el lehetett rejteni egy robbanóanyagot tartalmazó aktatáskát. Foote és egy vele együttműködő másik kém (Bill Philips) 1938/1939 telén felmérték azt is, mennyire körültekintőek a Hitlert a vendégfogadóba elkísérő biztonsági rendőrhivatalnokok. A vizsgálódó új törzsvendégek – mint egyébként máskor is – az Osteria vendégszobájában álldogáltak, amikor Hitler elhaladt mellettük. Foote feltűnő mozdulattal a zsebébe nyúlt, ahol elővigyázatosságból egy cigarettatárcát tartott. Semmi nem történt, az önfeledten beszélgető testőrök figyelemre sem méltatták. Az angol ügynök ezek után egy pisztollyal elkövetett merényletet szintén megfontolásra érdemesnek tartott. Azonban Foote megbízója a továbbiakban elállt gyilkossági terveitől.[25]

Hitlernek Münchenben a Prinzregentenplatznál a 16. számú házban volt egy lakása, amelyet már 1929-ben bérelt, és birodalmi kancellárrá választása után is fenntartott, mivel itt szállt meg, ha alkalmanként látogatást tett a „mozgalom fővárosában". A lakást és környékét ellenőrző biztonsági intézkedéseket csak 1933-tól rendszeresítették. Mesterlövészek szállták meg a környező háztetőket,

rendőrségi nyomozók tartották megfigyelés alatt a házat. A kéményekbe védőberendezéseket építettek be, a bejárat előtt az SS-kísérőalakulat őrszeme posztolt, a folyosókon egy rendőr járt fel és alá. A földszinten 1933-tól kezdve egy őrszobát működtettek, ahonnan a ház hallját kísérték figyelemmel. Ha a környező utcákat lezárták és a járdákat biztosították, ez mindenki számára jelzésértékű volt: Hitler megérkezése várható volt. A helyszínre kíváncsiskodók áradata özönlött. A megelőző biztonsági intézkedések által idecsalt ellenőrizhetetlen tömegben akár egy potenciális merénylő is elrejtőzhetett. További nagy kockázatot jelentettek a Prinzregentenplatz 16. számú házában élő lakók maguk is, noha egyikük sem volt semmilyen párt tagja. Egy felmondás útján eltávolított zsidó családtól eltekintve valamennyi lakó maradhatott azután is, hogy Hitler 1938-ban a teljes ingatlant megvásárolta. Amikor a Führer ott tartózkodott, csak anynyit kértek a lakóktól, hogy mellőzzék a nem kimondottan fontos látogatók fogadását. Az ismerősöknek és a rokonoknak a házba belépéshez érvényes személyi okmányokkal kellett rendelkezniük. Azt is ellenőrizték, vajon otthon tartózkodik-e a meglátogatandó személy. Az őrszolgálatot ellátó személyzet számára nem volt kétséges, hogy Hitler ellenségei előtt ily módon változatos és csábító alkalmak kínálkoztak a merényletek végrehajtásához. De kezük a legmagasabb helyről érkező parancs miatt meg volt kötve: a Führer szentimentális érzelmektől vezérelve nem kívánt semmiféle kiköltöztetést vagy korlátozást, nem engedte, hogy zaklassák a ház bérlőit, mivel hosszú évek óta személyesen ismerte őket!

Hitler kilenc szobából álló és nagypolgári miliőt árasztó lakása elsősorban hivatalos, félhivatalos vagy akár magánjellegű célból érkezett látogatók fogadására volt kiválóan alkalmas. A „müncheni egyezmény" megkötése alkalmából 1938 őszén itt reggelizett Hitler Chamberlain angol miniszterelnök társaságában, itt fogadta angol tisztelőit, lord és lady Redesdale-t leányaik, Unity és Diana kíséretében. Jessica, a harmadik nővér viszont távol tartotta magát. Mint sokkal később kiderült, sötét terveket forgatott a fejében. Testvéreivel, Unityvel és Dianával ellentétben Jessica soha nem azonosult a nemzetiszocializmus eszméivel, és nem volt Hitler tisztelője. Meggyőződéses és fanatikus kommunistaként Hitlert gyűlölt ellenségként tartotta számon, akit el kell tenni láb alól.

Visszaemlékezéseiben Jessica Mitford a nyilvánosság elé tárta előre megfontolt szándékát: „Állandóan egy furcsa lehetőség gyötört: azt színlelhetném, hogy hirtelen megtértem a fasizmus eszméihez, elkísérném Unityt Németországba, és szemtől szembe kerülnék a Führerrel. Ebben a pillanatban egy pisztolyt előrántva lelőném. A testőrei természetesen végeztek volna velem, de talán nem érte volna meg az áldozat? ... Amikor évekkel később az egész világ előtt nyilvánvalóvá vált Hitlerről és rezsimjéről a szörnyű igazság, és Európa félig megsemmisült, sokszor megbántam, hogy hiányzott belőlem a kellő bátorság..."[26]

A valóságban Jessica Mitford tervei a siker nagyobb esélyét hordozták magukban, mint sok más merényletkísérlet. „Hitler angol barátnőjének" leánytestvéreként szívélyes, minden protokolltól és egyúttal minden biztonsági ellenőrzéstől is mentes, zavartalan fogadtatásban részesült volna.

A Német Birodalom fővárosában Jessica honfitársa, Noel Mason-Mac Farlane ezredes, a Berlinben akkreditált brit katonai attasé viszont egyáltalán nem tartotta titokban gyilkossági terveit. A Külügyi Hivatalnak Londonba küldött levelében néhány héttel a második világháború kitörése előtt leplezetlenül kifejti: „Rezidenciám (Sophienstraße 1.) alig 100 yard távolságra esik attól a helytől, ahol Hitler az összes díszszemlét fogadni szokta. Mindössze egy távcsöves és hangtompítós fegyverrel ellátott jó lövészre van szükség. A lövéseket nyitott fürdőszobaablakomból le lehet adni. A dübörgő zene, a tömeg lelkes kiáltozása és a csapatok menetzaja mindent túlharsogna ..."[27]

Mason-Mac Farlane javaslatát mint kivitelezhetetlen tervet elutasították. Maga Hitler viszont az ilyesfajta terveket fölöttébb sikert ígérőnek tartotta, mivel semmiféle illúziót nem táplált túlélési esélyeit illetően.

„Ostobaság vagy bárgyú felelőtlenség, ha az ilyen emberek (a politikus államférfiak) nem foganatosítják az alapvető biztonsági óvintézkedéseket és azért, hogy bátorságukat kinyilvánítsák, nyitott gépkocsiban utaznak"[28] – fejezte ki rosszallását Hitler egyik éjszakai monológjában. Mindazonáltal ő maga is gyakran megszegte ezt az elemi rendszabályt. Rendkívüli vészhelyzeteknek tette ki magát, amikor – hogy személyiségének hatását még inkább kifejezésre juttassa – elvegyült honfitársai között a tömegben, vagy kezét üdvözlésre emelve

állt a nyitott gépkocsiban, amely jó céltáblát kínálva lassan tört magának utat az ünneplő és virágcsokrokat dobáló sokaságon át.

Hitler mindig bizalmatlanságot tanúsított a német hadsereg iránt, amely már a Harmadik Birodalom korai szakaszában is többször tervezte hatalmának megdöntését. Egészen 1938. szeptember közepéig azonban a legtöbb összeesküvő – vezetőik sorába tartozott például von Witzleben tábornok és a hadsereg vezérkari főnöke, Halder tábornok is – mégis azon a véleményen volt, hogy Hitlert egy államcsínynyel, vérontás nélkül lemondásra lehet kényszeríteni. Semmiképpen sem akartak mártírt csinálni belőle.[29] Szintén nagy szerepet játszott elgondolásukban az a tény, miszerint a Wehrmacht katonái személyesen felesküdtek Hitlerre. „Isten előtt szent esküvéssel fogadom, hogy a Német Birodalom és a nép Führerjének, Adolf Hitlernek, a haderő főparancsnokának feltétlen engedelmességgel tartozom, bátor katonaként készen állok arra, hogy életemet ezért az esküért mindenkor kockáztassam" – hangzott az eskü szövege, és számos katona ezt még akkor is kötelező érvényűnek érezte magára nézve, amikor Hitler már számtalanszor lelepleződött bűnei miatt. A hadsereg egy maroknyi csoportja Oster főhadnagy és Heinz őrnagy vezetése alatt azonban visszautasította összeesküvőtársaik morális aggályait, és azt hangoztatták, hogy a zsarnok meggyilkolása ebben a helyzetben szükségszerű! 1938. szeptember 20-án titokban megállapodtak arról, hogy a politikai rendszer tervezett erőszakmentes megdöntése során Hitlert elteszik láb alól. Az akciónak a következőképpen kellett volna végbemennie: a III. hadtest vezérkarának csapatai von Witzleben tábornok parancsára elfoglalják Berlint. Witzleben tisztektől kísérve (közöttük lesz Oster és Heinz is) benyomul a birodalmi kancellária épületébe. A tábornok őrizetbe veszi Hitlert, és arra kényszeríti, hogy mondjon le hatalmáról. Oster és Heinz azonban megállapodásuk értelmében egy „közjátékot" provokál ki, és az incidens során lelövik a Führert. Ez a kibővített terv nem jutott von Witzleben tábornok tudomására.

A Chamberlain, Mussolini és Daladier kezdeményezésére 1938. szeptember 29-én létrejött „müncheni egyezmény" Németországnak ítélte a németek lakta Szudéta-vidéket, mivel Hitler azzal fenyegetőzött, hogy „így vagy úgy", de dűlőre viszi a cseh kérdést. A megállapodás ily módon rövid időre még szavatolta a béke fennmaradását,

valamint hosszabb időszakra kihúzta a hadseregbeli összeesküvők lába alól a talajt.

A második világháború kitöréséig Hitler már számos merényletkísérletet átvészelt egyetlen karcolás nélkül. Ugyancsak nagyobb sérülések nélkül élte túl az összes, a háború folyamán ellene végrehajtott merényletet, noha legalább egy tucatot kíséreltek meg, és gyakran egymással párhuzamosan eszelték ki azokat.

Az egyik merénylő, aki nem hagyta magát megtéveszteni a Hitler által gyakran hangoztatott békeszándéktól, a sváb Königsbrunnból származó bútorasztalos, Johann Georg Elser volt. A szófukar és magának való különc Hitler meggyilkolásával „nagy jótéteményt" akart véghezvinni, meg akarta állítani a diktátort és annak egészen nyilvánvalóan a háború kirobbantására irányuló politikáját. A „müncheni egyezmény" életbe lépése után a vézna testalkatú 36 éves férfi hamarosan hozzákezdett terve kivitelezéséhez.

Elser, aki semmilyen kapcsolatot nem tartott fenn a hadseregen belül szerveződő ellenzékkel, nagyon következetesen haladt előre a maga útján. A robbanóanyagot (donaritot) egy kőfejtőből lopta el, ahol a célja érdekében már 1938 őszén munkába állt. A bomba összeállításához a donariton kívül 7,5 cm-es gránátok tartalmát használta fel és feketeport alkalmazott. Tettének helyszínéül a müncheni Bürgerbräukellert választotta, ahol Hitler minden évben beszédet tartott a „régi harcostársak" előtt. Ez a rendezvény volt az 1923. évi nemzetiszocialista államcsínyről megemlékező nagyszabású ünnepségsorozat tetőpontja. A puccskísérlet mérföldkövet jelentett a nemzetiszocialista mozgalom történetében. 1938 őszétől kezdve Elser főként késő esténként kereste fel a Bürgerbräukellert, a záróra közeledtével elrejtőzködött a mellékhelyiségben, és ily módon bezáratta magát. Ezután munkához látott. Összesen 35 éjszakát töltött el az épületben. Az ügyes barkácsoló szinte zaj nélkül alakított ki egy üreget a robbanóanyag számára abban a tartóoszlopban, amely előtt Hitler szónoki emelvénye állt. A hajnali derengésben, amikor kezdett szállingózni a személyzet, a merénylő egy oldalbejáraton keresztül elhagyta a helyiséget. Minden alkalommal a legnagyobb alapossággal álcázta munkája helyszínét, egy mákszemnyi törmelék sem maradt vissza. Nem dolgozott minden éjszaka, hanem szüne-

teket iktatott be az idegőrlő munkával eltöltött éjszakák közé. Elser ténykedése több tekintetben is életveszélyes volt: egyrészt szembe kellett néznie felfedezésének minden fenyegető következményével, másrészt pedig állandóan fennállt a tartószerkezet beomlásának veszélye. A merénylő ugyanis nem volt azzal tisztában, hogy vésőjének használatával lassan, de fokozatosan mind nagyobb üreget vájt a ház egyik támpillérében. 1939. november 6-án Elser a tervnek megfelelően befejezte a bomba beépítését a tartópillérbe. November 7-én ellenőrizte a fémlap mögött elrejtett szerkezetet, fülét az oszlopra szorította, és nagy örömmel hallotta a gyújtószerkezet időkapcsolójának ketyegését. 1939. november 8-án Georg Elser pokolgépe, mint előre eltervezte, 21 óra 20 perckor felrobbant. 8 halott maradt a merénylet helyszínén, 63 fő pedig megsebesült, többen súlyosan. Hitler viszont sértetlen maradt. 20 óra 10 perckor kezdte meg az előadását, de a várakozással ellentétben már 21 óra 7 perckor befejezte, majd váratlanul elhagyta az épületet.

Egy délelőtti kórházlátogatás borította fel az ünnepnap pontosan megszervezett programját. „A Führer látogatást tesz Mitford kisasszonynál a klinikán" – jegyezte fel naplójában a pártkancellária vezetője. Az udvariassági látogatás lady Unity Mitfordnak, Hitler brit barátnőjének szólt, aki Anglia hadüzenetének bejelentését követően öngyilkosságot kísérelt meg: golyót eresztett a fejébe. Az idő állandó szorítása miatt már bosszús Hitler csak délután talált rá alkalmat, hogy előkészületeket tegyen esti fellépésére. A körülményeknek megfelelően lerövidítette beszédét. Amikor azután ráadásul pilótája a rossz időjárás miatt veszélyesnek tartotta, hogy repülőgéppel térjenek vissza Berlinbe, Hitler törölte programjából a „régi harcostársakkal" tervezett kedélyes együttlétet. A merényletről a gyorsvonatban értesült. A hírt vele közlő Joseph Goebbels így örökítette meg az eseményt: „Nürnbergben még az állomáson szörnyű hír érkezik, nekem kell a Führernek átnyújtanom a táviratot, amely szerint röviddel azután, hogy elhagytuk a Bürgerbräut, robbanás történt a sörözőben ... Halottak és... sebesültek. Az egész boltív beomlott és alázuhant. Ez iszonyatos. A Führer először megtévesztésnek tartotta a hírt ... A merényletet kétségkívül Londonban eszelték ki ... A Führer és mi is mindannyian a csodával határos módon menekültünk meg a halál torkából. Amennyiben a rendezvényt, mint minden évben, most is az előzetes programnak megfelelően bonyolították volna le, akkor már egyikünk sem élne ... (Hitler) mégiscsak a Mindenható védelme alatt áll. Addig nem hal meg, amíg küldetését nem teljesítette..."[30] Hitler még Nürnbergben lediktált egy hivatalos közleményt az eset kapcsán. A sors akaratáról is eltűnődött: „Milyen könnyen utolérhet a halál egy államférfit."

Amíg a merénylő bűnösségét meg nem állapították – Elsert már néhány órával a robbantás után letartóztatták a svájci határon –, a brit titkosszolgálatot feltételezték a merénylet hátterében. Miután a Gestapo a brit Intelligence Service európai vezetőit (Bestet és Stevenst) november 9-én a német–holland határon őrizetbe vette, a *Völkischer Beobachter* diadalittasan közölte: „Chamberlain vágyálma nem teljesedett be. A Führer csodával határos megmenekülése."[31] A tudósítás azonban tévesnek bizonyult. Az újságcikk azt a magyarázatot sugallta, hogy Hitlert a gondviselés bámulatos módon a védelmébe veszi. „Hitler beszédei újabban vallásos hangvételűek" – jegyezte meg egy kortárs 1940 márciusában.[32] „Most először beszélt a gondviselésbe vetett hitéről. A hősök emléknapján alázattal bízott az isteni gondviselés kegyelmében."

Mialatt teljes intenzitással folytatódtak a Franciaország megtámadására irányuló előkészületek – a lerohanást a semleges országokon, Belgiumon és Hollandián keresztül szándékozták végrehajtani –, a hadsereg ellenzéki nézeteket valló, jól tájékozott köreiben új terveket kovácsoltak a politikai rendszer megdöntésére. Sokan abban a hitben voltak, hogy Németország megrendítő katonai vereség előtt áll. Az offenzíva megakadályozása érdekében ismételten mérlegelték az államcsíny lehetőségét, de újból elvetették Hitler meggyilkolását, akinek személy szerint esküvel kötelezték el magukat. Megint létrejött a hadseregen belül egy kis csoport, és azt a meggyőződését hangoztatta, hogy a készülő katasztrófa csak Hitler halálával hárítható el. 1939. november 1-jén az összeesküvők e szavakkal fordultak dr. Erich Kordthoz, a Külügyi Hivatal követségi tanácsosához: „Nem ismerünk senkit, aki elhajítaná a bombát, hogy tábornokainkat megszabadítsuk aggályaiktól." Kordt így válaszolt: „Azért jöttem, hogy a kérésüket teljesítsem."[33] A követségi tanácsosnak állása bármikor lehetővé tette a szabad belépést a birodalmi kancellária épületébe. Ellenőrzés nélkül várakozhatott Hitlerre a nagy előcsarnokban.

Hogy az őrök megszokják a jelenlétét, a következő időszakban sűrűn megfordult a birodalmi kancellária fogadótermében. Noha Kordt személyében már a hívásra készen állt egy merénylő, előre nem sejtett nehézségekbe ütközött, hogy a szigorúan ellenőrzött hadseregraktárból a szükséges robbanóanyagot megszerezzék. A merénylet időpontját 17 alkalommal el kellett halasztaniuk. Amikor Georg Elser bombája felrobbant, az összeesküvők még mindig nem rendelkeztek dinamittal. A rákövetkező napon, 1939. november 10-én azután megállapodtak abban, hogy az Elser-merényletet követő fokozott éberség miatt lefújják az akciót. Még ugyanabban az évben, november 23-án Hitler kijelentette: „A merényletkísérletek bármikor megismétlődhetnek." Hangot adott azon meggyőződésének is, miszerint „egy idealista gondolkodásmódú merénylővel szemben, aki tervének végrehajtása érdekében habozás nélkül kockára teszi életét, nem létezik orvosság."[34]

Elser gyilkossági kísérlete még évek múlva is foglalkoztatta Hitlert. 1941. szeptember 7-én meggyőződéssel állította: megmenekülését annak a körülménynek köszönheti, hogy „az utolsó pillanatban a rossz időjárás miatt elmaradt a repülőgép igénybevétele, és ennek megfelelően korábban utaztak el a különvonattal."[35]

Röviddel a második világháború kitörése után sir Neville Chamberlain brit miniszterelnök nyilvánosságra hozta a brit titkosszolgálat speciális egységének megalakulását: a londoni Baker Streeten működő Special Operations Executive (SOE, Különleges Műveleti Végrehajtó Szervezet) az ellenséges területen végrehajtott szabotázsakciókat irányító szervezet volt. Feladatköre kiterjedt „mindenfajta, az ellenséggel szemben külföldön foganatosított bomlasztó tevékenységre vagy szabotázsra."[36]

Az 1940 májusában indított nyugati offenzíva szinte teljesen ellehetetlenítette a német katonai ellenzék államcsínykísérlettel kapcsolatos terveit. A puccshoz hiányoztak a belső és a külső előfeltételek, és nem lehetett számításba venni a diadalmasan előrenyomuló hadsereggel sem az együttműködést. Csak igen kevesen maradtak, akik kockáztatni akarták életüket a győzedelmes diktátor ellen; közéjük tartozott az evangélikus egyház külügyi hivatalának egykori munkatársa, dr. Eugen Gerstenmaier, valamint gróf Fritz-Dietlof von der Schulenburg.[37] Felkészültek arra, hogy a Franciaországot elfoglaló villámháború után a Wehrmacht főparancsnoksága által tervbe vett nagyszabású győzelmi parádén, 1940. július 27-én Párizsban végeznek Hitlerrel. Ezzel egyidejűleg az angolok is hasonló tervvel foglalkoztak. Az SOE-től függetlenül is gyilkossági terveket szőttek Londonban. D.F. Stevenson, a brit Légiközlekedési Minisztérium magas rangú hivatalnoka ezt írta felettesének: „Megkísérelhetnénk, hogy megöljük a Führert. Tartózkodási helye minden bizonnyal az Arc de Triomphe közelében lesz majd, de senki nem tudja tévedhetetlenül megmondani, milyen hatást váltana ki ez alkalommal néhány bomba..." Minden szempontot hosszasan megvitattak, mérlegeltek, és végül elvetették a merénylet lehetőségét, mivel az alábbi végkövetkeztetésre jutottak: „Ellenezzük, hogy éppen egy ilyen alkalommal hajtsák végre a támadást. A Párizson keresztül vezető diadalmenet összhangban áll a katonai hagyományok szellemével – mi is diadalmenetet tartottunk a waterlooi csata után." Minden megfontolás feleslegesnek bizonyult, mert a párizsi díszszemlét biztonságtechnikai indokok alapján rövid úton lemondták 1940. július 20-án.

Teljesen rejtve maradt viszont a nyilvánosság előtt, hogy a Franciaországgal aláírt fegyverszüneti megállapodás után Hitler két rövid, magánjellegű és be nem jelentett titkos látogatást bonyolított le Párizsban 1940. június 23-án és 28-án, és mindkét útja nagyon hasonló körülmények között zajlott.[38] Maga Hitler így emlékezett vissza: „Mindent csak korán reggel, hat és kilenc óra között néztem meg. Lehetőleg minél kevésbé akartam nyugtalanítani a lakosságot. Az első újságkihordó fiú, aki felismert, rögtön szájzárat kapott; még mindig a szemem előtt van egy francia nő képe: amikor az ablaknál állva megpillant, így kiált fel: »Le Diable!« (Itt az ördög!).[39] Végül azután felmentünk a Sacré Coeurhöz. Az ember hátán végigfut a hideg! Száz szónak is egy a vége: Párizs egy európai kultúrtörténeti látványosság."[40] 1940. június 28-án hajnali 5 órakor Hitler kis létszámú kíséretével ismét megérkezett a Le Bourget repülőtérre, és azonnal városnéző körútra indult. A Champs-Élysées-n át elment az Operába, majd a Louvre-ot és az Eiffel-tornyot kereste fel. Az Invalidusok templomában gondolataiba merülve állt Napóleon síremlékénél. Idegenvezetőként a Szajna-parti város megtekintésénél a megszálló hadsereg képviseletében Hans Speidel ezredes működött közre; az egykori nagy Hitler-tisztelő minden villámháborús diadal

dacára akkortájt már Hitler ellenfeleinek táborába tartozott. A párizsi látogatás idején még nem forgatott a fejében gyilkos terveket, habár akkor könnyűszerrel és a siker nagy esélyével követhette volna el a merényletet. Csak 1943-tól 1944-ig csatlakozott Speidel ahhoz a magas rangú katonatisztekből álló összeesküvő-csoporthoz, amely a Führer uralmának megdöntése céljából számos bombamerénylet kitervelésében közreműködött. 1940. június 28-án Hitler párizsi látogatása alig három óra hosszat tartott, 8 órakor már ismét a repülőtéren volt. Röviddel ezután a „Tannenburg" nevű, Freudenstadt mellett lévő főhadiszállására repült. Már párizsi városnéző körútja alatt a segédtisztjeivel beszélgetve meghozta a döntését: nem tartják meg a győzelmi díszszemlét.[41]

A hadsereg főparancsnoksága 1941 májusában újra tervbe vette, hogy megrendezik a német csapatok katonai parádéját a Champs-Élysées-n. Már elkészítették a csapatösszevonásokat, megépítették a lelátókat és azt a díszemelvényt, amelyen Hitlert két tiszt lelőtte volna. Amennyiben a díszszemlén nem nyílik alkalom a merényletre, Schwerin gróf és Witzleben segédtisztje a szállodájának folyosóján kézigránáttal végzett volna Hitlerrel. A Führer azonban az utolsó pillanatban lemondta részvételét. Döntését semmivel nem indokolta.[42] Magas rangú katonai vezetők 1942-ben is kísérletet tettek arra, hogy Hitlert rábeszéljék egy – számára halálos végű – párizsi látogatásra. A Führer, akit akkortájt már szinte minden hónapban figyelmeztettek a készülő merényletekre, hosszasan habozott. 1942. május 27-én a brit SOE által kiképzett cseh száműzöttek nagy csapást mértek a német megszállókra. A Prágában nyitott gépkocsijában utazó Reinhard Heydrich, Csehország és Morvaország helyettes birodalmi protektora ellen merényletet követtek el, amelynek következtében Heydrich néhány nappal később belehalt sérüléseibe.

Amikor Hitler értesült csehszlovákiai képviselőjének haláláról, lemondta párizsi látogatását, és soha többé nem kereste fel a francia fővárost.

Egyidejűleg Hitler elítélően nyilatkozott a politikai gyilkosságokról. „Az ilyen tettet elkövetőknek tisztában kellene lenniük azzal, hogy becserkésszük őket és rajtuk ütünk, mint a vadállatokon."[43] A német biztonsági szolgálatokat a legmagasabb riadókészültségbe helyezték. Arra számítottak – mint sokkal később kiderült, nem is

minden alap nélkül –, hogy a brit vagy a szovjet titkosszolgálatok merényleteket kísérelnek meg a Führer ellen, mivel Hitler „a német győzelem letéteményese". Az SOE X. ügyosztálya a prágai sikerét követően megerősítve valóban felmérte az „Operation Foxley" akció keretében, milyen lehetőségek adódnak Hitler, Göring, Himmler, Ribbentrop és más nemzetiszocialista vezető személyiségek meggyilkolására. A maximális elvárások ekképp hangzottak: „Hitler és minden olyan magas rangú náci vagy a Führer kíséretéhez tartozók kiiktatása, akik ennél a merényletkísérletnél jelen vannak."[44]

Hitler eközben főhadiszállásán, a Wolfsschanzén tartózkodott. Vonakodott attól, hogy egy régóta tervbe vett fellépését az utolsó pillanatban visszamondja, ezért egy légvédelmi ágyúval felszerelt vonattól kísérve 1942. május 29-én, két nappal a Heydrich elleni merénylet után különvonatával megérkezett Berlinbe. A legszigorúbb védőőrizet mellett utazott el május 30-án, röviddel 12 óra előtt a birodalmi kancellária épületéből a Sportpalotába, ahol a mintegy 10 000 főt számláló hallgatóság előtt megtartotta bosszúszomjas beszédét.[45] Az esemény alkalmával életbe léptetett biztonsági intézkedésekhez fogható addig még nem láttak Berlinben. Az államrendőrség főhatóságának 450 hivatalnoka rendőrök százaitól támogatva mindkét oldalon megszállta az útvonalat, és teljesen lezárta a Sportpalota területét. A legaprólékosabb pontossággal a szó szoros értelmében mindent átfésültek, ellenőrizték az üregeket, a szellőzőaknákat, az építkezéseket, a levélszekrényeket, az automatákat, a tűz- és vízcsapokat, a tűzoltó készülékeket, az állványzatokat, az emlékműveket, a fákat és a kerítéseket – semmit sem bíztak a véletlenre.

Minden erre irányuló erőfeszítés és a rendkívüli biztonsági óvintézkedések ellenére a nemzetiszocialista diktátor kifogástalan védőőrizete belső korlátokba ütközött. A problémákat a túlszervezettség, a fásultság, a bürokrácia és a rutineljárások idézték elő. Leginkább mégis az „emberi tényező" játszott a folyamatban előre ki nem számítható szerepet. A Hitler mellett szolgálatot teljesítő Wilhelm Schneider, az SS-nek a Führert kísérő védőkülönítmény tagja[46] elmesélte, hogy szép jegyese különleges érdeklődést tanúsított a titkokkal övezett „Führer-vonat" iránt. Schneider erre fel büszkeségtől eltelve és minden létező előírást kijátszva végigkalauzolta menyasszonyát a

különvonaton, amely az Egyesült Államok elleni hadüzenet bejelentéséig az „Amerika" nevet viselte, továbbá részletekbe menően elmagyarázta az agyafúrt biztonsági intézkedéseket. Amikor jegyese Schneider rendszertelen szolgálati beosztása miatt panaszkodott, azt a felvilágosítást kapta, hogy Hitler a terrortámadásoktól való félelmében csak az utolsó pillanatban közli utazásainak célállomását. Schneider ennek ellenére megfogadta a lánynak, hogy lehetősége szerint minden útitervet idejében a tudomására hoz majd. Az ilyen jellegű cselekedetek ellen az acélból készült különleges tervezésű vasúti kocsik épp oly kevéssé nyújtottak védelmet, mint a felszerelt légvédelmi ágyú vagy a 22 emberből álló, állandóan szolgálatban lévő testőrszemélyzet és a szigorúan titkos útiterv. Az a kérdés, vajon a vonat ellenállna-e egy célzottan ellene irányuló bombamerényletnek[47] – miként ez Halder tábornok terveiben szerepelt –, megválaszolatlan maradt. A háború folyamán ugyanis a hadsereg vezérkari főnökének véleményében gyökeres fordulat következett be. Halder továbbra is elutasította az államcsíny kirobbantása céljából a nyílt merényletet, de most már beleegyezett Hitler balesetnek vagy véletlen eseménynek álcázott meggyilkolásába. Úgy vélte, vonatának felrobbantásával kellene Hitlerrel végezniük. Ezután lehetne egy tragikus végű bombatámadásról beszélni. Az elgondolást mindazonáltal nem követték konkrét intézkedések.

Ahogyan az „Amerika" nevű „Führer-vonatnál", a Hitlert szállító repülőgépek[48] esetében is szigorú biztonsági intézkedéseket léptettek életbe. Ezek különleges gondossággal karbantartott és gépfegyverekkel felszerelt repülő erődítményekhez hasonlítottak. Közvetlenül Hitler 12 milliméter vastag acéllemezzel megerősített speciális ülőhelye alatt volt egy vörös színű emelőkarral nyitható kiszállóhely, amelyen át a Führer ejtőernyőjével biztonságosan elhagyhatta a gépet. A repülőgépeket a nap 24 órájában őrizték, postai küldeményeket és csomagokat nem szállíthattak a fedélzetükön. Szervízelésük és berakodásuk egy külön erre a célra kiválasztott SS-legénység felügyelete alatt történt, akiket életrajzuk áttanulmányozása után a „politikailag tökéletesen megbízható" fokozatba soroltak. Mielőtt egy repülőgép Hitlerrel felszállt volna, minden alkalommal – magától értetődően a Führer nélkül – 10-15 perces biztonsági repülést hajtottak végre vele a tervezett utazási magasságban. A színlelt terrorriasztások révén állandóan újra tesztelt legénység – a műszaki személyzet mellett még 76 fős biztonsági különítmény – állandóan rendelkezésre kellett, hogy álljon, mivel Hitler csak az utolsó percekben közölte utazásának célállomását. A felszállás ezután már néhány percen belül megtörtént. Ily módon rendkívül nagy veszélynek tették ki a menetrend szerint közlekedő repülőgépjáratokat, de a Tempelhof repülőtér parancsnoka ennek ellenére ismételten hiába kérte Hitler főpilótáját, Baurt, hogy az általános légi közlekedés biztonsága érdekében előzetesen információkat közöljön. Hitler útitervei néha mégis titokzatos módon kiszivárogtak, és ilyenkor (a repülőgépből is felismerhetően) óriási tömegek várakoztak a Führer érkezésére. Ezekben az esetekben a gép irányt változtatott, észrevétlenül leszállt egy távoleső helyen, és Hitler hosszú autóutazással, nagy kerülőket téve jutott el úticéljához. Gyakran a programnak megfelelően már a legkisebb részletekig megszervezett ünnepségeket is elhalasztották biztonsági okokra hivatkozva. „A rádióban közölték, hogy (Hitler) Frankfurtba repül ... azután Mannheimban landolt, és autóba ülve utazott tovább" – jegyezte meg egy kortárs.[49]

Hitler repülőgépei minden óvintézkedés ellenére a merénylők célkeresztjében álltak. Egy olyan terv, amelynél a kiszámíthatatlan „emberi tényező" gond nélkül kiiktatott minden biztonsági intézkedést, a siker reményével kecsegtetett. 1943. március 13-án Hitler három Condor repülőgéppel érkezett Szmolenszkbe, hogy a hadsereg vezérkarával megtárgyalja a Kurszk ellen indítandó offenzívát. Fogadásánál megjelent Kluge tábornagy és Tresckow vezérőrnagy, mindketten főszereplők egy katonai összeesküvésben. Szokás szerint most is hermetikusan lezárták azt a rövid útszakaszt, amelyet a Führer a repülőtértől a konferenciateremig megtett, az SS-különítmények pedig szoros biztonsági kordont vontak az úttest mindkét oldalán. Az ebéd alatt Tresckow udvariasan egy kis szívességre kérte meg Hitler kíséretének egyik tagját, Brandt ezredest. Lenne olyan kedves és elvinne magával két üveg Cointreau-t, egy „fogadásból adódó tartozást" a Führer főhadiszállására. A Tresckow által összeállított bomba két pár „Clam"-típusú[50], kagyló alakú angol kapcsosaknából állt, amelyeket mindig az egymáshoz helyezett mágneseik tartottak össze. A takarosan becsomagolt ajándékot röviddel a repülőgép indulása előtt adták át Brandtnak. A robbanóanyag időkapcsolója úgy volt beállítva, hogy

30 perccel később történjen a robbanás. A számítások szerint Hitler repülőgépe mintegy 200 kilométer megtétele után, Minszk előtt zuhant volna le – micsoda sajnálatos, szörnyű, de megmagyarázhatatlan szerencsétlenség! Az összeesküvők azonban hiába várták a hírt. A gép két óra múlva épségben földet ért Rastenburgban. Tresckow lázasan törte a fejét, miként szerezze vissza a robbanóanyagot tartalmazó csomagot, amelyről senki sem tudott, és valamilyen rejtélyes oknál fogva nem explodált. Attól is rettegett, hogy az ajándék mit sem sejtő átvevője leleplezi őt. Végül Tresckow felhívta Brandtot és arra kérte, tartsa vissza a csomagot, nagyon sajnálja, de feltehetőleg tévedésből elcserélték. Ezután egy bizalmi embere a szokásos futárrepülőgéppel Kelet-Poroszországba repült, a csomagot valódi Cointreau-ra cserélte ki, keresett egy félreeső helyet, és egy borotvapengével óvatosan felnyitotta a csomagot. Megállapította, hogy a gyújtószerkezet addig a pillanatig tökéletesen működött, amíg az átégett dróttal szabaddá tett ütőszegnek a gyutacsot be kellett volna lobbantania; az ütőszeg a megfelelő helyen találta el a gyutacsot, annak a kupakja elégett, a gyújtózsinór megfeketedett. A robbanóanyag viszont a nagy hideg miatt nem lobbant lángra. Az esetre a magyarázatot 1945 után Hitler főpilótája, Baur adta meg a visszaemlékezéseiben: a repülőgép utasterében a melegvízalapú fűtés néha nem működött, a pilótafülkében és a csomagtérben pedig egyáltalán nem is volt fűtés. Magát az akciót a háború befejezéséig titokban tudták tartani. A titkosrendőrség előtt rejtve maradt a merénylet ténye, és senkit sem tartóztattak le. Hitler, aki hitt a gondviselés védelmében, nem is sejtette, hogy jó szerencséjének hosszú listáján még egy további szerencsés véletlent könyvelhetett volna el.

Amikor Hitler egy nyilvános rendezvényen részt vett, valamennyi területlezáró és biztonsági intézkedés Heinrich Himmler kezében összpontosult, és a felelősség is ráhárult. Az SS birodalmi vezetője megbeszélte a feladatokat az illetékes körzetvezetővel, továbbá mozgósította a helyi biztonságvédelmi és bűnügyi rendőrséget. Ezen túl azokban az utcákban, ahol Hitler és kísérete elhaladt, személyesen felelőssé tették a háztulajdonosokat, hogy a pincék a kritikus időszakban zárva maradjanak, és sehol se tartózkodjanak a házban idegenek. A lakatlan épületeket ellenőrizték és megszállták. Az NSDAP háztömb- vagy pártalapszervezet-vezetői bejelentés nélkül átkutatták

a lakásokat. Szinte senki sem tiltakozott vagy védekezett az eljárás ellen, mert tisztában voltak a rezsim rémuralmának módszereivel. Minden hirdetőoszlopon ott függtek ugyanis elrettentés céljából a halálos ítéleteket és végrehajtásukat közzétevő hírhedt vörös falragaszok – gyakran még az olyan csekélységeket is halállal torolták meg, mint „a német üdvözlés megtagadása". Az emberek megfélemlítése kétségkívül Hitler védelmét szolgálta.

Hitler gépkocsioszlopának teljes útvonalát mindenre kiterjedően biztosították, civilbe öltözött rendőrtisztviselők tartották megfigyelés alatt az összegyűlt tömeget az utcák mindkét oldalán. A nézőközönséggel szemben kordont alkotó SS-egységek ugyanígy cselekedtek. Kollégáik a háztetőket figyelték árgus szemmel. A szemtanúk megütközéssel jegyezték fel, hogy a levegőn keresztül surrogva repülő, a szeretet jeleként dobált virágcsokrokat a „Führert" kísérő különítmény gyorsan kifeszített esernyőkkel térítette el céljától. A rokkantakat és az idősebb nőket az SS-egységek tömör kordona előtt, az első sorban helyezték el, amit udvarias figyelmesség gyanánt értékeltek, noha valójában biztonsági intézkedésről volt szó.

A sztálingrádi vereség, a háború eseményeinek kedvezőtlen alakulása, a frontokon és Németországban napi rendszerességgel bekövetkező halálesetek soha nem látott mértékben fokozták azt a kívánságot, hogy meggyilkolják minden szerencsétlenség előidézőjét. A szerencse azonban hihetetlen módon szegődött Hitler mellé. Az öngyilkosságot is vállalni kész merénylők a testükre erősített robbanóanyaggal, mások pedig a rajtaütéshez elrejtett pisztollyal ugyan a leleplezést elkerülve átjutottak az összes ellenőrzésen, azután viszont minden bevett szokás ellenére sem bocsátották őket Hitler színe elé. A hadsereg új egyenruháinak a Führer jelenlétében tervezett bemutatóját, ahol merénylők le akarták lőni, végül lemondták,[51] mivel egy légitámadás során a mintadarabok megsemmisültek. Stauffenberg ezredes két ízben is becsempészte magával a bombát az Obersalzbergre, de végül mégsem hozta működésbe a gyújtószerkezetet, mivel csak együtt akarta meggyilkolni Hitlert és Himmlert. Csodával határos módon Hitler azokat a vészhelyzeteket is túlélte, amelyek nem a merénylők részéről fenyegették. Így például csak a Harmadik Birodalom összeomlását követően derült arra fény, hogy Zaporozsjében, a

Wehrmacht Ukrajnában, a Dnyeper kanyarulatában létesített fontos támaszpontján Hitler hajszál híján a szovjetek kezére került. 1943. február 17-én a Führer, akit alig tudtak rábeszélni a frontvonalak meglátogatására, elutazott a keleti frontra. Hosszas habozását egyébként így indokolta: „...Nem a félelem tart vissza a frontok felkeresésétől, hanem az a biztos tudat, hogy senki más nem rendelkezik azzal a rendíthetetlen kitartással, amely nélkülözhetetlen... (halálom után) ennek a háborúnak a beteljesítéséhez."[52] Zaporozsjei tartózkodásának harmadik napján az orosz páncélos alakulatok a közvetlenül a repülőtér felé vezető útvonalon nyomultak előre. Már csak két órányi távolságra haladtak, amikor Hitler még mindig a hadi helyzet megbeszélésével volt elfoglalva. A hír hallatán Baur főpilóta lóhalálában a városba sietett, hogy a Führert távozásra sürgesse. Amikor a három Condor repülőgép, az egyikük Hitlerrel a fedélzetén, végre a levegőbe emelkedett, az oroszok is elérték a repülőtér keleti oldalát, ám ekkor váratlanul megálltak. A tankokból éppen a cél előtt fogyott ki az üzemanyag!"[53]

Gyakran olybá tűnt, mintha Hitler egy hatodik érzéket fejlesztett volna ki a veszélyes helyzeteket illetően. „... Ennek a napnak a reggelén egy sajátos, kellemetlen érzés kerített a hatalmába, mire fel az utazás elmaradt" – emlékezett vissza Hitler a megszállt Rajna-vidéken keresztül vezető útjának lemondására. Később értesült arról, hogy utazása során minden bizonnyal a franciák fogságába esett volna.[54] Valójában a Führer nem rendelkezett a közvetlen környezete által neki tulajdonított látnoki vagy természetfölötti képességekkel, viszont nagyon fogékonyan és kifinomultan érzékelte a külvilág minden ingerét. Soha nem szabadult meg a félelemtől, hogy küldetésének – a zsidóság megsemmisítésének, a „germánok keleti hadjáratának" és Németország világhatalommá emelésének – teljesítése előtt merényletnek eshet áldozatul.

Hitler birtokában volt azon képességeknek, hogy embertársai erősségeit, gyengéit és hangulatait villámgyorsan felmérje, és azokat saját érdekében kihasználja. Ennek megfelelően minden gond nélkül bele tudta élni magát egy olyan merénylő szerepébe, aki Adolf Hitlert el akarta tenni láb alól – és kamatoztatta is ezt az adottságát. Maga előtt látta, miként agyalta ki, majd vetette el agyafúrt terveit a merénylő, töprengett a kedvező helyszíneken és megtervezte saját

meggyilkolását. A Führer gondolatai gyakran csapongtak a számára létfontosságú téma körül. Rudolf Diels a következő lehetséges forgatókönyvet vázolta fel a porosz Gestapo főnökének: „Egy napon egy teljesen ártalmatlan külsejű férfi manzárdszobát vesz ki a Wilhelmstraßén. Az emberek nyugalmazott tanárnak vélik majd. Becsületes kinézetű polgár, szemüveget visel, borostás az arca, és bajusza van. Senkit nem enged be egyszerű szobájába, ahol egy puskát szerel össze, nyugodtan és minden sietség nélkül. Hátborzongató türelemmel veszi célba a birodalmi kancellária balkonját. Óráról órára, napról napra. És aztán egy szép napon elsüti majd fegyverét!"

1943. március 21-én, a szokás szerint évente ezen a napon megrendezett hősök emlékünnepén Hitler ismét nagyon közel állt ahhoz, hogy befejezze földi pályafutását. Báró von Gersdorff ezredes már régóta várt az alkalomra, hogy Hitlert a levegőbe röpítse. Miután 1942 januárjában özvegységre jutott, saját életének az igaz ügy érdekében történő feláldozása nem tűnt számára túl nagy veszteségnek. Terve valóra váltásához akkor jött el a lehetőség, amikor a háborús hősök emléknapján 1943-ban egy kis kiállítás is bekerült az ünnepségek programjába, amelyet a zsákmányolt hadifelszerelésekből állítottak össze. Gersdorff maga is közreműködött a kiállítási tárgyak kiválasztásában. Szerencsés véletlenként fogta fel, hogy Walter Model táborszernagy, akinek Hitlert kellett kalauzolnia, szükségesnek tartotta szakértői minőségben Gersdorff jelenlétét. „Még rágondolni is szörnyű, ha nem tudok választ adni a Führer valamelyik kiállítási tárggyal kapcsolatos kérdésére!" – vélte Model. A március 20-áról 21-ére virradó éjszakán kézbesítették a merénylőnek az angol kapcsosgránátokat. Március 21-én déltájban Gersdorff elindult a hadimúzeumba. 13 órakor Hitler is megjelent. Az ünnepség megnyitásaként egy zenekar eljátszotta Anton Bruckner VII. szimfóniájának első tételét. Ezt követően a Führer *A veszély végleg elhárult* címmel tartott beszédet. Mivel Harkovot visszafoglalták, most már pár napra elhagyhatja a főhadiszállását. A bolsevizmus, a barbár ázsiai hordák, a gonosztevő háborús uszító, Churchill és a zsidók felett aratott győzelem, úgymond, közvetlen közelségbe került. Végezetül Hitler elindult a terembe; a kiállítás megtekintését két programpont közé, a szünet kitöltésére iktatták be. Gersdorff – Modelhez hasonlóan – felemelt jobb karjával üdvözölte a Führert. Bal kezével eközben kabátja

zsebében szétnyomta a gyújtószerkezet oxigénampulláját, és lassan közeledett Hitler felé. Ekkor viszont különös dolog történt: Hitler egyetlen pillantásra sem méltatta a kiállítási tárgyakat, hanem megfordult, és megdöbbent kíséretét maga mögött hagyva keresztülfutott a termen. A Führer magatartása rejtélyesnek látszott. Nem zárható ki az a magyarázat, hogy a merénylő ideges viselkedése ösztönösen, tudat alatt felkeltette benne a veszély érzetét, amelyre így reagált. Mindenesetre a hasztalanul magyarázkodni próbáló Gersdorffról végül elterelődött a figyelem. A szervezők között ugyanis nagy zűrzavar keletkezett, amikor Hitler nem egészen két percen belül elhagyta a kiállítást. A merényletkísérlet kudarcot vallott, a merénylő pedig az illemhelyre sietett, hogy gyorsan megszabaduljon a gyújtószerkezettől.[55]

1944 kora tavaszán az SOE brit katonai körökben rendkívül hevesen vitatott tervei a megvalósítás előkészítésének fázisába léptek: Hitler meggyilkolásának szószólói végül elfogadtatták az álláspontjukat. 1944. június 21-én a helyettes védelmi miniszter, sir Hastings Ismay a következőkről értesítette Churchill miniszterelnököt: „A törzskar vezetői megállapodtak abban, hogy katonai szempontból mérlegelve és az általa elkövetett hibákat tekintve előnyökkel járna, ha Hitler továbbra is ellenőrzést gyakorolna a német hadsereg felett. Viszont magasabb szempontból nézve a helyzetet, ki kell jelenteni: minél hamarabb eltüntetjük Hitlert az utunkból, annál jobban járunk."[56]

Úgy tűnt, az SOE „Operation Foxley" akcióját kegyeibe fogadta a szerencse. A normandiai harcok során ugyanis az amerikaiak fogságába esett az SS obersalzbergi őrszázadának egyik tagja, aki hosszú éveken át Hitler környezetében teljesített szolgálatot. A kihallgatások folyamán a kitűnően informált férfi – személyazonosságát mind a mai napig homály fedi – elárult minden adatot, amit tudott. Szabatos felvilágosításai alapján lehetőség nyílt egy 120 oldal terjedelmű titkos dosszié elkészítésére. Az iratanyag tartalmazta a „Führer lakta terület" pontos térképeit, valamennyi épület és a bunkerrendszer részletes tervrajzait, továbbá az SS-őrszemekre és az őrjáratokra vonatkozó adatokat. A britek tudomást szereztek arról is, hogy hozzávetőleg 600 fős civil személyzet dolgozott Hitler vidéki birtokán és annak környékén, valamint külföldi és kényszermunkások százait alkalmazták a bunkerrendszer megépítéséhez. Hitler magánéletéről is megszereztek minden információt: értesültek pontos, a reggeli ébredéstől az éjszakai nyugovóra térésig tartó napirendjéről, étkezési szokásairól, a hadi helyzettel kapcsolatos megbeszéléseiről és állandó napi sétáiról; ezek megszokott végcélja a Mooslanderkopfon található teaház volt. Az SOE tudott Hitler szeretőjéről, Eva Braunról is, akinek létezését titokban tartották a honfitársak előtt. Ezeknek az információknak birtokában számba vették a kínálkozó esélyeket egy merénylet végrehajtására, és több variációt is kidolgoztak. Az első változat szerint Hitlert sétája közben két SS-őrszemnek öltözött mesterlövész tenné el láb alól. A második verzió szerint fontolóra vették annak a lehetőségét, hogy a Berghofhoz vezető felhajtó út egyik kanyargós szakaszán páncélököllel követnek el merényletet a Führer gépkocsioszlopa ellen. A harmadik variáció az „Operation Hellhound" nevet kapta, és ehhez az SOE az alábbiakat fűzte hozzá: „Feltételezve, hogy néhány órával korábban kémeink felderítenék, mikor tartózkodik Hitler az Obersalzbergen, egy olyan kombinált hadművelet lenne a legcélravezetőbb, amelynek során a Berghofot és az SS-kaszárnyákat a levegőből érné a bombatámadás, valamint ezzel egyidejűleg egy ejtőernyős zászlóalj bevetésére kerülne sor. Ez biztosítaná a legjobb esélyeket a Führer és a többi náci vezető ... kiiktatásához."[57] A tervek azonban torzók maradtak. Churchill soha nem adta ki a parancsot a bevetésre. Egyébként sem járt volna sikerrel a merénylet, mert Hitler 1944. július 14-én elhagyta az Obersalzberget, és soha többé nem tért oda vissza. Az SOE-nek Hitler tartózkodási helyeire és utazásaira vonatkozó ismeretei továbbra is hézagosak és felületesek maradtak. A szövetségesek[58] a háború utolsó előtti évében sikertelenül bombázták egy milánói szállodát, ahol tévesen feltételezték Hitler jelenlétét. A Führer főhadiszállásai ellen soha nem hajtottak végre légi csapásokat.

Az életére törő legtöbb összeesküvés tényét elhallgatták Hitler előtt. De a tudomására jutott merényletkísérletek száma is annyira magas volt, hogy a babonás Führer végül szilárdan hitt a gondviselés védelmező erejében. Mindenki világosan láthatja, a sors, úgymond, a kegyeibe fogadta őt, hogy lehetővé tegye számára magasztos küldetésének teljesítését!

Hitler az 1944. július 20-án a Wolfsschanzéban ellene végrehajtott bombamerényletet is megúszta kisebb sérülésekkel. Életben ma-

radását a Führer a sors azt kinyilvánító útmutatásaként értelmezte, hogy tovább kell folytatnia küldetését a német nép üdvéért. Már a merényletet követő napon képes volt fogadni a Ducét, ezzel is tovább táplálva sebezhetetlenségének mítoszát. „Halhatatlan vagyok" – közölte diadalittasan. Kedveséhez, az Obersalzbergen tartózkodó Eva Braunhoz írott levelében így utalt a merényletre:

„Kedves ügyetlenkém! Jól vagyok, ne aggódj miattam. Talán csak kicsit elfáradtam... Elküldtem neked azt az egyenruhát, amelyet a balszerencsés napon hordtam. Ez a bizonyíték arra, hogy a gondviselés védelme alatt állok, és soha többé nincs miért rettegnünk ellenségeinktől..." Eva Braun a Führer ronggyá szakadt egyenruháját történelmi ereklyeként gondosan megőrizte. A tervek szerint az a „végső győzelem" után létrehozandó Führer-múzeumban került volna kiállításra.[59]

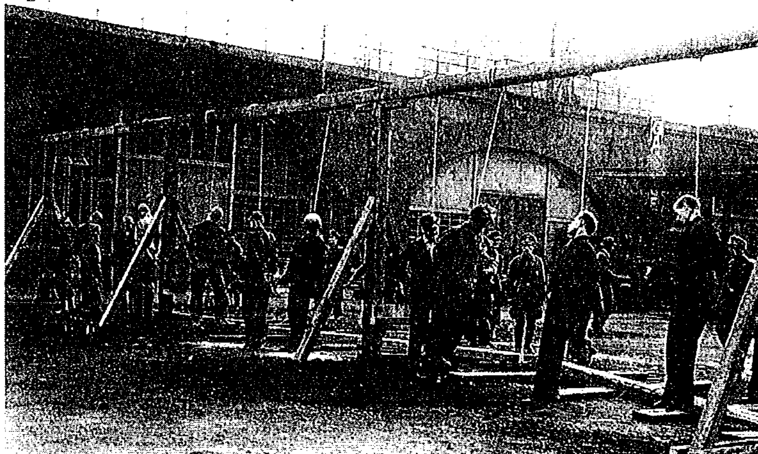
1944. július 20-a után Hitler már nem vállalt több kockázatot. Az 1923. évi puccskísérletről megemlékező, évenként Münchenben megrendezett ünnepségektől is távol maradt. Helyette az SS birodalmi vezetője, Himmler olvasta fel a Führer üzenetét, akit a „kötelesség" sajnálatos módon máshová szólított. Hitler a későbbiekben már alig mutatkozott a nyilvánosság előtt. A legtöbb időt hermetikusan elzárt, nehezen megközelíthető és többszörös biztonsági zónával védett főhadiszállásain töltötte kisszámú hűséges kísérője körében.

Ritka nyilvános fellépéseinél a biztonsági óvintézkedések elképesztő méreteket öltöttek: az SS-őrszemélyzet még a magas rangú katonatiszteket is megakadályozta abban, hogy Hitler közelében akár egy zsebkendőt is előhúzhassanak a nadrágzsebükből.

A civil lakosság ellenőrzését a végletekig megszigorították. A legkisebb vétséget is halálbüntetéssel torolták meg. Az olyan kijelentések, mint például „Hamarabb felköttetem magam, semhogy hinnék a győzelemben" vagy a külföldi rádióadók hallgatásának bűncselekménye egyenes úton vezettek a halálos ítélethez.[60] „Az óvatlan fecsegéseknél csak egyvalami az ámulatba ejtő" – jegyezte meg egy kortárs. – „Mégpedig az emberek bátorsága vagy elővigyázatlansága, hiszen az újságok tele vannak a borúlátás és pesszimizmus minden megnyilvánulásáért kiszabott, fegyházban letöltendő szabadságvesztésekkel és halálos ítéletekkel."[61] Mindezek dacára 1944-ben közszájon forogtak az elmesélőjük számára a legnagyobb veszélyt jelentő viccek. A Führernek igaza volt, amikor kihirdette, hogy az emberek tíz év múltán nem fognak ráismerni Berlinre, hangzott az egyik élc. Egy másik viccben pedig Napóleont szólaltatták meg: „Ha Goebbels a rendelkezésemre állt volna, még ma sem tudná senki, hogy a Lipcse mellett vívott ütközetet (a „népek csatáját" Lipcsénél 1813. október 16–19-én) elveszítettem."[62]

A besúgók (nők és férfiak egyaránt) csapatostul vegyültek el a nemzettársak között, hogy nyomára bukkanjanak a „nép kártevőinek". Mindennaposak voltak a következő jelenetek: egy vasúti fülkében két nő dühösen szidalmazza a Führert. Amikor az indulatok egyre jobban elszabadulnak, egy tiszt úgy véli, ideje lenne már az ócsárlást abbahagyniuk. A hölgyek ekkor a Gestapo ügynökeiként igazolják magukat. „Elég nagy baj, hogy ön tiszt létére olyan sokáig szó nélkül hallgatta a jelenetet. Az a hölgy pedig ott egyáltalán nem tiltakozott. Mindkettőjükkel szemben eljárást indítunk." Az alábbi eset szintén hiteles forrásból származik. Egy csillagot viselő zsidót „bántalmaznak az utcán, kisebb csődület keletkezik, néhányan a zsidó pártját fogják. Kis idő múltán a zsidó megmutatja a gestapós jelvényét a kabáthajtóka belső oldalán, és elkezdi feljegyezni a pártjára állók adatait."[63]

A Kölnben élő fiatal Edelweißpiraten („Havasigyopár-kalózok") minden veszély dacára a nemzetiszocialista rezsim elleni harcot tűzték zászlajukra. Tervbe vették Hitler meggyilkolását. A Gestapo csak hosszas hajtóvadászat után és egy külön e célra létrehozott speciális alakulattal tudta a fiatalokat felkutatni és 1944 októberének végén letartóztatni. Köln-Ehrenfeld városnegyedben 1944. november 10-én azután erőszakkal kényszerítették a járókelőket, hogy a Hüttenstraßén (ma Bartholomäus-Schink-Straße) végignézzenek egy borzalmas színjátékot, 16 és 20 év közötti fiatalok kötél által való kivégzését. A népbíróság előtt nem emeltek vádat, és bírósági ítélet sem született az ügyben. Miután a hóhérok felállítottak két, lecsüngő kötelekkel ellátott akasztófa-szerkezetet, a halálba menőknek rá kellett lépniük egy gerendára, amelyet vezényszóra kirántottak a lábuk alól. A legtöbb szemlélő némán és elszörnyedve, megkövülten állt. Aki mégis kérdezősködni merészelt, annak a tudomására hozták, hogy a társadalomra veszélyes, beilleszkedni képtelen kártevők nyerték el méltó büntetésüket.

Akasztott Edelweißpiraten („Havasigyopár-kalózok") Köln-Ehrenfelden

Albert Speer nemzetiszocialista hadügyminiszter – saját állítása szerint – még 1945 februárjának közepén fontolóra vette, hogy oly módon vet véget a Führer rezsimjének, hogy gázt vezet be a Führernek a birodalmi kancellária alatt kiépített bunkerjébe a szellőzőaknákon keresztül. Az SS- és SA-őrszemélyzet nagy számát látva azonban elállt tervétől. Mint meghitt bizalmasa, Speer bármikor ellenőrzés nélkül léphetett be Hitlerhez, tehát könnyen lelőhette volna. Számba vette a lehetőségeket. Később úgy nyilatkozott, hogy végül a diktátor „magnetikus kisugárzása és szuggesztív ereje" gátolta meg a merénylet elkövetésében, amely egyébként Speernek is az életébe került volna.

1945. április 30-án Adolf Hitler főbe lőtte magát.

Jegyzetek

Miként volt képes Hitler oly sok németet a hatása alá vonni?
A gonosz bűvkörében

1 A későbbi osztrák politikus, Alfred Maleta. Alfred Maleta: *Bewältigte Vergangenheit*, Graz, 1981, 51. o. sk.

2 Elsa Bruckmann (1856–1946), a román Cantacuzene családból származó hercegnő, aki a gazdag müncheni kiadótulajdonos, Hugo Bruckmann hitvese volt.

3 Vö. Max Domarus: *Hitler spricht im Sportpalast.* Berlin, 18. 12. 1940. Multimedia CD-ROM

4 Vö. Karl Dietrich Bracher: Das „Phänomen" Hitler. In: *Politische Literatur* 1952, 207. o. skk.

5 Josef Berchtold a *Völkischer Beobachter* 1924. május 2-i számában

6 Victor Klemperer: *Ich will Zeugnis ablegen bis zum letzten. Tagebücher 1933–1945.* Közr. Hadwig Klemperer segítségével Walter Nowojski, Berlin, 1999, Tagebücher 1937–1939, 77. o.

7 Werner Maser: *Hermann Göring. Hitlers janusköpfiger Paladin.* München, 2000, 13. o. skk.

8 Alfred Kube: *Pour le Mérite und Hakenkreuz. Hermann Göring im Dritten Reich.* München 1987, 8. o.

9 Hermann Göring vallomása Nürnbergben. *Der Prozeß gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof.* Nürnberg, 1947, IX. köt., 489. o.

10 Az írásmód változatai Hess és Heß

11 Dietrich Orlow: Rudolf Heß – „Stellvertreter des Führers". In: *Die Braune Elite* I, 84. o. skk.

12 Heß-szel kapcsolatban l.: Anna Maria Sigmund: *Die Frauen der Nazis*, München, 2005, 749. o.

13 A Public Record Office-nál a „Heß Files" 2018-ig érvényes kiadási tilalmát 1992-ben feloldották. Az események leírása a legújabb forrásanyag alapján: Klaus Kellmann: *Stalin. Eine Biografie*, Darmstadt, 2005, 179. o. Rainer F. Schmidt: *Rudolf Heß - Botengang eines Toren?.* Düsseldorf, 1997

14 Ernst Hanfstaengl: *Zwischen Weißem und Braunem Haus. Erinnerungen eines politischen Außenseiters.* München, 1970, 36. o., 39. o.

15 *Die Tagebücher von Joseph Goebbels. Sämtliche Fragmente.* Közr. Elke Fröhlich, I. rész:1924–1941, 3. köt. München, 1987, 49. o.
16 David G. Marwell: Ernst Hanfstaengl – Des „Führers" Klavierspieler. In: *Die Braune Elite* II. Közr. Ronald Smelser, Enrico Syring, Rainer Zitelmann. Darmstadt, 1993, 137. o.
17 Thronverzichtserklärung Wilhelms II. vom 28. 11. 1918. Rep. 53, Nr. 203, Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Brandenburg-Preußisches Hausarchiv, Berlin
18 Sigurd von Ilsemann: Der Kaiser in Holland. Aufzeichnungen des letzten Flügeladjutanten Kaiser Wilhelms II. Közr. Harald von Koenigswald. In: *Monarchie und Nationalsozialismus 1924–1941* (2. köt.). München, 1968, 85. o. skk.
19 II. Vilmos utrechti birodalmi levéltára, Nr. 437: leltárak, értékjegyzékek. Szállítási és bankkivonatok jegyzéke
20 Utrechti birodalmi levéltár, II. Vilmos feljegyzései: „Die Archäologie und die Kulturmorphologie als Wegweiser in die Zukunft". Idézi Willibald Gutsche: *Wilhelm II., der letzte Kaiser des Deutschen Reiches.* Berlin, 1991, 206. o.
21 Adolf Hitler: *Mein Kampf.* München, 1938, 225. o.
22 Ilsemann: *Der Kaiser*, 40. o. Az 1926. június 20-i népszavazáson 14,4 millió német szavazott a Hohenzollernek javainak feltétel nélküli kisajátítására. Az ehhez szükséges 50%-ot mindenesetre nem érték el.
23 Többek között Paul Bang, az Alldeutscher Verband vezetője is megfogalmazta 1930 áprilisában.
24 *The Jew today*; II. Vilmos a Rathenaubundról 1928. november 19-én; II. Vilmos széljegyzetei. Idézi Gutsche: *Wilhelm II.*, 207. o. A Rathenau-szövetséget a magyar történelmi szakirodalom rapallói szövetség (vagy egyezmény) néven tartja számon.
25 Sigurd von Ilsemann 1931. december 25-én
26 Viktória császárné halála után II. Vilmos 1922. november 5-én házasságot kötött a nála 28 évvel fiatalabb Hermine von Schönaich-Carolath hercegnővel.
27 II. Vilmos utrechti birodalmi levéltára, Nr. 47; II. Vilmos széljegyzetei 1936. február 10-éről
28 II. Vilmos utrechti birodalmi levéltára, Nr.53, II. Vilmos Kurt Jagow-nak 1940. július 5-én
29 Willibald Gutsche: *Wilhelm II.*, 223. o.
30 Hitler 1942. szeptember 1-jén; in: *Adolf Hitler, Monologe im Führerhauptquartier 1941–1944.* Heinrich Heim feljegyzései. Közr. Werner Jochmann. Hamburg, 1980. 380. o.
31 Konrad Heiden (1901–1966) anyai ágon zsidó származású; tagja volt az SPD-nek, továbbá a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* munkatársa.

32 Konrad Heiden: *Adolf Hitler. Eine Biographie.* 1. köt.: Das Zeitalter der Verantwortungslosigkeit. 2. köt.: Ein Mann gegen Europa. Zürich, 1936
33 Heiden: *Hitler.* 1. köt., Das Zeitalter, 18. o. skk.
34 Anton Joachimsthaler: *Korrektur einer Biographie. Adolf Hitler 1908–1920.* München, 1989, 51. o. Brigitte Hamann: *Hitlers Wien. Lehrjahre eines Diktators.* München, 1996, 229. o. skk.
35 Vö. a Valóban egy bécsi hajléktalanszállás lakója volt Hitler? c. fejezettel, 143. o.
36 Friedelind Wagner: *Heritage of Fire.* New York, 1944. Németül: *Nacht über Bayreuth. Die Geschichte der Enkelin Richard Wagners.* Berlin, 1999
37 F. Wagner: *Nacht.* 10. o.
38 Houston Stewart Chamberlain *A huszadik század alapjai* című mű szerzője; a népi-misztikus ideológia szellemiségét közvetítő könyvet a nemzetiszocializmus előfutáraként tartják számon. Chamberlain Richard Wagner Eva nevű lányával kötött házasságot.
39 F. Wagner: *Nacht.* 139. o.
40 *Simplicissimus*, 1922. 16. szám
41 Heiden: *Hitler.* 1. köt., 130. o, 349. o. skk.
42 F. Wagner: *Nacht.* 122. o.
43 Wolfgang Wagner: *Lebensakte.* München, 1994, 74. o.
44 Az írásmód változatai Strasser és Straßer
45 Patrick Moreau: Otto Strasser – Nationaler Sozialismus versus Nationalsozialismus. In: *Die Braune Elite* I, 286. o.
46 Otto Strasser: *Hitler und ich.* Konstanz, 1948
47 Strasser: *Hitler.* 94. o. skk.
48 Strasser: *Hitler.* 98. o.
49 *Ein General im Zwielicht. Die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau,* 3. köt. A Kommission für Neuere Geschichte Österreichs kiadványa. 76. köt. Közr. Peter Broucek. Wien, Köln, Graz, 1988, 561. o.
50 Karl Jetzinger: *Hitlers Jugend. Phantasien, Lügen – und die Wahrheit.* Wien, 1956
51 A későbbi Balduin apát Lambach apátságában. In: Jetzinger: *Hitlers Jugend.* 92. o.
52 A leondingi Franz Winter
53 Adolf Hitler 1904. szeptember 5-ei keltezésű kérvénye. Akte Hitler I, Oberösterreichisches Landesarchiv, Linz
54 Huemer 1923. december 12-ei állásfoglalása. Dr. Eduard Huemer a linzi reáliskolában másodiktól negyedikig Hitler osztályfőnöke volt. Jetzinger: *Hitlers Jugend.* 107. o.
55 Hitler: *Mein Kampf.* 3. o.
56 Jetzinger: *Hitlers Jugend.* 82. o.

57 Jetzinger: *Hitlers Jugend.* 83. o.
58 August Kubizek: *Adolf Hitler – Mein Jugendfreund.* Graz, 1953
59 MS. Aktennotiz, NS 26/17a. Az NSDAP egykori főlevéltára, Bundesarchiv Koblenz
60 Werner Maser: *Hitlers Briefe und Notizen. Sein Weltbild in handschriftlichen Dokumenten.* Düsseldorf, 1973
61 Hitler személyes tárgyai. Johanna Motloch hagyatéka, F 19/ 19. Institut für Zeitgeschichte, München
62 Adolf Hitler dátum nélküli levelezőlapja
63 Kenneth Burke: *Die Rhetorik in Hitlers „Mein Kampf" und andere Essays zur Strategie der Überredung.* Frankfurt/Main, 1967
64 Vö. a Valóban egy bécsi hajléktalanszállás lakója volt Hitler? című fejezettel, 143. o.
65 Hitler: *Mein Kampf.* 235. o.
66 Ernst Deuerlein: *Der Aufstieg der NSDAP 1919–1933 in Augenzeugenberichten.* Düsseldorf, 1968. 85. o.
67 Ernst Deuerlein: Hitlers Eintritt in die Politik. In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 7 (1959). 182. o.
68 Hitler: *Mein Kampf.* 235. o.
69 Werner Maser: *Die Frühgeschichte der NSDAP. Hitlers Weg bis 1924.* Frankfurt/Main 1965, 139. o.
70 Sebastian Haffner: *Anmerkungen zu Hitler.* München, 1978, 22. o.
71 Ernst Hanfstaengl: *Zwischen Weißem und Braunem Haus.* München, 1970. 36. o.
72 Hanfstaengl: *Zwischen Weißem und Braunem Haus.* 38. o. sk.
73 Albert Speer: *Erinnerungen.* Frankfurt/Main, Berlin, 1969. 20. o. skk.
74 Speer: *Erinnerungen.* 32. o.
75 Speer: *Erinnerungen.* 34. o.
76 Vö. *Berliner Illustrierte* 1931. december 13-ai száma
77 *Völkischer Beobachter* 1932. április 7-ei száma
78 Dr. Dermitzel
79 *Mein Schüler Hitler.* Tanárának, Paul Devrient-nek naplója. Közr. Werner Maser, Pfaffenhofen/Ilm, 1975. 15. o. skk.
80 Vö. *Der Spiegel* Nr. 7/1975. 118. o.
81 *Mein Schüler Hitler,* 41. o.
82 *Mein Schüler Hitler,* 45. o.
83 *Mein Schüler Hitler,* 280. o. sk.
84 Otto Dietrich: *Zwölf Jahre mit Hitler.* München, 1955, 30. o. skk.
85 Követként Berlinben, 115. o. sk.

86 Denis de Rougemont: Der Traum von sechzig Millionen. In: *Reisen ins Reich. Ausländische Autoren berichten aus Deutschland.* Közr. Oliver Lubrich. Frankfurt/Main, 2004, 101. o. skk.
87 de Rougemont: *Der Traum.* 101. o. skk.
88 Keletkezésének éve 1935. Winston Churchill: *Great Contemporaries.* London, 1937, 261. o. skk. Az 1955-ben megjelent német fordításban már nem szerepel Hitler. Winston Churchill: *Große Zeitgenossen.* Frankfurt/Main, 1959
89 1931. december 21-én. Hasonlóképpen 1933. május 13-án és 1941. április 14-én
90 A *Time Magazine* 1939. január 2-ai száma
91 Ian Kershaw: *Hitlers Freunde in England. Lord Londonderry und der Weg in den Krieg.* München, 2005, 165. o. skk.
92 Kershaw: *Hitlers Freunde.* 169. o.
93 Kershaw: *Hitlers Freunde.* 10. o.
94 Lindbergh világnézetére vonatkozóan l. Charles A. Lindbergh: *Kriegstagebuch 1938–1945,* 10. o. skk.
95 Klemperer: *Ich will. Tagebücher 1935–1936.* 123. o.
96 Dr. Paul Schmidt: *Statist auf diplomatischer Bühne 1923–45. Erlebnisse des Chefdolmetschers im Auswärtigen Amt mit den Staatsmännern Europas.* Bonn, 1949. 342. o. skk.
97 Schmidt: *Statist.* 368. o.
98 Schmidt: *Statist.* 369. o.
99 Sir Robert Gilbert Vansittart (1881–1957) 1902-től diplomáciai szolgálatban állt, 1930 és 1938 között a brit külügyminisztérium helyettes államtitkáraként kérlelhetetlen ellenfele volt a nemzetiszocializmusnak, és figyelmeztetett a veszélyére.
100 Joachim von Ribbentrop, 1936–1938 között Németország Nagy-Britanniában akkreditált nagykövete, 1938-tól birodalmi külügyminiszter
101 Kershaw: *Hitlers Freunde.* 209. o. sk.
102 A Hitlerről és Németországról vallott nézeteit Vansittart a *Black Record* című könyvében fejtette ki. Jörg Späte r: *Vansittart. Britische Debatte über Deutsche und Nazis 1902–1945.* Berlin, 2003
103 *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik,* D sorozat, II. köt., 533. o. skk.
104 Interjú Freda Meissner-Blauval 2005 novemberében. Hitler 1938. március 12-én, 19 óra 45 perckor érkezett meg Linzbe. Hitler utazása Ausztriába in: Erwin A. Schmiedl: *Der „Anschluss" Österreichs. Der deutsche Einmarsch im März 1938.* 212. o. skk.
105 John Maynard-Smith (1920–2004), az elméleti biológia professzora
106 Interjú Maynard-Smith professzorral 2000 nyarán

107 Kurt von Schuschnigg (1897–1977) a német nemzetiszocialisták által meggyilkolt Dollfuß kancellár utódaként ragaszkodott a rendpárti diktatúra fenntartásához, megakadályozta a többpárti demokrácia visszaállítását, betiltotta és üldözte a szociáldemokrata mozgalmat. Az a törekvése, hogy a Németországtól kikényszerített müncheni egyezményt, amelyben az illegalitásban működő nemzetiszocialisták kormányra kerülésének veszélyét látta, egy Ausztria függetlenségéről tartott népszavazás révén kijátssza, kudarcot vallott, és alkalmat adott arra, hogy a hitleri Németország hadserege 1938. március 12-én bevonuljon Ausztriába. Friedrich Weissensteiner: *Der ungeliebte Staat. Österreich zwischen 1918 und 1938.* Wien, 1990, 279. o. skk.

108 Hitler: *Monologe.* 235. o.

109 Hitler: *Monologe.* 235. o.

110 Robert Brandner (Berchtesgaden) információja

111 Klemperer: *Ich will. Tagebücher 1943.* 128. o.

112 Martin Bormann írása 1943. november 11-én. F 189/ 1. Martin Bormann: *Briefe an seine Frau.* 1. köt.: 16.1.1943–31.7.1944. Institut für Zeitgeschichte, München

113 Klemperer: *Ich will. Tagebücher 1943.* 166. o.

Miért nem akadályozták meg Hitler hatalomra jutását?
1933 – Németország szörnyű éve

1 A Hitler és az NSDAP felső vezetése által támaszpontként használt előkelő berlini szálloda, a „Kaiserhof"

2 Dr. Wilhelm Frick (1877–1946)

3 Paul von Hindenburg (1847–1934) táborszernagy, államelnök

4 Joseph Goebbels: *Tagebücher 1924–1945.* Közr. Ralf Georg Reuth, 2. köt., 1930–1934. München, Zürich (2. kiad.), 2000, 757. o. Hans Otto Meissner: *30. Januar 1933. Hitlers Machtergreifung.* München, 1979

5 Adolf Hitler: *Monologe im Führerhauptquartier 1941–1944.* Heinrich Heim feljegyzéseit közr. Werner Jochmann. Hamburg, 1980. 49. o.

6 Hitler: *Monologe.* 262. o.

7 Kilépés az osztrák államszövetségből 1925. április 30-án. A felső-ausztriai kormány határozata 1925. április 30-án, Zl. A/2-2365/l, 2. Hitler 1832. február 26-áig hontalan maradt.

8 Hitler: *Monologe.* 262. o. A Hitler és akkori titkára, Rudolf Heß között 1924-ben lezajlott beszélgetés alapján

9 Joseph Goebbels a *Der Angriff* című nemzetiszocialista folyóiratban, 1928

10 Horst Möller: *Die nationalsozialistische Machtergreifung. Konterrevolution oder Revolution?* In: VfZ 32, 1983, 25–51. o.

11 Az 1928. május 20-án tartott birodalmi gyűlési választások eredményei alapján az NSDAP a leadott szavazatok 2,6%-át szerezte meg. A 30,7 millió választásra jogosult állampolgár közül 800 000 adta szavazatát az NSDAP-ra.

12 1930/31-ben egy munkás 120–155 birodalmi márka havi nettókeresettel rendelkezett. Egy kenyér 0,30–0,40, egy kiló krumpli pedig 0,06 birodalmi márkába került.

13 Hermann Müller kormánya 1928. május 20-ától 1930. március 27-éig gyakorolta a hatalmat. A koalíció tagjai voltak: Németország Szociáldemokrata Pártja (SPD), a Német Centrumpárt (Zentrum), a Bajor Néppárt (BVP), a Német Demokrata Párt (DDP) és a Német Néppárt (DVP). Az ellenzéket Németország Kommunista Pártja (KPD), az NSDAP és a Német Nacionalista Néppárt (DNVP) alkotta.

14 Brüning első és második kormánya

15 A birodalmi alkotmány 48. cikkelye

16 Hitler: *Reden, Schriften, Anordnungen.* III. köt., 3. rész: 1930. január – 1930. szeptember. Közr. az Institut für Zeitgeschichte, München, 1995. Közr. és magyarázza Christian Hartmann. 394. o.

17 Karl Dietrich Bracher: *Die Auflösung der Republik von Weimar. Eine Studie zum Problem des Machtverfalls in der Demokratie.* Düsseldorf, 1978. 323. o. skk.

18 A KPD Központi Bizottságának 1930. április 23-án közzétett programnyilatkozata Németország nemzeti és társadalmi felszabadításáról

19 A *Frankfurter Zeitung* 1930. szeptember 15-ei vezércikke

20 Heinrich Brüning (1885–1970) birodalmi kancellár 1931. január 5-én a Német Centrumpárt birodalmi választmánya előtt

21 A Weimari Köztársaság pártspektruma és az 1933. évi döntés. In: *München – „Hauptstadt der Bewegung".* A müncheni Városi Múzeumban hasonló címmel rendezett kiállítás katalógusa. München, 1994. 189. o. skk. Csak 1931. július 7-én lépett hatályba egy általános érvényű moratórium, amely az 1931. július 1-jétől 1932. június 30-áig terjedő időszakra irányozta elő valamennyi jóvátétel-kifizetés határidejét.

22 A nemzetiszocialista képviselők 1931. február 16-ától kezdve tüntetően távolmaradtak a birodalmi tanács üléseiről.

23 Eberhard Czichon: *Wer verhalf Hitler zur Macht? Zum Anteil der deutschen Industrie an der Zerstörung der Weimarer Republik.* Köln, 1972

24 Hitler: *Reden, Schriften, Anordnungen.* IV. köt., 3. rész, 1932. január–1932. március. Közr. az Institut für Zeitgeschichte, München, 1997. Közr. és magyarázatokkal ellátta Christian Hartmann. 15. dokumentum, 74. o.

25 Otto Dietrich: *Zwölf Jahre mit Hitler.* München, 1955, 30. o. skk.

26 Emil Kirdorf (1847–1938)

27 Alfred Hugenberg (1865–1951), a Német Nemzeti Néppárt (DNVP) elnöke. Mint hírközlési szolgálatok, újságok és reklámügynökségek tulajdonosa, meghatározó befolyást gyakorolt a jobboldali irányultságú sajtóra.

28 Az SPD 1932. február 27-én közzétett választási felhívása. A fenyegető helyzetre tekintettel az SPD kelletlenül, de támogatta a konzervatív Hindenburgot.

29 1932. február 26-án Hitler letette az esküt a weimari alkotmányra.

30 Az első választási forduló időpontja 1932. március 13-a volt, a második fordulóé pedig 1932. április 10-e.

31 Elnöki szükségrendelet 1932. április 13-án: 1. §. Az NSDAP valamennyi katonai jellegű szervezetét, különös tekintettel a rohamosztagokra (SA), a védelmi csapatokra (SS) azonnali hatállyal meg kell szüntetni.

32 Az 1932. május 8-ai megállapodás szerint: a Franz von Papen vezette „Bárók kabinetje", az új kormánnyal szemben tanúsított tolerancia elvetése és új választások kiírása

33 *Akten der Reichskanzlei. Das Kabinett von Papen.* Közr. Karl-Heinz Minuth. Boppard a. Rhein, 1989. *Akten der Reichskanzlei. Das Kabinett von Schleicher.* Közr. Anton Golecki. Boppard a. Rhein, 1989. Brüning elnöki szakkormánya 1931. október 9-étől, Franz von Papen elnöki kormánya 1932. június 1-jétől, Kurt von Schleicher pártoktól független kormánya 1932. december 3-ától

34 Hitler magának követelte a birodalmi kancellár hivatalát, a porosz miniszterelnöki méltóságot, továbbá a koalíciós kormányban hét miniszteri posztot akart.

35 Franz von Papen (1879–1969) a Centrumpárt jobboldali, monarchista szárnyának képviselője

36 Von Papen kormányának bukása után

37 Az NSDAP birodalmi gyűlésben szerzett mandátumainak száma 196-ra csökkent. A kommunisták 100 helyet szereztek (a korábbi 89 mandátumhoz képest). A legerősebb frakció továbbra is az NSDAP maradt, és abszolút többsége lett a KPD-vel szemben (50,7%). „Kudarc volt számunkra a választás" – panaszkodott Goebbels. Goebbels: *Tagebücher 1930–1934.* Naplójegyzet 1932. november 6-án. 714. o.

38 Hitler helyettese, Gregor Strasser 1932. december 8-án minden párttisztségéből visszalépett.

39 Goebbels naplóbejegyzése 1932. december 23-án

40 Rudolf Kirchner a *Frankfurter Zeitung* 1933. január 1-jei számában

41 Az NSDAP és a KPD által kezdeményezett, Hermann Göring birodalmi elnök vezetése alatt végrehajtott bizalmatlansági leszavazás után 1932. szeptember 12-én (512 „igen" szavazat 42 „nem" ellenében)

42 A Pietruch-ügyben a gyilkosok üldözése kapcsán. 1932. augusztus 9/10-én öt SS-férfi saját édesanyja előtt agyonvert egy kommunista munkást a felsősziléziai Potempa településen.

43 Axel Kuhn: Die Unterredung zwischen Hitler und Papen im Haus des Barons von Schröder. In: *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 24 (1973). 709–722. o.

44 Martin Broszat: *Die Machtergreifung. Der Aufstieg der NSDAP und die Zerstörung der Weimarer Republik.* München (5. kiad.), 1994

45 A *Völkischer Beobachter* 1933. január 5-ei számában: „Zum Zusammentreffen Adolf Hitlers mit Papen"

46 Andreas Hillgruber: *Die Auflösung der Weimarer Republik.* Hannover, 1960, 58. o.

47 Csak 5000 szavazattal kaptak többet, mint az 1932. július 31-én tartott birodalmi gyűlési választások alkalmával.

48 Goebbels szerint. Goebbels: *Tagebücher 1930–1934.* Naplójegyzet 1933. január 25-én. 753. o.

49 A hadvezetés főparancsnoka, báró von Hammerstein tábornok ünnepélyes fogadása közben. Hillgruber: *Die Auflösung.* 61. o.

50 Többek között Konstantin von Neurath külügyminiszterként, Werner von Blomberg báró birodalmi védelmi miniszterként, Alfred von Hugenberg pedig gazdasági miniszterként került szóba.

51 Adolf Hitler birodalmi kancellár, Hermann Göring porosz belügyminiszter, dr. Wilhelm Frick mint birodalmi belügyminiszter

52 Klaus Kellmann: *Stalin. Eine Biographie.* Darmstadt, 2005, 99. o.

53 Hillgruber: *Die Auflösung.* 63. o. sk.

54 Franz von Papen 1933. január 30-án a nemzetiszocialisták ellenzői közé tartozó Ewald von Kleist-Schmenzinhez. (Ewald von Kleist-Schmenzin a későbbiekben a német ellenállási mozgalomban dolgozott. 1945. február 23-án egy népbíróság halálra ítélte, és felakasztották.)

55 André François-Poncet állítása szerint: *Als Botschafter in Berlin 1931–1938.* Mainz, 1947, 90. o.

56 Werner Best jogász volt, és az NSDAP korai periódusában a párt tagja. 1932-ben a hesseni NSDAP-vezetőség jogi osztályának vezetője, később Heydrich helyettese

57 Hillgruber: *Die Auflösung,* 28. o.

58 François-Poncet: *Als Botschafter,* 91. o.

59 Hitler: *Monologe.* 147. o.

60 Hitler: *Monologe.* 155. o.

61 Hitler: *Monologe.* 180. o.

62 *Akten der Reichskanzlei. Das Kabinett Hitler.* I. rész, 1933/34, közr. Karl-Heinz Minuth, 2 köt. Boppard am Rhein, 1983

63 Először Brüning első kormányában
64 1933. május 10-én
65 A VE 3001 típus 70 birodalmi márkába került.
66 Anna Maria Sigmund: „Von vornherein nichtig" – Die Steuerakte Adolf Hitler. In: *Die Presse* 2004. július 3-ai száma
67 Karl Dietrich Bracher, Wolfgang Sauer, Gerhard Schulz: *Die nationalsozialistische Machtergreifung: Studien zur Errichtung des totalitären Herrschaftssystems in Deutschland 1933/34.* Köln, 1962
68 Van der Lubbes Weg in den Reichstag – der Ablauf der Ereignisse. In: *Uwe Backes und andere, Reichstagsbrand. Aufklärung einer historischen Legende.* München, Zürich, 1986, 33–57. o.
69 Ernst Hanfstaengl szerint: *15 Jahre mit Hitler. Zwischen Weißem und Braunen Haus.* München, 1980, 291. o. skk.
70 Hitler Franz von Papennek. In: Mommsen: *Der Reichstagsbrand.* Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 12, 1964, 362. o. skk.
71 Bracher: *Die nationalsozialistische Machtergreifung.* Köln, 1960, 864. o. skk.
72 Az NSDAP a szavazatok 43,9%-ával 288 helyet szerzett a birodalmi gyűlésben (korábban 195 mandátum); a Német Nemzeti Néppárt 52 helyet (korábban 51 mandátum); a szociáldemokraták 120 (korábban 121), a kommunisták 81 (korábban 100), a Centrumpárt 73 (korábban 70), a Bajor Néppárt 10 (korábban 20) helyet kapott.
73 A birodalmi elnök úgynevezett zászlórendelete 1933. március 14-én
74 A *Völkischer Beobachter* 1933. március 19-ei számában
75 II. Vilmos 1918. november 10-e után Doorn kastélyában (Hollandia) tartózkodott száműzetésben.
76 II. Vilmos fia és annak hitvese, Auguszta Viktória (1882–1951)
77 André François-Poncet francia nagykövet szemtanúként számol be az 1933. március 21-én történt eseményekről. François-Poncet: *Als Botschafter.* 107. o.
78 A 2. orosz hadsereg ellen 1914. augusztus 23-án vívott tannenbergi ütközet
79 Rudolf Morsey: *Das Ermächtigungsgesetz vom 24. März 1933.* Düsseldorf, 1992
80 A *Völkischer Beobachter* 1933. március 24-ei számában
81 A Kommunista Internacionálé, a nem oroszországi kommunista pártok tevékenységét koordináló testület
82 Utalás az 1926. április 24-én megkötött berlini egyezményre. Siegfried Bahne: Die kommunistische Partei Deutschlands. In: *Das Ende der Parteien 1933.* Közr. Erich Matthias és Rudolf Morsey. Königstein/Taunus, 1979, 655–739. o.
83 Kellmann: *Stalin.* 11. o.

84 Jürgen Tietz: Verbaute Verantwortung. Hitlers Lieblingsarchitekt Albert Speer. In: *NZZ* vom 19./20. 3. 2005. 49. o.
85 A Robert Ley vezette Német Munkafront 1933. május 10-én tartotta első kongresszusát.
86 Josef Becker: Zentrum und Ermächtigungsgesetz. In: *VfZ* 9 (1961), 195–210. o.
87 Hitler: *Monologe.* 83. o.
88 Idézi Ian Kershaw in: *Hitler 1889–1936.* Stuttgart, 1998, 545. o.
89 Karl Dieter Bracher, Wolfgang Sauer, Gerhard Schulz: *Die nationalsozialistische Machtergreifung: Studien zur Errichtung des totalitären Herrschaftssystems in Deutschland 1933/34.* Köln, 1962
90 Hitler: *Monologe.* 155. o.
91 Hitler: *Monologe.* 180. o.
92 Hitler: *Monologe.* 290. o.
93 Hitler beszéde a birodalmi gyűlésben 1939. január 30-án

Eltúlozták-e a Hitlert körülvevő rajongást?
Hoffmann nemzetiszocialista tudósításai. Egy kép többet hazudik ezer szónál – a Hitler személyi fényképésze alkotta propagandavilág

1 Rudolf Herz: Hoffmann & Hitler. Fotografie als Medium des Führer-Mythos. A müncheni Városi Múzeum katalógusa, München, 1994. Fritz Hansen: Neuzeitliche Photographie im Dienste der nationalsozialistischen Idee. Heinrich Hoffmann in seinem Wirken und Schaffen. In: *Die Linse* 1934, Nr. 4, 63–71. o.
2 Gerhard Hirschfeld, Lothar Kerttenacker (közr.): *Der Führerstaat. Mythos und Realität.* Stuttgart, 1981
3 Martin Loiperdinger: *Probleme des Quellenwertes von Bildmedien für die Geschichtsschreibung.* Előadás 1987. szeptember 24-én, Hessischer Rundfunk, Frankfurt/Main
4 Többek között Jochen von Lang: *Hitler. Gesichter eines Diktators. Eine Bilddokumentation.* München/Berlin, 1984. Joachim C. Fest: *Hitler. Eine Biographie.* Frankfurt/Main, Berlin (3. kiad.), 1992
5 Robert és Maria Hoffmann jelentései. Regensburgi és müncheni városi levéltárak
6 Das Fotoatelier Elvira. Dazu: Rudolf Herz, Brigitte Bruns, Hofatelier Elvira 1887–1928. Ästheten, Emanzen, Aristokraten. In: *Ausstellungskatalog Münchner Stadtmuseum.* München, 1985
7 Herz: *Hoffmann & Hitler,* 26. o.

8 A Német Birodalomban 1913-ban kirobbant alkotmányos válságot a katonaságnak az elzászi Zabern településen tanúsított törvénytelen eljárása idézte elő.
9 Konrad Heiden: *Adolf Hitler. Eine Biographie.* 1. köt.: Das Zeitalter der Verantwortungslosigkeit. Zürich, 1936, 118. o.
10 Henriette von Schirach: *Frauen um Hitler.* München, 1983, 240. o.
11 Der Photograph des Führers. In: *Der Angriff* Nr. 257, 1940. szeptember 13-ai száma
12 Georg Pahl, a berlini „ABC" nevű sajtóillusztrációs cég tulajdonosa. Georg Pahl: *Die Jagd nach dem ersten Hitlerbild.* Kézirat a koblenzi szövetségi levéltárban
13 Leni Riefenstahl: *Memoiren.* München, 1987, 182. o.
14 Kurt Reinhold: Der Unwiderstehliche. In: *Das Tage-Buch*, 1932-es évfolyam, l. rész, 838. o. sk.
15 Heinrich Hoffmann: *Hitler wie ich ihn sah. Aufzeichnungen seines Leibfotografen.* München-Berlin, 1974, 42. o.
16 *Münchner Post*, Nr. 57, 1927. március 10-én
17 *Illustrierter Beobachter*, Nr. 60, 1927. augusztus 30., 219. o.
18 Lorenz Tiedemann in: *Photographische Chronik* 1937, Nr. 40, 299. o.
19 Otto Dietrich, birodalmi sajtófőnök, az NSDAP Birodalmi Sajtóhivatalának vezetője
20 Anna Maria Sigmund: *Die Frauen der Nazis.* München, 2000, 234. o.
21 Hoffmann: *Hitler.* 135. o. sk.
22 Max Schmeling: *Erinnerungen.* Berlin, 1995, 277. o. sk.
23 *Völkischer Beobachter*, Nr. 79–81, 4. o.
24 Hoffmann: *Hitler.* 79. o.
25 Kurt Reinhold: Der Unwiderstehliche. In: *Das Tage-Buch* 1932. május 28-áról
26 *Vorwärts* 1932. március 19-én
27 Nerin E. Gun: *Eva Braun-Hitler. Leben und Schicksal.* Velbert und Kettwig, 1968, 80. o.-tól
28 Otto Dietrich 1932. október 10-én: *Anordnungen für ... nationalsozialistische Presse.* Koblenzi szövetségi levéltár, NS 22, Nr. 347
29 1896–1941. 1936-tól a légierő (Luftwaffe) műszaki hivatalának vezetője. Öngyilkosságot követ el, miután Göringgel konfliktusba kerül, aki őt teszi felelőssé a Luftwaffe gyenge felszereltsége miatt.
30 Schmeling: *Erinnerungen.* 275. o. sk.
31 Herz: *Hoffman & Hitler.* 204. o.
32 A Hoffmann cég összforgalma 1933–1945 között. Adóívek, esküdtszéki akták Heinrich Hoffmannra vonatkozóan. Bayerisches Staatsarchiv, München
33 Schmeling: *Erinnerungen.* 275. o. skk.

34 Hoffmann: *Hitler.* 83. o. *Illustrierter Beobachter* Nr.43, 1933. október 10-éről
35 Hoffmann: *Hitler.* 197. o. sk.
36 Adolf Hitler: *Monologe im Führerhauptquartier 1941–1944.* Az *Auf Zeichnungen Heinrich Heims* közr. Werner Jochmann. Hamburg, 1980, 218. o.
37 Hoffmann: *Hitler.* 93. o.
38 Hoffmann: *Hitler.* 151. o.
39 *Der Parteitag der Macht.* Nürnberg, 1934
40 Tiedemann, in: *Photographische Chronik* 1937, Nr. 40, 299. o.
41 Karl-Dietrich Abel: *Presselenkung im NS-Staat. Eine Studie zur Geschichte der Publizistik in der nationalsozialistischen Zeit.* Berlin, 1968, 37. o. skk.
42 Hoffmann: *Hitler.* 201. o. sk.
43 Herz: *Hoffmann & Hitler*, 128. o.
44 Reinhard Spitzy: *So haben wir das Reich verspielt.* Wien, München, 1986, 211. o.
45 Az NSDAP birodalmi kincstárnoka és korábbi párttárs
46 Schmeling: *Erinnerungen.* 275. o.
47 Hoffmann: *Hitler.* 103. o.
48 Hoffmann: *Hitler.* 111. o.
49 Jürgen Hagemann: *Die Presselenkung im Dritten Reich.* Bonn, 1970, 95. o.
50 *Illustrierter Beobachter*, Nr. 4, 1940. január 25-én
51 Hoffmann: *Hitler.* 219. o.
52 *Arbeiter-Zeitung* 1945. november 1-jén
53 Heinrich Hoffmann esküdtszéki aktái, SpkA 741, Bayerisches Staatsarchiv, München
54 Werner Friedmann in: *Süddeutsche Zeitung* 1946. január 1-jén, 1. o.
55 *Historical Journal of Film, Radio and Television.* Vol. 13, Nr. 4., 1993
56 Herz: *Hoffmann & Hitler.* 18. o. skk.
57 Heinrich Hoffmann esküdtszéki aktái; Fritz Kartini írása 1955. december 13-án. Bayerisches Staatsarchiv, München

Zilált, kétes erkölcsű és nélkülözések sújtotta családi háttere volt-e Hitlernek?
Erkölcsi normák, erkölcstelenség és vérfertőzés Hitler családjában

1 Franz Jetzinger: *Hitlers Jugend. Phantasie, Lügen – und die Wahrheit.* Wien, 1956, 17. o. Számos történész az ő felfogásának híve.
2 Jetzinger: *Hitlers Jugend.* 20. o.
3 Patrick Hitler, Adolf Hitler Alois Hitler nevű féltestvérének többnyire Angliában élő fia.

4 *Mein Onkel Adolf. Der Führer, intim gesehen von einem Angehörigen*
5 Mostohatestvérei, Alois és Angela, valamint Patrick unokaöccsének jelenlétében
6 *Internationaler Militärgerichtshof Nürnberg. Der Prozeß gegen die Hauptkriegsverbrecher*, XXII. köt., 438. o.
7 Hans Frank: *Im Angesicht des Galgens*. München, 1953
8 Frank: *Im Angesicht*, 330. o. sk.
9 Legtöbb életrajzírója összetéveszti a nála egy évvel idősebb, 1795. április 15-én született Anna Maria nevű nővérével. A döllersheimi plébánia anyakönyve, Nr. 6, 1785–1837, fol. 10
10 Később Strones 22. számú háza
11 Dietreichs
12 Házassági egyezmény 1793. januárjában. Ottenstein uraság üzleti jegyzőkönyve 1793-ban, fol. 23, Niederösterreichisches Landesarchiv, St. Pölten
13 1795. április 15-én született, férje neve Schneider. Döllersheimi plébánia anyakönyve, Nr. 6, 1785–1837, fol. 10
14 Waldreichs urának kereskedelmi jegyzőkönyve, fol. 720. Bez.-Gerichts-Archiv Allentsteig, Niederösterreichisches Landesarchiv, St. Pölten
15 Kézírásos bejegyzések a gyámpénztárba Bez.-Gerichts-Archiv Allentsteig 8/17, 48 sk. Niederösterreichisches Landesarchiv, St. Pölten
16 Az 1817. október 28-ai leltár szerint
17 *Die alte Heimat. Beschreibung des Waldviertels um Döllersheim*. Közr. Deutsche Ansiedlungsgesellschaft Berlin, Berlin, 1942, 63. o.
18 Werner Maser: *Adolf Hitler. Legende – Mythos – Wirklichkeit*. München, 1975, 25. o. skk.
19 Döllersheimi plébánia anyakönyve, VII. köt.
20 A D rovat fejlécén a következő szöveg állt: Amennyiben egy házasságon kívül született gyermek apja ily módon nyilatkozik, és el akarja ismerni apaságát, továbbá az elismerő nyilatkozat személyesen és két tanú jelenlétében készül, akik mindezt nevük és tartózkodási helyük megadásával igazolták.
21 Házassági szerződés 1811 márciusában. Bez.-Gerichts-Archiv Allentsteig 8/7, fol. 283, Niederösterreichisches Landesarchiv, St. Pölten
22 2004-ben Karintiában az anyák 50,4 százaléka házasságon kívül szülte gyermekét. Ausztriában a gyermekek 37,9%-a házasságon kívül született. *Die Presse* 2005. május 7-én, 13. o.
23 Megjegyzés a döllersheimi plébánia házassági anyakönyvében 1842. május 10-én: „wohnhaft derzeit in Strones Nr. 22" (akkoriban Strones 22. számú házának lakója)
24 Erbert Junker: Der „amtliche" Großvater Adolf Hitlers in Hoheneich (Bezirk Gmünd). In: *Das Waldviertel*. Zeitschrift für Heimat- und Regionalkunde des Waldviertels und der Wachau, 54. évfolyam, 1/2005, Horn, 63. o.

25 Egyaránt használták a Hiedler, Hüttler, Hittler és Hietler névváltozatokat. Még 1933-ban is – noha már csak egyféle írásmód létezett – „Hittler"-hez címezi levelét a linzi reáliskolában Hitlert tanító Leopold Pötsch, arra kérve őt, hogy küldje meg neki a *Mein Kampf* egy példányát.
26 A házassági anyakönyv adata: a vőlegény 36 éves
27 A hoheneichi plébánia 2. sz. házassági anyakönyve 1824-ből. Diözesan-Archiv St. Pölten, Niederösterreich. Először idézi Junker a *Der „amtliche" Großvater* c. munkájában, 63. o.
28 A hoheneichi plébánia 2. sz. halotti anyakönyve 1825-ből. Diözesan-Archiv St. Pölten, Niederösterreich
29 A döllersheimi házassági anyakönyv bejegyzése 1842. május 10-én
30 Georg Hiedler két gyermeke a Prinz család tagjaival kötött házasságot.
31 A döllersheimi plébánia házassági anyakönyve az 1834–1861 közötti időből, 6. köt., fol. 52. Kereszttel megjelölve: nőtlen
32 Döllersheim kiürítése alkalmával az iskolai jegyzőkönyvek bejegyzéseit Alois Schicklgruber bizonyítványaira vonatkozóan áttekintették. *Die alte Heimat*, 268. o.
33 Waldreichs mellett. A malom 1938 óta már nincs meg.
34 Az iskola iratanyagában Alois Schicklgruber lakóhelyeként Klein-Motten települést adták meg. *Die alte Heimat*, 268. o.
35 Bäuerlicher Alltag. In: Margot Schindler: *Wegmüssen. Die Entsiedlung des Raumes Döllersheim, Niederösterreich 1938–1942. Volkskundliche Aspekte.* Veröffentlichungen des Österreichischen Museums für Volkskunde 23, Wien 1988, 4.2.1.
36 Schindler: *Wegmüssen*, 4.1.4.
37 Döllersheim halotti anyakönyvébe tett bejegyzés szerint: „Elhunyt 1847. január 7-én, eltemették január 9-én; Hiedler Maria Anna, Hiedler Georg felesége, lakott Klein-Motten 4. sz. házában..., életkora 50 év. Elhalálozott tüdővizenyő következtében."
38 Johann Schicklgruber (1764–1847)
39 A körzeti nemzetiszocialista pártvezetőség leirata 1939. május 21-én. In: *Die Donauwacht*, Folge 22 1939. május 31-én, 18. o.
40 Karl Merinsky: *Das Ende des Zweiten Weltkrieges und die Besatzungszeit im Raum von Zwettl in Niederösterreich.* Dissertation an der philosophischen Fakultät der Universität Wien. Wien, 1966, 22. o. skk.
41 Merinsky: *Das Ende*, IV. Anhang, Dokument Nr. 21. Az 1876. június 6-ai legalizációs jegyzőkönyv másolata (G. Z. 3394, Notariat Weitra. Notariatsarchiv Krems, Sign. 2/41, Repertorium Notar Penker III. Niederösterreichisches Landesarchiv, Archivdepot Bad Pirawarth.) Az eredeti dokumentumnak nyoma veszett. Az iktatókönyvben rövid tartalmi ismertetéssel kiegészített megfelelő bejegyzés még rendelkezésre áll.

42 Erich Zöllner: *Geschichte Österreichs.* Wien, 1974 (5. kiad.), 376. o. skk.
43 Merinsky: *Das Ende,* 31. o., valamint a forrásjegyzék Nr. 15, 3. pont tétele
44 Az alsó-ausztriai helytartóság levele 1876. november 16-án. Diözesan-Archiv, St. Pölten, Niederösterreich
45 Johann Zahnschirm 1876. november 23-án keltezett levele a Sankt Pölten-i püspöki hivatalhoz. Melléklet Merinsky *Hitler-Ahnen* c. könyvében, 149. o.
46 Hitler családfája in: *Monatsblatt der Heraldisch-genealogischen Gesellschaft Adler,* Heft 615/617, März 1932; Ahnentafel berühmter Deutscher, Neue Folge, Leipzig 1935, 295. o. skk. Rudolf Koppensteiner: Die Ahnentafel des Führers, in: *Ahnentafeln berühmter Deutscher.* Leipzig, 1937
47 Dr. Winfried Kralik egyetemi tanár véleménye 1966. február 9-én. Készítette a bécsi egyetem számára.
48 Az Általános Polgári Törvénykönyv 1811 óta az osztrák polgári jog alapját képezi.
49 Az eredeti dokumentum a bécsi egyetem Österreichisches Institut für Zeitgeschichte egységének archívumában található. Másolat Merinsky *Das Ende* c. könyvében, IV Anhang, Quellenanhang, Nr. 23.
50 A körzeti nemzetiszocialista pártvezetőség leirata 1939. május 21-én. In: *Die Donauwacht,* Folge 22 1939. május 31-éről, 18. o.
51 Werner Maser: *Die Frühzeit der NSDAP. Hitlers Weg bis 1924.* Frankfurt/Main és Bonn, 1965, 156. o.

Valóban egy bécsi hajléktalanszállás lakója volt Hitler?
„A hiányzó láncszem" – Hitler bécsi történetei

1 Renate Domnanich (Kriegsarchiv – Österreichisches Staatsarchiv) információja szerint 1888-ig a hadkötelezettség a betöltött 20. életévtől vált esedékessé. Az 1888-tól az első világháború kitöréséig terjedő időszakban viszont csak a betöltött 21. életévtől (az 1889. április 11-én életbe lépő honvédelmi törvény értelmében). Alphons Freiherr von Wrede: *Die Geschichte der k. und k. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des 19. Jahrhunderts.* Wien, 1898, 1. köt., 109. o. skk.
2 Felső-ausztriai sorozási jegyzékek, Sign. 4694, Kriegsarchiv – Österreichisches Staatsarchiv, Wien
3 Az 1888. május 31-ei törvény szerint, Reichs-Gesetzblatt Nr. 77.
4 A korona mint fizetőeszköz bevezetése Ausztriában 1892-ben történt meg. 1 korona 100 hellert ért, és 0,5 forintnak felelt meg. Vásárlóértékét tekintve 1 korona ma kb. 9 euróval volna egyenértékű.

5 Idézet Wrede *Die Geschichte der k. und k. Wehrmacht* c. könyve alapján, 110. o.
6 Männerheim, Wien XX, Meldemannstraße 27
7 Felső-ausztriai sorozási listák, Sign. 4694 Adolf Hietler Los Nr. 163
8 Ez az írásmód még fellelhető a Linz város elöljárósága által 1914. január 12-én kiállított egyik határozatban.
9 Hitler sajátkezű, 1914. január 18-án írott levele. A Franz Jetzinger *Hitlers Jugend. Phantasien, Lügen – und die Wahrheit* c. könyvében (Wien, 1956, 262. o.) idézett eredeti kézirat már nem létezik, de mégis említést tesznek róla in: *Militärakte Adolf Hitler I,* Oberösterreichisches Landesarchiv, Linz
10 Adolf Hitler árvajáradékért való folyamodványa a maga és Paula nővére számára a linzi tartományi pénzügyi igazgatósághoz 1908. február 10-én
11 1908. február 11-én kelt levelezőlap 1909-es, helytelen évszám-megjelöléssel in: *Hitler. Sämtliche Aufzeichnungen 1905–1924.* Közr. Eberhard Jäckel és Axel Kuhn, Stuttgart, 1980
12 Adolf Hitler 1925. április 7-ei keltezésű levele Linz város elöljáróságának címezve. *Akte Hitler,* Oberösterreichisches Landesarchiv, Linz
13 Bécs városi és tartományi levéltárának tájékoztatása értelmében
14 Hivatalos hirdetmény többek között a *Neues Wiener Tagblatt* 1910. augusztus 5-ei számában
15 A felső-ausztriai tartományi kormány hivatalának levele a linzi tartományi bírósághoz 1932. március 21-én. MS. Allg. 483, fol. 13. Kriegsarchiv – Österreichisches Staatsarchiv, Wien
16 A felső-ausztriai tartományi kormány hivatalának levele Adolf Hitler katonai szolgálatával kapcsolatban 1932. augusztus 20-án. MS. Allg. 483. Kriegsarchiv – Österreichisches Staatsarchiv, Wien
17 Az 1912. július 5-én közzétett honvédelmi törvény értelmében. Kihirdetve a császári és királyi Birodalmi Törvénytár 128. számában
18 Jetzinger: *Hitlers Jugend,* 255. o.
19 Hitler testvére, Paula és féltestvére, Angela Raubal meglátogatták Angela sógornőjét, aki Peilstein népiskolájában tanított. Anna Maria Sigmund: *Die Frauen der Nazis.* München, 2005, 196. o.
20 Hitler katonai aktája, Oberösterreichisches Landesarchiv, Linz
21 Kérvény a sorozóhivatal 20. kerületi részlegéhez 1913. december 19-én. Hitler katonai aktája, Oberösterreichisches Landesarchiv, Linz
22 Adolf Hitler levele 1914. január 18-án. In: Jetzinger: *Hitlers Jugend,* 262. o.
23 A müncheni császári és királyi osztrák–magyar konzulátus levele 1914. január 23-án. Hitler katonai aktája, Oberösterreichisches Landesarchiv, Linz
24 A felső-ausztriai tartományi kormányhivatal tanúsítványa a tartományi nyilvántartásból. MS. Allg. 483. fol. 17. Kriegsarchiv – Österreichisches Staatsarchiv, Wien

25 Adolf Hitler: *Mein Kampf.* München, 1938, 179. o.

26 Hitler 1932. március 13-án jelentette be, hogy jelölteti magát a Német Birodalom birodalmi elnöki posztjára kiírt választáson.

27 MS. Allg. 483, fol. 33. Kriegsarchiv – Österreichisches Staatsarchiv, Wien

28 Adolf Hietler büntetési aktája 1917. március 7-éről. Militärakt Hitler, Oberösterreichisches Landesarchiv, Linz

29 A felső-ausztriai tartományi kormány bírósági aktája 16 melléklettel 1932. szeptember 6-án. Akt MS. Allg. 483. Kriegsarchiv – Österreichisches Staatsarchiv, Wien

30 Adolf Hietler, született 1855. május 27-én Langschlagban. A helység a Weitra melletti Spital közelében található, ahol a Hitler család lakott.

31 A felső-ausztriai tartományi kormányhivatal tanúsítványa a tartományi nyilvántartás alapján 1932. július 8-án. MS. Allg. 483, fol. 29. Kriegsarchiv – Österreichisches Staatsarchiv, Wien

32 A főügyészség levele 1932. július 8-án. MS. Allg. 483, fol. 27. Kriegsarchiv – Österreichisches Staatsarchiv, Wien

33 Hitler 1932. február 25-étől kormánytanácsos beosztásban Braunschweig tartomány földművelési és földmérőhivatalánál állt alkalmazásban.

34 A Szövetségi Kancelláriahivatal külügyi részlegének szóbeli jegyzéke 1932. december 19-én. MS. Allg. 483, 19. sk., Kriegsarchiv – Österreichisches Staatsarchiv, Wien

35 Anton Joachimsthaler: *Korrektur einer Biographie. Adolf Hitler 1908–1920.* München, 1989, 28–31. o.

36 Walter Schuster: Deutschnational-Nationalsozialistisch – Entnazifiziert. Franz Langroth: *Eine NS-Laufbahn.* Linz, 1999, 112. o. Az ügyirat végezetül dr. Franz Jetzinger tartományi tanácsosnál bukkant fel, aki saját állítása szerint kutatás céljából magához vette.

37 Ernst Schmidt, Hitler másodfokú unokaöccse egy Werner Maserrel folytatott beszélgetés során adott hangot ennek a feltételezésnek. In: Werner Maser: *Die Frühgeschichte der NSDAP.* Frankfurt/Main, 1963, 77. o.

38 Hitler apjának, Alois Hitlernek a második, Franziska Matzelsbergerrel kötött házasságából született.

39 Gerhart Marckhgott: „Von der Hohlheit des gemächlichen Lebens". Neues Material über die Familie Hitler in Linz. In: *Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereins,* 138. köt./1, Linz, 1993, 267. o. skk.

40 Ennek a forrásanyagnak a történetét és részletekbe menő kiértékelését Gerhart Marckhgott tárta a nyilvánosság elé.

41 Johanna Pölzl 1911. március 29-én hunyt el szülőhelyén, a Weitra melletti Spitalban.

42 Johanna Pölzl a Hitler-lakás felszámolása után a Weitra melletti Spitalba költözött a lánytestvéréhez. A háztartás költségeit tartalmazó könyvecske Angela Raubal birtokában maradt, aki 1917-ig könyvelte a kiadásokat.

43 A linzi császári és királyi pénzügyi igazgatóság levele 1903. január 9-én. Hitler aktája, Oberösterreichisches Landesarchiv, Linz

44 Marckhgott: „Von der Hohlheit", 277. o.

45 600 korona árvajáradék, 924 korona kölcsön, 60 korona támogatás vagy kölcsön.

46 A határozat nyomtatott formában in: Jetzinger: *Hitlers Jugend.* 226. o. skk.

47 K. K. Bezirksgericht Linz, Abt. V 1911. május 4-én

48 Bizonyíthatóan 924 korona „kölcsön", valamint további 60 korona. A gyámhatóság szerint a kifizetett összegek jóval többre rúgtak, mivel „nagyobb összegekről" tesznek említést. Az árvajáradékot 1908. január 1-jétől állapították meg, és 1908 márciusában visszamenőlegesen folyósították, majd rendszeresen havi 25 koronát utaltak ki.

49 Hitler írása. In: Jetzinger: *Hitlers Jugend,* 262. o.

50 *Neues Wiener Tagblatt* Nr. 271 1909. október 1-jén

51 Sechshauserstraße 58, akkoriban Bécs XIV. kerülete volt, jelenleg XV.

52 Wien 3, Löwengasse 28. Bécs város bejelentőhivatalának tájékoztatása szerint. (MA 8), Stadt- und Landesarchiv, Wien

53 Wien 6, Dreihufengasse 1/4/8.

54 „Meine Begegnung mit Hitler". Az NSDAP főlevéltárának aktái. NS 26/64, Bundesarchiv Koblenz

55 Reinhold Hanisch élettörténete először teljes egészében: Brigitte Hamann: *Hitlers Wien. Lehrjahre eines Diktators.* München-Zürich, 1996, 222. o. skk.

56 Joachimsthaler: *Korrektur einer Biographie,* 12. o.

57 Jetzinger: *Hitlers Jugend,* 224. o.

58 Jetzinger: *Hitlers Jugend,* 224. o.

59 Herbert Blank alias Weigand von Miltenberg: *Adolf Hitler, Wilhelm III.* Berlin 1931, 12. o., 27. o. skk.

60 A Hitler mellett hosszú évekig szolgálatot teljesítő Wilhelm Schneider közlései 2000 nyarán kerültek nyilvánosságra.

61 Hamann: *Hitlers Wien,* 222. o.

62 *Wiener Sonntags- und Morgenzeitung* 1933. augusztus 21-én

63 *Die Reichspost* 1933. július 6-án

64 Az NSDAP 1933 áprilisában a szavazatok 43 százalékát szerezte meg Innsbruck körzetének tanácsában.

65 Az események összefoglalása in: Friedrich Weissensteiner: *Der ungeliebte Staat.* Wien, 1990, 242. o.

66 Hamann: *Hitlers Wien,* 270. o.

67 Hitler-állomány. NS 19/51/11, Bundesarchiv Koblenz

68 Hitler-állomány. NS 26/64, Bundesarchiv Koblenz
69 *The New Republic* 1938. december 5-én és 1939. április 19-én
70 Werner Maser: *Die Frühgeschichte der NSDAP. Hitlers Weg bis 1924.* Frankfurt/Main–Bonn, 1965
71 Alan Bullock: *Hitler. A Study in Tyranny.* London, 1965, 32. o.
72 Jetzinger: *Hitlers Jugend*, 219. o.
73 Konrad Heiden: *Adolf Hitler. Eine Biographie.* 1. köt.: Das Zeitalter der Verantwortungslosigkeit. Zürich, 1936. 2. köt.: Ein Mann gegen Europa. Zürich, 1936
74 William Shirer: *Aufstieg und Fall des Dritten Reichs*, 1. köt., München és Zürich, 1963, 33. o.
75 PK 3002/2506, PK 3002/2506a, PK 3002/2507. Bildarchiv der Österreichischen Nationalbibliothek, Wien
76 PK 140.200 A (B) Bildarchiv der österreichischen Nationalbibliothek, Wien
77 Egyebek között a *Welt-Blatt* 1938. március 20-i számának címoldala
78 Hamann: *Hitlers Wien*, 207. o.
79 Heinrich Hoffmann: *Wie die Ostmark ihre Befreiung erlebte*, kiadó nélkül, 1940, 15. o.
80 Christian Patry tájékoztatása. Österreichische Nationalbibliothek, Wien
81 A gyűjteményhez szükséges albumot minden trafikban meg lehetett vásárolni 1 birodalmi márkáért.
82 Hitler: *Mein Kampf*, 18. o. skk.
83 A kerületi bíróság 1913. május 16-án kelt irata „a közös árvajáradék-pénztárban elfekvő vagyon kiutalása" tárgyában. Ezt az értesítést Anni Winter, Hitler müncheni háztartásvezetője hagyatékában találták meg, majd 1971-ben Winter-hagyaték néven elárverezték a müncheni Hermann Historica aukcióján.
84 Adolf Hitler: *Monologe im Führerhauptquartier 1941–1944. Die Aufzeichnungen Heinrich Heims.* Közr. Werner Jochmann. Hamburg, 1980, 115. o.
85 Hitler: *Monologe*, 72. o.

Miért tüntetett el Hitler a származására utaló minden nyomot?
Csapatgyakorlótér a nagyapa szülőhelyén

1 *Die alte Heimat. Beschreibung des Waldviertels um Döllersheim.* Közr. a Deutsche Ansiedlungsgesellschaft Berlin. Berlin, 1942, 62. o.
2 Franz Jetzinger: *Hitlers Jugend. Phantasien, Lügen – und die Wahrheit.* Wien, 1956

3 Jetzinger: *Hitlers Jugend*, 34. o. sk.
4 Egyebek között Joachim C. Fest: *Hitler. Der Aufstieg.* Frankfurt/Main–Berlin–Wien, 1976, 17. o. skk.
5 Josef Gattringer: *Die Entstehung des Truppenübungsplatzes Döllersheim im Jahre 1938.* Diplomamunka a bécsi szellemtudományi fakultáson. Wien, 1985, függelék a 334. o. után
6 Az alsó-ausztriai tartományi kormány határozata 1932. október 14-én az alsó-ausztriai közösségi rendelet 8. §-ának 2. pontja alapján.
7 1932. április 24.
8 *Die alte Heimat*, 78. o.
9 Reinhard Johler: Politisches Brauchtum vor und nach 1938. In: *1938. Davor – Danach. Beiträge zur Zeitgeschichte des Waldviertels.* Közr. Friedrich Polleroß, Horn-Krems, 1989, 33. o.
10 1938. május 23-án Martin Bormann birodalmi vezető az NSDAP nevében megvásárolta és műemlékvédelem alá helyezte Hitler szülőházát. Hitler-akte I, Oberösterreichisches Landesarchiv, Linz
11 1938 áprilisában. Victor Klemperer: *Ich will Zeugnis ablegen bis zum letzten. Tagebücher 1933–1945.* Közr. Walter Nowojski Hadwig Klemperer közreműködésével. Berlin, 1999, Tagebücher 1937–1939, 77. o.
12 *Das Gedenkbuch von Leonding.* A megsemmisült eredeti példány egyetlen másolata a szerzőnő tulajdonában van.
13 Polleroß, 1938, 33. o.
14 *Niederösterreichische Landzeitung* 1938. április 27-én
15 Idézet Polleroß alapján, 1938, 35. o. A *Niederösterreischische Landzeitung* 1938. október 19-ei száma alapján
16 Hitler nagyanyjának születési adatait összetévesztették Anna Maria nevű leánytestvére adataival.
17 Polleroß, 1938, 113. o.
18 A *Niederösterreichische Landzeitung* 1938. április 27-ei száma szerint május 1-je és a nyári napforduló az új nemzetiszocialista szokások jegyében már ünnepnek számított. Számos „Hitler-ház" ünnepi díszben pompázott.
19 Paula Hitler háziorvosának, dr. Gert Bratkénak közlése
20 Közelebbi és szorosabb kapcsolatban álló rokonok éltek Arbesbach, Döllersheim, Franzen, Groß-Gerungs, Langenschlag, Bruderndorf, Flachau, Klein-Motten, Strones, Dietreichs, Mannshalm, Kühbach, Niederplöttbach, Groß-Schönau, Walterschlag, Siebenlinden, Spital bei Weitra, Unserfrau und Weitra településeken. Adolf Hitler őseinek származási helyei a kitelepítésre ítélt területeken in: Margot Schindler: *Wegmüssen. Die Entsiedlung des Raumes Döllersheim, Niederösterreich 1938–1942.* Volkskundliche Aspekte. Veröffentlichungen des Österreichischen Museums für Volkskunde 23. Wien, 1988, 189. képmelléklet

21 Adolf Hitler: *Mein Kampf.* München, 1938, 16. o.
22 Theresia Schmidt, szül. Pölzl (1868–1938). A Pölzl-házaspár legfiatalabb és utolsó gyermeke
23 Werner Masernek a Schmidt családdal készített interjúja alapján. Werner Maser: *Adolf Hitler. Legende – Mythos – Wahrheit.* München, 1975, 72. o.
24 Anton, Johann és Eduard
25 Adolf Hitler 1908 júliusában Gustav Kubizekhez írott levele. Idézi: Franz Jetzinger: *Hitlers Jugend,* 202. o.
26 Adolf Hitler: *Monologe im Führerhauptquartier. Die Aufzeichnungen Heinrich Heims.* Közr. Werner Jochmann. Hamburg, 1980, 100. o.
27 Ing. Breitenthaller beszámolója: „Das war vor 18 Jahren im Waldviertel", in: *Völkischer Beobachter* 1938. március 24-ei számában, 8. o. (ausztriai kiadás)
28 Kirchberg/Walde, Litschau, Schrems, Weitra, Groß-Gerungs, Waidhofen/Thaya, Zwettl, Litschau és Raabs
29 Oliver Rathkolb: Politische Entwicklung des Waldviertels von 1918 bis 1938. Eine Forschungsskizze. In: *1938. Davor – Danach. Beiträge zur Zeitgeschichte des Waldviertels.* Közr. Friedrich Polleroß, Horn-Krems, 1989, 11. o. skk.
30 *Niederösterreichische Landzeitung,* Nr. 13, 1939. március 29-én, 17. o.
31 Idézet Friedrich Polleroß alapján. Friedrich Polleroß: *100 Jahre Antisemitismus im Waldviertel.* Schriftenreihe des Waldviertler Heimatbundes, 25. köt., Krems, 1983, 42. o.
32 Josef Pfandler: Der Kampf um Gmünd. Zum 50. Jahrestag der ersten teilweisen Besetzung der Stadt durch die Tschechen am 31. Juli 1920. In: *Das Waldviertel* 19 (1970), 274–277. o.
33 *Niederösterreichische Landzeitung* 13. száma 1939. március 29-én, 17. o.
34 Georg Ritter von Schönerer (1842–1921) 1873–1888, valamint 1897–1907 között a Birodalmi Tanács tagja. A Német Nemzeti Egyesület alapítója és elnöke
35 Ez a közlés Erwin Hirnschalltól származik, akinek az anyja tett említést ilyesféle esetekről.
36 Walter Kleindel: *Daten zur Geschichte und Kultur.* Wien, 1995, 276. o.
37 *Die alte Heimat,* 62. o.
38 Hans Plöckinger: Krems, die Donaustadt. In: *Die Städte des Reichsgaus Niederdonau,* Nr. 5, St. Pölten, 1940, 40. o.
39 *Niederösterreichische Landzeitung,* Nr. 43, 1920. október 21-én
40 *Die alte Heimat,* 74. o.
41 Az 1930. november 9-én lezajló Nemzeti Tanács-választáson
42 Drei Goldkronen von Adolf. In: *Profil,* Nr. 31, 1998. július 27-én, 62. o. sk.
43 Heinrich Hoffmann: *Hitler in seiner Heimat.* Berlin, 1938, oldalszám nélkül
44 Polleroß, 1938, 35. o.

45 Interjú Maria Koppensteinerrel, szül. Schmidt. *Profil,* Nr. 32, 1998. július 27.
46 *Die alte Heimat,* 81. o.
47 Polleroß, 1938, 36. o.
48 A XVII. számú katonai körzeti hatóság az Oberdonau, Niederdonau és Wien nevű tartományokat foglalta magába.
49 Polleroß, 1938, 118. o.
50 Edelbach, Groß-Poppen, Kleinhaselbach, Schlagles, Rausmanns, Kleinkainraths, Dietreichs, Söllitz és Haidhof
51 1938 júliusa és 1941 októbere között
52 Topographie des Entsiedlungsgebietes. In: Schindler: *Wegmüssen,* 66. o.
53 *Niederösterreichische Landzeitung,* Nr. 17, 1938. április 27-én, 13. o.
54 Ezután a Felső-Ausztriában található Weißengut bei Krenglbachba költöztek.
55 A TÜPL parancsnokságának a DAG-hoz 1941. május 13-án küldött levele értelmében. Idézet Polleroßtól, 1938, 274. o.
56 Gattringer: *Die Entstehung,* V.
57 Később Bécs III. kerületében telepedtek le.
58 Schindler: *Wegmüssen,* 16. o. skk.
59 Schindler: *Wegmüssen,* 17. o.
60 *Die alte Heimat. Beschreibung des Waldviertels um Döllersheim.* Közr. Deutsche Ansiedlungsgesellschaft Berlin. Berlin, 1942
61 *Die alte Heimat,* 61. o.
62 A nácik 1934. július 25-én gyilkolták meg Engelbert Dollfuß osztrák szövetségi kancellárt.
63 Arbeitsgemeinschaft Waldviertel. Masch. Manuskript, Archiv des Österreichischen Museums für Volkskunde, Wien, 1938
64 Hans Friedrich Karl Günther: *Rassenkunde des deutschen Volkes.* München, 1928 és 1942
65 Günther: *Rassenkunde*
66 Hellmut Auerbach: Ahnenerbe. In: *Enzyklopädie Nationalsozialismus.* München, 1997, 353. o. Michael Kater: *Das „Ahnenerbe" der SS. Ein Beitrag zur Kulturpolitik des Dritten Reichs.* München, 2001
67 Horst Seidler, Andreas Rett: *Das Reichssippenamt entscheidet. Rassenbiologie im Nationalsozialismus.* Wien, 1982, 198. o.
68 A DAG-nak (a Német Kitelepítési Társaságnak) egyéb részlegei is voltak, amelyek például a dél-tiroli vagy a gottschee-i németek kitelepítését hajtották végre.
69 Polleroß, 1938, 293. o.
70 Höbarthmuseum, Horn
71 Albert Reich: *Aus Adolf Hitlers Heimat.* München, 1933, 26. o.

72 Wilhelm Romeder: Das „Glück", ein Verwandter des „Führers" zu sein. In: *Das Jahr 1945 in Weitra und Umgebung. Schriftenreihe des Waldviertler Heimatbundes*, 39. köt., 1996, 61. o.
73 Összefoglalás in: Drei Goldkronen von Adolf. In: *Profil*, Nr. 31, 1998. július 27., 62. o. sk. Romeder: *Das „Glück"*, 61. o. sk.

Miért nem végeztek Hitlerrel?
A Führer biztonsága – ismeretlen merénylők törtek Hitler életére

1 Peter Hoffmann: *Claus Schenk Graf von Stauffenberg und seine Brüder.* Stuttgart (2. kiad.), 1992. P. Hoffmann: *Widerstand gegen Hitler und das Attentat vom 20. Juli 1944. Probleme des Umsturzes.* München–Zürich (2. kiad.), 1984
2 Peter Hoffmann a montreali McGill Egyetem történészprofesszora. P. Hoffmann: *Widerstand – Staatsstreich – Attentat. Der Kampf der Opposition gegen Hitler.* Frankfurt/Main–Berlin–Wien (2. kiad.), 1970. Az aktualizált változat: *Hitler's personal security. Protecting the Führer 1921–1945.* Da Capo Press, USA, 2000
3 Áttekintés a német ellenállási mozgalom csoportjairól, in: *Die tödliche Utopie. Bilder, Texte, Dokumente, Daten zum Dritten Reich.* Közr. Horst Möller és mások, München, 1999
4 Anna Maria Sigmund: *Des Führers bester Freund.* München, 2003, 28. o.
5 Sigmund: *Des Führers*, 143. o.
6 1942. február 10-én a Führer főhadiszállásán. Adolf Hitler: *Monologe im Führerhauptquartier 1941–1944. Die Aufzeichnungen Heinrich Heims.* Közr. Werner Jochmann, Hamburg, 1980, 278. o.
7 A „Führer" fedőnevű SS-kísérőkülönítmény
8 P. Hoffmann: *Hitler's personal security*, 24. o.
9 Schumacher-gyűjtemény. R43 II/990, Bundesarchiv Berlin
10 A birodalmi igazságügyminiszter mellett működő birodalmi főhatóság 1933. június 1-jei titkos jelentése. R 43 II/1519, Bundesarchiv Berlin
11 P. Hoffmann: *Hitler's personal security*, 25. o.
12 Schumacher-gyűjtemény. R43 II/990, Bundesarchiv Berlin
13 Goebbels nemzetiszocialista propagandaminiszter „leheletvékony rétegnek" nevezte az ellenzéket.
14 Paul Schmidt: *Statist auf diplomatischer Bühne 1923–45. Erlebnisse des Chefdolmetschers im Auswärtigen Amt mit den Staatsmännern Europas.* Bonn, 1949, 368. o.
15 Az eskü szó szerinti szövege in: Walter Hofer: *Der Nationalsozialismus: Dokumente 1933–1945*, Fischer-Bücherei, Frankfurt/Main–Hamburg, 1957, 71. o.

16 *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal*, XVIII. köt., Nürnberg, 1947, 339. o.
17 *Schriften des Bundes deutscher Jungenschaften* 31. Bad Godesberg, 1967, 3. o. skk.
18 A berlini Gestapának 1937. március 5-én. RG 1010/3183, Bundesarchiv Berlin
19 Koblenzi titkosrendőrségi jelentés a tartományi tanácsnak. Bundesarchiv Koblenz NS 29/435
20 P. Hoffmann: *Widerstand – Staatsstreich – Attentat*, 299. o.
21 Emil Ludwig: *Der Mord in Davos.* Amsterdam, 1936
22 A Hagana (héberül: védelem) Palesztinában működő cionista földalatti katonai szervezet volt, amely védelmet biztosított a zsidóknak az arabok túlkapásai ellen.
23 Victor Klemperer: *Ich will Zeugnis ablegen bis zum letzten. Tagebücher 1933–1945.* Közr. Walter Nowojski, Hadwig Klemperer közreműködésével, Berlin, 1999. Tagebücher 1935–1936, 154. o. skk.
24 Klemperer: *Ich will; Tagebücher 1937–1939*, 12. o.
25 Alexander Foote: *Handbuch für Spione.* Darmstadt, 1954, 29. o. skk.
26 Jessica Mitford: *Hons and Rebels.* London, 1996, 81. o. sk.
27 *The Times* 1969. augusztus 6-án, 1. o.; lásd még *Der Spiegel*, 32. szám 1969. augusztus 4-én, 18. o.
28 Henry Picker: *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier 1941–1942.* Közr. Percy Ernst Schramm, Stuttgart, 1963, 386. o. sk.
29 P. Hoffmann: *Widerstand*, 301. o. skk.
30 Joseph Goebbels: *Tagebücher.* 3. köt.: 1935–1939. Közr. Ralf Georg Reuth, München, 2000, 1346 o. sk.
31 A *Völkischer Beobachter* címlaptörténete 1939. november 10-én
32 Klemperer: *Ich will; Tagebücher 1940–1941*, 9. o.
33 Erich Kordt: *Nicht aus den Akten: Die Wilhelmsstraße in Frieden und Krieg.* Stuttgart, 1950, 371. o.
34 Picker: *Hitlers Tischgespräche*, 308. o.
35 Hans Baur: *Ich flog Mächtige der Erde.* Kempten, 1956, 183. o. skk.
36 Idézve Florian M. Beierl alapján: *Hitlers Berg. Licht ins Dunkel der Geschichte.* Berchtesgaden, 2004, 99. o.
37 Fabian von Schlabrendorff (közr.): *Eugen Gerstenmaier im Dritten Reich: Eine Dokumentation.* Stuttgart, 1965, 27. o. Albert Krebs: *Fritz-Dietlof Graf von der Schulenburg: Zwischen Staatsraison und Hochverrat.* Hamburg, 1964, 191. o. skk.
38 A birodalmi haderő (Wehrmacht) főparancsnokságának hadi eseményekről tudósító naplója a III. kötetben megemlíti, hogy Hitler városnézéssel egybekötött látogatást tett Párizsban 1940. június 23-án: 3 óra 30 perckor indulás

Gros Caillon repülőteréről Párizsba; 10 órakor megérkezés a Wolfsschlucht főhadiszállásra.

39 Hitler fényképésze, Heinrich Hoffmann írásában a párizsi operaház portásának tulajdonítja a kijelentést.

40 Hitler: *Monologe*, 116. o.

41 *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht*, IV. köt., Frankfurt/Main, 1961, 1869. o. Baur: *Ich flog*, 192. o.

42 Ulrich von Hassel: *Vom anderen Deutschland: Aus den nachgelassenen Tagebüchern 1938–1944*. Frankfurt/Main, 1964, 150. o. skk.

43 Picker: *Hitlers Tischgespräche*, 386. o. sk.

44 Mark Seaman: *Operation Foxley. The British plan to kill Hitler*. PRO Publications, Richmond-Surrey, 1998, 38. o.

45 Max Domarus: *Reden und Proklamationen 1932–1945*, 2 köt. München, 1965, 1886–1888. o.

46 A szerzőnővel 2002 nyarán folytatott beszélgetésében

47 P. Hoffmann: *Widerstand*, 122. o.

48 Ju 52, Focke Wulf FW200, Ju 290 A-6, Condor

49 1935. március 1-jén, a Saar-vidék „Hazatérés" ünnepségének alkalmával – a Saar-vidék Németországhoz való visszacsatolása 1935. januárjában következett be. Klemperer: *Ich will; Tagebücher 1935–1936*, 18. o.

50 Fabian von Schlabrendorff: *Offiziere gegen Hitler*. Frankfurt/Main–Hamburg, 1959

51 A merénylő báró Axel von Bussche-Streithorst volt, aki a keleti fronton megsebesült. A háború után az ellenállási mozgalom harcosát az NDK-ban nemzetiszocialistának nyilvánították, és vagyonelkobzásra ítélték.

52 Hermann Giesler: *Ein anderer Hitler – Bericht seines Architekten*. Leoni, 1977, 457. o.

53 Baur: *Ich flog*, 231. o.

54 Hitler: *Monologe*, 87. o.

55 P. Hoffmann: *Widerstand*, 335. o. skk.

56 Idézve Beierl nyomán: *Hitlers Berg*, 99. o.

57 Ezek az állítások Florian Beierlnek a Public Record Office in Kew részére végzett kutatásain alapulnak. UK-állomány, PRO HS6/623. Beierl: *Hitlers Berg*, 99. o. skk.

58 Mediterranean Allied Tactical Air Force

59 Idézve Nerin E. Gun nyomán: *Eva Braun-Hitler. Leben und Schicksal*. Velbert und Kettwig, 1968

60 Victor Klemperer: *Tagebücher 1944*, 103. o., 135. o.

61 Klemperer: *Ich will; Tagebücher 1944*, 103. o.

62 Klemperer: *Ich will; Tagebücher 1944*, 51. o.

63 Klemperer: *Ich will; Tagebücher 1943*, 159. o.

A képek forrásjegyzéke (oldalanként)

125, 131, 177, 179, 182, 189, 194, 195, 198: *Die alte Heimat. Beschreibung des Waldviertels um Döllersheim*. Berlin, 1942, utánnyomás 1981

127, 128: *Das Waldviertel. Zeitschrift für Heimat- und Regionalkunde des Waldviertels und der Wachau*, 54. évfolyam, 1. füzet/2005

Borító, 42, 72, 85, 91, 99, 113, 114: Rudolf Herz: Hoffmann & Hitler. Fotografie als Medium des Führer-Mythos. Katalog der gleichnamigen Ausstellung im Stadtmuseum München. (A müncheni Városi Múzeum azonos című kiállításának katalógusa.) © Bayerische Staatsbibliothek, Fotoarchiv Hoffmann

37: *Die tödliche Utopie. Bilder, Texte, Dokumente, Daten zum Dritten Reich*. Institut für Zeitgeschichte, München, 2001. © Bayerische Staatsbibliothek München

65: München – „Hauptstadt der Bewegung". Katalog der Ausstellung im Stadtmuseum München. © Bundesarchiv Koblenz, Sig. 152/67/5

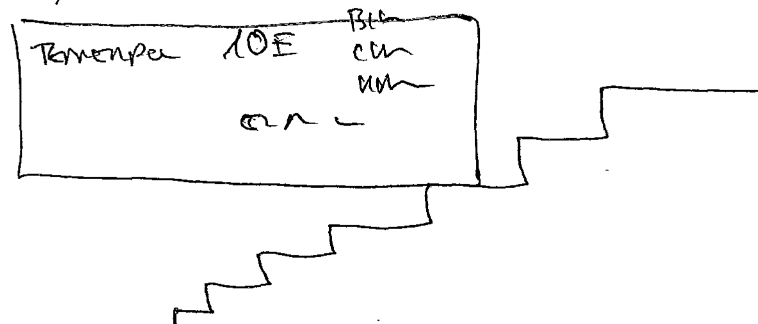
134, 138, 139, 140, 141 A szerző saját tulajdonában lévő képek.

238 © Stadtarchiv München

165, 166, 168, 170 © Österreichische Nationalbibliothek, Wien

36: Werner Maser: *Mein Schüler Hitler*. Pfaffenhofen, 1975. © Bundesarchiv Koblenz

81 © Bayerisches Staatsarchiv München

Névmutató

SZTE Egyetemi Könyvtár
SZEGED
3.

Hogyan történhetett?

Évtizedekkel a Harmadik Birodalom bukása után Hitlerrel kapcsolatban még mind
számos kérdés foglalkoztatja az embereket, különösen a fiatalabb korosztályokh
tartozókat. Miért nem akadályozták meg Hitler hatalomra jutását? Eltúlozták-e a H
lert körülvevő rajongást? Miként volt képes Hitler oly sok németet a hatása alá vonr
Miért tüntetett el Hitler a származására utaló minden nyomot? Valóban egy bécsi h
léktalanszálláson töltött el jelentős időt? Zavaros előéletű, kétes erkölcsű és nélkül
zések sújtotta családi háttérből lépett-e színre Hitler? Miért nem végzett vele senl
Elsősorban ezeket a gyakran megfogalmazott kérdéseket teszi fel és válaszo
meg részben új, eddig ismeretlen forrásokra támaszkodva Anna Maria Sigmur
bécsi történész, a bécsi egyetem történettudományi intézetének munkatársa, sz
badfoglalkozású újságíró. Legismertebb munkái: *A Habsburg-ház – a Habsburg
házai, A nácik asszonyai I–III, Ferenc József elveszett naplói; A Führer legjobb barát*

2990 Ft

ISBN 978-963-9615-61-8

DIKTÁTOR, DÉMON, DEMAGÓG
Kérdések és válaszok Adolf Hitlerről
Anna Maria Sigmund

DIKTÁTOR
DÉMON
DEMAGÓG

Anna Maria Sigmund

Kérdések és válaszok Adolf Hitlerről